

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ СПАДЧЫНА БЕЛАРУСІ XIV–XX стагоддзяў

МАТЭРЫЯЛЫ НАВУКОВА-ПРАКТЫЧНАЙ
КАНФЕРЭНЦЫІ, ПРЫСВЕЧАНАЙ 75-ГОДДЗЮ
НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ

(Мінск, 26 чэрвеня 2013 г.)

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ СПАДЧЫНА БЕЛАРУСІ XIV–XX стагоддзяў

МАТЭРЫЯЛЫ НАВУКОВА-ПРАКТЫЧНАЙ
КАНФЕРЭНЦЫІ, ПРЫСВЕЧАНАЙ 75-ГОДДЗЮ
НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА
АРХІВА БЕЛАРУСІ

(Мінск, 26 чэрвеня 2013 г.)

Мінск
Выдавец А.М. Вараксін
2014

УДК 930.253(476)(091)«13/19»
ББК 79.3(4 Бей)
Д14

Рэдакцыйная калегія:
*У.І. Адамушка (старшыня), Дз.В. Лісейчыкаў,
Дз.Ч. Матвейчык, А.Я. Рыбакоў, Дз.У. Яцэвіч*

Рэцэнзенты:
*доктар гістарычных навук В.Ф. Голубеў,
кандыдат гістарычных навук В.В. Яноўская*

ISBN 978-985-7092-88-8

© Дзяржаўная ўстанова «Нацыянальны
гістарычны архіў Беларусі», 2014
© Афармленне. Выдавец А.М. Вараксін, 2014

Прадмова

Перыяд незалежнасці Рэспублікі Беларусь з'яўляецца часам сталага няспыннага росту як у навуковых колах, так і ў шырокай грамадскасці, цікавасці да архіўнай спадчыны краіны. Калі ў пачатку 1990-х гг. сярод наведвальнікаў гістарычных архіваў магчыма было ўбачыць толькі нешматлікіх спецыялістаў-даследчыкаў, то ў цяперашні час чэргі перад чытальнымі заламі перасталі быць з'явай незвычайнай і становяцца ўсё большымі. На працягу больш чым двух дзесяцігоддзяў змяніўся і склад наведвальнікаў — сярод іх усё больш знаходзіцца аматараў уласнай генеалогіі і гісторыі сваёй «маленькай радзімы» (вёскі, мястэчка, хутара і г.д.).

Змянілася ў гэты час і ўнутрыархіўная праца — усё большая ўвага надаецца не толькі захаванню архіўных спраў і іх унясенню ў вопісы, але і выкарыстанню ў даследаваннях і публікацыях. Калі выдадзеныя ў савецкі час і самастойна падрыхтаваныя архівамі Беларусі зборнікі дакументаў можна пералічыць хіба што не па пальцах, то на сённяшні дзень гэта ўжо дзясяткі бібліяграфічных пазіцый. Архівы краіны ўсё больш і ўсё лепей выконваюць сваю функцыю як навукова-даследчых цэнтраў з уласнымі навуковымі радамі, серыйнымі і працяглымі выданнямі, актыўнай публікацыйнай і выставачнай дзейнасцю, прэзентацыйнымі мерапрыемствамі і г.д.

26 чэрвеня 2013 г. у будынку Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (вул. Крапоткіна, 55) адбылася канферэнцыя, прысвечаная 75-годдзю з дня яго заснавання. Гэта была ўжо другая юбілейная канферэнцыя, праведзеная архівам (першая адбылася 8 ліпеня 2008 г. з нагоды 70-годдзя). Спіс удзельнікаў канферэнцыі атрымаўся дастаткова прадстаўнічым. Сярод іх былі прадстаўнікі 19 розных устаноў і арганізацый, у тым ліку Дэпартамента па архівах і справаходстве Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнага архіва

Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна, Беларускага навукова-даследчага цэнтра электроннай дакументацыі, Беларускага навукова-даследчага цэнтра дакументазнаўства і архіўнай справы, Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта, Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і інш. Тэматыка дакладаў на канферэнцыі з’яўлялася дастаткова разнастайнай, аднак у асноўным яны былі прысвечаны разгляду пытанняў развіцця архіўнай справы і ўвядзенню ў навуковы ўжытак комплексаў крыніц, што знаходзяцца ў Беларусі і па-за яе межамі.

У сувязі з тым, што прадстаўленыя даклады мелі высокі навуковы ўзровень і выклікалі цікавасць і ва ўдзельнікаў, і ў гасцей канферэнцыі, было прынята рашэнне аб падачы іх да ведама навуковай грамадскасці шляхам выдання зборніка яе матэрыялаў.

Не ўсе ўдзельнікі канферэнцыі пажадалі апублікаваць свае даклады, таму ў дадзены зборнік уключаны 31 з іх. Яны структураваны ў тым жа парадку, у якім былі размешчаны на самой канферэнцыі — падзелены ў адпаведнасці з тэматыкай на чатыры секцыі: «Аktуальныя праблемы вывучэння гісторыі Беларусі», «Архіўныя крыніцы і крыніцазнаўства», «Лёсы архіўных скарбаў Беларусі», «Сучасныя тэндэнцыі і праблемы архівазнаўства». Унутры кожнай секцыі тэксты размешчаны ў алфавітным парадку прозвішчаў дакладчыкаў. У канцы зборніка пададзены звесткі пра аўтараў з указаннем іх навуковых ступеняў і званняў і месцаў працы.

Напрыканцы варта адзначыць, што і ў далейшым Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі плануе адзначаць важныя юбілейныя даты правядзеннем навуковых канферэнцый, вынікам чаго будзе публікацыя зборнікаў іх матэрыялаў.

Яцевич Д.В. (г. Минск)

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К УЧАСТНИКАМ КОНФЕРЕНЦИИ

важаемые коллеги, дорогие друзья!

Мы рады приветствовать участников научно-практической конференции «Документальное наследие Беларуси XIV–XX веков», всех, кто готов участвовать в дискуссии по актуальным вопросам в сфере источниковедения, археографии, применения современных технологий в архивном деле, обеспечения сохранности документального наследия нашей страны.

Особенность конференции состоит в том, что она проходит в рамках мероприятий, посвященных 75-летию Национального исторического архива Беларуси (НИАБ). Хочу отметить, что НИАБ является крупнейшим хранилищем документов по истории Беларуси периода Великого Княжества Литовского, Речи Посполитой и Российской империи. На сегодняшний день в фондах архива насчитывается более одного миллиона единиц хранения. Самый древний документ датирован 1391 годом. Хранимые документы содержат сведения о многовековой истории становления и развития нашего общества и государства. Они являются частью фундамента белорусской государственности. Национальный исторический архив Беларуси — это не просто архив документов, это сокровищница документальной памяти народа, наше национальное достояние.

В рамках конференции будет предоставлена возможность ближе познакомиться с архивными учреждениями и основными направлениями работы архивистов, а также со специально подготовленным юбилейным зданием, рассказывающем о НИАБ. Также вы сможете осмотреть выставку наиболее редких экземпляров книг из фон-

дов научно-справочной библиотеки архива. Кроме того, вашему вниманию будет представлен юбилейный цикл телепередач, посвященный Национальному историческому архиву Беларуси, подготовленный Белтелерадиокомпанией. И, конечно же, все желающие в рамках экскурсии в самое сердце нашего учреждения — архивохранилище — смогут прикоснуться к нашему национальному наследию — особо ценным и уникальным документам.

От всей души желаю участникам конференции найти среди многообразия тем и докладов то, что будет для вас интересно и полезно. Надеюсь, что работа по секциям будет сопровождаться плодотворными и продуктивными дискуссиями. Успешной вам работы на конференции и в повседневном научном труде!

Секцыя 1. АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Анофранка Н.В. (г. Мінск)

ЗАХАДЫ РАСІЙСКОЙ АДМІНІСТРАЦЫІ ПА ПРАДУХІЛЕННІ ЁДЗЕЛУ
ЖЫХАРОЎ БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІХ ГУБЕРНЯЎ У АНТЫЎРАДАВЫХ
ХВАЛЯВАННЯХ 1830–1831 гг. У СВЯТЛЕ ДАКУМЕНТАЎ НГАБ

Са снежня 1830 г. урадам Расійскай імперыі прымаліся захады, мэтай якіх было прадухіліць удзел насельніцтва заходніх губерняў у антыўрадавых хваляваннях. У першую чаргу гэта раззбройванне насельніцтва. Усе жыхары абавязваліся здаць зброю (па словах Казіміра Бялінскага, нават косы [38, с. 5]). Асобы, якія калекцыяніравалі зброю, павінны былі падаць інфармацыю пра сваю калекцыю павятоваму маршалку і ў мясцовы земскі суд [8, арк. 6, 11 адв.], і нават пра наяўнасць зламанай зброі [14, арк. 1–1 адв.].

Задача паліцыі заключалася ў выяўленні ўсіх, хто ўхіліўся ад выканання загаду, нягледзячы на саслоўную прыналежнасць. 24 мая 1831 г. віцебская гарадская паліцыя паведамляла віцебскаму грамадзянскаму губернатару, што мясцовы прыстаў прадставіў у паліцыю адабраную ў селяніна Віцебскага павета Савелія Васільева стрэльбу, якую той «меў з даўніх часоў і з-за забароны паляваць на дзіч, нёс кавалю для рамонту» [30, арк. 1]. Дынабургскі спраўнік паведамляў пра шляхціцаў Дынабургскага павета Яна і Даната Казакевічаў, а таксама Антонія Валасевіча, якія рыхтавалі стрэльбы, каб ісці на дапамогу палякам. Пры праверцы аказалася, што ў іх на траіх была толькі адна стрэльба [23, арк. 1–1 адв.]. Па інфармацыі дынабургскага спраўніка ў маёнтку графа Борха ў фальварку Знутынь, які арандаваў дваранін Талочка, вырабляліся дзіды [23, арк. 1 адв.].

Акрамя індывідуальных прававерак праводзіліся аперацыі па выкрыцці тайных арсеналаў. Напрыклад, 30 красавіка 1831 г. генерал-

губернатарам М. Хаванскім, у сувязі з даносам селяніна Савы Юрка аб тым, што ў вёсцы Біржы на возеры Лубіне захоўваецца зброя [25, арк. 6], загадаў правесці вышук паўстанцкіх складоў са зброяй (з наступным яе знішчэннем) у паветах, памежных з Люцынскім у рады-усе 150 вёрст [9].

Разам з забаронай мець на руках зброю ўказам ад 23 снежня 1830 г. быў абмежаваны продаж пораху насельніцтву. Порах мог прадавацца толькі з артылерыйскіх складоў у губернскіх гарадах асобам, якія мелі дазвол ад губернатара. Пры гэтым устанаўліваўся ліміт у памеры 0,25–0,5 фунта. Строга фіксавалася, каму порах спатрэбіўся, калі быў прададзены і ў якой колькасці [11, арк. 1–1 адв.]. Аднак распараджэнне не выконвалася, пра што сведчаць паўторныя загады 20 мая, 4 чэрвеня і 9 чэрвеня 1831 г. [11, арк. 1–1 адв.], а таксама факты нелегальнага продажу. Па звестках генерал-губернатара М. Хаванскага ў Віцебскай губерні шмат гандляроў прадавалі порах усім жадаючым у неабмежаванай колькасці. Паліцмайстрам, гараднічым, земскім спраўнікам было загадана знайсці гандляроў, праверыць іх дакументы на дазвол займацца такім продажам і адабраць інфармацыю пра пакупнікоў — каму і колькі пораху яны прадалі [11, арк. 2]. Як сведчаць справаздачы паліцыі ў Дынабургу, Вележы, Гарадку, Лепелі, а таксама ў Полацкім, Люцынскім, Невельскім паветах не ўдалося знайсці нелегальных гандляроў. Факт незаконнага гандлю быў выяўлены толькі ў Люцыне, дзе на кірмашы невядомы яўрэй прадаў купцу 5 фунтаў пораху, які ў сваю чаргу перапрадаў яго невядомым людзям [11, арк. 19–21].

З мэтай не дапусціць з’яўлення паўстанцаў Царства Польскага ў беларуска-літоўскіх губернях мяжа з Царствам Польскім была закрыта. Толькі 13 сакавіка 1831 г. з’явіўся ўказ расійскага ўрада аб пропуску людзей «зусім непадзроных» з Царства Польскага ў Расійскую імперыю [2]. З мэтай прадухілення дыверсій на ваенную адміністрацыю і губернскія паліцэйскія органы ўскладалася задача выяўлення выпадкаў нелегальнага пранікнення праз мяжу паўстанцаў з Царства Польскага. Напрыклад, 20 студзеня 1831 г. генерал-губернатар М. Хаванскі атрымаў ад галоўнакамандуючага дзеючай арміі графа дэ Толя распараджэнне аб вышуку асоб, адпраўленых польскімі мяцежнікамі ў Расію для арганізацыі хваляванняў. Інфармацыя пра іх асабістае жаданне паехаць у беларуска-літоўскія губерні была атрымана праз дакументы Польскага банка 15(24) студзеня 1831 г. У паведамлен-

ні гаварылася, што Вахоўскі, які служыў у Жытомірскім палку, і Сакалоўскі, які дагэтуль быў у Вільні, а потым знаходзіўся ў Варшаве, накіроўваліся ў Віленскую і Гродзенскую губерні з даручэннем забіць сенатараў Навасільцава, Ражнецкага і Трэмбіцкага [22, арк. 1–3]. Адначасова адбываўся вышук Верашчынскага, які быццам накіроўваўся ў Ліфляндскую губерню і Жмудзь. Па інфармацыі падольскага і валынскага часовага губернатара, якую ён атрымаў ад расійскага пасла пры аўстрыйскім двары, Верашчынскага ў Вене западозрылі ў сувязі з польскімі мяцежнікамі і выслалі з Аўстрыі [22, арк. 13]. Таксама паведамлялася, што Верашчынскі 18 студзеня 1831 г. перайшоў мяжу паміж горадам Коўна і мястэчкам Русішкі і адправіўся ў Дынабург [22, арк. 19–20]. Мясцовая паліцыя атрымала прыкметы падазронах асоб і загад «калі хто з гэтых людзей з’явіцца ў Беларусі і будзе заўважаны ў злачыннай дзейнасці, іх тэрмінова перадаць ваеннаму суду» [22, арк. 1–3].

Расійскай уладай рабіліся захады па абмежаванні і кантролі перамяшчэння жыхароў па губернях і паветах. У маі 1831 г. быў абвешчаны ў вышук былы маршалак Брэсцкага павета Караль Нямцэвіч, які, будучы пад наглядом паліцыі, выехаў з Гродна. Разам з ім паліцыі даручалася знайсці малодшага лекара Шчапінскага і канцылярыста Шчапінскага. Генерал-губернатар М. Хаванскі 13 мая 1831 г. загадаў паліцмайстрам, гараднічым, земскім спраўнікам тэрмінова правесці вышук пазначаных асоб у Віцебскай губерні і, калі адшукаюцца, даставіць з паліцыяй да губернскай адміністрацыі [26, арк. 3].

Перамяшчэнні, санкцыянаваныя губернскімі ўладамі, таксама кантраляваліся. Напрыклад, 24 красавіка 1831 г. у «Літоўскім кур’еры» было апублікавана распараджэнне літоўскага часовага ваеннага губернатара М. Храпавіцкага аб закрыцці школ, гімназій і ўніверсітэта ў Вільні з-за распаўсюджвання халеры [37]. Гэта выклікала масавы выезд вучнёўскай моладзі з Вільні, які, аднак, знаходзіўся пад кантролем. 12 мая 1831 г. літоўскі часовы ваенны губернатар М. Храпавіцкі даслаў генерал-губернатару М. Хаванскаму спіс 24 студэнтаў Віленскага ўніверсітэта, якія на працягу 1830–1831 навучальнага года выбылі з ведамства ўніверсітэта і адправіліся ў родныя паветы Віцебскай губерні. Ад М. Хаванскага патрабавалася высветліць, ці дакладна ўсе студэнты дабраліся і знаходзяцца ў пазначаных месцах [16, арк. 1–2]. Паліцыі даручалася ўстанавіць месцазнаходжанне студэнтаў. Таксама былі выпадкі, калі ад навучэнцаў патрабавалася інфар-

мацыя пра шлях з Вільні да павета, каб выявіць звесткі пра дзейнасць паўстанцаў. Напрыклад, такая праверка праводзілася ў дачыненні да студэнта Віленскага ўніверсітэта Сямёна Войшына, які 20 мая 1831 г. прыехаў да сваёй маці Марыі Войшанавай, што пражывала ў Сенненскім павеце ў маёнтку Дудары памешчыка Андрэя Янкоўскага. Сямён Войшын падрабязна распавядаў пра тое, што ў красавіку ў Вільні пачалася эпідэмія халеры і ўніверсітэт закрылі, а студэнтаў распусцілі. Ён атрымаў пасведчанне на «отлучку» ад рэктара Віленскага ўніверсітэта В. Пелікана і пашпарт, засведчаны ў ведамстве віленскага губернатара камендантам для свабоднага праезду праз заставы. Падрабязна Войшын апісаў свой шлях з Вільні да Сенненскага павета, які праходзіў праз ахоплены хваляваннямі Дзісенскі павет. Даў паказанні пра ўдзельнікаў хваляванняў, а таксама пра дакументы, якія выдавалі паўстанцы для праходу праз свае заставы [13, арк. 4–10].

Для прадухілення распаўсюджвання антыўрадавых хваляванняў, не давяраючы мясцоваму насельніцтву, расійская адміністрацыя прымала і прафілактычныя меры. Генерал-губернатар М. Хаванскі ў рапарце галоўнакамандуючаму рэзервай арміяй графу Талстому пісаў: «знатнейшае дваранства мае непасрэдня зносіны з Царствам Польскім і ўвогуле жыхары (Віцебскай губерні) у паняццях сваіх збліжаюцца больш з Літвой, чым з Беларуссю» [31, арк. 2 адв.]. У красавіку 1831 г. памешчыкам Віцебскай губерні праз маршалкаў было загадана з'явіцца ў Віцебск, дзе яны атрымалі непасрэдна ад М. Хаванскага тлумачэнні і інструкцыі адносна паўстання ў Царстве Польскім і хваляванняў у заходніх губернях [31, арк. 4].

Западозранымі ў сувязі з паўстанцамі і нядобранадзейнымі ўстановамі ў паліцэйскі нагляд [27], заводзіліся справы ў крымінальных палатах [7, арк. 1], праводзіліся арышты [34, арк. 1–1 адв.]. Падпазэрэнне траплялі службоўцы паліцыі і судовых органаў. Напрыклад, 14 красавіка 1831 г. бабруйскі камандзір генерал-маёр Берг рапартаваў на імя мінскага часовага ваеннага губернатара паведамляў, што па падпазэрэнні ў сувязі з паўстанцамі Ашмянскага павета і па абвінавачванні ў дапамозе шпіянажу, з мэтай захопу Бабруйскай крэпасці, узяты пад варту бабруйскі гараднічы Кабылінскі [3, арк. 2]. У канцы красавіка ў сувязі з падрыхтоўкай паўстання ў Дрысенскім павеце абвінавачвалі дынабургскага паліцмайсра і дрысенскага квартальнага назіральніка [36, арк. 3 адв.]. У маі 1831 г. з-за падпазэрэнняў былі адхілены ад пасада дынабургскі гараднічы Левандоўскі і спраўнік Шпы-

рка [15, арк. 2–2 адв.]. У маі 1831 г. пад падазрэнне трапіў засядацель Рэжыцкага земскага суда Зазубовіч, які абвінавачваўся ў злоўжыванні паўнамоцтвамі, сабатажы, а таксама ў захаванні зброі і прыпасаў у вёсцы Біржы [25, арк. 2–2 адв., 6]. У чэрвені 1831 г. быў абвінавачаны ў сувязі з паўстанцамі засядацель полацкага земскага суда Свірыцкі [20, арк. 1]. Паступалі скаргі на дынабургскага земскага спраўніка і іншых павятовых начальнікаў [23].

У маі 1831 г. падазрэнне ў расійскай адміністрацыі пачала выклікаць нават павышаная камунікабельнасць. Так, люцынскі павятовый страпчы тытулярны саветнік Савіцкі трапіў пад падазрэнне з-за таго, што знаходзіўся «ў сувязі з усімі, асабліва з багатымі памешчыкамі і дробнай шляхтай, і ад гэтага зрабіўся нядобранадзейным для гэтага павета ў адносінах захавання парадку і цішыні». Нягледзячы на прашэнне жонкі і паручыцельства з боку павятовага маршалка, было загадана Савіцкага перавесці на службу ў адну з велікарускіх губерняў [33, арк. 1–1 адв., 5, 15].

Для захавання цішыні і спакою ў беларуска-літоўскіх губернях расійская адміністрацыя прыкладала значныя намаганні для барацьбы з несанкцыянаванай інфармацыяй (чуткамі і плёткамі) аб паўстанні ў Царстве Польскім. У сярэдзіне снежня 1830 г. капітан Кастрамскага палка Статкевіч абвінавачваў памешчыка Глушаніна, графа Казіміра Плятэра і адстаўнога маёра Статкевіча ў тым, што, знаходзячыся на паштовай станцыі Краслаўка ў Дынабургскім павеце, яны размаўлялі пра мяцеж у Варшаве і выратаванне вялікага князя Канстанціна. Даказаць факт такой размовы не ўдалося і М. Хаванскі распарадзіўся адпусціць дваран, але загадаў, каб земскі спраўнік і павятовый маршалак мелі за імі строгі кантроль на прадмет іх думак і ўчынкаў [10, арк. 12].

Барацьба з чуткамі абвастрылася ў красавіку 1831 г. Часовы літоўскі ваенны губернатар М. Храпавіцкі 11 красавіка 1831 г. зрабіў распараджэнне «Пра пакаранне асоб, якія распускаюць чуткі і падбурховаюць да паўстання». Ён пісаў, што ў губерні, «каб парушыць спакой мірных жыхароў, пачалі распаўсюджацца чуткі пра быццам бы паўстанне». Жыхары былі папярэджаны, «каб не прымалі бандытаў за паўстанцаў і каб не слухалі чутак, якія распускаюць нядобранадзейныя людзі і пры гэтым яшчэ раз іх паўтаралі <...> той, хто пераканаецца ў гэтых звестках — атрымае пакаранне, як парушальнік спакою» [1]. У сваю чаргу М. Хаванскі 18 красавіка 1831 г. выдаў

распараджэнне па генерал-губернатарстве, каб па гарадах і паветах былі выбраны добранадзейныя, добрасумленныя чыноўнікі «адданыя ўраду, і лепш заўсёды вялікарасійскія ўраджэнцы». Ім даручалася сакрэтна адсочваць недазволеныя думкі і выкрываць іх крыніцу. У распараджэнні да губернатараў М. Хаванскі пісаў: «калі стане вядома, што хто-небудзь забыўшы страх Божы, дазволіць сабе спакуслівыя і шкодныя для агульнай цішыні і ўраду размовы, такіх тэрмінова выклікаць пад прыстойнай нагодай да сябе і, па меры выяўлення іх недазволенах учынкаў, утрымліваць пад вартай, а мне дакладзіць для далейшых распараджэнняў» [35, арк. 1–1 адв.].

Рэпрэсіі за распаўсюджванне чутак і за антыўрадавыя выказванні прымяняліся да прадстаўнікоў усіх саслоўяў. За чуткі пра паўстанне ў Віцебску 23 сакавіка 1831 г. арыштавалі двараніна Лепельскага павета Катлінскага і вольнаадпушчанага селяніна Ахрэмава. У якасці пакарання яны былі высланы ў Смаленскую губерню пад паліцэйскі нагляд [17]. У маі 1831 г. у распаўсюджванні чутак быў абвінавачаны віцебскі шавец Антон Васільеў [24]. Па абвінавачванні ў распаўсюджванні чутак «пра нейкую мяцежніцкую пракламацыю» ў чэрвені 1831 г. быў арыштаваны службовец Віцебскай казёнай палаты Касовіч, у гэтым жа абвінавачваўся віцебскі мешчанін Мікалай Лорка [28, арк. 3–4]. 17 красавіка 1831 г. паліцыя паведаміла віцебскаму грамадзянскаму губернатару пра мінскага мешчаніна Соскіна, які, будучы па справах у маёнтку Мілавіда, распаўядаў рабочым людзям, што ў Расію хутка прыйдуць французы [12, арк. 1–1 адв., 5]. Чуткі пра французаў распаўсюджваў і дэпутат Віцебскай кватэрнай камісіі Студзінскі. Ён гаварыў, што французскае войска перайшло аўстрыйскія межы, злучылася з польскай арміяй. Таму ў хуткім часе будзевольнасць і свабода [21].

Акрамя індывідуальнага кантролю, прымаліся комплексныя меры супраць распаўсюджвання небяспечнай інфармацыі. 21 снежня 1830 г. генерал-губернатар М. Хаванскі ў перапісцы з магілёўскім грамадзянскім губернатарам М. Мураўёвым паведамляў, што ў Лепельскім павеце «шляхта і іншага звання людзі разносяць недарэчныя чуткі наконт здарэння ў Царстве Польскім». У сувязі з гэтым было дадзена распараджэнне лепельскаму земскаму спраўніку «самымі асцярожнымі мерамі старацца зрабіць так, каб гэтага на будучыню не было» [4, арк. 2]. У адказ М. Мураўёў пісаў, што з прычыны сумных здрадніцкіх падзей у Царстве Польскім, цяпер шмат хто займаецца

рознымі чуткамі. Карысным прызнавалася на будучыню ведаць пра змест такіх чутак, каб разабрацца ў сапраўдным ходзе думак і настроях жыхароў [4, арк. 3]. Таксама ён пазначыў ачагі распаўсюджвання небяспечнай інфармацыі: «розныя людзі адкрыта займаюцца чуткамі ў корчмах, калі прыходзяць туды для гультаявання і п'янства». На яго думку, выкараненне ці нават знішчэнне гэтых шкодных «скопищ» не ўяўляе ніякіх цяжкасцяў, бо кожная карчма належыць уладальніку, і «хаця яны аддаюць іх у арэнду, ні самі, ні арандатары не вызваляюцца ад назірання, каб не рабілі ў гэтых «п'янственных дамах» нічога супрацьзаконнага» [4, арк. 4 адв.]. М. Мураўёў прапанаваў, каб паліцыя таемна сачыла за зборамі ў корчмах. У выпадках, калі будуць выяўлены размовы, «якія не датычацца сялянскага побыту, або ў корчмах будуць заўважаны пачынальнікі такіх размоў», загадвалася браць гэтых асоб пад варту і адсылаць у земскую паліцыю. Сялян жа, затрыманых за падобнымі размовамі, тут жа выганяць з карчмы і адсылаць дахаты [4, арк. 4 адв.]. Такім чынам, адказнасць за змест размоў у корчмах ускладалася на ўладальнікаў, арандатараў і паліцыю.

Прапановы М. Мураўёва былі рэалізаваны загадам М. Хаванскага ад 4 студзеня 1831 г. Гарадскім і земскім спраўнікам падпісвалася прымаць меры да спынення чутак пра «польскія падзеі» па корчмах [4, арк. 7]. Данясенні аб наглядзе за карчмамі з Магілёўскай губерні паступалі рэгулярна (12 лютага, 14 сакавіка, 25 красавіка, 15 мая, 22 чэрвеня, 6 жніўня 1831 г.). У іх паведамлялася, што ў губерні ніякіх эксцэсаў не выяўлена, напрыканцы пазначалася — «нагляд не аслаблены і працягваецца» [4, арк. 10, 12, 14–17]. Данясенні ж віцебскага грамадзянскага губернатара не былі такія аптымістычныя. 22 красавіка 1831 г. ён пісаў, што «некаторыя нядобранадзейныя людзі цяпер па ўсталяванні цішыні і спакою працягваюць займацца недарэчнымі чуткамі і нейкімі дзёрзкімі спадзяваннямі». Паліцыі было загада назіраць «за распаўсюджваннем бязглуздых чутак і вар'яцкіх надзей» [4, арк. 22].

Расійская адміністрацыя пільна адсочвала з'яўленне паўстанцкіх пракламацый і нелегальных публікацый. Напрыклад, 24 красавіка 1831 г. палкоўнік Данілаў даносіў генерал-губернатару М. Хаванскаму, што паміж Полацкам і Віцебскам па вёсках і ў наваколлі Полацка з рук у рукі пераходзіць мяцежніцкая пракламацыя пра аднаўленне вольнасці і Канстытуцыі 3 мая. Жыхары вучаць яе на памяць і чытаюць замест малітвы, просячы аб непрыбыцці ў Полацк войск [19].

У маі 1831 г. да М. Хаванскага дайшлі звесткі, што адвакат Лаўмянскі, які пражываў у Люцынскім павеце, зімой вывез з Літвы «на нова напісаны катэхізіс», і ў ім ёсць малітва за «справядлівую справу». Пошук катэхізіса ўскладаўся на ад'ютанта штаба, капітана Сазонава і віцебскага губернскага казённых спраў страпчага Зайкоўскага. Пасля праверкі Люцынскага і сумежных паведаў яны даклалі, што катэхізіс не знойдзены, але малітвы сапраўды існавалі ў горадзе Люцыне і паведах Люцынскім, Рэжыцкім і Дынабургскім [32, арк. 1]. У ходзе далейшага следства выяўлена, што малітву аб дапамозе ў аднаўленні айчыны, напісаную па-польску ў вершаванай форме, меў дынабургскі памешчык Корсак (родны брат якога быў у ліку паўстанцаў). Корсак перадаў гэты твор чыноўніку дынабургскага земскага суда Эдуарду Боўфалу і сакратару Люцынскага павятовага суда Ігнатовічу. Пісьмовы варыянт малітвы быў знішчаны, але Эдуард Боўфал вывучыў яе на памяць. У адноўленым вершы былі наступныя словы:

*<...>Даўно ўжо, Пане, нас ярмо цісне,
Край наш ворагі разарвалі,
Хай пасля дзён кары дзень ласкі заблішчыць.
Вярні нас да славы.
Ты, што праз вякі быў нашым Айцом,
Вярні ўнукам дзядоў спадчыну.
О Божа! Блаславі польскія землі,
Збаў нашу Айчыну <...> [32, арк. 3] (пераклад з польск. аўт.).*

Корсак, Боўфал і Ігнатовіч патлумачылі завучванне на памяць малітвы любоўю да паэзіі. У выніку начальству было загадана пільна наглядаць за гэтымі чыноўнікамі [32, арк. 1–3].

Адсочваць і кантраляваць грамадскія настроі, думкі і выказванні паліцэйскім органам было дастаткова складана. Як адзначыў М. Мураўёў, разведваць меркаванне і размовы аб паўстанні ў Царстве Польскім у дамах дваранства і ў асяродках адукаваных людзей больш складана, чым сярод людзей сярэдняга стану. Але ж, «калі б паліцыя і чыноўнікі знайшлі розум і абаротлівасць гэтага дасягнуць, аказалі б ураду вялікую паслугу і маглі б чакаць узнгароджання» [4, арк. 3].

Адным са спосабаў атрымліваць інфармацыю аб настроях у закрытых сацыяльных супольнасцях былі даносы [18, арк. 1–1 адв.; 36, арк. 2–3 адв.]. У атмасферы татальнага кантролю, агульнай падазронасці, ухвалення даносаў, гатоўнасці з боку расійскай адміністрацыі

примыняць рэпрэсіўныя меры пры малейшым падазрэнні, у шэрагу выпадкаў выкарыстоўвалася жыхарамі для атрымання асабістай выгады ці для звядзення асабістых рахункаў. Напрыклад, з-за абвінавачанняў у антыўрадавых выказваннях у красавіку 1831 г. калезскага рэгістратара Любамірскага павінны былі выслаць у Пскоў пад нагляд паліцыі. У прашэнні да генерал-губернатара М. Хаванскага яго брат тлумачыў, што данос фальшывы, зроблены асобамі, якія пазычылі ў Любамірскага значныя грашовыя сумы і не жадаюць іх вяртаць. Аднак рашэнне аб высылцы засталася ў сіле [5, арк. 1–3, 12, 20]. Рэкрут яўрэй Лейзер Левінгоф зрабіў данос на віцебскага мешчаніна Мікалая Лорку, абвінавачваючы яго ў выказванні «непрыстойных слоў адносна палітычных абставін». Пры высвятленні аказалася, што данос — фальшыўка, зроблены з пачуцця асабістай непрыязні [28, арк. 3]. У красавіку 1831 г. магілёўскаму грамадзянскаму губернатару даслалі данос ад яўрэя мястэчка Ляды Мойшы Пелітава на памешчыка Фелікса Маеўскага. Земскі спраўнік дакладаў, што Фелікс Маеўскі сярод мясцовага дваранства знаходзіцца на добрым рахунку, у адносінах да расійскага ўрада «думак самых добранамераных, што даказвае яго доўгі тэрмін службы на розных пасадах», мяцежніцкіх слоў ён не мог прамаўляць. Яўрэі мястэчка Ляды патлумачылі, што данос Пелітава з’яўляецца помстай памешчыку Маеўскаму за выкрыццё яго злоўжыванняў у маёнтку [6, арк. 3, 6 адв.–7]. У маі 1831 г. паступіў данос на віцебскага шаўца Антона Васільева, які абвінавачваўся ў тым, што неаднаразова веў антыўрадавыя размовы сярод сваіх хлопчыкаў-падмайстраў, радаваўся апошняму пажару ў Віцебску і не дазволіў ім дапамагаць у тушэнні. Віцебскі дваранін Пётр Храпавіцкі ў лісце з хадайніцтвам да генерал-губернатара паручаўся за Антона Васільева і тлумачыў, што гэта фальшывыя нагаворы з боку мясцовых яўрэяў, якія «зрабілі на яго данос, што ён лепш і больш сумленна працуе і гэтым адбірае ў іх хлеб» [24, арк. 1, 15].

У маі 1831 г. яўрэі, якія прыехалі ў Віцебск з гарадоў Лепель, Полацк, Відзы і мястэчка Чашнікі, даносілі, што ў іх паветах «амаль між усімі памешчыкамі існуюць таемныя нядобрадзейныя стасункі супраць <...> ураду». М. Хаванскі распарадзіўся ўсталяваць нагляд за ўсімі памешчыкамі і прадухіліць антыўрадавыя дзеянні [29, арк. 1]. У адказ лепельскі маршалак 27 мая 1831 г. пісаў генерал-губернатару: «Сапраўдны паклёп існуе ў даносе, а лепельскае дваранства не мела і не мае ніякіх таемных і нядобрадзейных змоў супраць свайго ўра-

ду». Далей маршалак пісаў, што яўрэі «як адкупшчыкі і арандатары гарадоў і мястэчак, для таго толькі наводзяць страх і падазрэнне, каб ад увядзення войскаў і пастою зручней было распаўсюджаць віно, гандляваць харчаваннем, прымусяць жыхароў плаціць удвая больш» [29, арк. 8–10 адв.].

Такім чынам, дакументы афіцыйнага справаводства за 1830–1831 гг., якія захоўваюцца ў НГАБ, дазваляюць даследчыкам прасачыць два ўзроўні палітыкі расійскай адміністрацыі ў прадухіленні антыўрадавых дзеянняў 1830–1831 гг.: а) непасрэдная арганізацыя (распараджэнні, загады і г.д.); б) адносіны насельніцтва да падзей 1830–1831 гг. і іх стаўленне да адміністрацыйных мерапрыемстваў. Такая ўзаемадапаўняльнасць стварае высокую ступень рэпрэзентацыйнасці матэрыялаў і дае магчымасць удакладніць і рэканструяваць гістарычныя падзеі 1830–1831 гг. у беларуска-літоўскіх губернях.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Аددзел рукапісаў Расійскай Нацыянальнай бібліятэкі (г. Санкт-Пецярбург). – Ф. 629. Ратч В.Ф. – Спр. 75. Абвестка (2) пра пакаранне асоб, якія распускаюць чуткі і падбукторваюць да паўстання
2. О пропуске из Царства Польского людей, вовсе неподозрительных, во внутренние российские губернии, и о имении градской и земской полиции бдительного надзора // Полное собрание Законов Российской империи. Собрание второе / С 1825 по 1881 г. СПб.: Типография II Собственной ЕИВ канцелярии, 1840–1884. – Т. 6. – № 4419.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 296. – Воп. 1. – Спр. 7. Дело по обвинению помещика Ошмянского повета (захват Бобруйской крепости).
4. НГАБ. – Ф. 1297. – Воп. 1. – Спр. 4751. Дело о принятии мер и пресечению антиправительственных толков среди населения Витебской и Могилёвской губерний по поводу восстания 1830 г. в Польше.
5. НГАБ. – Ф. 1297. – Воп. 1. – Спр. 5388. Дело о предании суду коллежского регистратора Любомирского за антиправительственные высказывания.
6. НГАБ. – Ф. 1297. – Воп. 1. – Спр. 5395. Дело по доносу жителя местечка Ляды Пелимонова о политической неблагонадежности помещика Бабиновичского уезда Маевского.
7. НГАБ. – Ф. 1297. – Воп. 1. – Спр. 5434. Дело по предоставлению Могилёвской уголовной палате о предании суду отставного почтальона из вилейской шляхты.

8. НГАБ. – Ф. 1297. – Воп. 1. – Спр. 5464. Дело о доставлении сведений о находящихся у помещика Лукашевича и кн. Любомирского пушек.
9. НГАБ. – Ф. 1297. – Воп. 1. – Спр. 5472. Дело о проведении и уничтожении складов оружия в имении Биржи Люцинского уезда и в округе, вплоть до г. Риги, приготовленных тайно повстанцами.
10. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2557. Дело о динабургских помещиках, обвинявшихся в распространении слухов о восстании в Варшаве.
11. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2691. Дело о запрещении свободной продажи пороха.
12. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2705. Дело об аресте минского мещанина Сосина за распространение слухов о пришествии в Россию французов.
13. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2715. Дело о найденных документах студента Виленского университета, участвовавшего в Польском восстании.
14. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2738. Дело по распоряжению дрисенского городничего о выполнении им требования по розыску оружия (май–июнь 1831).
15. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2747. Предписание генерал-губернатору об отстранении от должности динабургского городничего как неблагонадежного (май 1831).
16. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2759. Дело об установлении надзора за исключенными из Виленского университета студентами.
17. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2764. Дело о высылке под надзор за распространение слухов.
18. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2828. Дело об установлении надзора за деятельностью помещиков.
19. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2786. Дело по предписанию генерал-губернатора об обнаружении запрещенной прокламации.
20. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2851. Дело об освобождении от службы заседателя земского суда и аресте лепельских помещиков по подозрению в сочувствии мятежникам.
21. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2874. Дело об аресте депутата (распространение слухов о помощи французских войск).
22. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2899. Дело о розыске польских повстанцев, направленных в Россию для организации восстания.
23. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2912. Дело о предоставлении сведений о помещиках, хранивших оружие.
24. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2920. Дело о распространении слухов.
25. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2922. Дело о расследовании.
26. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2923. Дело о розыске.

27. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2926. Дело об учреждении строгого секретного надзора.
28. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2932. Дело о распространении слухов.
29. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2944. Дело о сочувствии помещиков Полоцкого и Лепельского уездов польским повстанцам.
30. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2946. Дело об изъятии обнаруженных у крестьян ружей.
31. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2947. Дело об учреждении тайного надзора за помещиком графом М. Плятером.
32. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2954. Дело о распространении помещиками стихотворной молитвы.
33. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 2976. Дело об установлении строгого надзора.
34. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 3020. Дело о расследовании сведений об агитации жителей местечек Лепельского и Полоцкого уездов принять участие в польском восстании.
35. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 3094. Дело о принятии мер борьбы со слухами о Польском восстании.
36. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 3152. Копия записки о подготовке восстания в Дриссенском повете.
37. Kuryer Litewski. – № 49. – 24.04.1831.
38. Powstanie listopadowe w Wilnie i na Wileńszczyźnie. Opracował Kazimierz Bieliński. – Wilno: Nakładem Dziennika Urzędowego Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego, 1934. – 52 s.

Дзянісава А.Р. (г. Мінск)

ГІСТОРЫЯ ПРАВАСЛАЎНЫХ МАНАСТЫРОЎ ТУРАВА-ПІНСКАЙ ЕПАРХІІ Ў ХІ–ХVІІ СТСТ. (ПАВОДЛЕ ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ КРЫНІЦ)

Па гісторыі праваслаўнай царквы і манастыроў Турава-Пінскай епархіі захаваліся разнастайныя дакументальныя крыніцы. Да гэтага комплексу належаць заканадаўчыя акты, якія даюць магчымасць вызначыць прававы статус праваслаўнай царквы і яе вернікаў. Сярод іх агульназемскія прывілеі канца ХІV – ХVІ ст., Статуты Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг., пастановы (кансты-

туцыі) соймаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай XVI–XVII стст.

Асобны від дакументальных крыніц складаюць гістарычныя акты — дакументы, у якіх у форме вызначаных юрыдычных норм замацаваны эканамічныя і палітычныя дагаворы паміж дзяржавамі, дзяржавай і царквой, прыватнымі асобамі і г.д. Актавыя матэрыялы, якія тычацца праваслаўнай царквы і яе ўстаноў, падзяляюцца на *публічна-прававыя* (ініцыяваныя вярхоўнай уладай) і *прыватна-прававыя* (выдадзеныя прыватнымі асобамі). Да першай катэгорыі адносяцца *царкоўныя статуты* («уставы»). Вядомы статуты князёў Уладзіміра (980–1015) і Яраслава (1019–1054), якія вызначалі прававое становішча і юрысдыкцыю праваслаўнай царквы на ўсходнеславянскіх землях.

Публічна-прававыя акты ўключаюць даравальныя і пацвярджальныя граматы вялікіх князёў літоўскіх царкве і духавенству на землі, нерухомую маёмасць, імунітэжныя правы, духоўныя пасады («хлябы духоўныя»). Прывілеі 1499, 1511 гг. зацвярджалі асноўныя правы царквы і яе ўзаемаадносіны са свецкай уладай. Сярод актаў, якія тычыліся манастыроў, можна выдзеліць наступныя: граматы аб заснаванні манастыроў, аб прызначэнні на пасады архімандрыта, ігумена ці ігуменні, аб захаванні і наданні маёмасці [3, с. 252–253; 4, с. 93–94].

Прыватна-прававыя акты і граматы выдаваліся заснавальнікам манастыроў або асобамі, якія апекавалі той ці іншы манастыр. Гэта фондушавыя дакументы, маёмасныя акты, граматы, якія зацвярджалі на пасадзе настаяцеляў і вызначалі правілы манастырскіх статутаў [13, с. 216–220, 270–275, 293–294].

Актавыя матэрыялы ўключаюць дакументы царкоўных інстанцый. Яны выходзілі ад імя патрыярхаў, мітрапалітаў, епіскапаў. У гэтую групу ўваходзяць акты царкоўных сабораў, якія рэгламентавалі рознабаковую дзейнасць Кіеўскай мітраполіі [1; 12]. Саборныя рашэнні вызначалі статус манастыроў, правілы манастырскай дысцыпліны, маёмасныя і падатковыя пытанні.

Царкоўныя адносіны рэгуляваліся Кормчымі кнігамі — зборнікамі царкоўных і свецкіх законаў. Кормчыя кнігі паходзяць ад аналагічных візантыйскіх зборнікаў — Номаканонаў, якія аб'ядноўвалі царкоўныя правілы, пастановы Усяленскіх і Памесных сабораў, імператарскія пастановы адносна царквы, вытрымкі з заканадаўчых зборнікаў. Кормчыя кнігі трапляюць на Русь у XI ст. У канцы XIII ст.

яны дапаўняюцца амаль 40 новымі артыкуламі, сярод якіх манаскія статуты і правілы, аскетычна-містычныя, гістарычныя і біяграфічныя творы. Найбольш распаўсюджанымі на тэрыторыі Беларусі былі спісы Сербскай і Рускай рэдакцыі Кормчых кніг [6].

Вызначыць арганізацыю манаскага жыцця дапамагаюць манастырскія статуты (тыпіконы). Яны рэгламентавалі штодзённую дзейнасць, побыт манахаў, узаемаадносіны паміж настояцелем і браціяй, стасункі са свецкім грамадствам. Найбольш старажытным тыпіконам, згодна з якім з XI ст. наладжвалася жыццядзейнасць Кіева-Пячэрскага манастыра, лічыцца статут Студзійскага манастыра. Функцыі тыпіконаў выконвалі статутаваыя і духоўныя граматы, запаветы, павучанні патрыярхаў, мітрапалітаў, епіскапаў і ігуменаў. З'яўленне ўласных манастырскіх статутаў адносяць да больш позняга часу. Інвентарныя вопісы манастыроў Турава-Пінскай епархіі канца XV–XVII стст. называюць «Уставы» сярод іншых кніг [2; 5, с. 251]. Узорам манастырскага статута, які захаваўся да нашых дзён, з'яўляецца тыпікон Супрасльскага Дабравешчанскага манастыра, зацверджаны мітрапалітам Іосіфам у 1510 г. [7, с. 11–40].

Звесткі па царкоўнай гісторыі ўтрымліваюцца ў *дакументах бягучага прававодства* — гістарычных крыніцах, якія ўзнікаюць у выніку дзейнасці грамадскіх, дзяржаўных і царкоўных інстытутаў. Матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага ўключаюць копіі даравальных, пацвярджальных грамат вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх аб недатыкальнасці правоў царквы, аб прызначэннях на пасады, аб маёмасці і ільготах духоўным установам.

Частка крыніц азначанага віду — гэта данясенні, рапарты, ведамасці XIX ст. Так, у 1800 г. на аснове данясенняў настояцеляў у Мінскую духоўную кансісторыю былі складзены «Исторические описания...» манастыроў Мінскай і Літоўскай епархій, дзе распавядалася аб часе заснавання, фундатарах, будынках, маёмасці духоўных устаноў [8]. Намеснік Ісаія ў рапарце аб Свята-Троіцкім манастыры ў Слуцку пісаў: «...Фундуши от князей слущких Олельков и Радивиллов на утверждение сего монастыря и имение онога данные, доказуют, что оный в 1518 г. существовал...» [8, арк. 35].

Даныя аб старажытнай гісторыі манастыроў даволі скупыя. Настаяцелі тлумачылі гэты факт тым, што манастырскія архівы ці значна пашкоджаны, ці наогул не захаваліся. Ігумення Венядзікта, настояцельніца Лынскага манастыра ў Слуцку, адзначала: «Кто сего мона-

стыря фундатор и с которого точно времени первоначальное его основание за неимением древних фундушов неизвестно» [8, арк. 31].

Гаспадарчая дзейнасць і маёмаснае становішча праваслаўнай царквы і манастыроў прадстаўлены *матэрыяламі статыстычнага характару* — крыніцамі, даныя якіх магчыма апрацаваць пры дапамозе статыстычнага аналізу. Да гэтага віду належаць кнігі рэвізій, пісцовыя кнігі, інвентары, люстрацыі, вопісы, сумарыюшы. Стан гаспадаркі вялікага князя вызначаўся ў «Ревизии пуц и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском...», складзенай у 1559 г. старастам Р.Б. Валовічам [11]. Да тэксту «Ревизии» былі далучаны прывілеі і граматы, дадзеныя шляхце і духавенству Пінскага павета. Сярод іх шэраг даравальных грамат і запісаў прызначаўся Лешчанскаму манастыру ў Пінску. Значныя ахвяраванні на ўтрыманне манастыра былі зроблены ад мужа і жонкі Яраславічаў. Найбольш старажытны запіс датуецца 1503 г.

Даныя аб маёмасным становішчы праваслаўнага духавенства размешчаны ў пісцовых кнігах Пінскага княства і староства, складзеныя старастамі Л. Войнай і С. Хвальчэўскім у XVI ст. [9, 10] У кнігах зафіксаваны аграрныя мерапрыемствы, праведзеныя каралевай Бонай Сфорцай і яе сынам Жыгімонтам Аўгустам у сваіх уладаннях. Землі пінскага праваслаўнага духавенства, у тым ліку Лешчанскага і Варварынскага манастыроў, трапілі пад аграрную рэформу. Пісцовыя кнігі пералічвалі аперацыі па абмену зямлі, вызначалі зямельную ўласнасць манастырскіх настояцеляў і мяшчан.

Дакладныя звесткі аб маёмасці манастыроў утрымліваюць інвентары. Асноўнай мэтай інвентарных апісанняў быў улік уласнасці, расходаў і прыбыткаў, а таксама вызначэнне рэнты, якая збіралася з залежнага насельніцтва. Інвентары маглі складацца з нагоды змены манастырскага настояцеля, пры патрабаванні апекуна. Так, гаспадарчы вопіс Лешчанскага манастыра 1588 г. апісвае манастырскі комплекс, храмы і іх убранне, жылыя і гаспадарчыя будынкі, пералічвае лешчанскія ўгоддзі і павіннасці, якія выконвалі сяляне на карысць духоўнай установы [5, с. 226–253].

Да дакументальных крыніц адносяцца царкоўныя Сінодзікі — спісы асоб для памінання «за спачын душы». Сінодзікі таксама называліся Памяннікамі (запісы памерлых дзеля памяці) і Суботнікі (памінае «за спачын душы» ў пэўныя дні, часцей па суботах). У гэтыя спісы ўносіліся імёны вышэйшага духавенства, манастырскіх наста-

яцеляў і манахаў, роды вялікіх князёў, магнатаў і шляхты [14]. Часам імёны заносіліся ў Памяннікі на працягу стагоддзяў.

У даследаванні дзейнасці праваслаўных манастыроў вельмі каштоўнымі з'яўляюцца дакументы XVI–XVIII стст. з архіва случкага Свята-Троіцкага манастыра (так званы Трайчанскі архіў), якія захоўваюцца ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі ў Мінску. Да нядаўняга часу яны былі памылкова размешчаны сярод кніжных фондаў, не мелі сталай сігнатуры і таму не выкарыстоўваліся даследчыкамі. У Трайчанскім архіве маюцца разнастайныя дакументы, якія тычацца случкіх Свята-Троіцкага і Ільінскага манастыроў, Праабражэнскай і Успенскай цэркваў і брацтваў пры іх, грозаўскага Іаана-Багаслоўскага манастыра, дакументы князёў Алелькаў, Радзівілаў і інш.

Карысныя для даследавання крыніцы размяшчаюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску, Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Украіны ў Львове, аддзеле рукапісаў Львоўскай навуковай бібліятэкі імя В. Стэфаніка Нацыянальнай Акадэміі навук Украіны, Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Вільнюсе, аддзелах рукапісаў бібліятэк Вільнюскага ўніверсітэта і Акадэміі навук Літвы.

Сярод крыніц па манастырскай гісторыі важную частку складаюць крыніцы, апублікаваныя ў зборніках дакументаў і матэрыялаў, выдадзеных у XIX–XX стст. у Беларусі, Расіі, Літве. Важнымі з іх з'яўляюцца «Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов», «Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Архив Юго-Западной России», «Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII–XVIII вв.», «Русская историческая библиотека», «Volumina legume».

Прааналізаваныя крыніцы раскрываюць разнастайныя аспекты жыццядзейнасці манастыроў Турава-Пінскай епархіі ў XI–XVII стст. Галоўнымі праблемамі ў працы з дакументамі па манастырскай гісторыі з'яўляюцца іх захаванасць і нераўнамернае размеркаванне ў часе. Чым далей у старажытнасць, тым іх менш па агульнай колькасці і структурнаму складу. Таму існуе неабходнасць выкарыстання больш позніх актаў, паколькі ў іх часта ёсць прамыя або ўскосныя звесткі па ранняй гісторыі манастыроў. Асобныя моманты манастырскай жыццядзейнасці ў Турава-Пінскай епархіі дазваляюць раскрыць дакумен-

тальныя матэрыялы, якія тычацца гісторыі манастыроў з іншых рэгіёнаў, у тым ліку з Украіны і Расіі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Акты, издаваемые Виленской Комиссией для разбора древних актов: в 39 т. – Т. 33: Акты, относящиеся к истории Западно-Русской церкви. – 1908. – 612 с.
2. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией: в 5 т. – Т. 1: 1340–1506. – 1846. – 419 с.
3. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией: в 5 т. – Т. 3: 1544–1587. – 1848. – 356 с.
4. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией: в 5 т. – Т. 4: 1588–1632. – 1851. – 582 с.
5. Довгялло, Д.И. Пинский Лещинский монастырь в 1588 г. // Минские епархиальные ведомости. – 1909. – №10. – С. 226–253.
6. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований / сост. В.Н. Бенешевич. – Т. 1. – Вып. 1. – Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1906. – С. 1–228.
7. Жоховский, митрополит. Супрасльская типография и ее издания. – Б. м., 1867. – 40 с.
8. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 1311. Гістарычныя апісанні манастыроў Мінскай епархіі 1800 г.
9. Писцовая книга бывшего Пинского староства. – Вильна: Тип. А.И. Зака, 1874. – Ч. 1. – X, 421 с.
10. Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств. – Вильна: Виленская археографическая комиссия, 1884. – XXXII, 714 с.
11. Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском. – Вильна: Изд. Вилен. Археогр. комис., 1867. – 381 с.
12. Русская историческая библиотека: в 33 т. – Т. 4. – Санкт-Петербург: Тип. А. Траншеля, 1878. – 1447, 235, 26 с.
13. Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. – Минск: Губ. тип., 1848. – 450 с.
14. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. F 21-799. – Слуцкі Памяннік. Рукпіс. 1517 г.

Колабава І.Н. (г. Мінск)

ФАЛЬШЫВАМАНЕТЧЫКІ Ў БЕЛАРУСІ XIX ст.

(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА
АРХІВА БЕЛАРУСІ)

Манетны фонд Беларусі канца XVIII – першай паловы XIX ст. уяўляў сабой традыцыйны набор літоўскіх, польскіх, заходнееўрапейскіх і расійскіх наміналаў. Насычанасць манетнай сістэмы разнастайнымі грашовымі сродкамі садзейнічала актывізацыі дзейнасці фальшываманетчыкаў.

Першыя дзесяцігоддзі XIX ст. — гэта той час, калі адбываўся працэс паступовага ўваходжання мясцовай грашовай гаспадаркі ў рэчышча агульнарасійскага рынку. У сувязі з адпаведнымі зменамі ў складзе грашовага фонду ў гэты перыяд перад фальсіфікатарамі паўстала задача па поўнай пераарыентацыі іх дзейнасці на расійскія манеты і папяровыя грошы.

Фальшываманецтва — гэта непазбежная састаўная частка грашовай гаспадаркі любой дзяржавы.

Вядомы расійскі юрыст А.Ф. Коні, аналізуючы падробку грошай як грамадскую з’яву, піша, што на першы погляд яна не парушае права нічых прав, але на самой справе ад гэтага злачынства пакутуе і асоба, і ўсё грамадства. Ён слухна адзначае, што «фальшивые бумажки, как бы плохо они не были сделаны... представляют известную ценность, они стоят, в смысле труда, дорого, и подделка их сопряжена с большим риском» [19, с. 301]. А.Ф.Коні прыводзіць вельмі вобразнае параўнанне — «фальшивые ассигнации похожи на сказочный клубок змей. Бросил его кто-либо в одном месте, а поползли змейки повсюду...» [19, с. 324].

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў фондах Мінскага Галоўнага суда I Дэпартаменту (ф. 76), канцылярый генерал-губернатора віцебскага, магілёўскага і смаленскага (ф. 1297), віцебскага грамадзянскага губернатара (ф. 1430), магілёўскага грамадзянскага губернатара (ф. 2001) захавалася значная колькасць спраў з інфармацыяй аб абарачэнні фальшывых расійскіх манет і папяровых грашовых адзінак (асігнацый і крэдытных білетаў). Менавіта матэрыялы гэтых фондаў сталі асновай для даследавання гісторыі беларускіх фальшываманетчыкаў XIX ст. [1–18]. Трэба адзначыць таксама, што

дакументы фондаў 1297 і 1430 як крыніцы па гісторыі фальшываманецтва раней не выкарыстоўваліся.

Для прыкладу, у фондзе канцылярыі віцебскага грамадзянскага губернатара налічваецца каля 55 тыс. адзінак захоўвання. З ліку іх 118 спраў утрымліваюць звесткі аб дзейнасці фальшываманетчыкаў.

Пры класіфікацыі спраў, што маюць адносіны да фальсіфікацыі грошай на тэрыторыі Беларусі, выдзелены наступныя групы.

1. Справы па фальсіфікацыі манет. Архіўныя дакументы захавалі сведчанні аб фальшывасці такой расійскай манеты, як — 1,15, 20, 50 капеек, 75 капеек (5 злотых), рублёвіка, а таксама расійскай залатой манеты — імперыялаў і паўімперыялаў і нават так званай «вядомай» манеты (рэплік галандскіх дукатаў).
2. Справы па фальсіфікацыі папяровых грашовых знакаў. Статыстычны аналіз даследаваных дакументаў сведчыць, што падробка асігнацый і крэдытных білетаў была больш папулярная, чым выраб фальшывых манет. Значную частку папяровых фальшывак складалі падробкі расійскіх асігнацый французскай вытворчасці часоў вайны 1812 г., якія ў значнай колькасці актыўна абарачаліся на працягу другога дзесяцігоддзя XIX ст. і падлягалі афіцыйнаму абмену.
3. Беларускія фальшываманетчыкі актыўна супрацоўнічалі з нелегальнымі замежнымі цэнтрамі па выпуску фальшывых расійскіх папяровых грашовых знакаў у Францыі, Англіі і Германіі.
4. Справы з апісаннем асаблівасцяў фальшывых папяровых грашовых знакаў. Вырабляліся яны літаграфічным спосабам з выкарыстаннем матрыц, выразаных на металічных дошках. Папяровыя фальшыўкі мелі памылкі ў тэксце і скажэнні выяў, але, як правіла, чалавек не звяртае асаблівай увагі на дробны тэкст і дакладнасць малюнкаў на банкнотах.
5. Справы з інфармацыяй аб адкрыцці манетных скарбаў і асобных манет.
6. Справы з узгадкамі неафіцыйных грашовых тэрмінаў — «восьмигривенник» (20 кап.), «берлінка прусская» (30 кап.), «десятьрка польская» (10 грошей — 20 коп.), «пятёрка» (5 грошей — 10 коп.), «вердинг» (6 коп.). У абарачэнні прысутнічалі і фальшывыя «восьмигривенники», зробленыя з волава ці апрацаваныя ртуццю медныя манеты.

7. Справы з апісаннем ходу следчых мерапрыемстваў па пошуку фальшываманетчыкаў, у якіх можна знайсці інфармацыю аб самім працэсе вырабу фальшывых грашовых знакаў. У гэтых справах даволі часта ўзгадваюцца выпадкі знаходжання манетных нарыхтовак і прылад, неабходных для работы фальсіфікатараў.

У дакументах адзначана прафілактычная работа ўлад па папярэджванні падобнага роду злачынстваў і неаднаразовыя спробы арганізаваць у межах некалькіх губерняў сумесныя акцыі па барацьбе з фальшываманецтвам.

Вывучэнне кожнай з груп дазваляе вызначыць асноўныя тэндэнцыі гісторыі фальсіфікацыі грашовых знакаў на тэрыторыі Беларусі і разгледзець розныя аспекты фальшываманецтва як сацыяльна-эканамічнай з'явы.

Аналізуючы сабраны матэрыял, можна зрабіць абгрунтаваныя высновы аб шырокім распаўсюджванні майстэрства вырабу расійскіх фальшывых манет і папярковых грашовых знакаў на тэрыторыі Беларусі XIX ст. У шэрагу беларускіх гарадоў існавалі нават так званыя «фабрыкі» па выпуску фальшывых папярковых грошай.

Сярод фальшываманетчыкаў — прадстаўнікі розных сацыяльных груп і веравызнанняў.

Для адлюстравання асобных бакоў гісторыі фальшываманецтва на тэрыторыі Беларусі можна прывесці фрагменты некаторых спраў фонду віцебскага грамадзянскага губернатара, якія сведчаць аб межных сувязях беларускіх грашовых фальсіфікатараў.

У рапарце Віленскай следчай камісіі па справах фальшываманетчыкаў віцебскаму губернатару 5.10.1856 г. паведамляецца, што «в Варшаве, на обратном пути из-за границы» быў затрыманы адстаўны паручнік Людвіг Булгарын, які меў дачыненне да справы аб падробцы і выпуску фальшывых крэдытных білетаў [20, арк. 1].

У дакладзе віцебскага грамадзянскага губернатара ад 05.10.1864 г. робяцца абагульняючыя высновы аб дзейнасці фальсіфікатараў — «торговля фальшивыми кредитными билетами производится в довольно значительных размерах как в г. Витебске, так и вообще в Витебской и соседних губерниях, что промыслом этим занимаются преимущественно евреи, повсеместно имеющие агентов для распространения фальшивых денег в народе и что фальшивые билеты не только ими самими подделываются, но и привозятся в большом количестве из-за границы... и променивают... с большим успехом на

настоящие деньги по цене 40 и 50%», гэта значыць, да 50 капеек за фальшывы рубель [26, арк. 19–19 адв.].

Зразумела, што ў пошукавых мерапрыемствах, якія праводзіліся ўладамі для атрымання звестак аб дзейнасці фальшываманетчыкаў, выкарыстоўваліся агенты — «благонадзейные» osoby, «которые...посредством денежных средств» уваходзілі «в полное доверие злоумышленников, заманивая их то покупкою фальшивых денег, то приобретением машинок для делания билетов» [26, арк. 20].

10 кастрычніка 1865 г. уночы на ганку казармы віцебскай жандарскай каманды была знойдзена ананімная запіска. Аўтар яе паведамляў, што ў Віцебску зноў з'явіліся фальшывыя крэдытныя білеты. Прычым указвалася, што нехта Казімір Вікенцьевіч Шляхта атрымаў для пуску ў абарачэнне 100 дзесяцірублёвых крэдытных білетаў «здешней работы» і 30 пяцідзясяцірублёвых крэдытных білетаў «заграничной работы» [21, арк. 108].

У матэрыялах канцылярны віцебскага грамадзянскага губернатара захаваліся дакументы аб затрымцы ў 1868 г. у г. Кёльне ўраджэнца г. Невеля Андрэя Яршова па абвінавачванні ў фальшываманецтве. У дададзенай да справы ноце прускага амбасадара ў Расіі паведамлялася, што Андрэй Яршоў быў арыштаваны за падробку і распаўсюджванне фальшывых білетаў, выпушчаных «28 августа 1868 г. в Лондоне, каждый в 20 ф. стерлингов» [22, арк. 2].

26 лістапада 1872 г. начальнік Ваўкавышкага павета Сувалкаўскай губерні перасылае віцебскаму губернатару «две фотографические карточки неизвестного англичанина, подозреваемого в сообществе по перевозу из-за границы фальшивых кредитных билетов» віцебскімі і дынабургскімі габрэямі [23, арк. 5], а ў рапарце ад 17.11.1873 г. ён жа паведамляе аб правозе з-за мяжы праз Вішнінецкую мытню фальшывых крэдытных білетаў на 200 тысяч рублёў [23, арк. 1].

У рапарце дынабургскага павятовага спраўніка віцебскаму губернатару ад 18 ліпеня 1880 г. адзначалася, што ў Дынабургу «производится торговля фальшивыми кредитными билетами, привозимыми из Англии особою компаниею при участии социалистки Соры Зусьман, проживающей в Лондоне» [24, арк. 21].

У «Деле о ввозе из-за границы русских фальшивых кредитных билетов и сбыте и распространении сих билетов внутри империи» прыводзіцца шэраг фактаў выяўлення фальшывых крэдытных білетаў.

Напрыклад, узгадваецца арышт у лютым 1882 г. па абвінавачванні ў правозе з-за мяжы і збыце падробак купца 2-й гільдыі Івана Гаўрылава Смірнова. На допыце Смірноў засведчыў, што выяўленыя пры воыску фальшыўкі былі знойдзены ім у цягніку Варшаўскай чыгункі, у якім ён ехаў з Дынабурга ў Варшаву, каб набыць тавар і агледзець горад [25, арк. 4 адв.].

Далей у рапарце дынабургскага паліцмайстра ад 11.12.1881 г. указваецца на прыняцце мер да «розыскания еврея, занимающегося привозом из-за границы фальшивых кредитных билетов» [25, арк. 5 адв.]. Паліцмайстар засцерагаў, што гэты фальшываманетчык можа «избежать задержания его на границе и отправиться обратно в Лондон» [25, арк. 6] і прапаноўвае звярнуцца ў расійскую амбасаду ў Лондане з просьбай аб садзейнічанні. Следствам было выяўлена, што гэтым фальсіфікатарам з'яўляецца пражываючы ў Лондане нехта Гольдэнберг. Супольніцай яго была жонка, якая знаходзілася ў Берліне і арганізоўвала перавозку фальшивых білетаў да расійскай мяжы.

07.01.1882 г. дынабургскі паліцмайстар у рапарце віцебскаму губернатару робіць выснову аб тым, што «распространение фальшивых кредитных билетов, приобретённых из Лондона, производится не только в Лифляндской, Курляндской и Витебской губерниях, но и на юге России... Таким образом, по добытым... в настоящее время сведениям легко можно открыть фабрику фальшивых кредитных билетов в Лондоне и всех распространяющих такие билеты» [25, арк. 23-23 адв.].

Дакументы сведчаць, што за мяжой у большасці выпадкаў фальсіфікаваліся буйныя папяровыя наміналы 50-рублёвай вартасці, што тлумачыцца высокай рызыкай пры транспарціроўцы фальшывак праз мяжу.

Паказальна, што на тэрыторыю Расійскай імперыі праз беларускія землі, напрыклад, з Лондана ўвозіліся не толькі самі фальсіфікаты, але і папера для выпуску на месцы 5-, 10- і 25-рублёвых падробак.

У некаторых выпадках можна было нават падлічыць прыбыткі, што атрымліваліся ад рэалізацыі паддробленых купюр.

Матэрыялы канцылярыі віцебскага грамадзянскага губернатара даюць магчымасць прааналізаваць сувязі мясцовых фальшываманетчыкаў з замежнымі цэнтрамі, што здзяйснялі падробку расійскіх

грашовых знакаў, а таксама прасачыць дзеянні ўлад па барацьбе з фальсіфікатарамі грошай.

У выніку можна зрабіць выснову, што шматстагоддзевая гісторыя дзейнасці фальшываманетчыкаў на тэрыторыі Беларусі знайшла свой далейшы працяг у новых гістарычных умовах XIX ст. Вельмі значным з'яўляецца і тое, што дзейнасць фальшываманетчыкаў цесна звязана з рознымі бакамі штодзённага жыцця вясковага і гарадскога насельніцтва Беларусі. Гэта надае гісторыі фальшываманецтва асаблівы каларыт.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Колабава, І.Н. Апісанне ўласцівасцяў фальшывых крэдытных білетаў у справах фонду канцылярыі віцебскага грамадзянскага губернатара (1840–1850-я гг.) / І.Н. Колабава // Віцебскія старажытнасці: матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 50-годдзю знаходкі берасцяной граматы ў Віцебску і 150-годдзю з дня нараджэння А.Р. Бradoўскага, Віцебск, 23–24 кастрычніка 2009 г. / Віцебскі абласны краязнаўчы музей. – Мінск: Медысонт, 2010. – С. 161–165.
2. Колабава, І.Н. Да пытання фальсіфікацыі расійскіх манет і папяровых грошай на тэрыторыі Беларусі ў XIX ст. (паводле архіўных матэрыялаў) / І.Н. Колабава // Матэрыялы IV Тышкевіцкіх чытанняў, Валожын, 24 кастрычніка 2012 г. / БДУКМ. – Мінск: БДУКМ, 2012. – С. 77–82.
3. Колабава, І.Н. Падробка расійскай манеты ў Мінску ў першай палове XIX ст. / І.Н. Колабава // Мінск і мінчане: 10 стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права і 65-годдзя вызвалення горада ад германскіх акупантаў): матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Мінск, 5–6 верасня 2009 г. / НАН Беларусі. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – С. 77–79.
4. Колабава, І.Н. Полацкія фальшываманетчыкі першай паловы XIX ст.: гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі / І.Н. Колабава // Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Полацк, 24–25 кастрычніка 2007 г. / Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік. – Полацк, 2009. – С. 100–102.
5. Колабава, І.Н. Судовая справа віцебскага купца Аляксея Саломіна (1858 г.) / І.Н. Колабава // Віцебскія старажытнасці: матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння Л.В. Аляксеева, Віцебск, 28–29 кастрычніка 2010 г. / Віцебскі абласны краязнаўчы музей. – Мінск: Медысонт, 2012. – С. 371–376.

6. Колабава, І.Н. Удзел фальшываманетчыкаў Віцебскай губерні ў дзейнасці замежных цэнтраў па вытворчасці падробных расійскіх крэдытных білетаў у другой палове XIX ст.) / І.Н. Колабава // 90 год Віцебскаму абласному краязнаўчаму музею: матэрыялы навуковай канферэнцыі, Віцебск, 30–31 кастрычніка 2008 г. / Віцебскі абласны краязнаўчы музей. – Мінск: Медысонт, 2009. – С. 56–61.
7. Колабава, І.Н. Фальшывыя асігнацыі і крэдытныя білеты ў грашовым абарачэнні на тэрыторыі Полацка XIX ст.: гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі / І.Н. Колабава // Матэрыялы VI Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Полацк, 1–3 лістапада 2012 г. / Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік. – Полацк, 2013. – С. 173–180.
8. Колобова, И.Н. Белорусские фальшивомонетки / И.Н. Колобова // Денежное обращение на территории Беларуси: прошлое и настоящее: материалы Международной конференции, Минск, 23–25 ноября 2005 г. // Банкаўскі веснік: інфармацыйна-аналітычны і навучна-практычны журнал Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь. – 2006. – № 4 (333). – С. 63–65.
9. Колобова, И.Н. Зарубежные центры по подделке российских кредитных билетов (вторая половина XIX в.) / И.Н. Колобова // Pieniądz–kapitał–praca: wspólne dziedzictwo Europy. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Rosja–Słowacja–Ukraina: materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Białystok-Augustów 18–21 września 2008 / Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. – Warszawa, 2008. – S. 193–197.
10. Колобова, И.Н. Изготовление российских фальшивых монет и кредитных билетов на территории Беларуси (XVIII–XIX вв.) / И.Н. Колобова // Psucie pieniędzy w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Słowacja–Ukraina: materiały z VII międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Białystok-Augustów, 7–10 września 2006 / Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. – Warszawa, 2006. – S. 147–151.
11. Колобова, И.Н. К вопросу о подделке российских монет и кредитных билетов на территории Беларуси (по архивным источникам XIX в.) / И.Н. Колобова // Тезисы докладов и сообщений XVII Всероссийской нумизматической конференции, Москва, 22–26 апреля, 2013 г. / Гос. исторический музей. – М.: изд-во «Триумф принт», 2013. – С. 167–168.
12. Колобова, И.Н. О денежной терминологии на территории Беларуси во второй четверти 19 в. / И.Н. Колобова // Нумизматические коллекции: наследие исторической Литвы и связанных с ней стран – открытия для просвещения и науки: тезисы докладов Международной нумизматической конференции, Вильнюс, 23–25 мая 2012 г. / Национальный музей Литвы, – Вильнюс, 2012. – С. 182–183.

13. Колобова, И.Н. Подделка российских монет в Витебской губернии в первой половине XIX в. / И.Н. Колобова // Монета – символ государства: материалы Международной нумизматической конференции, Минск, 27–29 августа 2007 г. // Банкаўскі веснік: інформаційно-аналітичний і научно-практичний журнал Національного банку Республіки Беларусь. – 2008. – № 7 (408). – С. 19–20.
14. Колобова, И.Н. Подделка российской монеты в Беларуси 18 – первой половины 19 века: доклады Международной нумизматической конференции, посвященной 150-летию Национального музея Литвы, Вильнюс, 26–28 апреля 2006 г. / Национальный музей Литвы. – Вильнюс, 2010. – С. 367–370.
15. Колобова, И.Н. Фальсификация российских монет и бумажных денег на территории Беларуси XIX в.: деньги и их место в истории общества / И.Н. Колобова // Тезисы докладов Международного нумизматического симпозиума, Кремница, Словакия, 20–23 мая 2010 г. / Словацкое нумизматическое общество. – Кремница. – С. 70–71.
16. Колобова, И.Н. Фальшивые российские кредитные билеты на территории Витебской губернии во второй половине XIX в.: тезисы докладов и сообщений XV Всероссийской нумизматической конференции, Москва, 20–25 апреля, 2009 г. / И.Н. Колобова // Гос. исторический музей. – М.: изд-во «Нумизматическая литература», 2009. – С. 195–196.
17. Колобова, И.Н. Фальшивые российские монеты и ассигнации в Витебской губернии первой половины XIX века / И.Н. Колобова // Тезисы докладов и сообщений XIV Всероссийской нумизматической конференции, Санкт-Петербург, 16–21 апреля, 2007 г. / Гос. Эрмитаж. – СПб: изд-во Гос. Эрмитажа, 2007. – С. 205–206.
18. Колобова, И.Н. Фонд канцелярии Витебского гражданского губернатора как источник по истории фальшивомонетничества на территории Беларуси XIX в. (итоги исследования) / И.Н. Колобова // Тезисы докладов и сообщений XVI Всероссийской нумизматической конференции, Санкт-Петербург, 18–23 апреля, 2011 г. / Гос. Эрмитаж. – СПб: изд-во Гос. Эрмитажа, 2011. – С. 163–164.
19. Кони, А.Ф. По делу о Станиславе и Эмиле Янсенах, обвиняемых во ввозе в Россию фальшивых кредитных билетов, и Герминии Акар, обвиняемой в выпуске в обращение таких билетов / А.Ф. Кони // Избранные произведения. – М: Гос. изд. юридич. лит. – Т. 1. – 1958. – С. 287–324.
20. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 28567. – Дело по рапорту Виленской следственной комиссии, учрежденной для открытия виновных в подделке и выпуске денежных знаков. 5.10.1856–8.02.1857.

21. НИАБ. – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 31745. – Дело о лицах, заподозренных в торговле и сбыте фальшивых кредитных билетов. 26.10.1864–14.10.1865.
22. НИАБ. – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 33671. – Дело о задержании в г. Кёльне именуемого уроженцем г. Невеля Андрея Ершова по поводу обвинения в изготовлении и распространении фальшивых бумаг. 26.10.–12.11.1868.
23. НИАБ. – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 35284. – Дело о розыске евреев г. Динабурга..., обвиняемых в провозе поддельных кредитных билетов. 23.11.1872–02.1873.
24. НИАБ. – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 36620. – Дело о появлении в обращении фальшивых кредитных билетов в г. Динабурге и уезде оным. 07.06.–29.09.1880.
25. НИАБ. – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 36853. – Дело о ввозе из-за границы русских фальшивых кредитных билетов и сбыте и распространении сих билетов внутри империи. 11.12.1881–10.12.1883.
26. НИАБ. – Ф. 1430. – Оп. 1. – Д. 54030. – Дело о конфискации имущества лиц, обвиняемых в покупке и продаже фальшивых кредитных билетов. 05.10.1864–06.02.1866.

Кривицкий М.А. (г. Минск)

МИСТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ

МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЧАЛЕ XX в.

(по материалам Национального исторического
архива Беларуси)

обретением нашей республикой независимости ученые и общественность уделяют значительное внимание истории религии в Беларуси. Это и неудивительно, ведь в советскую эпоху господствовавшая марксистско-ленинская идеология существенно ограничивала научные изыскания в этой области. Работы современных отечественных исследователей посвящены истории отдельных религиозных конфессий [4, 5, 19], конфессиональной политике государств, в состав которых на разных исторических этапах входила территория Беларуси [2, 10, 17, 18, 20], проблемам веротерпимости и межконфессиональных отношений [3, 11]. Обобщению наработок отдельных специалистов служат коллективные и справочные издания [7, 16]. Тем не менее, некоторые аспекты конфессиональной ис-

тории Беларуси до сих пор практически не нашли отражения в исследованиях. Настоящим «белым пятном» как в отечественной, так и в зарубежной историографии является распространение на территории Беларуси в начале XX в. мистических учений. Данная статья посвящена проникновению мистических учений¹ на территорию Минской губернии.

К одному из таких учений относилось малеванство. Его основателем являлся Кондратий Малеванный, бондарь села Таращи Таращанского уезда Киевской губернии, который в 1884 г. перешел из православия в баптизм. В начале 1890-х гг. К. Малеванный создал собственное вероучение, названное по его имени [8, с. 218–220].

Религиозная проповедь К. Малеванного основывалась на учении, сложившемся в среде христововеров не позднее, чем в конце XVII в. Создатель новой секты считал, что для общения с Богом нет нужды ни в посредниках, ни в обрядности и церемониале, ни в молитвенных формулах. «Книга — мертвое писание, а нас озаряет дух святой, который живет в сердцах наших и каждым руководит по своему изволению», — говорили малеванцы [14, л. 37 об.] Их культ включал пост, «скакания», «говорения на языках». Более того, многие последователи считали своего наставника Иисусом Христом. К. Малеванный верил, что скоро наступит «царство небесное... когда все будут равны и не будет тогда ни врага, ни его жертвы, ни богатого, ни бедного» [8, с. 213–215].

К. Малеванный резко противопоставлял свое учение баптизму. По мнению А. Клибанова, малеванство и подобные ему вероучения стали реакцией на ростовщичество, которым зачастую занимались руководители баптистских общин.

¹ Во второй половине XIX – начале XX в. на территории Российской империи возник ряд новых религиозных движений христианского толка, которые условно можно разделить на две основные группы: рационалистические и мистические. Последователи рационалистических учений (баптизма, евангельского христианства, молоканства) верили, что Бога можно познать при помощи разума. Особое значение они придавали чтению и толкованию Св. Писания. Последователи мистических учений (малеванства, иоаннитства и др.) верили в возможность непосредственного общения человека с Богом и даже воплощение Бога в человеке, поэтому отрицали необходимость священных текстов и зачастую отождествляли своих лидеров с пророками, Иисусом Христом.

Первым последователем малеванства в белорусских губерниях стал крестьянин села Хотыничи Пинского уезда Кондратий Наумик. В 1897 г. он ходил на богомолье в Киев, где столкнулся с малеванцами, а вернулся уже ярим приверженцем этого учения [15, с. 93–94]. Поначалу новое учение приняли лишь двое жителей Рачкан, но в дальнейшем они привлекли в свою веру родственников и знакомых из этой же деревни. Таким образом, Рачканы стали центром малеванства на территории Беларуси. Численность рачканской общины была достаточно стабильной: в 1905 г. — 74 [15, с. 94], в 1908 г. — 76 человек [1, с. 19]. В дальнейшем малеванцы появились в Бобруйске (4 человека), в сёлах Станьково Минского, Гребёнки Игуменского, Кривошино Новогрудского и Голдовичи Слуцкого уездов. Одна семья последователей К. Малеванного проживала в Борисове, но в конце 1904 г. она переселилась в Саратовскую губернию [15, с. 94].

В отечественной историографии можно встретить тезис о том, что в рассматриваемый нами период жители Рачкан исповедовали баптизм [11, с. 52]. Однако описание одного из обрядов рачканской общины, сделанное минским епархиальным миссионером Константином Поповым, убедительно свидетельствует о принадлежности рачканцев именно к малеванству: «В 1903 г. сектанты д. Рачканы пожелали принять Св. Духа и для этого постились три дня и две ночи, находясь без сна и пищи. Под конец добровольного поста они впали в какое-то безумие: все собрание вышло во двор, поставили стол, а на нем мышеловку, ведро, свиное корыто, рваные штаны. Перед этими атрибутами сектанты принялись плясать, прыгать, кривляться, выкрикивая слова: здесь Бог! Христос воскрес! и пр.» [15, с. 94].

Интересно отметить, что жители Рачкан до перехода в малеванство являлись «упорствующими в латинстве»² (далее по тексту —

² Так российские чиновники и православное духовенство называли тех верующих, которые официально, т.е., по приходским спискам, числились православными, но тайне исповедовали католичество. Феномен «упорствующих» возник в результате того, что после подавления восстания 1863–1864 гг. несколько десятков тысяч католиков белорусско-литовских губерний были административно переведены в православие. Многие из присоединенных не признали свою новую веру. Они отказывались исполнять обряды православной церкви, но и не могли выйти из православия и присоединиться к католичеству, так как это было запрещено законом. Более подробно о феномене «упорствующих» см.: Бендин, А.Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае (1863–1864 гг.) / А.Ю. Бендин. – Минск : БГУ, 2010. – С. 25–73.

«упорствующие»). Первоначально Рачканы относились к Ляховичскому римско-католическому приходу. Однако в сентябре 1867 г., после того как римско-католическую церковь покинули ксендз Гирдвойн и вместе с ним 3120 прихожан, Ляховичский костел был передан православному ведомству и преобразован в православную церковь. Энергично действовавший местный православный священник при содействии эскадрона гусар 14-го Митавского полка, квартировавшего в этой местности, привел новообращенных к исповеди и св. Причастию. Приобщенная таким образом к церковным таинствам часть крестьян начала обращаться за духовными требами к православному священнику и стала «... беспрекословно исполнять обряды православной веры» [11, с. 247].

Тем не менее, в нескольких деревнях Ляховичской волости — Перехрестье, Пашковцах, Рачканах и Зубелевичах — православного «воцерковления» так и не произошло. Жители Рачкан, как отмечал минский православный епископ Михаил (Темнорусов), «по отдаленности своей деревни от приходского храма, редко посещали его и относились к нему сначала холодно, а потом и враждебно, домогаясь обратно перехода в латинство ...» [14, л. 37 об.].

Благодаря документам, отложившимся в фонде минской православной духовной консистории Национального исторического архива Беларуси, имеется возможность проанализировать конкретные примеры переходов в малеванство из католичества и православия.

В 1904–1905 гг. минская духовная консистория совместно с полицией Слуцкого уезда расследовала дело о переходе жителей деревни Смоленики супругов Карла и Анели Коршун из числа «упорствующих» в штундизм ³. Согласно полученным сведениям, Карл Коршун и его жена перестали ходить на службу в костел и начали посещать собрания малеванцев, которые проходили в деревне Рачканы этого же уезда. Под влиянием секты Карл отказался от почитания священнослужителей, а также поклонения кресту и иконам. Последнее он объяснял тем, что иконы, по его словам, являются «всего лишь рисунками» [13, л. 1–5]. Отступничество Карла от веры предков объяс-

³ Чиновники и православное духовенство часто использовали термин «штундизм» в отношении различных религиозных течений, возникших во второй половине XIX в. в южных губерниях Российской империи.

нялось просто: его супруга Анеля (Елена) была родом из Рачкан и, наверняка, не порывала связи с местной общиной [13, л. 4 об].

Старший брат новоявленного сектанта Станислав Коршун попытался вместе с односельчанами уговорить родственника вернуться в католичество. «Уговоры» закончились тем, что Карла поколотили, а смоляничский десятник посадил его в «холодную» на двое суток. Более того, Станислав даже советовался по поводу брата с клецким ксендзом, но тот порекомендовал жителям деревни не трогать малеванцев [4, л. 2–4]. По-видимому, он считал, что малеванцы не представляют реальной угрозы костелу. Кроме того, наверняка, ксендз не желал, чтобы излишнее рвение его паствы привлекло внимание власти, особенно если учесть, что жители деревни Смоленики принадлежали к «упорствующим». Тем не менее, Станислав Коршун заявил своему брату, что если тот не вернется в веру предков, ему лучше покинуть Смоленики [13, л. 5 об.].

По-видимому, ни устные убеждения, ни применение физической силы не подействовали на Карла Коршуна, потому что в августе 1905 г. о. Гавриил, священник Голдовичского прихода, к которому относились Смоленики, докладывал в консисторию, что Карл Коршун с супругой больше там не проживают: они были вынуждены переселиться в Рачканы к брату Анели [13, л. 6]. Чиновники минской духовной консистории пришли к выводу, что Карл и его жена не представляли опасности, так как смоленическое население, состоявшее из «упорствующих», оказалось невосприимчивым к малеванству [13, л. 7–8].

Встречались и случаи перехода православных в малеванство. Так, Александр Ревяко, житель застенка Малковщина Новогрудского уезда вступил в ту же малеванскую общину д. Рачканы, причем «сценарий» был схожим. Жена Александра София Ревяко являлась дочкой одного из малеванцев [13, л. 5 об.]. Во время дачи показаний София Ревяко вообще не смогла себя отнести к какому-либо из вероучений [4, л. 5–5 об.]. Скорее всего, женщина просто не желала признаваться в том, что состоит в малеванской общине. Резолюция властей в отношении супругов Ревяко была схожей с их решением по Карлу и Анели Коршунам: было признано, что новоявленные малеванцы из Малковщины не представляли угрозы государственным интересам [13, л. 5 об.].

Как видим, ключевым фактором, способствовавшим переходу в малеванство некоторых жителей сопредельных с Рачканами деревень, являлись их родственные связи с членами рачканской общины.

Нельзя не отметить, что возникновение малеванской общины именно в Рачканах вызывает немало вопросов. Главный из них: каким образом мистическое учение, совершенно не известное доселе крестьянам Слуцкого уезда, могло укорениться в деревне, население которой до этого относилось к «упорствующим»? Таким образом, Кондратию Наумику всего за несколько лет удалось сделать то, чего православное духовенство не могло добиться в течение почти четырех десятилетий: привлечь рачканцев в свою веру.

Имеющиеся источники не позволяют с уверенностью говорить о предпосылках перехода рачканцев из числа «упорствующих» в малеванство. Возможно, решающую роль сыграли личностные качества Кондратия Наумика, о котором, впрочем, нам известно совсем немного. Минский православный епископ Михаил (Темнорусов) отмечал, что Наумик редко бывал на своей малой родине в Хотыничах и постоянно поддерживал связь с самим лидером учения Кондратием Малеванным [14, л. 38].

Тем не менее, малеванство не получило дальнейшего распространения в Минской губернии, и рачканская община последователей данного учения осталась здесь единственной. По нашему мнению, этому способствовал ряд факторов. Во-первых, на белорусских землях традиционно были сильны позиции православия и католичества. Во-вторых, как указывал А. Миловидов, в общей своей массе белорусы с недоверием относились к новым религиозным течениям, так как многовековая история приучила их к мысли о том, что зачастую именно религиозные споры создавали в обществе напряженную атмосферу, приводили к различного рода конфликтам [12, с. 19–20].

Еще одним мистическим учением, чьи последователи действовали в начале прошлого столетия на территории Минской губернии, было иоаннитство. Иоанниты верили, что православный пастырь из г. Кронштадт Иоанн являлся «Богом во плоти», «Спасителем и Судьей Вселенной». В основе иоаннитского учения находились эсхатологические ожидания (вера в скорое пришествие Иисуса Христа и конец света в 1915–1916 гг.). Лидерами иоаннитов являлись кронштадтский старец Назарий и мещанка из г. Ораниенбаум Порфирия Киселева. Первого считали Иоанном Богословом, явившимся перед скорым

концом света. Порфирию Киселеву иоанниты называли «Госпожой не от мира сего», «столпом и светильником православия» [6, с. 50–51].

В 1908 г. двое проповедников этого учения появились в православных приходах Чирковичи и Омговичи Бобрыйского уезда Минской губернии. Первого из них звали блаженный Федя. В отчете минского православного епископа Михаила (Темнорусова) по епархии за 1908–1909 гг. Федя описывается как рослый парень, «ходивший по разным монастырям, ничего не работавший и живший на чужой счет» [14, л. 39]. Вторым был Степан Щитовец — также путешественник по святым местам. Оба они завели в своих домах чтение акафистов, давали приходившим масло, воду, разные брошюры, привезенные из Кронштадта [14, л. 39–39 об.].

Федя сумел увлечь за собой трех-четырёх крестьян Чирковичского прихода. Утверждая, что скоро наступит день второго пришествия Иисуса Христа на землю, а потому нужно готовиться к его встрече, он уговаривал их продать имущество, а вырученные деньги отдать на «богоугодное дело» в Кронштадте. Обеспокоенные прихожане Чирковичской церкви обратились к епархиальному начальству. В Чирковичи был командирован минский епархиальный миссионер Константин Попов. Их беседа с блаженным Федей привлекла массу народа, но Федя скрылся в лесу. Поверившие ему крестьяне также не явились на беседы с миссионером. Между прочим, это в буквальном смысле стоило им дорого. Неофиты продали имущество и уехали в Кронштадт, где Федя представил их лидерам иоаннитского учения. Обманутые крестьяне впоследствии вернулись домой ни с чем, что отрезвило их самих и других прихожан Чирковичской церкви [14, л. 39 об.].

В Омговичах, где учение иоаннитов пытался распространить Степан Щитовец, дело обстояло иначе. Здесь не нашлось желающих отдавать все свои средства в пользу «богоугодного дела» в Кронштадте. Некоторые крестьяне слушали Степана, молились вместе с ним, несли ему деньги, хлеб и холст, но этим все и ограничилось [14, л. 39 об.].

Степан вступил в пререкания с местным православным священником, обвиняя последнего в том, что тот редко служит в церкви, мало учит народ и в некоторых случаях поступает несправедливо. Священник обратился к епархиальному начальству с жалобой на Степана. В Омговичи приехал епархиальный миссионер Константин Попов. В отличие от блаженного Феди, Щитовец охотно явился на бе-

седу с миссионером, на которой изложил свое учение. Впоследствии Степан оставил учение иоаннитов, хотя конфликт с местным священником так и не был улажен [14, л. 40].

Некоторое время иоаннитство существовало в Минске. Здесь мещанка Матрена Привалова долгое время ходила босиком, распространяла брошюры, картины, масло, иконы. Временами рядом с ней появлялись «апостолы», с которыми она ходила по селам, собирала пожертвования, учила народ покаянию в грехах, чаще ходить в церковь, принимать св. тайны, жить благочестиво и пр. Как отмечал минский православный епископ Митрофан в отчете по епархии за 1908 г., проповедь Матрены имела заметное влияние в сельской местности. В некоторых приходах крестьяне резко изменились: прекратилось пьянство, драки в семьях, сквернословие. Отдельные верующие стали путешествовать по святым местам. Многих крестьян Матрена водила в Киевские пещеры, в их домах стали чаще совершаться различные православные обряды [14, л. 40–40 об.].

Проповедь Матрены завершилась в 1907 г. Она вышла замуж и родила ребенка [14, л. 40 об.].

Таким образом, на территории Минской губернии в начале прошлого столетия проживали последователи двух мистических учений: малеванства и иоаннитства. Малеванцам удалось создать свою общину в деревне Рачканы Ляховичской волости Слуцкого уезда. Что же касается учения иоаннитов, то, по-видимому, можно говорить лишь об отдельных его последователях. В силу своей малочисленности мистические учения не могли оказать сколько-нибудь заметного влияния на государственно-конфессиональные и межконфессиональные отношения на территории губернии. Однако духовенство Минской православной епархии все же внимательно следило за распространением этих учений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Баптизм и баптисты: Социолог. очерк / АН БССР, Ин-т философии и права. – Минск : Наука и техника, 1969. – 316 с.
2. Бачышча, Ю.А. Каталіцкая царква ў нацыянальна-рэлігійнай палітыцы царызму ў Беларусі (1900–1914 гг.): Дыс. на атрыманне вучон. ступ. канд. гіст. навук: 07.00.02: Абаронена 30.01.04: Зацв. 31.03.04 / Бачышча Юрый Алегавіч. – Мінск, 2004.

3. Бендин, А.Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863 – 1914 гг.) / А.Ю. Бендин. – Минск : БГУ, 2010. – 439 с.
4. Ганчар, А.И. Римско-католический костел в Беларуси (1864–1905 гг.): монография / А.И. Ганчар. – Гродно : ГГАУ, 2008. – 275 с.
5. Горбачкий, А.А. Старообрядчество на белорусских землях: Монография / А.А. Горбачкий. – Брест : Изд-во «УО БрГУ им. А.С. Пушкина», 2004. – 237 с.
6. К вопросу о борьбе с сектою «иоаннитов» // Могилевские епархиальные ведомости. – 1912. – № 2. – Неофициальная часть. – С. 48–51.
7. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.) / В.В. Грыгор'ева, У.М. Завальнюк, У.Л. Навіцкі, А.М. Філатава. – Мінск : Выд. прадпрыемства «Экаперспектыва», 1998. – 337 с.
8. Клибанов, А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / Акад. наук СССР. Ин-т истории. – М. : Наука, 1965. – 343 с.
9. Кривонос, Ф. Белорусская православная церковь в XX столетии: спецкурс лекций для Минской духовной семинарии / священник Феодор Кривонос. – Минск : Врата, 2008. – 255 с.
10. Лебедев, А.Д. Политика советской власти по отношению к Римско-католической церкви в БССР (1919–1929 гг.) / Минск : РИВШ, 2013. – 196 с.
11. Линкевич, В.Н. Межконфессиональные отношения в Беларуси (1863 – 1914 гг.): пособие / В.Н. Линкевич. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 105 с.
12. Миловидов, А.И. Современное штундо-баптистское движение в Северо-Западном крае / А.И. Миловидов. – Вильна : Типография «Русский почин», 1910. – 33 с.
13. Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ). – Ф. 136. – Оп. 1. – Д. 37077. Дело о переходе крестьян д. Смоляники Слуцкого у. Коршуков и С. Ревяко из православного вероисповедания в секту штундистов. 1904–1905 гг.
14. НИАБ. – Ф. 136. – Оп. 1. – Д. 37367. Дело по епархиальному отчету за 1908 г. 1910–1911 гг.
15. Попов, К., священник. Раскол и сектантство в пределах Минской епархии / К. Попов // Минские епархиальные ведомости. – 1905. – № 5. – Неофициальная часть. – С. 92–95.
16. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыклапедычны даведнік / рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск, 2001.
17. Табунов, В.В. Политика российского правительства в отношении христианских конфессий в Беларуси (1895–1907): автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / В.В. Табунов. – Минск, 2008. – 22 с.
18. Филатова, Е.Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772 – 1860 гг.: дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук:

- 07.00.02 / Е.Н. Филатова. – Нац. акад. наук Беларусі, Ін-т історыі. – Мінск, 2001.
19. Черепица, В.Н. Очерки истории Православной церкви на Гродненщине / В.Н. Черепица. – Ч. 1. – Гродно, 2000.
20. Яноўская, В.В. Хрысціянская царква ў Беларусі. 1863–1914 гг. / В.В. Яноўская. – Мінск : БДУ, 2002. – 199 с.

Лаўрык Ю.М. (г. Мінск)

РАДЗІВІЛАЎСКІ РЭКАЛЕКЦЫЙНЫ ЗБОР
КАНЦА XVII – ПАЧАТКУ XVIII ст. У КАНВЕНЦЕ
АЙЦОЎ-РЭФАРМАТАРАЎ У МАЁНТКУ БЯЛА
(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА
АРХІВА БЕЛАРУСІ)

 вопісе 1 фонду 694 «Радзівілы, князі» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі пазначаны два дакументы, якія, на першы погляд, павінны змяшчаць матэрыялы па гісторыі канвентуальнай бібліятэкі айцоў-рэфарматараў у Бялай: гэта датаваны XVIII ст. «Вопіс кніг рэфарматарскага ордэна» (268 адз. зах.) і «Бібліятэка. Спіс кніг бібліятэкі ксяндзоў-рэфарматараў у Бялай. 1736 г.» (493 адз. зах.). Больш дакладнае вывучэнне названых дакументаў паказала, што сапраўды яны ўяўляюць сабой два вопісы прыватнай бібліятэчкі кн. Караля Станіслава Радзівіла Юстуса, сабранай для чытання падчас рэкалекцый, якія адбываліся ў канвенце айцоў рэфарматараў.

1) Арыгінальная назва першага з названых дакументаў: «**Regestr Xiąg Swieżo Kollokowanych in cella Recollectionis Jaśnie Oswieconego Xiążęcia Jmci Karola Stanisława Radziwiłła Xiążęcia na Ołyce, Nieswieżu, Birzach, Dubinkach, Stucku, Kopylu, Klecku у S^o P^a N^o Hrabi na Mirze, Szydłowcu, Krożach у Białej, Kanclerza W^o W^oX^oL^o Brasławskiego ettc Starosty in Conventu PP^m Reformatoru^m ordinis S. Francisci strictioris Observantiae Albae Ducalis Fundatoris Eiusdem Conventus**» [1].

Такім чынам, паводле змешчанай у загаловку інфармацыі мы бачым, што незадоўга перад складаннем вопісу пералічаныя ў гэтым дакуменце кнігі былі размешчаны ў рэкалекцыйнай келлі нясвіжскага ардынаты кн. Караля Станіслава Радзівіла, а прыпіска па-французску напрыканцы дакумента сведчыць, што яны захоўваліся ў двух

куфрах. Разам з тым, з працытаванага загалоўка не вынікае адназначна, хто ж з'яўляецца непасрэдным уладальнікам збору: канвент ці ардынат.

Другую праблему складае час стварэння дакумента, паколькі дата ў ім адсутнічае, а філіграняў, якія б дазволілі больш ці менш пераканаўча выказацца на гэтую тэму, не выяўлена. Здавалася б, што пры датаванні дакумента можна абаперціся на імя ардыната. Аднак у нашым выпадку такі падыход не спрацоўвае, бо з загалоўка не зразумела, каторы Караль Станіслаў Радзівіл згадваецца ў тэксе — Юстус (1669–1719) ці яго ўнук Пανε Каханку (1734–1790). Не дапамагае ў развязванні гэтай справы нават інтытулацыя ардыната, бо хоць тут і пералічваецца, у т. л. «нойбурскія маёнткі», якія адышлі да нясвіжскай лініі Радзівілаў толькі ў 1744 г., але ў свой час на іх прэтэндаваў ужо Юстус. У сувязі з немагчымасцю на гэтым этапе даць адназначны адказ на згаданае пытанне, часова адкладзем праблему храналогіі і звернемся непасрэдна да разгляду апісанай у дакуменце бібліятэчкі.

Вопіс кнігі ў рэестры падзелены на 3 часткі паводле фармату: *Libri in Folio, Libri in majori Folio, Libri in Quarto et Minori Folio*, а напрыканцы дададзены іншай рукой спіс з 5 кніг без указання фармату. Як відаць з загалоўкаў раздзелаў, тут прысутнічаюць толькі кнігі вялікага або сярэдняга фармату, прызначаныя для чытання за сталом або пюпітрам.

Паасобныя пункты ў асноўных раздзелах пранумараваны лацінскімі лічбамі, а пададзеныя ў спісе напрыканцы рэестра — арабскімі; нумарацыя ў кожным раздзеле аўтаномная. Ужыванне лацінскай мовы ў загалоўках і падзел кніг паводле фармату не пярэчыць меркаванню, што пачатковы вопіс мог быць складзены канвентуальным бібліятэкарам. Разам з тым, дапісванне паасобных кніг напрыканцы раздзелаў і ў канцы дакумента іншымі почыркамi ды атрамантам рознай насычанасці, а таксама канцавы запіс па-французску паказваюць, што дапаўненні ды праўкі ўносіліся ў дакумент і іншымі асобамі.

Першы раздзел рэестра змяшчае 24 пункты, другі — 8 (памылка складальніка ў нумарацыі, насамрэч запісана 9 кніг), трэці — 158 (памылка ў нумарацыі, насамрэч запісана 159 кніг); прычым тамы шматтомных выданняў прадстаўлены асобнымі пунктамі. З улікам дададзенага пазней спіса з 5 кніг агульная велічыня фонду бібліятэчкі магла дасягаць 197 тамоў (складальнікамі рэестра колькасць выданняў або тамоў у зборы не падсумоўвалася).

Азначаная колькасць кніг на працягу функцыянавання бібліятэчкі не заставалася нязменнай: пра гэта сведчаць допісы іншай рукой ды атрамантам у канцы асобных раздзелаў і рэестра ў цэлым, а таксама зробленыя падчас некалькіх зверак фонду пазначэнні наяўнасці / адсутнасці ды каментарыі рэвізора на палях побач з адсутнымі тытуламі. Менавіта рэплікі рэвізора (а асабліва апошнія з тут працытаваных): «ta Xiega wzięta do zamku», «te wzięto do zamku», «te darowałem Reformatom Bialskim», «donatum Patribus S. Francisci Reformatis Albae Ducalis» — дазваляюць зрабіць выснову пра тое, што гэтая бібліятэчка належала менавіта ардынату, а не канвенту. Прычым, калі ўзяць пад увагу права інскрыптарнага распараджацца фондам («te [xiażkę] darowałem Reformatom Bialskim»), то адным з рэвізораў мог быць сам кн. Радзівіл.

У разгледжаным вопісе змешчаны кнігі пераважна рэлігійнага зместу. Гэта, галоўным чынам, творы духоўнага і маральна-выхаваўчага характару — рознага роду зборнікі казанняў, набожных рэфлексій, духоўных практыкаванняў і да т. п.; зрэдку можна сустрэць літургічна-малітоўную літаратуру (напрыклад, «Officium codzienne z różnymi nabożeństwami» або некалькі выданняў «Breviarium Romanum»). Згадкі свецкіх кніг у рэестры маюць адзінкавы характар — гэта пэўная „Xiega Matematyczna» [1, арк. 2 адв.], якая, дарэчы, падчас рэвізіі ўжо таксама была «w zamku», і „Constitutycje na zakończenie konfederacyi Tarnogrodzkiej» [1, арк. 8 адв.].

Рэлігійная літаратура прадстаўлена творамі езуіцкіх аўтараў (не менш за 70 пазіцый), што цалкам зразумела, паколькі на той час кнігі прадстаўнікоў гэтага закону масава выходзілі з друку і карысталіся найбольшай папулярнасцю ў рэлігійна заангажаванага чытача. Поруц з імі ў заўважанай колькасці прысутнічаюць творы, якія рэпрэзентуюць французскую духоўнасць (не менш за 19 выданняў), відаць, нягледзячы на прыватнаўласніцкі характар згаданай бібліятэчкі, айцы-рэфарматары ўсё ж мелі пэўны ўплыў на яе фарміраванне. Верагодна, гэты ўплыў праявіўся таксама і ў дакамплектаванні бібліятэчнага фонду творамі блізкіх па духу рэфарматарам аўгустыянерам (не менш за 8 выданняў).

Сярод сустрэтых у вопісе імёнаў можна назваць такіх папулярных у адзначаны час аўтараў, як Ігнат Лаёла, Пётр Скарга, Павел Сеньеры, Францішак Салезі, Якуб Стэла, Антон Шырма, Тамаш Младзьяноўскі, Адальберт Тылькоўскі, Ян Квяткевіч, Гаспар Дружбіцкі, Пётр Дунін,

Ян Гацкі, Аляксандр Даўгяла, Амбражэй Нешпаркоўскі, Стэфан Велявейскі, Антон Венгрыновіч і інш.

Прынцыпова гэты збор адрозніваецца ад кнігазбораў лацінскіх кляштароў прысутнасцю ў ім твораў грэка-каталіцкіх (Іпація Пацея, Якуба Сушы, Дзяметра Занкевіча), і нават праваслаўных (Янікій Галятоўскі) аўтараў. Гэтая акалічнасць сведчыць пра зацікаўленне камплектатара бібліятэчкі Усходняй царквой, як на яе ўладальніка кн. Караля Станіслава Радзівіла Юстуса, паколькі гэты ардынат быў гарачым прыхільнікам і пратэктарам базыльянаў і, у прыватнасці, спрыяў іх з'яўленню ў Бялай. Характэрна таксама, што ў рэестры прысутнічаюць і творы прадстаўнікоў роду Радзівілаў, а менавіта «*Suspirium Animae poenitentis*» Альбрэхта Станіслава і «*Perygrynasia*» Мікалая Крыштапа.

Праз пашыранасць у XVII–XVIII стст. звычай даваць нават польскамоўным кнігам лацінскія назвы, а таксама з прычыны лаканічнасці бібліяграфічнага запісу ў нашым рэестры не заўсёды існуе магчымасць адназначна выказацца наконт мовы таго ці іншага выдання. Тым не менш, наколькі можна меркаваць, лацінамоўных кніг у вопісе прыкладна на 10–15 % больш. Кнігі на польскай мове прадстаўлены не менш як 90 выданнямі; некаторыя з іх з'яўляюцца перакладамі з французкай і іншых моў. Прысутнічаюць тры выданні на італьянскай мове, прычым у адным выпадку адмыслова адзначана, што дадзеная кніга — «*po Włosku*» [1, арк. 5].

Завяршаецца дакумент пазнейшым за асноўны тэкст запісам па-французску: «*Ces unis Derniers livres se trouvent dans les deux coffres sans avoir été marqué sur le registre*», які інфармуе нас, што паказаныя ў гэтым вопісе кнігі знаходзіліся ў двух куфрах і не былі адзначаны ў пэўным «рэестры» — відаць, маецца на ўвазе інвентар маёнтка Бялай.

2) Другі дакумент, прысвечаны кнігазбору ў бяльскім канвенце рэфарматараў, уваходзіць у склад адзінкі захавання НГАБ, якая змяшчае некалькі спісаў кніг. Гэтыя спісы, хоць і звязаны з фундаванымі Радзівіламі кляштарамі, аднак паходзяць з рознага часу і розных месцаў. У сувязі з гэтым нас зараз цікавіць толькі вопіс, выняты з пэўнага інвентару і ўкладзены ў вокладку з наступным загаловам: «**Bibliotheka u O. O. Reformatorow Bialskich. Tuż u mała Biblioteka Polska JO Xiężney Jmci Dobrodz[ieyki] Kancler[zyney] W WXL. Mens: sbris 1736 przy rewizyi w Białej**». Вокладка да дакумента была далу-

чана пазней. Лацінская літара «Н», якой пазначаны раздзелы вопісу, паказвае, што сам ён пачаткова з'яўляўся часткай нейкага больш абшырнага інвентару — трэба думаць, менавіта згаданай вераснёўскай рэвізіі 1736 г. у радзівілаўскім маёнтку Бялай.

З загаловка на вокладцы вынікае, што гэты дакумент складаецца з дзвюх частак: 1) апісання пэўнага кнігазбору, што знаходзіцца «ў айцоў-рэфарматараў у Бялай», і 2) «малой польскай бібліятэчкі Яснаасвечанай княгіні». Сапраўды, на аркушы 2 (на першым аркушы ўласна вопісу) прысутнічае французскі заглавак першай часткі: **«Bibliothèque des Livres de chez les R. R. P. P. Reformez»** [2]; а на аркушы 9 — другой: **«Bibliothèque Particuliere de son Altesse Composée des livres Polonais Spirituels et d'atres»** [3]. У сувязі з тэмай даследавання нас зараз цікавіць толькі першая частка вопісу.

Такім чынам, прыгледзімся да кнігазбору, што захоўваўся «ў айцоў-рэфарматараў у Бялай». Гэты дакумент таксама адразу выклікае сумненні адносна прыналежнасці ўключаных у яго кніг да бібліятэкі канвента. Па-першае, ужо фармулёўка загаловка ўказвае на тое, што паказаныя тут кнігі захоўваліся «ў айцоў-рэфарматараў», а не належалі апошнім. Па-другое, гэты вопіс адрозніваецца ад іншых інвентароў канвентуальных бібліятэк таго часу тым, што: а) усе звесткі па-за непасрэдным апісаннем кніг дадзены па-французску (гэтая асаблівасць збліжае яго з шэрагам іншых вопісаў радзівілаўскіх кнігазбораў XVIII ст. у НГАБ), б) пры бібліяграфічным апісанні паасобных кніг у ім падрабязна ўказаны выходныя дадзеныя, што ў кляштарных інвентарах сустракаецца нячаста.

Кнігі ў рээстры падзелены на 4 асноўныя раздзелы паводле зместу і мовы: *Numero 1. Livres Spirituels en Latin, Numero 2. Continuator des Livres Latins et Spirituels de chez les R. R. P. P. Reformez, Numero 3^{tie}. Livres Polonais Sacre et Spirituels de chez les R. R. P. P. Reformez, Numero 4. Continuation des Livres Precedens Polonais*. Нумарацыя паасобных пунктаў у раздзелах дадзена арабскімі лічбамі справа ад бібліяграфічнага запісу; у кожным раздзеле яна аўтаномная. Заголоўкі і апісанні кніг са страчаным тытульным аркушам дадзены па-французску. Першы раздзел змяшчае 31 апісанне, другі — 53, трэці — 30 і чацвёрты — 51; такім чынам, у вопісе паказана 165 кніг. Змены колькасці кніг у гэтым вопісе не фіксаваліся, лік выданняў або тамоў асобна не падсумоўваўся.

Параўнанне вопісаў з першага і другога дакументаў паказала, што яны ў значнай ступені перакрываюцца паміж сабой, прычым супадзенне большасці пунктаў выразна прасочваецца, нават нягледзячы на адрозненне падыходаў да складання бібліяграфічнага запісу ў гэтых двух актах. У прыватнасці, з прысутных у другім вопісе 165 пунктаў нам удалося атаясаміць 162 з аналагічнымі апісаннямі ў першым рэестры; прычым захоўваецца імавернасць, што, прынамсі, некаторыя з астатніх трох кніг таксама могуць значыцца ў першым дакуменце пад іншымі назвамі. Напрыклад, у раздзеле нумар 2 другога вопісу паказаны дзве кнігі на італьянскай мове [2, арк. 5]. Адна з іх («L'Officio di Maria Virgine Madre di Dio») супала з выданнем, прысутным у першым рэестры [1, арк. 5]. Другая ж запісана як «La Sacro Sancto Casa di Nazaret», прычым адсутнічаюць імя аўтара і выхадныя звесткі. Для дадзенага вопісу такая лаканічнасць не вельмі характэрна, таму можна меркаваць, што яна абумоўлена стратай тытульнага аркуша. У гэтым выпадку бібліёграф, апісваючы кнігу паводле ўцалелага авантытула, мог зафіксаваць у вопісе не асноўны тытул, а паралельную назву ці загалолак першага раздзела.

Звернем увагу, што ў першым дакуменце мы знаходзім выданне на італьянскай мове пад назвай «Le Glorie Maestose del Santuario di Loreto». Паколькі найзначнейшай святыняй санктуарыя ў Ларэта з'яўляецца менавіта домік, у якім паводле падання жыў Ісус Хрыстос, і які быў перавезены з Назарэта купцамі Анжэлі, то здаецца цалкам слушным дапусціць, што на авантытуле кнігі акурат значылася: «La Sacro Sancto Casa di Nazaret», і мы маем дачыненне менавіта да названага выдання. (На жаль, сёння ў фондах навуковых бібліятэк і музеяў Рэспублікі Беларусь гэтая кніга адсутнічае, таму праверыць нашу здагадку на практыцы не ўдалося.)

У кожным разе супадзенне пераважнай большасці выданняў у адзначаных інвентарах не можа быць выпадковым і сведчыць пра тое, што мы маем на ўвазе абодва вопісы аднаго і таго ж кнігазбору, толькі складзеныя ў розны час. Адсутнасць некаторых выданняў у адным спісе і прысутнасць іх у другім паказвае нам страты або набыткі бібліятэчкі за перыяд паміж стварэннем гэтых двух актаў. А каб даведацца, ці маем мы дачыненне ўсё ж са стратамі ці з набыткамі, неабходна высветліць, які з дакументаў з'явіўся раней.

У першым з разгледжаных намі актаў фігуруе на 32 пункты больш, чым у другім. Прыкладна 30% з гэтых кніг не прайшлі ўжо адну з пер-

шых зверак наяўнасці і маюць прыпісаныя побач рэвізорам заўвагі адносна прычыны іх адсутнасці ў фондзе («ta Xiega wzięta do zamku» і да т.п.). Паколькі ніводнае з пазначаных падобным чынам выданняў у другім рэестры не згадваецца, можна зрабіць выснову, што першы вопіс (268 адз. зах.) з'яўляецца храналагічна больш раннім і пачаткова змяшчаў кнігі, якія пазней з фонду выбылі, а таму ў другі вопіс ужо не патрапілі. Гэта значыць, што згаданы інвентар паходзіць з часу да 1736 г. і зноў жа паказвае на кн. Караля Станіслава Радзівіла Юстуса як на збіральніка бібліятэчкі (бо Пане Каханку нарадзіўся толькі ў 1734 г.).

Зрэшты, дзякуючы падрабязнасці бібліяграфічнага запісу ў вопісе з 1736 г. мы маем магчымасць прааналізаваць гады выхаду прысутных у ім выданняў і такім чынам прыкладна высветліць час утварэння кнігазбору. Безумоўна, сама дата выхаду таго ці іншага выдання не дазваляе нам катэгарычна выказвацца адносна часу паступлення яго ў фонд, бо мусім браць пад увагу выхад выданняў і рознастайнасць спосабаў камплектавання. Больш таго, выходныя дадзеныя пазначаны не пры ўсіх змешчаных у інвентары кнігах, што не дазваляе прадставіць цэласную карціну.

Тым не менш, аналіз звестак пра гады выхаду кніг можа нам даць прыкладнае ўяўленне пра час фарміравання бібліятэчкі. Прадставім гэтыя дадзеныя ў выглядзе табліцы:

1555	1	1649	1	1670	1	1680	2	1690	5	1700	2	1710	6
1610	1	1654	1	1671	0	1681	2	1691	2	1701	3	1711	4
1616	1	1662	1	1672	3	1682	2	1692	1	1702	14	1712	0
1617	1	1663	1	1673	1	1683	2	1693	3	1703	4	1713	2
1620	1	1664	0	1674	1	1684	1	1694	2	1704	6	1714	2
1624	1	1665	0	1675	0	1685	3	1695	1	1705	3	1715	4
1633	1	1666	0	1676	0	1686	1	1696	1	1706	5	1716	6
1635	1	1667	0	1677	0	1687	1	1697	3	1707	3	1717	10
1645	1	1668	0	1678	0	1688	1	1698	3	1708	4	1718	0
1646	1	1669	1	1679	0	1689	0	1699	4	1709	5	1719	1

Роспіс выданняў з рэкалекцыйнай бібліятэчкі кн. Караля Станіслава Радзівіла Юстуса ў Бялай паводле гадоў выхаду.

Такім чынам, заўважаецца пэўная, дастаткова выразная тэндэнцыя: а) большая частка прысутных у вопісе кніг выйшла ў свет у перыяд паміж 1680 і 1719 гг., г. зн. пры жыцці кн. Караля Станіслава Радзівіла Юстуса; б) перыяд паміж 1680 і 1719 гг. характарызуецца і найбольшай «кучнасцю» — г. зн. амаль няма пропускаў у гадах выданняў, што ўжо само па сабе сведчыць пра мэтанакіраванае камплектаванне фонду; в) найбольшыя па колькасці гадавыя паступленні (ад 3 да 10 кніг) таксама трапляюць у межы гэтага перыяду: 1685, 1693, 1695, 1697–1699, 1701–1711, 1715–1717 гг.; г) паступленне кніг у фонд перапынілася ў 1719 г., у год смерці Юстуса. Вышэйсказанае пераконвае нас, што бібліятэчка збіралася і была змешчана ў канвент («*Swieżo Kollokowana*») Каралем Станіславам Юстусам (хоць і нельга адмаўляць імавернасці закупкі паасобных кніг яшчэ бацькам апошняга, кн. Міхалам Казімірам Радзівілам).

Пасля смерці Юстуса рэкалекцыйная бібліятэчка, як відаць з інвентару 1736 г., яшчэ каля двух дзесяцігоддзяў перахоўвалася ў якасці самастойнай кніжнай калекцыі ў канвенце айцоў-рэфарматараў у Бялай. Пазней гэты збор быў уключаны ў фонд бяльскай бібліятэкі Радзівілаў, пра што сведчыць вопіс апошняй з 1745 г. [4]. У названым вопісе ўдалося выявіць каля 100 кніг¹ з тых, якія згадваюцца ў рэестры рэкалекцыйнай бібліятэчкі з 1736 г. Прычым у акце 1745 г. гэтыя кнігі сустракаюцца блокамі па некалькі асобнікаў або нават па некалькі дзясяткаў асобнікаў зараз. Гэта паказвае на тое, што ўсе яны паступілі адначасова і «ўліваліся» ў фонд без адмысловай сістэмы — механічна ставіліся на паліцы там, дзе было вольнае месца.

Верагодна, перавоз рэкалекцыйнай бібліятэчкі з рэфармацкага канвента ў бяльскі замак можна разглядаць у кантэксце тых захадаў па ўпарадкаванні ардынацкіх кнігазбораў, якія ў сярэдзіне 1740-х гг. ажыццяўляла ўдава Юстуса, Ганна з Сангушкаў Радзівіл.

¹ Можна меркаваць, што з канвента ў маёнтка паступіла значна большая колькасць кніг ці нават уся бібліятэчка цалкам. Аднак пры рэвізіі 1745 г. кнігі апісваліся непаслядоўна: доўгія загаловкі нярэдка скарачаліся, замест асноўнай назвы запісвалася паралельная, лацінскія тытулы часам перакладаліся на польскую мову, а ў некалькіх выпадках проста абазначаўся характар выдання (напр., «*Modlitwy i pobożenia różne*»); прысутнічае таксама і шэраг кніг «*bez intytlacyi*». Пералічаныя моманты не дазваляюць катэгарычна выказацца адносна тоеснасці пэўнай часткі кніг з гэтых двух вопісаў, хоць у шэрагу выпадкаў гаворка відавочна ідзе пра тыя самыя выданні.

Пра гэтыя захады мы таксама даведваемся з некаторых дакументаў, што захоўваюцца ў НГАБ. У прыватнасці, днём 11 лютага 1745 г. да-туецца «**Catalogue des Livres de la Biblioteque Francoise de Biała qui vont á Nieśwież**» [5], паводле якога ў нясвіжскую бібліятэку ад-сылалася 1 860 кніг. А іншы акт — «**Registre des Livres Nouveaux de la Biblioteque Francoise de Biała, que S. A. S.^{me} Mdñe á fait venir d'Amsterdam, et quelle á Ordonné d'Envoyer a Nieswiz. 1745**» [6] — сведчыць, што праз месяц у Нясвіж меліся адправіцца і выданні, но-вазакупленыя княгіняй у Амстэрдаме. Але гэта ўжо тэма для іншага даследавання.

Такім чынам, на падставе ўсяго сказанага вышэй можна сцвяр-джаць наступнае: 1) бібліятэчка, што захоўвалася ў радзівілаўскай рэкалекцыйнай келлі рэфармацкага канвента ў Бялай, належала Ка-ралю Станіславу Радзівілу, званаму Юстусам; 2) мэтанакіраванае яе камплектаванне пачалося ў 1680-я гг. і працягвалася да смерці ар-дынаты ў 1719 г.; 3) пасля смерці Юстуса кнігазбор яшчэ пэўны час захоўваўся ў канвенце айцоў-рэфарматараў, але паміж 1736 і 1745 гг. перапыніў самастойнае існаванне і быў уключаны ў склад бяльскай бібліятэкі Радзівілаў — магчыма, у межах пачынанняў кн. Ганны з Сангушкаў па ўпарадкаванні радзівілаўскіх кнігазбораў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Regestr Xiąg Swieżo Kollokowanych in cella Recollectionis Jaśnie Oswieconego Xiążęcia Jmci Karola Stanisława Radziwiłła Xiążęcia na Ołyce, Nieswieżu, Birżach, Dubinkach, Słucku, Kopylu, Klecku y S^o P^a N^o Hrabi na Mirze, Szydłowcu, Krożach y Białej, Kanclerza W^o W^oX^oL^o Brasławskiego ettc Starosty in Conventu PP^m Reformatoru^m ordinis S. Francisci strictioris Observantiae Albae Ducalis Fundatoris Eiusdem Conventus // НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 1. – Адз. зах. 268. – Арк. 1–7 адв.
2. Bibliotheque des Livres de chez les R. R. P. P. Reformez // НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 1. – Адз. зах. 493. – Арк. 2–8 адв.
3. Bibliotheque Particuliere de son Altesse Composée des livres Polonais Spirituels et d'atres // НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 1. – Адз. зах. 493. – Арк. 2–8 адв.
4. Regestr Xiąg z Biblioteki Bielskiey wykonnotowany In Anno 1745 die 11 Februarij // НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 1. – Адз. зах. 450. – Арк. 21–26.
5. Catalogue des Livres de la Biblioteque Francoise de Biała qui vont á Nieśwież, commecé Le 11e de Fevrier 1745 // НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 1. – Адз. зах. 450. – Арк. 27–39 адв.

6. Registre des Livres Nouveaux de la Biblioteque Francoise de Białła, que S. A. S.^{me} Mdñe á fait venir d'Amsterdam, et quelle á Ordonné d'Envoyer a Nieswiz. 1745 // НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 1. – Адз. зах. 450. – Арк. 40–42.

Макарэвіч В.С. (г. Мінск)

ПОЛАЎЗРОСТАВЫ СКЛАД І МАЁМАСНАЕ СТАНОВІШЧА
НАСЕЛЬНІЦТВА ШЛЯХЕЦКАЙ ВАКОЛІЦЫ ЛОЗІНА І ЗАСЦЕНКА
СВЯТОЕ БАРЫСАЎСКАГА ПАВЕТА МІНСКАЙ ГУБЕРНІ Ў 1864 г.

Паўстанне 1863–1864 гг. у заходніх губернях Расійскай імперыі мела наступствы не толькі ў выглядзе рэпрэсій з боку ўлад. Непасрэдным наступствам паўстання, акрамя разнародных трагічных акалічнасцяў, стала з’яўленне шэрагу новых гістарычных крыніц, якія дазваляюць даследаваць, акрамя палітычнай, таксама і розныя аспекты сацыяльнай гісторыі. Да такіх крыніц адносяцца матэрыялы следчых камісій, разнастайныя вопісы і спісы насельніцтва, вопісы маёмасці, якія складаліся падчас і пасля паўстання. Многія з гэтых дакументаў адкрываюць для даследчыкаў перспектыву вывучэння сацыяльнай структуры, матэрыяльнага становішча асобных груп насельніцтва. Такія спісы тычацца насельніцтва некаторых шляхецкіх ваколіц, якое ўлады планавалі дэпартаваць у аддаленыя губерні імперыі. Першым выкарыстанне падобных архіўных спраў і спісаў як выдатнай і змястоўнай гістарычнай крыніцы па беларускай гісторыі на матэрыялах Гродзенскай губерні распачаў даследчык Аляксандр Радзюк [2]. Між тым, падобныя матэрыялы захоўваюцца і ў фондзе канцылярыі мінскага грамадзянскага губернатара Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі [1]. Матэрыялы адной са спраў з’яўляюцца змястоўнай статыстычнай крыніцай і дазваляюць адлюстраваць полаўзроставую структуру, маёмаснае становішча, некаторыя аспекты эвалюцыі канфесійнай прыналежнасці, гаспадарчага жыцця насельніцтва шляхецкай ваколіцы Лозіна і засценка Святое Барысаўскага павета Мінскай губерні.

Узнікненне крыніцы звязана з выяўленнем уладамі ў сакавіку 1864 г. дзейнасці паўстанцкага атрада Станіслава Ляскоўскага паблізу ваколіцы Лозіна і засценка Святое Барысаўскага павета. Жыхары гэтых населеных пунктаў, згодна з паведамленнем барысаўскага

павятовага начальніка, падазраваліся ў дапамозе паўстанцам харчаваннем і ў непаведамленні ўладам аб дзейнасці атрада. Да рапарта, у якім павятовы ваенны начальнік прасіў вышэйшыя ўлады распаарадзіцца аб высяленні насельніцтва гэтых населеных пунктаў, быў далучаны падрабязны імянны спіс насельніцтва і вопіс маёмасці жыхароў ваколіцы і засценка.

Спіс утрымлівае даволі падрабязную інфармацыю пра склад сям'і з пазначэннем прозвішчаў, імёнаў, узросту, канфесійнай і саслоўнай прыналежнасці жыхароў, гаспадарчыя пабудовы, колькасць свойскай жывёлы, запасы прадуктаў, наяўнасць уласнай зямлі з пазначэннем памераў участка і занятках насельніцтва. Наяўнасць такіх звестак дазваляе аналізаваць крыніцу як колькаснымі метадамі, так і якаснымі, дае магчымасць выявіць полаўзростава склад, маёмаснае становішча, асаблівасці сацыяльнай, канфесійнай структуры жыхароў гэтых населеных пунктаў. Дакумент таксама паказвае маёмасныя страты, што несла насельніцтва дэпартаваных шляхецкіх ваколіц, якое пражывала на прыватных землях.

Шляхецкія ваколіца Лозіна і засценак Святое размяшчаліся на ўзвышшы (востраве, як адзначалася ў рапарце) пасярод балот у Барысаўскім павеце. Пабудова ваколіцы і засценка не была традыцыйнай для сельскай мясцовасці ў сучасным уяўленні. Яна нагадвала хутары, рассяяныя на плошчы 2–4 кв. км. Ваколіца Лозіна складалася з 35 гаспадарак, а засценак Святое з 6. Статыстычныя звесткі маёмаснага становішча і полаўзроставага складу насельніцтва двух населеных пунктаў былі прааналізаваны і аб'яднаны, паколькі не выявілі істотных кантрасных адрозненняў, што дазволіла на большым статыстычным матэрыяле адлюстраваць полаўзроставую структуру і маёмаснае становішча сярэднестатыстычай шляхецкай сям'і двух населеных пунктаў.

У Лозіне і Святым жыла 41 сям'я з асобнымі гаспадаркамі. Структура сямей на той час была традыцыйнай для сельскага насельніцтва. Адзінаццаць гаспадарак з'яўляліся патрыярхальнымі і складаліся з двух-трох пакаленняў, дзе пражывалі бацькі разам з дзецьмі і сумесна з пакаленнем дзядоў. Сярод такіх сямей ёсць і састаўныя, калі дзве сям'і братоў з жонкамі і дзецьмі пражывалі на адной гаспадарцы ўжо без бацькоў (магчыма, нядаўна памерлых) — 2 сям'і. У трох выпадках на гаспадарцы з сям'ёй аднаго брата ці сястры пражываў(ла) аўдавелы(ая) ці нежанаты/незамужняя брат/сястра. Састарэлыя

бацькі ва ўсіх гаспадарках пражывалі ў сем'ях дзяцей альбо зяцёў. У адным выпадку сваяцтва дзвюх сямей, якія жылі на адной гаспадарцы, па даных спіса не выяўлена. Адна гаспадарка (сям'я) складалася з брата і сястры. У астатніх выпадках гаспадаркі складаліся з аднаго-двух-трох пакаленняў — дзядоў-дзяцей-унукаў.

Можна заўважыць, што некаторыя сем'і (муж-жонка-дзеці) імкнуліся да адасаблення з гаспадаркі, але, як бачна з даных спіса, гэта не абсалютнае правіла. Больш за тое, звычайнай з'явай былі пашыраныя сем'і, у якіх маглі пражываць і больш далёкія сваякі ці проста асірацелыя дзеці (не ўлічваючы састарэлых бацькоў ці незамужніх/нежанатых сясцёр/братоў) — пляменнікі, выхаванцы-сіроты, сваякі. Такіх асоб на 41 гаспадарку прыпадала 8 чалавек, прычым 7 з іх былі маладзейшыя за 16 гадоў. Можна сцвярджаць, што апека над сіротамі лічылася звычайнай для тагачасных сем'яў, паколькі кожная пятая сем'я ўтрымлівала такога чалавека, што адлюстроўвае існаванне традыцыйнага інстытута апекі над адзінокімі і сіротамі.

Усяго ў двух населеных пунктах пражывала 276 чалавек (127 мужчынскага полу і 149 жаночага, што складала 46 і 54%.) Сярэдні ўзрост жыхароў (медыяна ўзроставага складу) складаў 22,8 года (мужчын — 22,4, жанчын — 23,3), што сведчыць пра даволі малады ўзрост насельніцтва, высокую нараджальнасць і ўскосна ўказвае (паколькі няма даных пра сярэдні ўзрост смяротнасці) на сярэднюю працягласць жыцця — каля 45–47 гадоў (мужчыны — 44,8, жанчыны — 46,6).

Сярэднестатыстычная сем'я-гаспадарка складалася з 7 чалавек. Самая маленькая ў спісе сем'я налічвала двух чалавек. Такіх сямей-гаспадарак было толькі тры — адна складалася з састарэлай маці і нежанатага сына, другая — з салдацкай удавы, якая пражывала разам са сваім работнікам, адстаўным салдатам, маладзейшым за яе на 14 гадоў. Трэцяя сем'я складалася з брата і сястры, якія разам вялі гаспадарку. Самыя вялікія сем'і-гаспадаркі мелі дванаццаць чалавек — такіх было дзве, прычым адна складалася толькі з мужа, жонкі і іх 10 дзяцей, а ў другой пражываў сын гаспадара з жонкай і дзецьмі і аўдавелы брат гаспадара разам з дзецьмі.

Некаторыя сем'і-гаспадаркі мелі па дзве хаты, такіх было тры сем'і. Гаспадарчыя пабудовы звычайна складаліся з варыўні (у 38 з 41 гаспадаркі), хлявоў (70), прычым гаспадаркі са шматлікай жывёлай мелі да чатырох хлявоў. Іншыя звычайныя пабудовы — пуня ці

адрынка (рус. сарай) (40), гумно (29), амбар (35). Адна сям'я мела на сваім падворку лазню, і яшчэ адна — клапаваю.

Сярэднестатыстычна гаспадаркі налічвалі па два кані, радзей аднаго, тры каровы, адну цялушку, чатыры свінні, толькі шэсць курыц, пяць-шэсць авечак. Восем сямей трымалі валоў. Усяго ў двух населеных пунктах іх было 15 (толькі тры валы было ў Лозіне з 35 гаспадаркамі і 12 валоў на шэсць гаспадарак у засценку Святое). Дадзенай спецыфіцы цяжка знайсці тлумачэнне. Магчыма, уплывала нейкая асаблівасць зямель і большыя надзелы ў гаспадарках засценка Святое альбо іншыя гаспадарчыя фактары, якія патрабавалі ўтрымання менавіта валоў у якасці цяглавай жывёлы.

38 гаспадароў мелі ўласную зямлю, памер якой вагаўся ад 7,5 да 70 дзесяцін. Цяжка казаць пра якасць глебы, у спісе гэта не адлюстравана, але паколькі адзначана, што Лозіна і Святое размяшчаліся сярод балот, урадлівасць яе хутчэй за ўсё не была вельмі высокай. Сярэднестатыстычная гаспадарка мела памер уласнай зямлі каля 24 дзесяцін. Толькі дзве сям'і не мелі ўласнай землі і арандавалі яе ў суседзяў. Адна сям'я з ваколіцы Лозіна (брат, які разам з сястрой наймаў хату) не толькі не мела ўласнай хаты і зямлі, але нават не арандавала яе. Гэта сям'я трымала толькі невялікую падсобную гаспадарку, асноўным жа яе заняткам была пасьба жывёлы жыхароў ваколіцы (так указана ў спісе), за кошт чаго яна, відаць, і зарабляла на жыццё са складчыны жыхароў. У адносінах да ўсіх іншых сямей-гаспадарак у спісе паказана, што яны займаліся земляробствам.

Высновы, вартыя ўвагі, можна зрабіць, аналізуючы інфармацыю аб канфесійнай і саслоўнай прыналежнасці жыхароў, антрапаніміі іх прозвішчаў. Большасць (36 з 41) гаспадарак з Лозіна і Святога у спісе лічацца дваранамі, але не ўказваецца, ці былі яны зацверджаны Герольдыяй у расійскім дваранстве. Аднадворцамі запісаны дзве сям'і, адна — вольнымі хлебаробамі, адзін чалавек быў адстаўным салдатам, адна жанчына ўдавой адстаўнога салдата. Усе жыхары Лозіна і Святога, акрамя адной сям'і праваслаўнага вольнага хлебароба Сіліча, на момант складання спіса афіцыйна вызнавалі каталіцтва.

Антрапанімічны аналіз прозвішчаў жыхароў сведчыць, што некаторыя з іх (патранімічныя прозвішчы Васкоўскі, Ваньковіч, Макарэвіч) паходзяць ад праваслаўных імёнаў і хутчэй за ўсё продкі іх носьбітаў у мінулым вызнавалі праваслаўе ці ўніяцтва. Частка прозвішчаў (Мажынскі, Пржыгоцкі) відавочна польскія. Можна меркаваць,

што ў мінулым насельніцтва ваколіцы і засценка сфарміравалася з рознаэтнічнага і рознаканфесійнага асяроддзя.

Адносна маёмаснага стану гаспадарак ваколіцы і засценка варта адзначыць, што гаспадаркі іх былі даволі моцнымі, маглі б добра ўпісацца, пры ўмове невысялення іх жыхароў, у сельскагаспадарчы таварны рынак, які хутка развіваўся ў 1860-я гг., а ў будучым добра адпавядаць прынцыпам праводзімай у Расійскай імперыі ў пачатку XX ст. аграрнай рэформы Пятра Сталыпіна.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 1522. – Циркулярное предписание губернатора военно-уездным начальникам Минской губ. о представлении сведений о шляхтичах, однодворцах и поселенцах, принимавших участие в восстании, для выселения их из Минской губ. Списки лиц, подлежащих выселению. 12.08.1863–29.01.1866. – 185 арк.
2. Радзюк, А. Знішчэнне шляхецкіх ваколіцаў на Гарадзеншчыне ў 1863–1864 гг. // ARCHE. – 2010. – № 12. – С. 151–173.

Секцыя 2. АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ І КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

Антановіч З.В. (г. Мінск)

КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ МІНСКАЙ ДЫЯЦЭЗІЯЛЬНАЙ
РЫМСКА-КАТАЛІЦКАЙ СЕМІНАРЫІ І ЛЁС ЯЕ АРХІВА
(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА
АРХІВА БЕЛАРУСІ)

Мінская рымска-каталіцкая семінарыя пачала дзейнічаць з 1798 г. Ад моманту ўтварэння ўзначальвалася біскупам або рэктарам. Першым яе рэктарам стаў біскуп Я. Дзядзерка [19]. У канцы XVIII – пачатку XIX ст. семінарыя знаходзілася ў Мінску на вул. Францыскаўскай у будынках былога францыскаўскага кляштару, а пазней перанесена ў комплекс ліквідаванага дамініканскага на рагу вуліц Петрапаўлаўскай і Хрышчэнскай [7, спр. 136, арк. 230–235 адв.]. З 1843 г. у сувязі з ліквідацыяй Магілёўскай, Краслаўскай і Беластоцкай семінарыяў яна становіцца цэнтрам падрыхтоўкі каталіцкага духавенства на беларускіх землях [16, арк. 4]. Нягледзячы на гэта, матэрыялаў па дзейнасці семінарыі захавалася мала. Пераважна яны змяшчаюцца ў фондзе 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя», які знаходзіцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей — НГАБ).

Пытанні аб перадачы ў арэнду, пабудове і рамонце, замене фундаваў зямель і надзяленні Мінскай рымска-каталіцкай семінарыі неабходнымі прадметамі і маёмасцю вырашаліся ў першым стале канцылярыі кансісторыі, сярод дакументацыі якога захоўваюцца адпаведныя матэрыялы. Гэтыя пытанні ўзгадняліся з Рымска-каталіцкай духоўнай калегіяй і вышэйшымі органамі дзяржаўнай улады. У 1801 г. такім органам з’яўлялася Галоўнае кіраўніцтва духоўных спраў іншаземных веравызнанняў (з 1817 г. — Міністэрства духоў-

ных спраў і народнай асветы [2]). Па ўказе ад 17 жніўня 1810 г. да сферы яго дзейнасці ў ліку іншага адышлі прадстаўленне вышэйшага каталіцкага кліру і служачых кансісторый да пасадаў, дзейнасць семінарыяў і дазвол на прыём абітурыентаў у іх, асабліва іншаземнага паходжання [6, арк. 4–5; 20]. Камунікатыўныя функцыі паміж духоўнай акадэміяй, семінарыямі, кансісторыямі, мясцовымі органамі дзяржаўнай улады ажыццяўляліся пераважна праз асобныя віды дакументаў — паведамленні.

Паводле арганізацыі справаводства рымска-каталіцкіх кансісторый, накопленне дакументацыі аб дзейнасці святара пачыналася пасля паступлення асобы ў семінарыю і далучэння да стану «белага духавенства» і працягвалася усё жыццё [9]. Першымі дакументамі былі асабістыя справы, якія заводзіліся падчас навучання. Пры ўступленні ў семінарыю патрабаваліся выпіска з метрычнай кнігі аб хрышчэнні і справы аб пацвярджэнні шляхецкага паходжання (для шляхты), а таксама асабістае прашэнне, якія складалі адну справу. Акрамя гэтага, абітурыенты прадстаўлялі пасведчанне аб стане здароўя і прышчэпках ад хвароб. У асабістай справе клірыка Магілёўскай архідыяцэзіяльнай акадэміі В. Падгурскага адзначана, што ён меў значныя поспехі падчас навучання ў Мінскай семінарыі, а таксама быў прышчэплены ад воспы [11, арк. 2а–7].

У дакументах другой паловы XIX – пач. XX ст. рэдка згадваецца хатняе навучанне. Таму да прашэння аб прыёме ў семінарыю дадавалася пасведчанне навучальнай установы.

У мэтах вызначэння добранадзейнасці абітурыентаў праводзілася ўзгадненне іх кандыдатур з Мінскім губернскім праўленнем, якое мела права як забараніць, так і дазволіць паступіць у семінарыю. Такі прэцэдэнт адбыўся з К. Рыбінскім, які па сведчаннях жыхароў ваколіцы Русілаўка спачуваў паўстанцам, другі — з Ю. Макоўскім, які пацвердзіў сваю добранадзейнасць [11, арк. 3–9]. Пры закрыцці кляштараў выхаванцы, не прынятыя ў сан, маглі прасіць аб пераводзе ў семінарыю, як гэта зрабіў І. Буржынскі з Кімбароўскага цыстэрцыянскага кляштара ў 1844 г. [8, арк. 12].

Цікавымі для даследавання з’яўляюцца спісы і экзаменацыйныя ведамасці навучэнцаў. Першыя таксама друкаваліся ў штогадовых календарых дыяцэзіі пасля звестак аб духавенстве архідыяцэзіі [21]. Большасць выкладчыкаў з’яўлялася рымска-каталіцкімі святарамі і манахамі. Навучанне ў семінарыі было платнае, але дзеці з малаза-

бясечаных сямей маглі вучыцца за кошт дыяцэзіі, як І. Бутэрлевіч, які быў рукапакладзены і атрымаў атэстат у 1863 г. [18, арк. 32]. Найбольш здольныя семінарысты мелі магчымасць працягнуць навучанне за кошт дыяцэзіі або пэўнага кляштара. Вышэйшай установай адукацыі для каталіцкіх святароў на тэрыторыі Расійскай імперыі была Рымска-каталіцкая духоўная акадэмія, якая першапачаткова знаходзілася ў Вільні, а з 1842 г. у Санкт-Пецярбургу. Напрыклад, Ф. Падгурскі і С. Свідэрскі ў 1864 г. былі пераведзены з Мінска ў азначаную акадэмію для працягу навучання за кошт Мінскай дыяцэзіі [11].

Каб вярнуць рэштку аплаты за навучанне, выхаванцы складалі прашэнні аб адлічэнні, як А. Сламчынскі ў 1863 г., якому было вернута 34 руб. [17, арк. 14]. Нярэдка пакінуць семінарыю імкнуліся выхаванцы першага курса, аднак у хуткім часе (не больш за тыдзень), зразумеўшы выгаду, яны пісалі новае прашэнне аб накіраванні ў адпачынак дадому па сямейных абставінах і невыключэнні з семінарыі, як гэта зрабіў М. Макарскі [17, арк. 20]. Прашэнні складаліся семінарыстамі для атрымання грошай і білета на свабодны праезд у адпачынак да бацькоў. Так, Ю. Александровіч, атрымаўшы 31 руб., накіраваўся ў Дзісенскі пав. Віленскай губ. для выпраўлення здароўя з прадстаўленнем пасведчання ад лекара [17, арк. 17].

Падчас навучання семінарысты ўдзельнічалі ў ажыццяўленні душпастырскіх абавязкаў пад кіраўніцтвам дасведчаных святароў, пераважна ў час летніх вакацый, а таксама ў працы інстытутаў рымска-каталіцкай царквы. Яны маглі выконваць дробныя даручэнні на пасаджэннях кансісторыі, у прыватнасці па справах скасавання шлюбу, па ўзгадненні з разводзячыміся і следчай камісіяй, што дазваляла паскорыць ход следства [3, арк. 33–33 адв.].

Наступным этапам у жыцці выхаванца семінарыі было яго рукапалажэнне, якое таксама патрабавала дакументавання. У першую чаргу ў сувязі з рэарганізацыяй тэрыторыі семінарыі ў 1843 г. біскуп Мінскай дыяцэзіі накіроўваў адносіну біскупу дыяцэзіі, з якой паходзілі пасланыя выпускнікі, для атрымання дазволу ўвесці азначаную асобу ў сан. Так, віленскі біскуп у 1863 г. дазволіў рукапакласці Э. Катовіча, А. Янкоўскага і А. Матушэвіча, а жмудскі — Я. Бутэрлевіча і П. Урублеўскага, аб чым у семінарыю паведаміў мінскі біскуп А. Вайткевіч [18, арк. 3–4]. Пасля гэтага арцыбіскупу для ўзгаднення прадстаўляліся спісы выпускнікоў семінарыі. Яны складаліся ў выглядзе табліцы з пазначэннем імя і прозвішча, паходжання і ўзросту, кароткай

характарыстыкі і стану здароўя, а таксама здольнасцяў да далейшага навучання. Характарыстыка семінарыста ўтрымлівала наступныя звесткі. Напрыклад, Ф. Стэцкевіч, 24 гадоў (нар. 20 мая 1839 г.), паходзіў з Лепельскага пав. Віцебскай губ. і не ведаў замежных моў, меў лагодны характар і здольнасці да навукі, добра спяваў і прамаўляў казанні, вывучаў у семінарыі французскую мову. Адзначалася, што ён добрасумленна ставіўся да навучання і меў добрае здароўе [18, арк. 7 адв.–8]. Толькі пасля гэтага праводзілася рукапалажэнне, як правіла біскупам дыяцэзіі, з якой паходзіў выпускнік [14].

Апрача асабістых спраў, персанальныя звесткі аб навучэнцах семінарыі публікаваліся ў каталіцкіх штогодніках інфармацыйна-рэкамендацыйнага характару для духавенства і прыхаджан (*Directorium officii divini ac missarum pro dioecesi Minscensi*) (Даведніках аб кіраўніцтве і набажэнствах для Мінскай дыяцэзіі), а таксама ў чацвёртай і пятай графах фармулярных спісаў духавенства [21]. Цікава, што выклікаюць таксама фармулярныя спісы выкладчыкаў семінарыі. Напрыклад, ксёндз В. Вейтка лічыўся на працягу звыш 35 гадоў псіхічна хворым ад «значнай навуковай працы» ў тым ліку ў семінарыі [4, арк. 1–2].

Звестак аб дзейнасці Мінскай семінарыі як установы захавалася няшмат. Найбольш поўна яны прадстаўлены ў дакументах за 1862–1863 гг. [10, 17]. Так, кіраўніцтва складалася з рэктара, інспектара, чатырох выкладчыкаў, якія мелі духоўны сан (у іх ліку рэктар і інспектар), чатырох свецкіх выкладчыкаў, эканома і сакратара, а таксама 17 служачых. У склад праўлення ўваходзілі рэктар, інспектар, два выкладчыкі і аканом. Рэктарам у 1860 г. з’яўляўся Б. Навіцкі, інспектарам — Я. Яўток, а прафесарамі: тэалогіі і маральнасці — А. Даманьскі, Св. Пісання і бібліятэкарам — Ф. Яшчолт, лацінскай мовы — Г. Касоўскі, абраднасці — Ф. Гарбачэўскі, рускай мовы — С. Разаньскі, расійскай гісторыі — Я. Андрэеўскі, нямецкай мовы — К. Шмель, французскай мовы — Э. Бажымоўскі. Іх прызначэнне адбывалася па ўзгадненні з канфесіянальнымі і дзяржаўнымі ўладамі [13]. Пасаду сакратара займаў Ф. Вільчынскі, а эканома не было [21, 1860. — s. 69]. У 1863 г. на пасаду выкладчыка Св. Пісання прыйшоў А. Валентыновіч. Змены ў асабістым складзе праўлення і выкладчыкаў семінарыі адбыліся ў 1866 г. Напярэдадні закрыцця ўстановы рэктарам з’яўляўся А. Даманьскі, прафесарам абраднасці — Э. Дубовік, лацінскай мовы —

А. Пласкоўскі, французскай — П. Аляксандраў, а аканомам — Л. Мароз [21, 1866. — s. 5].

Дзейнасць праўлення ў вучэбным накірунку засяроджвалася на кантролі адукацыйнага працэсу паводле статута семінарыі і праграмы выкладання 1843 г., удзелу ў іспытах абітурыентаў і выхаванцаў. Пры гэтым асабліва ўвага надавалася выкладанню айчынай гісторыі і рускай мовы [12]. Экзаменаваанне навучэнцаў праводзілася ў прысутнасці біскупа. У дачыненні маральнага выхавання праўленне назірала за адпаведнасцю паводзін выхаванцаў правілам духоўнага сану. Дзейнасць у гаспадарчым накірунку засяроджвалася на кантраляванні выдаткаў на патрэбы семінарыі. Канцылярскай працай займаўся сакратар (пісьмавод). Неабходна адзначыць, што аб'ём справаводства семінарыі быў даволі значным, так за 1862 г. атрымана 206 дакументаў, а ў архіве захоўвалася 506 спраў [17, арк. 70–71 адв.].

У 1863 г. 93 выхаванцы навучаліся і 7 паступілі, таму іх стала 100. Выбылі 44, у тым ліку па заканчэнні навучання 17, адлічаны двое, 23 па прашэннях і памерлі двое [17, арк. 71].

У склад служачых мінскай семінарыі ўваходзілі 18 чалавек, а іх паслугі абыходзіліся каля 59 руб. 32 кап. на месяц. Пры гэтым найбольшае ўтрыманне атрымлівала прачка — 14 руб., цырульнік зарабляў 5 руб., ключнік і кухар — па 4 руб. 16 кап., камінар — 4 руб., пастух, які таксама выконваў абавязкі памочніка кухара, і прыбіральшчык — па тры руб., а астатнія (дворнік, буфетчык і яго памочнік, памочнік кухара, хлебапёк, чатыры вартаўнікі, два батракі) — па два [17, арк. 10–10 адв.; 22–22 адв.; 30–30 адв.]. Іх асабісты склад перыядычна змяняўся, і пасады на пэўны час маглі вызваляцца, напрыклад, у сакавіку і красавіку не было памочніка буфетчыка [17, арк. 36–36 адв.; 40–40 адв.], а ў ліпені адсутнічала прачка [17, арк. 44–44 адв.].

Гаспадарча-фінансавую справаздачу семінарыі складаў аканом. У 1863 г. з дапаможных капіталаў рымска-каталіцкай царквы, якія захоўваліся адпаведнымі фондамі ў Рымска-каталіцкай калегіі, было выдзелена 8 627 руб. [17, арк. 5–5 адв.]. Даход семінарыі склаў 10 718 руб. 55 кап., а расход — 8 766 руб. 25 кап., у тым ліку на выдату ўтрымання кіраўніцтву, выкладчыкам і служачым — 8 627 руб. 50 кап. [17, арк. 73]. Плата выхаванцаў у студзені і грошы ад продажу старых рэчаў склалі 207 руб. 75 кап. [17, арк. 13]. Пры гэтым даход ад навучання 14 семінарыстаў у верасні склаў 1000 руб. 50 кап. [17, арк. 55]. Значнымі былі выдаткі семінарыі. Напрыклад, на месяц

закупалася 32 бочкі жыта па 10 руб. за кожную і 55 сажань дроў за 371 руб. 25 кап. срэбрам [17, арк. 8–9]. Такім чынам, на ўтрыманне семінарыстаў і дома ў адпаведнасці з часам года патрабавалася каля 430 руб. восенню–зімой і 290 руб. вясной–летам [17, арк. 12–12 адв.; 23–24 адв.; 31–33; 37–38 адв.; 45; 48–48а; 51–52; 57–57а; 59–59 адв.; 61–61 адв.; 67–68]. На канцылярскія патрэбы ў студзені пайшло 10 руб. 20 кап., у лютым — 3 руб. [17, арк. 4, 25].

У бібліятэцы захоўваліся пераважна старажытныя кнігі па бага-слоўі і свецкія па лацінскай мове, некалькі нямецкіх, італьянскіх, рускіх, польскіх і адзін твор на грэчаскай мове. Усяго 1814 найменняў і 3502 адзінкі, сярод якіх было 28 няпоўных [17, арк. 70–71 адв.].

Дзейнасць Мінскай семінарыі прыпынілася ў 1869 г. у сувязі з ліквідацыяй Мінскай рымска-каталіцкай дзяцэзіі. Семінарысты пераводзіліся ў Віленскую семінарыю [15, арк. 3–4]. Цікавае паведамленне Віленскай кансісторыі тычылася лёсу выпускнікоў Мінскай семінарыі А. Асельскага, М. Бардзынскага, Ю. Букніса, А. Дзембскага, Ф. Каўневіча, Р. Мантвіда, К. Навіцкага, І. Урбановіча і Ф. Яманта, якія «з-за працяглага чакання рукапалажэння» вырашылі адмовіцца ад уступлення ў сан [15, арк. 52–52 адв.]. За гэты перыяд захаваўся таксама вопіс рэчаў, якія адсылаліся ў Віленскую семінарыю ў колькасці 42 прадметаў, у тым ліку арган, падсвечнікі, даразахавальніцы і 26 рэчаў з чырвонай медзі [15, арк. 34–35 адв.].

Далейшы лёс дакументаў Мінскай семінарыі звязаны з архівам Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі, які першапачаткова ў адпаведнасці з падпарадкаваннем тэрыторыі быў накіраваны ў Вільню, а пазней у сувязі з рэарганізацыяй адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі ў 1883 г. у Санкт-Пецярбург. Для падрыхтоўкі перадачы дакументаў у Вільню былі накіраваны выкладчык архідзяцэзіяльнай семінарыі кс. В. Свідэрскі і загадчык стала М. Мурашка. Імі было запакавана і адпраўлена 20 верасня 1883 г. у Санкт-Пецярбург 538 пудоў і 21 фунт матэрыялаў [5, арк. 73]. Размешчаныя ў прыёмным памяшканні Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, яны знаходзіліся ў неразабраным стане, пакуль архіў не быў пашыраны ў 1886 г. [5, арк. 86–106]. Толькі ў пачатку 1887 г. пачалася апрацоўка спадчыны Мінскай кансісторыі: разбор матэрыялаў, фарміраванне асобных дакументаў у справы, складанне вопісаў і паказальнікаў. Архіварыусам Я. Дулевічам і яго памочнікамі асобна было вылучана справаводства канцылярыі Мінскай семінарыі

(537 адз.зах.) з 1808 г. па 1869 г. [5, арк. 121]. Сёння гэтыя матэрыялы знаходзяцца ў вопісе 33 ф. 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя». У 1891 г. новым архіварыусам Ф. Акола-Кулаком дададзены яшчэ сем вопісаў на справы семінарыі (адз. зах. 538–544). Сярод гэтых крыніц былі справы аб фундушах семінарыі, спагнанні грошай на яе карысць, рамонце будынкаў, перамяшчэнні семінарыі ў 1845 г., бібліятэцы, справаздачы, перапіска з іншымі канфесіянальнымі і дзяржаўнымі ўстановамі, а таксама па асабістым складзе духавенства (спісы абітурыентаў і іх справы, справы семінарыстаў, выдача білетаў на праезд семінарыстам і іх адпачынку, рукапалажэнні, прызначэнні выкладчыкаў і інш.).

Пераважная частка матэрыялаў адміністрацыйнага і гаспадарча-фінансавога характару страчана падчас захавання ў Ленінградзе. Сёння ў вопісе прадстаўлены дакументы за 1853–1856 гг. і 1862–1865 гг. Захаваліся справы аб рукапалажэнні, прыёме абітурыентаў, накіраванні на далейшае навучанне ў Санкт-Пецярбургскую духоўную акадэмію найбольш здольных навучэнцаў. Сярод іх адна справа тычыцца дастаўлення часопіса Міністэрства ўнутраных спраў [16, спр. 3] і перамяшчэння клірыкаў з ліквідаваных кляштараў [16, спр. 96].

Такім чынам, падчас дзейнасці Мінскай рымска-каталіцкай семінарыі ў яе архіве адкладалася як агульная (распарадчая, справаздачная, пратакольная, дакументы па асабістым складзе семінарыстаў і духавенства), так і спецыяльная дакументацыя (вучэбная, экзаменацыйная). Фарміраванне пераважнай большасці спраў адбылося да 1862 г., а канчатковае апісанне — у архіве Магілёўскай кансісторыі, чым абумоўлена захаванне ў яе складзе дакументальнай спадчыны семінарыі. У адпаведным вопісе на сённяшні дзень захавалася толькі 99 спраў (18 % першапачатковага складу), сярод якіх большасць тычацца асабістага складу выхаванцаў. Нягледзячы на гэта, захаваныя крыніцы дазваляюць праводзіць шматаспектныя даследаванні па гісторыі рымска-каталіцкай царквы на беларускіх землях, штодзёнасці і непасрэдна семінарыі пры ўмове прыцягнення справаздачнай і пратакольнай дакументацыі Мінскай і Магілёўскай рымска-каталіцкіх кансісторый, архіўнай дакументацыі (вопісы спраў), а таксама нарматыўных дакументаў Расійскай імперыі, якімі ў справаходстве карысталася Мінская дыяцэзіяльная рымска-каталіцкая семінарыя.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Антановіч, З.В. Крыніцы па асабістаму складу духавенства XIX ст. у архіўным фондзе НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» // *Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 7 / рэдкал.: Ю.М. Бохан [і інш.].* – Мінск: НГАБ, 2009. – С. 100–109.
2. НГАБ. – Ф. 76. – Воп. 1. – Спр. 58. – Указы Сената, прапановы ваеннага губернатара за 1801 г.
3. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 3. – Спр. 2. – Справы Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі аб скасаванні шлюбу, 1800–1803 гг.
4. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 24. – Спр. 15808. – Справа аб даследаванні здольнасцяў кс. В. Вейткі, 1872 г.
5. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 42. – Справа аб перадачы Мінскай губерні ў падпарадкаванне Магілёўскага арцыбіскупа, 1882–1893 гг.
6. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 26. – Спр. 1507. – Указы і прапановы Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі духавенству архідыяцэзіі, 1811–1813 гг.
7. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 27. – Спр. 102–173, 618. – Пратакты пасяджэнняў Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі за 1798–1869 гг.
8. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 51. – Справа аб дазволе навучэнцам рымска-каталіцкіх кляштароў, якія не далі абяцанняў, уступіць для заканчэння адукацыі ў дыяцэзіяльныя семінарыі, 1844 г.
9. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 150. – Справа аб прыёме абітурыентаў ў Мінскую дыяцэзіяльную семінарыю, ч. 1, 1847–1849 гг.
10. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 153. – Справаздача аб стане Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі, 1864 г.
11. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 154. – Асабістыя справы выпускнікоў Рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі Ф. Падгурскага і В. Свідэрскага, якія навучаліся за кошт стыпендыі мінскай семінарыі, 1864 г.
12. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 156. – Справа аб узмацненні выкладання айчыннай гісторыі і рускай мовы ў Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі, 1865 г.
13. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 157. – Справа аб накладанні спагнання на мінскага біскупа за дапушчэнне да выкладання ў Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі Г. Вассерцуга з парушэннем усталяваных правілаў, 1866 г.
14. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 211. – Справаздача рэктара Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі аб рукапалажэнні выхаванцаў, 1864 г.
15. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 32. – Спр. 212. – Справа аб скасаванні Мінскай рымска-каталіцкай дыяцэзіі, 26.07.1869–17.09.1921 гг.
16. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 33. – Справы Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі, 1853–1856 гг., 1862–1865 гг.

17. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 33. – Спр. 90. – Справа аб выдачы сродкаў на ўтрыманне Мінскай дзяццэзіяльнай семінарыі, 1863–1864 гг.
18. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 33. – Спр. 91. – Справа аб рукапалажэнні выхаванцаў Мінскай рымска-каталіцкай семінарыі ў святары, 1863 г.
19. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. – Собрание первое: в 45 т. – Санкт-Петербург: Тип. II отд. собственной ЕИВ канцелярии, 1830–1851. – Т. XXV. – С. 222–224.
20. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. – Собрание второе: в 55 т. – Санкт-Петербург: Тип. II отд. собственной ЕИВ канцелярии, 1830–1884. – Т. VII. – С. 241.
21. Directorium officii divini ac missarum SS pro dioecesi Minscensi in Annum Domini MDCCCLX. – Minsci: typis A. Dworzec, 1860. – 142 s.; 1865 – 128 s.; Minsci: Typis regimii Gubernii, 1866. – 131 s.

Віцько Дз.В. (г. Мінск)

ПАДАТКОВЫЯ РЭЭСТРЫ КАНЦА XVII – ПАЧАТКУ XVIII ст. З ФОНДАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ

 фондах гродскіх і земскіх судаў эпохі ВКЛ, якія захоўваюцца ў НГАБ, знаходзіцца дастаткова вялікая колькасць рээстраў такіх падаткаў, як падымны, чопавы і шэлежны, а таксама шэраг экзэмпляраў гібернага і пагалоўнага. У архіве знойдзены дзве тарыфныя кнігі з падатковымі рээстрамі за разглядаемы перыяд па Менскаму і Рэчыцкаму паватах: першая з іх знаходзіцца ў ф. 1769 («Менскі земскі суд») [1], другая — у ф. 1736 («Рэчыцкі гродскі суд») [2]. У «менскай», акрамя рээстраў, змешчана таксама некалькі іншых дакументаў скарбова-судовага характару. «Рэчыцкая» ж змяшчае ўвогуле вялікую колькасць розных палітычных, судовых і іншых актаў, пачынаючы з XVI ст. і заканчваючы 1763 г. Акрамя таго, асобныя рээстры па іншых паватах захаваліся ў складзе актавых і паточных гродскіх кніг гэтых паватаў. Ніжэй разглядаюцца не толькі выяўленыя рээстры за ўказаны час, але адзначаюцца і створаныя на іх аснове больш познія копіі, якія атрымалася выявіць (іх колькасць, зразумела, можа быць большай, паколькі ўсе судовыя кнігі за XVIII ст. не праглядаліся).

Падчас збору падымнага падатку ў дадзены перыяд за аснову браліся два падатковыя тарыфы — рээстры, якія складаліся па-

водле рашэння соймаў у 1667 і 1690 гг., калі ўладальнікі пад прысягай рыхтавалі сведчанні пра колькасць дымоў у сваіх уладаннях. Гэта стварала падставы для заніжэння імі рэальнай колькасці дымоў. Нягледзячы на досыць сумнеўныя колькасныя даныя (але якія пры адсутнасці іншых часта ўжываліся з пэўнымі агаворкамі для параўнання памеру ўладанняў), тарыфы застаюцца, тым не менш, каштоўнай крыніцай па генеалогіі, дэмаграфіі і гістарычнай геаграфіі [3]. На падставе тарыфаў складаліся так званыя «бірчыя» рэестры, якія служылі зборшчыкамі падаткаў непасрэдна падчас працы. Пасля завяршэння збору складаліся таксама «дэлятавыя» рэестры — спісы ўладанняў, падатак з якіх выплачаны не быў. Усе гэтыя рэестры, як правіла, менш поўныя ў параўнанні з арыгінальнымі тарыфамі, але могуць быць выкарыстаны для адсочвання змен у землеўладанні. Тарыфы падымнага падатку актыўна выдаюцца Інстытутам гісторыі Польскай акадэміі навук: на сённяшні дзень намагааннямі А. Рахубы, Г. Люлевіча, Г. Блашчыка і С. Думіна выдадзены рэестры Віленскага, Троцкага, Новагародскага (1690 г.), Берасцейскага (1690 і 1667 гг.), Мсціслаўскага (1667 г.), Смаленскага (1650 г.) ваяводстваў і Жамойці (1690 г.) [4]. Між тым, у НГАБ захоўваецца яшчэ шэраг неапублікаваных рээстраў па іншых паветах. Рэестры паветаў, тарыфы якіх друкаваліся, ніжэй не разглядаюцца, хаця ў архіве захавалася іх шмат, але крыху ранейшага часу, напрыклад, па Новагародскім павеце — на падставе тарыфу 1667 г. [5].

Менская тарыфная кніга змяшчае зыходны тарыф падымнага рээстра Менскага павета 1690 г., складзены па алфавіту (па назвах уладанняў; у канцы — асобна ўладанні духавенства) [6]. Тарыф 1690 г. быў перагледжаны ў бок яго змяншэння на менскім рэалізацыйным сойміку 15 сакавіка 1717 г., у выніку чаго складзены адпаведны рээстр, уладанні ў якім дзеля зручнасці згрупаваныя па каталіцкіх парафіях [7]. 13 сакавіка 1718 г. ён быў папраўлены і перапісаны зноў, пасля чаго перададзены ў гродскую канцылярыю [8]. Нарэшце, 11 сакавіка 1724 г. тарыф паправілі яшчэ раз «ex occasione адпадання дымоў пустых і аднятых ад Менскага ваяводства дэкрэтамі Скарбовага Трыбуналу». Экзэмпляр, падпісаны павятовымі ўраднікамі і парафіяльнымі камісарамі, 15 сакавіка быў аддадзены ў гродскі суд [9]. Напэўна, існавалі і іншыя варыянты на падставе існаваўшага тарыфу: у гэтай жа кнізе на стар. 80 змешчана канцоўка нейкага падымнага рээстра з прыпіскай: «Згодна з воляй найсвятлейшага менскага ва-

яводы ў 1720 годзе на грамнічным соймаку ў некаторых уладаннях было пастаноўлена правесці люстрацыю» [10]. Пра яшчэ адзін менскі рээстр падымнага (на падставе тарыфу 1690 г.), які захаваўся ў Бібліятэцы Польскай акадэміі навук у Кракаве, паведамляюць Г. Люлевіч і В. Сянкевіч [11].

Па Рэчыцкім павеце ў складзе адпаведнай тарыфнай кнігі, згаданай вышэй, захавалася вялікая колькасць разнастайных рээстраў, прычым абсалютна неўпарадкаваных і размешчаных без усялякай сістэмы, а часта яшчэ і перамешаных пастаронкава. Пры спробе іх упарадкавання атрымалася налічыць 32 рээстры падымнага, большасць з якіх датаваныя альбо паддаюцца датаванню, а таксама суаднесены з пэўным тарыфам:

1. «Бірчы» рээстр падвойнага падымнага, прыняты соймам 1670 г. (трэцяга ўзносу) — на аснове, хутчэй за ўсё, тарыфу 1667 г. [12];
2. «Дэлятавы» рээстр гэтага ж падатку [13];
3. «Бірчы» рээстр 1698 г. (на падставе тарыфу 1690 г.) — збору грошай на заробак павятовым ротмістрам [14];
4. «Бірчы» рээстр падатку ў памеры 2 злотых 15 грошай з дыму, прыняты на рэляцыйным соймаку (у 1699 г., гл. далей. — *Д.В.*), для рэчыцкага харужага Канстанцыя Войны «за дараванае чопавое і шэлежнае» (мае арыгінальнае пазначэнне ўладанняў у пачатку кожнага запісу, які складаецца з «ікса» і першых літар маёнткаў пэўнай асобы) [15];
5. «Дэлятавы» рээстр гэтага ж падатку, прынятага ў 1699 г. для рэчыцкага харужага Канстанцыя Войны за дараванае чопавое і шэлежнае, і пададзены мне 20 сакавіка 1703 г. мною (! — *Д.В.*), Канстанцыем Антоніем Грушэўскім, рэгентам і зборшчыкам гэтага ж павета» (г. зн. рэгент гродскай канцылярыі прыняў рээстр сам у сябе. — *Д.В.*) [16];
6. Яшчэ адзін варыянт гэтага ж «дэлятавага» рээстра [17];
7. Рээстр 1704 г. збору падаткаў на войска ВКЛ (у адпаведнасці з рашэннямі Люблінскага сойма 1703 г. пра яго павелічэнне) [18];
8. Копія арыгінальнага тарыфу 1690 г. (выпіс з павятовай тарыфнай кнігі, 4 ліпеня, без указання года — магчыма, 1707 г., тады мог паслужыць асновай для складання наступнага), уладальнікі — па стану на 1690 г. [19];
9. Рээстр, складзены 7 ліпеня 1707 г. (на падставе тарыфу 1690 г.) у адпаведнасці з рашэннем Люблінскай вальнай рады пра

скарачэнне колькасці дымоў, з якіх належала выдаваць правіянты на расійскае войска (за подпісам дырэктара рэляцыйнага сойма Міхала Халецкага, мазырскага старасты) — фактычна ўведзена новая тарыфная стаўка [20];

10. Яшчэ адзін варыянт гэтага ж рээстра [21];
11. Рээстр без пачатку, верагодна, 1708 г. (за подпісам дырэктара «грамнічнага» сойма Міхала Халецкага, мазырскага старасты) — складзены пасля Люблінскай рады і нагадвае папярэдні [22];
12. Присяжны рээстр на аснове агульнага тарыфу ВКЛ, «на вальнай радзе ў Любліне прынятага, а ў Новагародку на мінулым нядаўна з'ездзе рукою і пячаткай князя яго міласці Меншыкава зацверджанага 16 снежня 1707 г.» (г. зн. складаўся таксама дзесьці ў пачатку 1708 г.) [23];
13. Рээстр 1709 г. (на падставе тарыфу 1690 г.) [24];
14. Рээстр 1710 г. (на падставе тарыфу 1690 г.), паводле назвы — толькі спадчынных уладанняў (але ёсць і закладзеныя, і касцёльныя) [25];
15. Іншы варыянт гэтага ж рээстра (ёсць таксама ленныя, касцёльныя і асобныя ключы старастваў) [26];
16. Рээстр 1710 г. каралеўскіх уладанняў (тут жа духавенства) [27];
17. Яшчэ адзін варыянт рээстра спадчынных уладанняў 1710 г. [28];
18. Рээстр пажыццёвых уладанняў 1710 г. (складаўся ў камплекце з папярэднім, той жа почырк) [29];
19. Рээстр 1710 г. спадчынных уладанняў (хаця не толькі) з падзелаў на тракты (фактычна парафіі: «тракт бабруйскай парафіі» і г.д.) [30];
20. Яшчэ адзін рээстр 1710 г. (на аснове рээстра 1707 г.), перапісаны з падзелаў на тракты (парафіі) [31];
21. Рээстр земскіх і пажыццёвых уладанняў з падзелаў на тракты, перапісаны 11 траўня 1710 г. «са старога прысяжнага рээстра 1690 г.» [32];
22. Яшчэ адзін рээстр 1710 г. (на аснове рээстра 1707 г.) [33];
23. Рээстр 1710 г. на аснове рээстра 1707 г. з улікам «спушашэння ўсіх уладанняў» у наступных гадах (па парафіях) [34];
24. Недатаваны рээстр (па зместу — прыблізна з гэтага ж часу), на падставе тарыфу 1690 г. [35];

25. Яшчэ адзін недатаваны рээстр прыблізна гэтага ж часу і на падставе гэтага ж тарыфу [36];
26. Рээстр, паводле якога збіраліся падаткі ў 1710 і 1711 гг., на аснове рээстра 1707 г. (тарыф 1690 г.), складзены па парафіях («паводле якога выплочвалася падымнае першага, 1710 года і адзінаццатага» — верагодна, да гэтага два гады з-за ваеннага становішча мелі праблемы са зборам падаткаў) [37];
27. Рээстр 1711 г., складзены люстратарамі, абранымі на рэчыцкім грамнічным сойміку ў пачатку года (па парафіях) [38];
28. Рээстр складзены 16 сакавіка 1714 г. у выніку неабходнасці выплаты правіянту саксонскаму войску (па парафіях на падставе тарыфу 1690 г., «папраўленага ў яго міласці пана маршалка») [39];
29. Саксонскія рээстры ад 28 красавіка 1714 г. (па парафіях, на нямецкай мове) [40];
30. «Дэлятавы» рээстр 1717 г. (першага ўзносу) [41];
31. «Бірчы» рээстр 1730 г. (вераснёўскі ўзнос, па парафіях) [42];
32. «Дэлятавы» рээстр ад 11 красавіка 1730 г. (сакавіцкі ўзнос, толькі бабруйская, рагачоўская і рэчыцкая парафіі) [43];

Акрамя таго, у кнізе ёсць яшчэ некалькі фрагментаў рээстраў без пачатку (магчыма, што і згаданых вышэй), якія яшчэ належыць суднаесці з вядомымі [44]. Рээстры, пералічаныя вышэй, таксама чакаюць больш падрабязнага аналізу, які ў поўным аб'ёме больш да месца быў бы пры публікацыі тарыфаў падымнага Рэчыцкага павета. Да таго ж, як вядома, яшчэ тры рээстры гэтага павета, у тым ліку арыгінальны тарыф 1690 г., захоўваюцца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве [45].

Па Аршанскім павеце ў павятовых гродскіх кнігах захаваліся «Рээстры паступлення [падатку] паводле генеральнай пастановы, прынятай пад Алькенікамі», падпісаныя ў Оршы 12 лютага 1701 г. павятовым палкоўнікам Сімяонам Друцкім-Любецкім [46]. Аднак Алькеніцкая пастанова не прадугледжвала збору падымнага, таму цяжка сказаць, што мелася на ўвазе. Рээстр складзены на падставе тарыфу 1690 г., аднак ён няпоўны: згадваецца, што «дэлята» павінна высветліцца пры канчатковым падліку (хаця асобныя ўладанні, якія не выплацілі падатку, названыя ўжо тут). Дзеля параўнання іншыя вядомыя рээстры Аршанскага павета ад 15 сакавіка 1717 г., які захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве, складзены таксама на аснове гэтага ж тарыфу, але колькасць дымоў у ім па многіх ула-

даннях, як правіла, ніжэйшая [47]. У той жа час рээстр 1701 г. таксама меў, відаць, пэўныя адрозненні, хаця і невялікія, па колькасці дымоў у некаторых уладаннях з зыходным тарыфам 1690 г. [48].

Захавалася таксама некалькі экзэмпляраў рээстраў гіберны — падатку на войска, які збіраўся з дзяржаўных уладанняў. Па Мсціслаўскім ваяводстве за 1699 г. маюцца рээстры паступлення гэтага падатку [49] і «дэлятавы» [50], занесеныя ў актавую кнігу гродскага суда за 1700 г. Па Рэчыцкім павеце ў тарыфнай кнізе знаходзіцца рээстр 1701 г. на падставе тарыфу 1667 г., папраўленага на Гарадзенскім з'ездзе шляхты ВКЛ (выпіс, выдадзены 26 кастрычніка 1701 г. скаרבным ВКЛ Янам Шротэрам рэчыцкаму павятоваму камісару, маршалковічу Пятру Юдзіцкаму). У канцы яго ёсць прыпіска: «10 лістапада 1701 г. на перадсоймавым сойміку супраць гэтага тарыфу ўсе іх міласці паны абывацелі пратэставалі» [51].

Сапраўды ўнікальнымі дакументамі з'яўляюцца рээстры пагалоўнага. Захавалася пяць экзэмпляраў па Рэчыцкім павеце за 1676 г. (ча тыры — калі ўлічыць, што ў адным з іх асобна сабраныя звесткі па стараствах):

1. Зыходны чарнавы рээстр, моцна праўлены («... хто паводле ўхвалы каранацыйнага сойма пагалоўнае прысягнуў, тымі словамі запісана») [52];
2. «Рээстр прысягаў паводле канстытуцыі для выдання пагалоўнага ў Рэчыцкім павеце» (яшчэ адзін чарнавы варыянт, недатаваны, па характары запісаў падобны да папярэдняга) [53];
3. «Рээстр пададзеных галоў» — па стараствах на тэрыторыі павета (почырк такі ж, як і ў наступнага — напэўна, адзін камплект) [54];
4. «Рээстр выканання прысягаў пагалоўнага паводле ўхвалы каранацыйнага сойма ў Кракаве, які засядаў у тым жа годзе» (перапісаны, але бачна, што яшчэ правіўся і дапаўняўся) [55];
5. «Рээстр прысягаў іх міласцяў паноў абывацеляў Рэчыцкага павета паводле ўхвалы каранацыйнага сойма [на] паўтара пагалоўнага намі, Стафанам Руцкім, падстарастам, Якубам Станіславам Гіжыцкім, суддзёй, Грыгорыем Барэйшай, пісарам, рэчыцкімі гродскімі ўраднікамі, іх міласцямі панамі зборшчыкамі, яго міласцю панам Янам Збарамірскім і яго міласцю панам Янам Скарынам, пададзены ...» (зведзены і перапісаны канчаткова, упачатку ідуць стараствы) [56].

Рэестры пагалоўнага надзвычай падрабязныя: пералічваецца сям'я ўладальніка (верагодна, пры ўмове пражывання ў гэтым маёнтку), указваецца колькасць мужчын і жанчын у маёнтку, у тым ліку колькасць жанок і ўдоў, колькасць дваровай чэлядзі з падзелаў на шляхту і сялян, з вылучэннем у кожнай групе мужчын і жанчын, у тым ліку замужніх і незамужніх. Называўся па імені панскі аканом, які выконваў прысягу, што ўказаныя даныя сапраўдныя. З некаторых запісаў, калі уладальнік дэклараваў звесткі пра сваю сям'ю, а ўраднік — пра сялян, можна зрабіць выснову, што прысутнасць апошняга была неабходная, паколькі ён лепш ведаў падданных маёнтка. Рэестры пагалоўнага маюць дату 18 чэрвеня 1676 г. (недатаваныя 2 і 3), прысягі складаліся ў Рагачове, прымалі іх рэчыцкія падстараста Стафан Руцкі, гродскі суддзя Якуб Станіслаў Гіжыцкі і гродскі пісар Грыгорый Барэйша. Выкарыстанне рээстраў пагалоўнага павінна быць папярэджана ацэнкай іх вартасці шляхам параўнання з інвентарамі, там, дзе яны захаваліся. Аднак у любым выпадку крыніца больш дакладная, чым ацэнкі колькасці насельніцтва на падставе падымнага. Цікава было б таксама з яе дапамогай верыфікаваць даныя адносна велічыні дыма.

Наступным падаткам, асобныя рэестры якога за адзначаны перыяд захаваліся, але, відаць, яшчэ не публікаваліся і не аналізаваліся, з'яўляецца чопавы і шэлежны — падатак на продаж алкаголю. Такі рэестр уяўляе сабой спіс корчмаў на тэрыторыі павета. Па Менскім павеце захаваліся рэестры за наступныя гады:

1. «Дэлятавы» рэестр за 1698 г. (у складзе дэкрэта павятовага скарбовага суда, які захаваўся ў выглядзе выпісу з «камісарскіх» кніг Менскага павета) [57];
2. Тое ж (копія ў паточных кнігах менскага гродскага суда) [58];
3. Тарыф, які складаўся люстратарамі на працягу 1710–1712 гг. у адпаведнасці з рашэннем Варшаўскай вальнай рады; датаваны 1 жніўня 1712 г., зацверджаны на рэляцыйным сойміку пад дырэкцыяй менскага старасты Крыштафа Станіслава Завішы 3 жніўня 1712 г. [59];
4. Тарыф 1719–1720 гг., складзены (верагодна, перагледжаны папярэдні) у 1719 г. прызначанымі для гэтага камісарамі, а ў 1720 г. папраўлены і зацверджаны на «грамнічным» сойміку пад дырэкцыяй менскага войскага Францішка Валадковіча [60];

5. Тарыф 1724 г., складзены «з дазволу і за ўсеагульнай згодай усяго Менскага ваяводства (павета. — *Д.В.*)» і зацверджаны 11 сакавіка гэтага года менскімі гродскімі і земскімі ўраднікамі разам з парафіяльнымі камісарамі «in loco solito» ў Мінску [61];
6. Копія гэтага тарыфу [62].

У далейшым дадзены тарыф не змяняўся, толькі дапаўняўся. Маецца як дадатак да яго «Спецыфікацыя корчмаў, якія дадаліся па тарыфу 1724 г.» без даты (выпісы з яе выдаваліся ў 1752 і 1756 гг.) [63], дробныя дапаўненні за 1756–1760 гг. [64] і 1763–1774 гг. [65]. Як бачым, гэты апошні тарыф дзейнічаў на працягу як мінімум 50 гадоў, а магчыма, і пазней.

Па Рэчыцкім павеце захаваўся «бірчы» рэстр чопавага і шэлежнага на 1716 г. (адзначана, што 6 лютага быў папраўлены першымі асобамі ў павеце) [66]. Ёсць таксама кароткі «дэлятавы» рэстр, складзены пасля «грамнічных» (скарбовых. — *Д.В.*) судаў у 1707 г. (г.зн. хутчэй за ўсё за папярэдні год) [67]. У канцы яго — прыпіска: «Гэты рэстр падаў 6 кастрычніка 1711 г. жyd Гешэль, субпадрадчык чопавага і шэлежнага». Маецца таксама разліковы рэстр з гэтага ж падатку («Калькуляцыя жыда Гешэля, кастрычнік 1711 г.», але згадаецца скарбовы суд у 1708 г.) [68].

Што датычыць найбагацейшага комплексу рэчыцкіх падатковых рэстраў, то захаваўся ён да нашага часу ў значнай ступені выпадкова (зрэшты, гэта ж можна сказаць шмат пра якія дакументы таго часу). Перажыўшы ваенныя ліхалецці канца XVII – пачатку XVIII ст. (якія, зрэшты, у значна меншай ступені закранулі Рэчыцкі павет), гэтыя дакументы ледзьве не загінулі праз нядбайнасць у канцылярыі гродскага суда. У тарыфнай кнізе захавалася запіска павятовага «генерала» (вознага) Матэвуша Булацкага пра адзін з эпізодаў у лёсе гэтых папер, датаваная 12 ліпеня 1719 г. Булацкі піша, што знайшоў іх «у канцылярыі, у свірне» і спрабаваў аддаць намесніку і гродскаму рэгенту Антонію Скарыне, але апошні «гэтых папер, паедзеных пацукамі ў часы рэгенцтва яго міласці пана Якуба Мурашкі, браць ад мяне не хацеў». Тады возны звязаў гэтыя дакументы (налічыўшы 95 «найбольш значных паперак») і пакінуў пад сваю адказнасць у канцылярыі, агаварыўшы ў запісцы, што пакідае сабе права аддаць іх гродскаму пісару [69].

Ацэньваючы значэнне падатковых рэстраў, якія захаваліся ў НГАБ, варта яшчэ раз коротка спыніцца на іх каштоўнасці для гісто-

рыкаў. Пра тарыфы падымнага рээстра было сказана дастаткова, у прадмовах да адпаведных выданняў па іншых паведах прааналізавана іх прыдатнасць для рознага роду даследаванняў. Падаецца, Рэчыцкі павет у гэтым плане дазваляе зрабіць яшчэ больш шырокія высновы, бо колькасць рээстраў, якія па ім захаваліся (асабліва на аснове тарыфу 1690 г.), нават цяжка з нечым параўнаць. Аднак аналіз і параўнанне такой колькасці рээстраў ствараюць значныя цяжкасці пры іх падрыхтоўцы да друку. Магчымасці для дэмаграфічных, геаграфічных, генеалагічных і іншых даследаванняў па Рэчыцкім павеце тым большыя, што ёсць магчымасць параўнання тарыфаў падымнага 1667 і 1690 гг. у супастаўленні з рээстрамі пагалоўнага 1676 г. Рэчыцкія рэестры пагалоўнага маюць каштоўнасць як адна з найбольш ранніх статыстычных крыніц, не кажучы ўжо пра іх карысць для даследавання лакальнай гісторыі. Асабліва варты падкрэсліць значэнне падатковых рээстраў для гістарычнай геаграфіі. Удакладненне межаў ваяводстваў і паведаў ВКЛ, напісанне па гэтай тэме адпаведных прац, відаць, немагчыма без іх выкарыстання. Цікавымі ў гэтым плане з'яўляюцца рэестры чопавага і шэлежнага, паколькі ў іх прыводзіліся, як правіла, усе населеныя пункты, у якіх былі корчмы. Такім чынам, для больш буйных уладанняў сетка населеных пунктаў атрымліваецца больш густая, што лепш характарызуе тэрыторыю паведа. Калі выданне тарыфаў падымнага па ўсёй тэрыторыі ВКЛ (там, дзе яны захаваліся) значыцца ў планах польскіх даследчыкаў, то прастора для выдання рээстраў іншых падаткаў цалкам адкрытая.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 1769. Мінский земский суд. – Воп. 1. – Спр. 144. Реестр земельных владений и тарифы поземельных сборов за годы 1690–1724 в Минском воеводстве.
2. НГАБ. – Ф. 1736. Речицкий гродский суд. – Воп. 1. – Спр. 1. Тарифная и актовая книга подымного чопового и шележного сборов с жителей Речицкого повета за 1690–1730 гг.
3. Lulewicz, H. Rejestry podatkowe Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1637–1717 / H. Lulewicz, W. Sienkiewicz // Przegląd Historyczny. – 1981. – T. LXXII. – Z. 1. – S. 111–118.
4. Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r. / oprac. A. Rachuba. – Warszawa, 1989; Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo

- two trockie 1690 r. / oprac. H. Lulewicz. – Warszawa, 2000; Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r. / pod red. A. Rachuby; oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. – Warszawa, 2000; Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie litewskie 1667–1690 r. / oprac. A. Rachuba. – Warszawa, 2000; Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo mściławskie 1667 r. / oprac. A. Rachuba. – Warszawa, 2008; Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r. / pod red. A. Rachuby; oprac. S. Dumin, A. Rachuba. – Warszawa, 2009; Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r. / oprac. G. Błaszczuk. – Warszawa, 2009.
5. Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie ... S. 12–13.
 6. НГАБ. – Ф. 1769. – Воп. 1. – Спр. 144. – Арк. 2–25 адв.
 7. Там жа. – Арк. 36–40 адв.
 8. Там жа. – Арк. 41–55 адв.
 9. Там жа. – Арк. 56–71 адв.
 10. Там жа. – Арк. 80.
 11. Lulewicz, H. Rejestry podatkowe ... S. 111, 118.
 12. НГАБ. – Ф. 1736. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 113–116.
 13. Там жа. – Арк. 117–118 адв.
 14. Там жа. – Арк. 13–16 адв.
 15. Там жа. – Арк. 111 адв., 111, 109–110 адв.
 16. Там жа. – Арк. 78–79.
 17. Там жа. – Арк. 80–81.
 18. Там жа. – Арк. 34–34 адв.
 19. Там жа. – Арк. 123–127 адв.
 20. Там жа. – Арк. 6–9 адв.
 21. Там жа. – Арк. 119–122.
 22. Там жа. – Арк. 36–38 адв.
 23. Там жа. – Арк. 152–152 адв.
 24. Там жа. – Арк. 57–58 адв.
 25. Там жа. – Арк. 28–28 адв., 31–31 адв.
 26. Там жа. – Арк. 29–30.
 27. Там жа. – Арк. 30 адв.
 28. Там жа. – Арк. 76–76 адв.
 29. Там жа. – Арк. 77 адв.
 30. Там жа. – Арк. 32–33.

31. Там жа. – Арк. 82–83.
32. Там жа. – Арк. 84–85.
33. Там жа. – Арк. 86–87 адв.
34. Там жа. – Арк. 108–108 адв., 112–112 адв.
35. Там жа. – Арк. 102–103 адв.
36. Там жа. – Арк. 104–107.
37. Там жа. – Арк. 17–20 адв.
38. Там жа. – Арк. 39–42.
39. Там жа. – Арк. 10 адв. – 12 адв.
40. Там жа. – Арк. 153–157 адв.
41. Там жа. – Арк. 59–60.
42. Там жа. – Арк. 2–5, 10.
43. Там жа. – Арк. 21–24 адв.
44. Там жа. – Арк. 130–132, 132 адв., 133–134 адв.
45. Metryka Litewska: Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie ... S. 5.
46. НГАБ. – Ф. 1731. Оршанский городский суд. – Воп. 1. – Спр. 2. Актовая книга (1701–1702). – Арк. 1508–1511.
47. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz. II. – Sygn. 2364. – К. 1–19.
48. Віцько, Д.В. Буйное магнацкае і дзяржаўнае землеўладанне ў Аршанскім павеце ў кан. XVII – пач. XVIII ст. / Д.В. Віцько // Труды БГТУ. Сер. V. Політологія, філосафія, історыя, філалогія. – 2007. – Вып. XV. – С. 122.
49. НГАБ. – Ф. 1729. Мстиславский городский суд. – Воп. 1. – Спр. 4. Актовая книга (1700). – Арк. 6–6 адв.
50. Там жа. – Арк. 5–5 адв.
51. НГАБ. – Ф. 1736. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 35–35 адв.
52. Там жа. – Арк. 61–66 адв.
53. Там жа. – Арк. 67–75 адв.
54. Там жа. – Арк. 43–43 адв.
55. Там жа. – Арк. 44–56 адв.
56. Там жа. – Арк. 90–99.
57. НГАБ. – Ф. 1769. – Воп. 1. – Спр. 144. – Арк. 99–101.
58. Там жа. – Ф. 1727. Минский городский суд. – Воп. 1. – Спр. 50. Книга поточная (1697–1701). – Арк. 207–211 адв.
59. НГАБ. – Ф. 1769. – Воп. 1. – Спр. 144. – Арк. 93–97.
60. Там жа. – Арк. 87–91 адв.
61. Там жа. – Арк. 83–86 адв.

62. Там жа. – Арк. 72–77 адв.
63. Там жа. – Арк. 78.
64. Там жа. – Арк. 78–78 адв.
65. Там жа. – Арк. 82–82 адв.
66. НГАБ. – Ф. 1736. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26–27.
67. Там жа. – Арк. 209 адв.
68. Там жа. – Арк. 209.
69. Там жа. – Арк. 107 адв.

Гагуа Р.Б. (г. Пінск)

«ВОЕННАЯ КНИГА ЭЛЬБИНГА» КАК ИСТОЧНИК
ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ
ТЕВТОНСКИМ ОРДЕНОМ И ВЕЛИКИМ КНЯЖЕСТВОМ
ЛИТОВСКИМ НА РУБЕЖЕ XIV И XV вв.

Занимаясь исследованием военной организации Тевтонского ордена в средние века, автору довелось познакомиться с содержанием отрывка из «Военной книги Эльбинга», помещенной немецким историком Пруссии Максом Тёппеном в 36-м томе журнала «*Altpreussische Monatsschrift*» [8]. Отрывок представляет собой выписку из манускрипта, созданного по распоряжению городского магистрата прусского города Эльбинга с целью вести учет об участии горожан в военных мероприятиях ордена. В целом довольно объемная рукопись, которая целиком была опубликована только в 2013 г., охватывает период с 1383 по 1409 г. включительно и состоит в основном из перечисления имен участников как грабительских походов в земли противника, так и оборонительных действий государства крестоносцев [1]. Однако среди множества имен в манускрипте содержится информация о походах, их видах, количестве и численности отдельных отрядов, указаны имена капитанов, приведены данные по отдельным выплатам за участие в военных мероприятиях со стороны орденской администрации. Именно эти данные выделил Макс Тёппен и опубликовал в виде логично структурированного отрывка. Выдержки из «Военной книги Эльбинга» были опубликованы на языке оригинала, т.е. на верхнесреднемецком диалекте, характерном

для делопроизводства в Пруссии в XIV–XV вв. Макс Тёппен снабдил публикацию примечаниями, в которых поместил ссылки на альтернативные источники, дополняющие или дублирующие информацию «Военной книги Эльбинга».

Для нас отрывок представляет несомненный интерес, поскольку позволяет не только уточнить наши представления об организации военного дела в Тевтонском ордене на рубеже XIV и XV вв., но и по-новому взглянуть на определенные аспекты военной истории средневековой Прибалтики.

В период с 1383 по 1409 г., т.е. за 27 лет, жители города Эльбинга приняли участие в 41 военном мероприятии Тевтонского ордена:

- осуществили 21 рейзу по суше на территорию противника;
- 7 походов на кораблях;
- приняли участие в обороне страны — лянтвере — 12 раз.

В среднем за год бюргеры Эльбинга участвовали в 2 военных мероприятиях, учитывая, что в 1392, 1395 гг. и с 1406 по 1408 г. какие-либо боевые действия, к которым был бы причастен орден, отсутствовали. При этом в указанный период число походов в земли противника более чем в 2 раза превысило количество оборонительных мероприятий — 28 против 12.

Рейзы и лянтвере длились различное количество времени:

- походы по суше — от 5 до 73 дней (в среднем по 36 календарных дней);
- рейзы на кораблях — от 70 до 134 дней (в среднем по 104 календарных дня);
- лянтвере — от 3 до 44 дней (в среднем по 20 календарных дней).

В отличие от записей в книге Гданьского комтурства, где рейзы делятся на «зимние» и «летние» [4, s. 229–231], что послужило основой для классификации походов Тевтонского ордена Вернера Паравичини [6, s. 53–56, 88–95, 110–122], в «Военной книге Эльбинга» упоминается «осенний поход» –«Herbistreyse», осуществленный на кораблях в 1397 г.

Рейзы по суше начинались в подавляющем большинстве в январе и августе — 5 и 7 походов с известной датировкой из 20. Отдельные рейзы предпринимались в феврале — 1, июне — 2, июле — 2, сентя-

бре — 1. Осенний поход с 6 сентября по 11 октября 1388 г. выглядит в данном случае скорее как исключение.

Рейзы на кораблях в основном начинались весной — 4 из 6 известных: 1 — в марте, 1 — в апреле и 2 — в мае. Поход 1397 г. состоялся осенью, однако его точная датировка не дана. Кроме этого, для участия в морском походе на остров Готланд в 1398 г. корабли из Эльбинга отправились в Гданьск 15 февраля. Таким образом, весенние и осенние рейзы по большей части осуществлялись на кораблях, что определялось, вероятно, сезонным состоянием водных путей.

В период с 1383 по 1409 г. рейзы не осуществлялись ни на кораблях, ни по суше в течение двух месяцев — в ноябре и декабре.

Лянтвере заключалась в осуществлении различных видов военной деятельности и предполагала участие в защите замков, городов и участков границы; несение караульной службы (дозор); постройку и восстановление крепостей и замков.

Лянтвере с 19 мая по 1 июля 1387 г., целью которой было восстановление сожженного князем Витовтом замка Георгенсбург, в «Военной книге Эльбинга» названа «барабан» — «Buunge». Это единственное оборонное мероприятие за указанный период, в котором жители Эльбинга использовали корабли.

Из 11 датированных лянтвере 9 пришлось на период с 17 мая по 17 сентября, 1 — на ноябрь и 3 — на период с 20 января по 19 февраля. Любопытно, что лянтвере, как и рейзы, в декабре отсутствовали.

Иногда в одну и ту же рейзу или на один и тот же лянтвере несколько отрядов из Эльбинга выступали не одновременно, а с разрывом в несколько дней, как это случилось в 1403 г.

География военных походов Тевтонского ордена напрямую зависела от политической ситуации, вследствие чего наблюдается связь направления рейз с хронологией политических событий.

После заключения в 1398 г. Салинского мирного соглашения между крестоносцами и великим князем литовским Витовтом [3, s. 222–224; 9, s. 222–223] вплоть до 1401 г. военные акции против Великого Княжества Литовского со стороны ордена не осуществлялись.

В то же время уже под 1398 г. фиксируется крупная морская кампания крестоносцев против острова Готланд [7, p. 247–258].

В 1399 и 1400 гг. жители Эльбинга приняли участие в трех походах в Жемайтию, которая хотя и была передана великим князем в

управление Тевтонскому ордену, видимо, с большой неохотой подчинялась новой администрации.

Однако уже на следующий год после подписания между Польской Короной и Великим Княжеством Литовским Виленско-Радомской унии [5, с. 33–41] в «Военной книге Эльбинга» значится «рейза против Витовта».

Аналогичная ситуация наблюдается и после заключения Рацёнжского мирного договора, по которому Жемайтия в очередной раз передавалась ордену [11, с. 123]: военные акции в отношении Великого Княжества Литовского прекратились вплоть до начала Великой войны 1409–1411 гг. [11, с. 124–127]. Соответственно в 1404 г. орден осуществил две кампании в отношении острова Готланд, а в следующем году предпринял две рейзы в Жемайтию.

В отношении географии лянтвере в военной книге находим информацию о том, что жители Эльбинга в период с 1383 по 1409 г. участвовали в оборонительных мероприятиях в Лёбау, Моронге, Швеце, Алленштайне, Лешкене и Кёнигсберге. Кроме того, они приняли участие в работах по постройке и восстановлению таких замков, как Георгенсбург, Мариенвердер и Риттервердер.

Для участия в рейзах формировались специальные отряды — майе, которые могли включать различное количество бойцов. В указанный период самое немногочисленное майе состояло из 14 человек, в то время как самое большое майе объединило 110 человек. В среднем отдельное майе Эльбинга в описанный период состояло из 32 человек.

При этом наблюдается тенденция к увеличению численности отрядов. Если в период с 1383 по 1388 г. одно майе не превышало 25 человек, то начиная с 1389 г. численность отрядов увеличивалась в среднем до 33 человек. С началом Великой войны в 1409 г. Эльбинг выставил 2 майе для участия в борьбе за Добжинскую землю, которые состояли из 106 и 110 человек.

Число майе, принимавших участие в рейзах ордена, колебалось от 1 до 4, а общее количество участников походов от 15 в 1385 г. до 216 в 1409 г. При этом средняя численность жителей Эльбинга, которые участвовали в указанный период в каждой отдельной кампании крестоносцев, составила 57 человек.

Изложенные сведения опровергают данные С.М. Кучиньского, приведенные мной в одной из ранних работ, согласно которым майе

(майга) форміраваліся из пешіх отрядов численностью по 10 человек [10, с. 156].

Исходя из информации, содержащейся в «Военной книге Эльбинга», майе, как правило, форміраваліся из двух видов бойцов: вооруженные — ваппенер и стрелки — шутцер. И первые, и вторые могли принимать участие в рейзах как пешими, так и конными воинами.

Отрядами, участвовавшими в рейзах, командовали капитаны — хауптманы — один или два человека, которые находились, как правило, в первом майе. В отрядах, выступавших на лянтвере, капитанов могло быть больше — до четырех человек, и находились они почти всегда в разных майе.

К рейзам на кораблях привлекались представители вспомогательных специализаций, среди которых указаны шкипер — шиффер, боцман — босманн, кормчий — штоерманн, кок — кох, а также гребцы — ройслуте или рудеррерс и моряки или корабельные люди — шиффманн. Корабельная команда на майе не делилась.

Зимой, кроме того, жители Эльбинга выставляли в рейзы сани — шлеттен.

В «Военной книге Эльбинга» содержатся упоминания о трех видах кораблей, которые использовались в походах: хольк, бардза и шнек. Из информации относительно осенней рейзы на невоенных кораблях следует, что самым большим из них являлся хольк, команда которого тогда состояла из 27 человек. На бардзе в этом походе находилось 14 человек, а на борту шнека — 9.

Из других источников, таких, как «Новая хроника Пруссии» Виганда фон Марбурга или «Хроника земли Прусской» Йохана фон Посильге, мы знаем, что корабли могли использоваться как для транспортировки войск, так и в качестве вспомогательного средства — для доставки в пункт назначения провизии и других припасов. Армия же двигалась параллельно вдоль берега реки [2, с. 456].

Иногда во время рейз в земли Великого Княжества Литовского войска оставляли корабли в определенном месте (как правило, у Ковно) и отправлялись опустошать территории, которые было невозможно достичь водным путём.

Социальный состав участников военных мероприятий ордена был достаточно широким — от крестьян до дворянства. Отдельные записи в «Военной книге Эльбинга» указывают, что наряду с бюргерами, которые выставались по требованию орденских властей или

решению городского магистрата цехами — амбахе, в военных кампаниях участвовали также жители окрестных деревень — дорффе и фольварков — форверке. К примеру, под 1387 г. содержится сообщение, согласно которому для участия в обороне страны Эльбингом были выставлены 20 стрелков цехами, 4 фольварками, 4 деревней Хёхе и 15 гребцов деревней Вердер, а под 1403 г. сообщается, что 10 рыцарей — дириттен, данных Эльбингом, несли службу в Кёнигсберге.

Капитаны, по всей видимости, назначались из членов Тевтонского ордена, которые часто не имели непосредственного отношения к Эльбину. На данное обстоятельство указывает как дополнение к именам капитанов слова господин — херр, характерное для обозначения братьев ордена в прусском летописании, так и то, что некоторые из них, например Йохан Раве, неоднократно командовавший городским ополчением Эльбинга, известны по другим источникам, прежде всего по хронике Виганда фон Марбурга [2, s. 622].

За участие как в рейзах, так и в лянтвере властями ордена выплачивалось денежное вознаграждение. К 1398 г. относится запись, согласно которой в «первое воскресенье великого поста выступил из Эльбинга капитан господин Йохан фон Торунь с некоторыми людьми, а господин Лиффхард фон Херфорде в понедельник, следующий за ним с некоторыми людьми, перед горожанами, которые сами любили оплачиваемые рейзы» на Данциг.

При описании лянтвере 1387 г. у Лабиау указывается, что 30 стрелков из Эльбинга получили плату за 6 недель по 7 скотов каждому за неделю, т. е. каждый за службу получил по 1 марке и 3 фирдунга. За это же время членам команд двух находившихся там кораблей 15 и 17 морякам, включая одного кока (который плату не получил), было уплачено по 7 фирдунгов каждому (всего 11 марок). Здесь же указывается, что за наем судов, которыми являлись очевидно две бардзы, орденская администрация выплатила по 7 фирдунгов за каждый.

Таким образом, «Военная книга города Эльбинг», несомненно, является ценным источником, позволяющим существенно расширить наши представления об организации военного дела в государстве Тевтонского ордена. Данный документ позволяет проследить хронологию и географию военных мероприятий крестоносцев в Пруссии в конце XIV – начале XV в., а также уточнить социальный состав их участников.

Книга содержит богатый генеалогический материал, представляя нам поименные списки жителей Эльбинга, принимавших участие как в иностранных кампаниях ордена, так и в различного рода обороне края.

Кроме прочего, в данном источнике можно почерпнуть дополнительные сведения о таких аспектах функционирования Орденского государства в Прибалтике, как организация судоходства и денежное обращение.

Учитывая усиление интереса к средневековой истории Европы в целом и отношениям между Тевтонским орденом и его ближайшими соседями — Польским королевством и Великим Княжеством Литовским в частности, необходимость исследования, переводов и публикации источников подобного рода с подробными научными комментариями в последнее время приобретает особую актуальность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Das Elbinger Kriegsbuch (1383–1409). Rechnungen für städtische Aufgebote / bearb. v. D. Heckmann, U. Mitarbeit v. K. Kwiatkowski, Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Bd. 68, Köln–Weimar–Wien, 2013. – 400 s.
2. Die Chronik Wigands von Marburg // *Scriptores rerum Prussicarum* / hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. – Bd. II. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863. – S. 429–662.
3. *Franciscani Thorunensis Annales Prussici* (941–1410) // *Scriptores rerum Prussicarum* / hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866. – B. 3. – S. 57–316.
4. Księga komturstwa gdańskiego / wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa. – Warszawa-Poznań-Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – 340 s.
5. Kutrzeba, S., Semkowicz, W. / S. Kutrzeba. Akta Unji Polski z Litwą, 1385–1791. – Kraków, Nakładem Polskiej akademji umiejętności i towarzystwa naukowego warszawskiego; w księgarni Geberthnera i Wolffa, 1932. – 571.
6. Paravicini, W. Die Preussen reisen deseuropäischen Adels / W. Paravicini. – T. II. – Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1995. – 218 s.
7. Schmandt, R. The Gotland Campaign of the Teutonic Knights, 1398–1408 / R. Schmandt // *The Journal of the Baltic Studies*, 1975. – V. 6. – №. 4. – P. 247–258.

8. Toeppen, M. Das Elbinger Kriegsbuch / M. Toeppen // Altpreussische Monatsschrift neue Folge. – Bd. 36. – April – Juni. – Н. 3–4. – Königsberg: Verlag von Ferd. Beyers Buchhandlung (Thomas & Oppermann), 1899. – S. 223–248.
9. Von Possilge, J. Chronik des Landes Preussen / J. von Possilge // Scriptoresrerum Prussicarum / hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. – Leipzig: verlag von S. Hirzel, 1866. – В. 3. – S. 79–388.
10. Гагуа, Р. Б. Вялікая вайна Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага з Тэўтонскім ордэнам у 1409–1411 г. / Р.Б. Гагуа // Гістарычны альманах. – 2003. – Т. 8. – С. 145–166.
11. Гісторыя Беларусі: У 6 т. – Т. 2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бохан [і інш.]; рэд. кал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск : Экаперспектыва, 2008. – 688 с.

Ерашэвіч А.У. (г. Мінск)

БЮДЖЭТНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСІ

КАНЦА XVIII – ПАЧАТКУ 60-х гг. XIX ст.:

АГЛЯД ДЗЯРЖАЎНЫХ ФІНАНСАВЫХ СПРАВАВОДНЫХ ДАКУМЕНТАЎ
(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА
АРХІВА БЕЛАРУСІ)

Дзяржаўныя справаводныя фінансавыя матэрыялы, якія адлюстроўваюць стан бюджэтнай сістэмы Беларусі канца XVIII – пачатку 60-х гг. XIX ст. і захоўваюцца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, умоўна можна згрупаваць у наступныя тэматычныя блокі, якія па сутнасці часткова супадаюць з галоўнымі стадыямі бюджэтнага працэсу: дакументы, звязаныя з працэсам функцыянавання падатковай сістэмы (прыбыткамі); выдаткамі; накіраванымі руху грашовых сум; кантролю і нагляду за грашовымі сродкамі, барацьбы з фінансавымі злачынствамі.

Абмежаваны аб'ём артыкула абумовіў зварот аўтара, але часткова, толькі да першага этапу крыніцазнаўчага даследавання: архіўнай з'яўшчыннасці (выяўлення, адбору, спробы тыпалогіі фінансавых матэрыялаў статыстычнага характару), без высвятлення ступені іх захаванасці і інфармацыйнай каштоўнасці для даследавання.

Значная колькасць першасных і зводных фінансавых матэрыялаў статыстычнага характару адлюстроўваюць працэс планавання,

зацвярджэння, раскладкі, збору, прыёму, захоўвання грашовых сродкаў падаткаў і збораў, а таксама спагнання нядоімак.

У адпаведнасці з заканадаўствам дзейнічаў асобны канцэлярыскі парадак планавання і паступлення дзяржаўных падаткаў, земскіх і гарадскіх грашовых збораў, мірскіх і прыватных плацяжоў. Агульным правілам была рэгістрацыя прынятых ад плацельшчыкаў сум шляхам іх запісу ў акладных ці разліковых кнігах і атрымання ўзамен падцвярджаючых гербавых квітанцый. Напрыклад, гербавую квітанцыю падымнага збору з аднадворцаў стараста запісваў расходам у шнуравой кнізе, атрыманай ад казённой палаты, за ўнесеную павятовае казначэйства суму [3, т. 5, арт. 725, с. 153].

Укараненне і выкарыстанне асноў падатковага ўліку і справаздачнасці — адзін з галоўных атрыбутаў механізму і інструментаў функцыянавання падатковай сістэмы Беларусі канца XVIII – першай паловы XIX ст., якая мела выразны саслоўны характар і прынцып калектыўнай адказнасці ў паступленні шматлікіх і разнастайных грашовых павіннасцей. Як правіла, абавязак поўнага і своєчасовага спагнання падаткаў і збораў ускладаўся на гарадскія і сельскія таварыствы ці іх упаўнаважаных па зборы плацяжоў.

У гарадскіх паселішчах у пачатку года думы і ратушы павінны былі выдаваць старасце зацверджаны ў павятовым казначэйстве так званы акладны ліст аб колькасці ўсіх належных з мяшчанскай і цэхавай грамады грашовых збораў і нядоімак. Гарадская дума ці ратуша выдавала старасце форменны падатны сшытак за подпісам гарадскога галавы і членаў гарадской думы ці ратушы для запісу колькасці збораў, належных па новай раскладцы наступіўшага года з кожнага плацельшчыка мяшчанскага і цэхавага таварыства. Значым, што акладныя лісты і падатныя сшыткі нарыхтоўваліся не па адным з відаў падаткаў, а па ўсіх зборах [3, т. 5, арт. 258, 259, с. 53]. Пасля раскладкі стараста запісваў у падатны сшытак прозвішчы і імёны гаспадароў з азначэннем, за колькі душ па грамадскаму прыговору (пастанове) і колькі разам належыць кожнаму з іх заплаціць нядоімак, бягучых плацяжоў з падабагульненнем разлікаў. Кожны гаспадар атрымліваў ад старасты табліцу з паказаннем колькасці душ плацельшчыкаў і агульнай сумы плацяжу нядоімак і бягучых акладаў. Пасля спагнання падаткаў і збораў квітанцыі павятовых казначэйстваў разам з падатнымі сшыткамі паступалі ў думы ці ратушы [3, т. 5, арт. 265, 266, с. 54, арт. 274, с. 56]. Гарадская дума ці ратуша павінна была складаць што-

гадовую справаздачу грашовых збораў, якая паступала на рэвізію ў казённую палату [3, т. 5, арт. 277, с. 57].

Сабраныя падаткі і зборы з прыгонных сялян уносіліся ў павятовыя казначэйствы памешчыкамі ці іх упаўнаважанымі (упраўляючымі, приказчыкамі ці старастай) [3, т. 5, арт. 285, с. 59].

Найбольш дэталёва рэгламентаваўся парадак раскладкі і паступлення грашовых збораў з катэгорый падаткаплацельшчыкаў ведамства Міністэрства дзяржмаёмасцей пасля ажыццяўлення рэформы П.Дз. Кісялёва па рэфармаванні дзяржаўнай вёскі і мерапрыемстваў царызму па пераводзе шляхты заходніх губерняў у станы аднадворцаў і грамадзян. Перад пачаткам кожнага года палата дзяржмаёмасцей складала, па ўзгадненні з казёнай палатай, па ўсталяванай форме акладныя лісты грашовых збораў, належных да паступлення ў бягучым годзе з кожнага сельскага таварыства дзяржаўных сялян ці аднадворных участкаў, і дасылала 4 экзэмпляры падобных дакументаў у снежні ў казённую палату (прызначаліся для казёнай палаты, павятовага казначэйства, сельскага таварыства, палаты дзяржмаёмасцей, у якую вяртаўся акружнымі начальнікамі пасля адзнакі нядоімак павятовымі казначэйствамі і сельскімі начальнікамі). Усе экзэмпляры акладных лістоў казённая палата пасылала ў павятовыя казначэйствы для адзнакі нядоімак грашовых збораў сельскіх таварыстваў; павятовыя казначэйствы адзін экзэмпляр акладных лістоў пакідалі ў сябе, а другі павінны былі вяртаць у казённую палату, іншыя паступалі сельскім начальнікам [3, т. 2, арт. 1502, с. 327–328, т. 5, арт. 49, с. 17–18]. Палата дзяржмаёмасцей высылала да першага снежня бягучага года ў сельскія таварыствы падатныя шыткі і бланкі плацёжных кніжак плацельшчыкам [3, т. 2, арт. 1506, с. 328, т. 5, арт. 52, с. 18–19]. Пасля заканчэння года палата дзяржмаёмасцей накіроўвала падатныя шыткі сельскіх таварыстваў, шнуравыя кнігі, рахункі і справаздачы валасных праўленняў на рэвізію ў казённую палату [3, т. 2, арт. 1519, с. 331]. Зборшчык падаткаў штогод паміж 10 і 15 студзеня павінен быў звяртацца ў валасное праўленне для атрымання акладнога ліста належных з сельскага таварыства грашовых збораў, запісваць сумы ў падатны шытак і ў плацёжныя кніжкі сялянам [3, т. 2, арт. 5297, 5303, с. 999]. У студзені пасля атрымання ад павятовага казначэйства праз валасное праўленне акладнога ліста і раскладу асаблівых спагнанняў сельскі сход праводзіў раскладку

агульных збораў, вылічаных у акладным лісце з сельскага таварыства [3, т. 2, арт. 5080, с. 964].

Акладныя спісы падаткаплацельшчыкаў вяліся і ў губернскіх і павятовых казначэйствах, якія таксама складалі акладныя кнігі аб зборы падаткаў, спагнанні збораў і плацяжоў. Акладная кніга за 1823 г. мінскага губернскага казначэйства ўтрымлівала наступныя рубрыкі: парадкавы нумар; найменне гарадоў і паселішчаў і належных з іх даходаў; аклады на 1823 г. (колькасць душ, падушных, вінакурных, на дарогі, на земскія павіннасці); той дзень, калі менавіта і колькі паступіла ў 1823 г. (калі паступіла і пад якім нумарам значыцца па настольным рэгістры, падушных, вінакурных, на дарогі, на суднаходства, разам, на земскія павіннасці); за неплацёж у тэрмін пені, лічачы з кожнага рубля па 1 кап. у месяц (за які час, статнай сумы, земскай сумы); засталася на 1824 г. у недаборы (падушных, вінакурных, на дарогі, на суднаходства, на земскія павіннасці). У гарадах адзначалася колькасць акладных душ пэўных таварыстваў і належных з іх падаткаў і збораў (купцоў і мяшчан, хрысціян і яўрэяў), у паветах вылучаліся наступныя катэгорыі падаткаплацельшчыкаў і суб'екты падаткаабкладання: 210 памешчыкаў (колькасць акладных душ па вёсках), манастыры, грамады, сяляне старосцінскія, паезуіцкія, казённые, ленныя, вюртэмбергскія каланісты, стараверы, вольныя людзі, цыгане [1].

У казённых палатах складаліся ведамасці аб колькасці акладных душ і памерах дзяржаўнага падушнага падатку і іншых збораў па паветах губерні на пэўны год. У гэтых губернскіх фінансавых органах ведамства Міністэрства фінансаў захоўваліся дакументы, звязаныя з акцызнымі зборамі: умовы на піцейны водкуп на таргах у Сенаце на 4 гады, ведамасці аб раскладцы і паступленні піцейных збораў у гарадах і іх 2-х вёрстных межах па губерні, ведамасці аб штогадовых адкупных сумах і іх плацяжы ў казну і інш.

У дваранскіх дэпутацкіх сходах пры ўдзеле губернскага прадвадзіцеля дваранства, асобных для земскіх павіннасцей установах, казённых палатах складаліся каштарысы і раскладкі грашовых збораў земскіх павіннасцей, ведамасці прыходу, расхода і рэшткаў сум зямскага збору.

Гарадскія магістраты павінны былі адпраўляць у губернскія праўленні штогадовыя ведамасці аб сумах яўрэйскіх каробачных збораў. Як правіла, разнастайныя звесткі аб каробачных зборах (памерах ка-

робачных збораў, здадзеных у 4-гадовы водкуп па губерні, гадавых адкупных сумах, цэнах на таргах, ператаргах, нядоімках, штогадовыя ведамасці аб стане ці абароце каробачных сум па губерні і інш.) засяроджваліся ў канцылярыях губернскага праўлення, губернатара, генерал-губернатара.

Адзін з адмоўных паказчыкаў ацэнкі эфектыўнасці функцыянавання падатковай сістэмы — гэта даныя аб устойлівым падзенні плацежаздольнасці падатных груп народанасельніцтва і рэгістрацыя на каплення хранічных нядоімак. Менавіта працэсу спагнання нядоімак падаткаў і збораў прысвечаны шматлікія разнавіднасці афіцыйна-справаводнай дакументацыі адміністрацыйна-паліцэйскіх і фінансавых органаў дзяржаўнай улады і кіравання.

Павятовыя казначэйствы па акладных кнігах складалі недаімачныя рэгістры, ведамасці аб нядоімках дзяржаўных падаткаў і збораў. Пасля заканчэння пэўнага тэрміну павятовае казначэйства складала агульную ведамасць нядоімак, аб якой паведамляла земскаму суду.

Земскі суд атрымліваў прадпісанні ўстаноў і асоб аб спагнанні нядоімак і штомесячна кароткія звесткі аб нядоімках з павятовых казначэйстваў. Пасля атрымання выпісак са звесткамі аб нядоімках казённых і земскіх збораў, аб якіх павятовае казначэйства паведамляла земскай паліцыі, а тыя даводзілі да ведама станавых прыставаў, апошнія, пасля прадстаўлення вотчыннымі начальнікамі сапраўдных квітанцый павятовых казначэйстваў, рабілі адзнакі ў выпісках з земскага суда, складалі і прадстаўлялі спраўніку, а апошні ў земскі суд накіроўваў штотыднёвыя кароткія і штомесячныя падрабязныя ведамасці аб спагнанных і паступаючых грашовых сумах, зборах нядоімак. Артыкул пагашанай нядоімкі адзначаўся ў земскім судзе на сапраўдных рэестрах з павятовага казначэйства. У земскім судзе пры рэвізіі сум казначэйства стваралася агульная штомесячная падрабязная ведамасць па павеце аб паступленні бягучых падаткаў і нядоімкаў за подпісамі гараднічага ці паліцмаистра, спраўніка, гарадскога галавы і павятовага казначэя для прадстаўлення ў губернскае праўленне [3, т. 2, арт. 2634, 2648, с. 529, 531, т. 5, арт. 538, с. 120, арт. 543–545, с. 120–121]. Асобныя пераліковыя ведамасці аб падатках і нядоімках, з адзнакай у заўвагах ці асобных ведамасцях нядоімак, спагнанне якіх залежала ад іншых устаноў ці ведамстваў, павінны былі складацца і падавацца толькі ў адным экзэмпляры ў рэвізійны стол губернскага праўлення штомесячна пры аглядзе сум казначэйства [3, т. 2, арт. 908,

с. 214]. Звесткі аб поспехах спагнання бягучых падаткаў і нядоімак з асобных катэгорый народанасельніцтва гарадоў і павеатаў губерні, ведамасці аб колькасці спагнанных нядоімак за пэўны час па павеатах і іншыя матэрыялы ўтрымліваліся ў рапартах, з дадаткам ведамасцей, паліцмайстраў ці гараднічых, земскіх (павятовых) спраўнікаў, страпчых (за 7, 10, 15 дзён, месяц).

У казённых палатах складаліся разнастайныя ведамасці аб недаборы дзяржаўных падаткаў, земскіх павіннасцей, грамадскіх збораў (харчовага капіталу і інш.), пені, грашовых сум, раздадзеных у пазыку (запазычанасцяў), асабістых плацяжоў і інш., у асноўным ці па разрадах падаткаплацельшчыкаў (напрыклад, ведамасці аб паступленні нядоімак і аклада падаткаў з памешчыцкіх сялян), ці па гарадах і павеатах губерні, ці па катэгорыях грашовых збораў і павіннасцей, вёўся ўлік з 1851 г. нядоімак акцызнага піцейнага водкупу і інш.

У губернскіх праўленнях і губернатарскіх канцылярыях на падставе шэрагу першасных дакументаў (нарадаў ведамасцей аб поспеху спагнання па губерні бягучых падаткаў і нядоімак, рапартаў і ведамасцей аб спагнанні дзяржаўных падаткаў і земскіх павіннасцей па павеатах губерні (за 7, 14, 30 дзён) і іншых дакументаў) абагульняліся і сістэматызаваліся матэрыялы падатковага ўліку, ведамасці спагнання бягучых падаткаў і нядоімак.

Грамадзянскі губернатар паведамляў аб стане нядоімак па пэўных формах і вызначаных тэрмінах у Міністэрства ўнутраных спраў. Акрамя таго, губернатар на падставе звестак казёнай палаты, губернскага праўлення і паліцэйскіх упраўленняў з 1832 г. складаў паўгадавыя ведамасці імператару аб поспеху спагнання бягучых падаткаў і нядоімак, дзе таксама адзначаў прычыны іх назапашвання і перашкоды да спагнання. У адпаведнасці з цыркулярам Міністэрства ўнутраных спраў (МУС) ад 23.03.1832 г. прадпісвалася дасылаць імператару данясенні начальнікаў губерняў аб падатках і нядоімках. 3 цыркулярам МУС ад 12.07., 23.10., 26.11.1832 г. былі разасланы формы справаздачы, пазней уключаныя ў 320-ы пункт Наказа грамадзянскім губернатарам 1837 г. [2, с. 62]. У абавязак губернатара ўваходзіла прадстаўленне па формах у 1-е аддзяленне ўласнай Яе імператарскай вялікасці канцылярыі паўгадавых ведамасцей аб нядоімках (за першую палову года да 1 верасня, другую палову — да 1 сакавіка наступнага года) [3, т. 2, арт. 679, с. 153].

Аб фактах цяжару падаткаабкладання, незаконнасці спагнання некаторых відаў збораў сведчаць прашэнні асобных таварыстваў ці асоб аб залішніх спагнаннях, неўраўняльнай раскладцы збораў, дараванні, растэрміноўцы нядоімак, вызваленні ад плацяжоў, кампенсацыйных выплатах і інш.

Такім чынам, асноўнымі разнавіднасцямі фінансавай па форме і зместу дзяржаўнай справаводнай дакументацыі статыстычнага характару даходнай часткі паступленняў у дзяржаўны скарб з'яўляліся разнастайныя першасныя і зводныя абагульняючыя матэрыялы аб падатках і зборах. На ўзроўні асобных катэгорый падаткаплацельшчыкаў, зборшчыкаў падаткаў, таварыстваў (гарадскіх купцоў, мяшчан-хрысціян, мяшчан-яўрэяў, дзяржаўных сялян і аднадворцаў і інш.) па гарадах ці паветах складаліся раскладачныя рэгістры ці ведамасці таварыстваў аб спагнанні падаткаў і збораў, раскладачныя кнігі пазямельных збораў; так званыя акладныя лісты, падатковыя сшыткі, акладныя ці разліковыя кнігі на спагнанне падаткаў і збораў; плацельшчыкаў і гербавыя квітанцыі павятовых казначэйстваў; каштарысы і раскладкі грашовых збораў земскіх павіннасцей; рэгулярныя штогадовыя ці кароткачасовыя (за 7, 10, 15 дзён, месячныя) ведамасці аб колькасці акладных душ, памерах акладаў і збору (паступлення, спагнання) бягучых дзяржаўных падаткаў, земскіх і грамадскіх збораў, іншых грашовых спагнанняў разнастайных сацыяльна-аслоўных груп розных ведамстваў, прыходу, расходу і рэштак сум розных збораў, аб стане ці абароце каробачных сум; недаімачныя рэгістры, ведамасці аб поспеху спагнання бягучых дзяржаўных падаткаў і збораў, а таксама нядоімак, з падзелаў іх ці па відах падаткаў і збораў, ці па катэгорыях падаткаплацельшчыкаў, ці паводле тэрытарыяльнага прынцыпу (асобна па гарадах і паветах губерні). У казённых палатах, губернскіх праўленнях, губернатарскіх і генерал-губернатарскіх канцылярыях па вызначаных формах гэтыя першасныя матэрыялы абагульняліся і сістэматызаваліся, і на іх аснове складаліся розныя віды справаздач з дадаткам ведамасцей аб паступленні падаткаў і збораў, спагнанні нядоімак для прадстаўлення ў вышэйстаячыя інстанцыі.

Звесткі аб асігнаванні грашовых сум на розныя мэты і патрэбы ўтрымліваюцца ў некалькіх разнавіднасцях дзяржаўных справаводных матэрыялаў: 1) штатныя расклады выдаткаў дзяржаўных устаноў розных ведамстваў (напрыклад, у казённых палатах складаліся

штогадовыя мяркуемыя расклады даходаў і выдаткаў па губерні, у 1840-я гг. рэгулярна планаваліся распіс выдаткаў на наступны год па ведамству дэпартаменту выканаўчай паліцыі МУС); 2) зацверджаныя сметы (на пабудову, ремонт будынкаў) і інш.; 3) ведамасці грашовых выплат (на штатнае і дадатковае ўтрыманне, выдачу акладаў жалавання, аднаразовай дапамогі, асобных мэтавых сум (кватэрных, сталовых, падарожных, прагонных, камандзіровачных, на ўтрыманне і харчаванне зняволеных у турмах і інш.) дзяржаўным служачым і ўстановам, на асігнаванне грашовых сродкаў камісіянерам і адкупшчыкам, на пабудовы, перабудовы, ремонт, знішчэнне будынкаў і інш.; 4) указы і цыркуляры аб выдачы жалавання канцылярскім чыноўнікам і служачым.

Захаваліся шматлікія матэрыялы, якія дазваляюць высветліць умовы, шляхі і характар грашовага ўтрымання розных тыпаў дзяржаўных навучальных устаноў: штогадовыя ведамасці і справаздачы аб стане навучальных устаноў пэўнай дырэкцыі, аб прыходзе, расходзе і рэштках сум, асігнаных на ўтрыманне навучальных устаноў (за год, за адну трэць года, памесечныя), гадавыя справаздачы аб прыбытках, выдатках і рэштках сум асобных навучальных устаноў, кнігі грашовых даходаў і выдаткаў навучальных устаноў акругі і інш.

Акрамя фінансавых матэрыялаў статыстычнага характару аб даходнай ці расходнай частках губернскага бюджэту можна вылучыць агульныя ведамасці, так званыя касавыя, бухгалтарскія і рахунковыя кнігі аб абаротах грашовых сум (прыходзе, выдатках, рэштках, нядоімках), шнуравыя прыходна-расходныя кнігі (аб штатнай і канцылярскай суме плацяжоў і спагнанняў, якія потым павінны былі паступаць штогод на рэвізію ў казённую палату) асобных губернскіх і павятовых дзяржаўных устаноў, прыходна-расходныя кнігі сялянскіх мірскіх капіталаў. У дзяржаўных установах розных ведамстваў складаліся гадавыя і генеральныя справаздачы аб руху сум, разліковыя і пераліковыя ведамасці аб прыходзе, выдатках, рэштках, выкарыстанні і захоўванні грашовых сум.

Асобна належыць выдзеліць фінансавую справаводную дакументацыю статыстычнага характару прыказаў грамадскай апекі — тагачасных губернскіх фінансава-крэдытных устаноў. У прыказах грамадскай апекі ствараліся розныя разнавіднасці справаводных матэрыялаў: ведамасці абароту грашовых сум, кнігі стану і руху капіталаў, рэестры ці кнігі для запісу прыходу і выдаткаў сум прыка-

за, рэштак ахвяраванняў капіталу, ведамасці аб колькасці капіталаў розных разрадаў, улічваліся асобныя актыўныя і пасіўныя аперацыі, часам складаліся спісы даўжнікоў, адкладваліся ведамасці аб так званых арцельных грошах ніжніх чыноў паліцэйскіх і пажарных каманд і інш., складаліся мяркуемыя штогадовыя каштарысы даходаў і выдаткаў па ведамстве прыказаў, справаздачы са звесткамі аб прыходзе і выдатках капіталаў па разрадах.

Магістраты мелі касавыя кнігі. Гарадскія думы і ратушы складалі рапарты з ведамасцямі прыходу і расходу гарадскіх сум, расклады і каштарысы гарадскіх прыбыткаў і выдаткаў, агульных і дапаможных каробачных збораў.

Шмат разнастайнай па форме фінансавай дакументацыі стваралася ў павятовых казначэйствах: вяліся кнігі запісаў прыходу і выдаткаў грашовых сум, складаліся агульныя кнігі (журналы ці прыходныя і расходныя настольныя рэестры, дзённыя кладавыя запіскі), прыватныя разліковыя кнігі аб даходах (разлікі з плацельшчыкамі, асобая дапаможная кніга збораў з сельскіх таварыстваў дзяржаўных сялян) і выдатках (разлікі з атрымальнікамі сум), ведамасці аб наяўнасці грашовай казны, аб прыходзе, выдатках і рэштках сум земскага збору і інш. Для ўліку казённай маёмасці заводзіліся асобныя прыходна-расходныя кнігі гербавай паперы, гандлёвых пасведчанняў і пашпартаў, падарожных бланкаў, прадаваемых жалезных аршынаў [3, т. 2, арт. 2878, 2886, 2887, 2888, 2890, с. 586, 588–589]. Справаздачнасць павятовых казначэйстваў аб руху грашовых сум падзялялася на бягучую (адсылка штодзённых, штотыднёвых, месячных, трэтных рапартаў і ведамасцей у аддзяленні казеннай палаты) [3, т. 2, арт. 2922, с. 593] і канчатковую (накіраванне кніг і дакументаў пры гадавой справаздачы ці зводзе даходаў і выдаткаў па заканчэнні года на рэвізію ў аддзяленне губернскага кантралёра да 10 лютага (не пазней 1 сакавіка [3, т. 2, арт. 2923, 2924, с. 593]. Справаздачнасць на павятовага казначэя магла ўскладацца праз Міністэрства фінансаў непасрэдна толькі казённай палатай [3, т. 2, арт. 2926, с. 594].

У дзяржаўных духоўных кансісторыях (асабліва праваслаўных) даволі падрабязна рэгістраваўся рух розных відаў царкоўных грошай.

Абарот асобных відаў грашовых сум (друкарскай, канцылярскай расходнай, будаўнічай, перасылачнай, пошлін, кармавых і інш.) адлюстроўваюць прыходна-расходныя кнігі і ведамасці канцылярыі грамадзянскага губернатара і губернскага праўлення.

У канцылярыі генерал-губернатара складаліся ведамасці аб стане грашовых сум, кнігі для запісу прыходу і расходу так званых расходнай, перасылачнай, экстраардынарнай, падарожнай, рамонтнай і жалаваннай грашовых сум ведамства генерал-губернатара, вёўся ўлік падарожных бланкаў і замежных пашпартоў.

Падрабязна рэгуляваўся парадак справаводства і адпаведных відаў фінансавай дакументацыі мясцовых органаў ведамства Міністэрства дзяржмаёмасцей.

Валасное праўленне штогод атрымлівала з палаты дзяржмаёмасцей да 1 снежня 5 шнуравых кніг. У першую кнігу пасля прысылкі акладных лістоў уносілася колькасць штогадовых грашовых збораў з кожнага сельскага таварыства да збору ў павятовае казначэйства, потым упісваліся плацяжы, унесеныя зборшчыкамі ў казначэйства з пазначэннем роду, месяца, даты і нумара выдадзеных ад казначэйства квітанцый (разлікі павінны былі лічыцца не па сем'ях, а па сельскіх таварыствах і не мяняцца да канца года, змены ў акладах і нядоімках запісваліся ў асобную дапаможную кнігу). У другой кнізе вёўся ўлік прыходу і расходу сум утрымання валаснога праўлення і яго членаў, трэцяя кніга прызначалася для рахункаў па частцы мірскіх збораў і выдаткаў, у чацвёртай кнізе рэгістраваліся мірскія аброчныя галіны, а ў пятай кнізе — бланкі пашпартоў і гербавай паперы для выдачы білетаў і сум, якія паступалі пры выдачы пашпартоў і білетаў. Пасля кожнага года кнігі адсылаліся на рэвізію ў палату дзяржмаёмасцей [3, т. 2, арт. 4646–4652, с. 896–897].

Палаты дзяржаўных маёмасцей павінны былі складаць акладныя кнігі (штогадовых грашовых збораў з сельскіх таварыстваў дзяржаўных падаткаў і земскіх павіннасцей, грамадскіх збораў, на мірскія выдаткі, грашовага харчовага збору, даходаў з казённых і мірскіх аброчных галін, казённых лясоў), бухгалтарскія кнігі (папярэднія, грамадскага і гаспадарчага капіталаў, капіталаў, якія адсылаліся ў крэдытныя ўстановы і інш.), шнуравыя кнігі (штатных сум, што асігнаваліся на розныя аперацыі па гаспадарчым і лясным кіраванні) [3, т. 2, арт. 1331–1333, 1909, с. 300–301, 397], гадавыя справаздачы міністру дзяржмаёмасцей аб абаротах грашовых сум, якія знаходзіліся ў распараджэнні палаты дзяржмаёмасцей і падведомасных ёй устаноў і асоб, розныя тэрміновыя данясенні (паўгадавыя ведамасці аб зменах колькасці рэвізскіх душ, аб сумах, унесеных ва ўплату падаткаў і нядоімак, сумах, належных і сапраўды паступіўшых, застаўшыхся

ў нядоімцы з трымальнікаў аброчных галін, штогадовыя акладныя расклады аб грашовых зборах з сялян, данясенні ў лютым аб рассылцы акладных лістоў падатных сшыткаў у сельскія таварыствы і зробленыя на іх аснове раскладкі грашовых збораў, аб стратах, панесеных казнай ад самавольных парубак, пажараў і іншых выпадкаў [3, т. 2, арт. 1845, с. 384], паўгадавыя ведамасці Міністэрству дзяржмаёмасцей аб прыходзе, расходзе і рэштках грашовых сум [3, т. 2, арт. 1848, с. 385].

Розныя дакументы афіцыйнага справаводства ілюструюць барацьбу ўрадавых чыноўнікаў з фактамі фінансавых злоўжыванняў.

Адным са сродкаў супрацьдзеяння да незаконнага расходавання і раскрадання дзяржаўных грашовых сродкаў былі рэгулярныя і нечаканыя рэвізіі з боку наглядаючых органаў і асоб з кантралюючымі функцыямі. Прадугледжваліся штомесячныя і нечаканыя рэвізіі грашовых сум павятовых казначэйстваў, адбываліся праверкі прыходна-расходных кніг павятовых казначэйстваў, рахункаў і фінансавых справаздач, асобных сум іншых устаноў і арганізацый.

Шмат матэрыялаў адлюстроўваюць разнастайныя выпадкі фінансавых злоўжыванняў (хабарніцтва чыноўнікаў, злачынствы пры спаганні незаконных падаткаў, плацязжоў, збораў, пабораў), факты ўтойвання і растраты казённых грошай.

Комплекс справаводных дакументаў прысвечаны праблеме фальшываманецтва: гэта судовыя матэрыялы абвінавачвання асоб у вырабе, распаўсюджванні, разліках фальшывымі грошамі, адносіны Міністэрства фінансаў і загады іншых органаў улады аб выняцці іх з абароту, следчыя паперы аб падробніках фальшывых грашовых знакаў.

Такім чынам, асноўнымі разнавіднасцямі дзяржаўных афіцыйных фінансавых справаводных матэрыялаў статыстычнага характару з'яўляюцца шматлікія першасныя і зводныя дакументы груп ініцыятыўна-выканаўчай (ведамасці, розныя віды справаздач аб руху грашовых сум) і фінансавай (ведамасці або каштарысы) дакументацыі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. НГАБ. – Ф. 334. Минское губернское казначейство. – Воп. 8. – Спр. 30. Окладная книга на 1823 г. – 270 арк.

2. Сборник циркуляров и инструкций Министерства внутренних дел с учреждения министерства по 1 октября 1853 г.: в 8 т. – СПб.: Тип. МВД, 1854–1858. – Т. 1: Распоряжения, относящиеся до благоустройства присутственных мест и обязанностей должностных лиц ведомства Министерства внутренних дел. – 1854. – IV, 328, 655 с.
3. Свод законов Российской империи издания 1857 г.: в 15 т. – СПб.: Тип. 2-го отделения собственной Его императорского величества канцелярии, 1857. – Т. 2. Ч. 1: Общее губернское учреждение. – 1474 с., Т. 5: Уставы о податях, о пошлинах и о сборах с питей, с свеклосахарного производства и с табаку. – 264, 167, 222, 16, 27, 129 с.

Лисова Л.М. (г. Минск)

ДОКУМЕНТЫ ПО ИСТОРИИ ВОЙНЫ 1812 ГОДА
в Национальном историческом архиве Беларуси,
Российском государственном военно-историческом архиве,
Центральном государственном историческом
архиве Украины (г. Киев)

нализиремые автором документы¹ свидетельствуют об их неразрывной связи для понимания всех происходивших процессов на арене войны. Материалы, сохранившиеся в фондах названных архивов Беларуси, России и Украины, восполняют характеристику военного времени. По описанным в них фактам может быть рассмотрено положение как отдельных географических пунктов, так и пострадавшей территории в целом.

Документы Национального исторического архива Беларуси (далее — НИАБ) по истории войны 1812 года, отложившиеся в фондах местных органов государственной власти и управления, органов городского земского и сословного самоуправления, учреждений суда,

¹ Автор не претендует на полную характеристику документов по истории войны 1812 года, хранящихся в названных архивах трех стран. В настоящем сообщении анализируются только те документы Российского государственного военно-исторического архива (далее – РГВИА) и Центрального государственного исторического архива Украины в г. Киеве (далее – ЦГИАУ) по указанному периоду, которые удалось обнаружить в них в ходе выявления комплекса документов по истории Беларуси.

военных, финансово-налоговых учреждений и в ряде других, касающихся в большинстве своем событий экономического и социального плана, происходивших на землях Беларуси накануне и после занятия их войсками Наполеона. Это постройка крепостных укреплений, захват территории французскими войсками, описание значительных убытков в результате разрушений, уничтожения, грабежей, гибели и пленения тысяч людей; возврат реквизиционных денег жителям за поставки провианта и фуража для русской армии, сооружение монументов на местах бывших сражений и подготовка к празднованию столетия войны 1812 года.

Впервые систематизация указанного круга исторических источников² была предложена автором в 1998 г. и продолжена в ходе их изучения в последующие годы. Окончательный состав документов по войне 1812 года в НИАБ, а также в Национальном историческом архиве Беларуси в г. Гродно был подготовлен составителями плана-проспекта сборника документов «Беларусь и война 1812 года» (Минск, 2011). В сборнике представлены материалы, связанные с подготовкой Российской империи к военным действиям накануне войны 1812 года, об эвакуации материальных и культурных ценностей на начальном этапе войны, ущербе, нанесенном населению в ходе боевых действий, о восстановлении разрушенной войной хозяйственной инфраструктуры.

Отдельную позицию занимают документы о признании лиц, ставших жертвами войны 1812 года, представленных Александровским комитетом о раненых (учрежден в 1814 году), назначении пенсий, единовременных пособий и ссуд, бесплатном лечении лиц, пострадавших во время войны, опеке над детьми погибших. В архиве имеются документы по сбору средств на территории Минской губернии в пользу указанного комитета [1, л. 2–5; 3, л. 2–17].

Комплекс документов, связанных с судьбой военнопленных на белорусских землях, — это материалы об их пленении, списки и ма-

² Источники по изучению истории Отечественной войны 1812 г. (опыт изучения и систематизации) // Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання: Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У.І. Пічэты (Мінск, 23–24 красавіка 1998 г.). – Мн., 1998.; Обзор первоисточников по войне 1812 г. на территории Беларуси, хранящихся в НИАБ // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып.4. – Мн., 2003. – С 103–112.

ршруты следования военнопленных, о розыске без вести пропавших французских солдат и офицеров их родными и близкими [4, л. 70–70 об.].

Отсутствие в НИАБ документов, характеризующих военные действия на белорусских землях в 1812 г., восполняют многочисленные источники, хранящиеся в фондах РГВИА. Среди них фонд личного происхождения «Барклай де Толли Михаил Богданович» (ф. 103), фонды «Отечественная война 1812 г. и кампания 1813–1814 гг.», «Коллекция военно-исторических и картографических документов» (ф. 474), «Военно-ученый архив Главного штаба» (ф. 846), «Главный штаб 1-й Западной армии» (ф. 14675) и другие.

В документах указанных фондов содержатся донесения пограничных властей о военных приготовлениях неприятеля, начальников передовых войск о стычках с французской армией, рапорты о расположении и движении войск Наполеона в направлении Лепель–Витебск–Орша с 29 июня по июль 1812 г. [5; л. 2–6, 8–9].

В фонде «Военно-ученый архив Главного штаба» имеются донесения о сражениях в районе Несвижа, Бобруйска, Минска, Борисова, Могилева, Орши, под Витебском, Полоцком, Новогрудком, Кобрином, у Друи, Мира и Шклова, сведения о движении и действиях войск в районе Рогачева, Чечерска, р. Сож, о вступлении французов в Минск, о мерах по пресечению их пути к Смоленску [8, л. 117–121; 9, л. 20–20 об., 22–24 об., 164–167, 236–237].

О боевых действиях русских войск в районе Полоцка в августе 1812 года свидетельствует рапорт командира 1-го корпуса генерал-лейтенанта Витгенштейна главнокомандующему 1-й Западной армией генералу Барклаю де Толли [11, л. 1–7]. О преследовании отступающей армии Наполеона (при переправе через р. Березину, при м. Зембино, по дороге от Плещениц на Илию (19–20 ноября 1812 г.) поступали рапорты от генералов Чаплица, Милорадовича, Коновницына, Платова главнокомандующему Западной армией адмиралу Чичагову [6, лл. 1 об.–7 об.].

В документах речь идет о создании временных военных госпиталей для 1-й Западной армии в городах Люцине, Себеже и Невеле Витебской губернии и их окрестностях в первые дни войны, о положении в Борисове после изгнания неприятеля и мерах по обеспечению жизнедеятельности города (25 ноября 1812 г.); о пожертвова-

нии дворянством Могилевской губернии продовольствия для армии; о принудительной присяге населения французскому правительству.

В фондах РГВИА приведены имена знаменитых полководцев, генералов и офицеров, получивших воинские награды в войну 1812 года, участвовавших в походах и сражениях на землях Беларуси:

- «...в преследовании неприятеля через г. Борисов до м. Сморгонь» – генерал-майор Федор Иванович Талызин;
- «июля 13-го и 14-го под Витебском, августа 5-го и 6-го при Смоленске, 26-го при Бородино» — генерал-майор Николай Семенович Сулима;
- «...на р. Двине при деревне Покоевцы» — Иван Ануфриевич Сухозанет;
- «августа 5 и 6 под Полоцком, за что награжден алмазным знаком ордена Святой Анны 2 класса, октября 6, 7, 8 при штурме и взятии г. Полоцка, за что награжден орденом Святого Георгия 3 класса, 18 и 19 под Чашниками, 26 под Лукомлем, ...ноября 15 под Борисовом, 22 при м. Вилейке, декабря 11 при мест. Колпинице» — Федор Васильевич Ридигер;
- «...в сражении под Солтановкой близ Могилева» — Николай Николаевич Раевский;
- «...Койданово, Борисов» — Иван Алексеевич Хрущев [7, л. 1–2, 5–8, 13–14 об., 16–16 об.].

В ЦГИАУ в личном фонде М.В. Довнар-Запольского, являющегося основоположником белорусской историографии, доктором исторических наук, профессором, выявлен документ, обозначивший итоги прошедшего после войны 1812 года столетия. Это речь «Война 1812 г. и современное ей русское общество», произнесенная им на торжественном публичном заседании Совета Киевского Императорского Университета св. Владимира, посвященном воспоминаниям о 1812 г. [12].

В целом документ служит аналитическим источником по войне 1812 года, затрагивая нравственные, поведенческие стороны жизни разных слоев населения накануне и в период войны. В речи рассматривается значение войны в политическом развитии России. Особое внимание автор заострил на развитии общественной мысли, добившейся падения крепостного права. Затем, по мнению автора, русское общество под влиянием общественного пробуждения этой знамени-

той эпохи, «возбужденное другой тяжелой войной, потребовало прав политических» [12, л. 4].

Часть речи М.В. Довнар-Запольского посвящена отношению помещиков занятых белорусских территорий к войне и действиям французской администрации: «...объявление свободными крепостных возбудило бы против французов их союзников белорусских и польских помещиков; во всяком случае французы оставили нетронутым крепостное право. Впрочем, значительное облегчение для крепостных заключалось уже и в том, что французы игнорировали факт существования крепостного права, принимали жалобы крестьян на помещиков или их приказчиков, судили их общим судом, обращались с ними, как с гражданами» [12, л. 5].

О неразрывности и источниковой целостности комплексов документов по истории войны 1812 года в исторических архивах Беларуси, России и Украины свидетельствуют приводимые ниже документы об экономической составляющей войны — утратах и хозяйственной разрухе.

Об убытках, наносимых войсками во время сражений, читаем в рапорте генерала от кавалерии Тормасова от 22 сентября 1812 года главнокомандующему всеми армиями господину генералу от инфантерии кавалеру князю Голенищеву-Кутузову о сражении в районе Брест-Литовска: «Вытеснив ныне из границ Волынской губернии неприятеля и отправляясь к тому назначению, долгом поставляю донести вашей светлости, что в продолжении наступательных действий наших неприятель... ретировался с большою поспешностью разными дорогами, истребляя везде мосты и плотины...» [11, л. 35–36.].

Большинство документов НИАБ, характеризующих послевоенное положение на белорусских землях, также содержат сведения о потерях. Пострадавшие губернии, города и селения, где проходили французские войска, жители которых лишились жилищ и имущества, временно освобождались от сборов податей и недоимок. Большие убытки понесли храмы и церкви.

Красноречивы документы о последствиях войны, сохранившиеся в фонде Минской казенной палаты, которой Министерством финансов письмом от 17 февраля 1813 года предлагалось выделить 3000 рублей на сожжение трупов, остающихся на поверхности земли (всего по Минской губернии при составлении расписания о доходах и расходах на 1813 год было запланировано 3 млн. рублей). Еще в но-

ябре 1812 г. Минским гражданским губернатором на эти цели было выделено 1500 рублей [2, л. 23–29, 65, 115].

Как в вышеназванных документах, так и в документах ЦГИАУ анализируется экономическая основа военных событий. Спустя сто лет после событий войны 1812 года М.В. Довнар-Запольский подчеркивал: «Но вот неприятель в Центре, занимает Москву, деморализация французской армии достигает высших пределов... Охвативший теперь различные слои общества патриотизм имел вполне реальное основание: всякий защищал свою собственность» [12, л. 3–3 об.].

В заключение отметим, что анализируемые документы НИАБ, РГВИА и ЦГИАУ отражают один период и помогают восстановить историю каждого государства в отдельности и всех вместе взятых в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. НИАБ. – Ф. 333. – Оп. 4. – Д. 690.
2. НИАБ. – Ф. 333. – Оп. 1. – Д. 692.
3. НИАБ. – Ф. 333. – Оп. 1. – Д. 969.
4. НИАБ. – Ф. 2717. – Оп. 1. – Д. 4.
5. РГВИА. – Ф. 474. – Оп. 1. – Д. 22.
6. РГВИА. – Ф. 474. – Оп. 1. – Д. 42.
7. РГВИА. – Ф. 474. – Оп. 1. – Д. 101.
8. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3502.
9. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3506.
10. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3509.
11. РГВИА. – Ф. 14675. – Оп. 1. – Д. 1.
12. ЦГИАУ. – Ф. 262. – Оп. 1. – Д. 79.

Матвейчык Дз.Ч. (г. Мінск)

МАТЭРЫЯЛЫ ФОНДУ

«УПРАЎЛЕННЕ ДЗЯРЖАЎНЫХ МАЁМАСЦЯЎ ВІЦЕБСКОЙ ГУБЕРНІ» ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ ПАЎСТАННЯ 1863–1864 гг.

Даследаванне паўстання 1863–1864 гг. застаецца актуальнай праблемай для беларускіх гісторыкаў. Да гэтага часу ў Беларусі не выдадзена манаграфічнай, комплекснага характару працы, якая б асвятляла падзеі паўстання ў Беларусі. Адзіная падобная спроба была зроблена ў 1930 г. Усеваладам Ігнатоўскім, якім была выдадзена праца пад назвай «1863 на Беларусі: Нарыс падзей». Іншыя манаграфіі па гісторыі паўстання ў Беларусі выдаваліся ў Расіі (Саветкім Саюзе) ці ў Польшчы.

Адной з праблем, якая перашкаджае напісання падобнай комплекснай працы, з’яўляецца няўведзенасць у навуковы ўжытак вялікай колькасці крыніц з беларускіх архіўных сховішчаў. У апошнія гады назіраюцца станоўчыя зрухі ў гэтым накірунку, і айчынныя крыніцы па гісторыі паўстання ўсё часцей становяцца аб’ектам увагі гісторыкаў. У пачатку XXI ст. былі пададзены некалькі аглядаў крыніц, у тым ліку адзін манаграфічнага характару (А. Фірыновіч) і выдадзены зборнік дакументаў [2; 18; 19]. Гэтыя працы з аднаго боку раскрываюць багацце беларускіх архіваў, але з другога актуалізуюць пытанне пра ўжыванне крыніц з іх у навуковых даследаваннях.

Ніжэй робіцца спроба раскрыцця патэнцыялу крыніц Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі па гісторыі паўстання праз аналіз матэрыялаў аднаго фонду — «Упраўленне дзяржаўных маёмасцяў Віцебскай губерні».

Палата дзяржаўных маёмасцяў Віцебскай губерні з’яўлялася часткай сістэмы створанага ў 1837–1838 гг. Міністэрства дзяржаўных маёмасцяў Расійскай імперыі. У 1866 г. палаты ва ўсім міністэрстве былі пераўтвораны ва ўпраўленні. У іх функцыі ўваходзіла кіраванне казённымі аброчнымі артыкуламі, землямі і лясамі і пазямельнае ўладкаванне сялян. У Віцебскай губерні Палата дзяржаўных маёмасцяў была адчынена 1 сакавіка 1840 г. Яна мела тры акруговыя аддзяленні — Гарадоцкае, Полацкае і Люцынскае. Павятовых падраздзяленняў упраўленне не мела [1, с. 281–288; 3].

У адпаведнасці з «Правіламі для накладання секвестру на маёнткі асобай, якія маюць дачыненне да непарадкаў, што ўзніклі ў памежных

з Царствам Польскім губернях, і для загадвання і распараджэння гэтымі маёнткамі» ад 15 сакавіка 1863 г. «удзел у непарадках, што ўзніклі ў некаторых частках Заходніх губерняў, цягне за сабой адказнасць асабістую і па маёмасці» (§ 1) і «на маёнткі асобаў, што маюць дачыненне да непарадкаў, накладаецца, паводле распараджэння Галоўнага мясцовага Начальства, секвестр, у забеспячэнне адказнасці па маёмасці» (§ 2), пры гэтым «секвестраваныя маёмасці паступаюць у ведамства мясцовай Палаты Дзяржаўных Маёмасцяў» (§ 5) [10, арк. 2]. Парадак прыёму маёнткаў палатамі ў сваё ведамства, кіравання імі і складання справаздачнай дакументацыі тлумачыўся ў 32 параграфах адмыслова створнай інструкцыі, якая далучалася да вышэйзгаданых правілаў [10, арк. 3–4 адв.]. У сувязі з гэтым, пачынаючы з 1863 г., у архівах губернскіх палат дзяржаўных маёмасцяў пачынаюць з’яўляцца адпаведныя дакументы. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі маюцца на захаванні тры фонды ўпраўленняў дзяржаўных маёмасцяў — Мінскай (ф. 27), Магілёўскай (ф. 2189) і Віцебскай (ф. 2514) губерняў. Усе яны ўтрымліваюць матэрыялы па гісторыі паўстання 1863–1864 гг.

Фонд Палаты (Упраўлення) дзяржаўных маёмасцяў Віцебскай губерні паступіў на захаванне ў НГАБ у 1948 г. з Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці ў колькасці каля 3000 адзінак. У наступны час ён працягваў папаўняцца матэрыяламі, выяўленымі ў іншых фондах і архівах, і з яго выбывалі няпрофільныя справы. У цяперашні час фонд згрупаваны ў 2 вопісы і змяшчае 3 212 спраў за перыяд з 1779 па 1898 г. [3].

У фондзе на сённяшні дзень выяўлена 168 спраў, якія тычацца паўстання — у першым вопісе нумары гэтых спраў знаходзяцца ў прамежку ад 1969 да 2903, у другім — №№ 139–140, 230–231. Як гэта вынікае з самой спецыфікі фондаўтваральніка, яны прысвечаны такому баку паўстання, як правядзенне рэпрэсіўнай палітыкі Расійскай імперыі ў адносінах да яго ўдзельнікаў праз абмежаванне карыстання маёмасцю (накладанне секвестра або забароны) ці яе канфіскацыю.

Неабходна ўлічваць, што не ўсе назвы спраў у фондзе сфармуляваны карэктна. Напрыклад, справа № 1994 мае назву «Справа аб секвестры маёмасці ў асоб, якія ўдзельнічалі ў паўстанні», а на самой справе яна тычыцца толькі аднога маёнтка — Дзмітрава Себежскага пав., частка якога была канфіскавана за ўдзел у паўстанні яе ўладальніка Альфонса Галынскага [8]. Таксама часам блытаюцца паняцці

«секвестр» і «канфіскацыя» альбо не ўказваецца пераход аднаго віду пакарання ў другі.

Справы, якія тычацца паўстання, маюць розны аб'ём — ад некалькіх да некалькіх соцень аркушаў. Гэта залежыць ад складанасці працэсу накладання секвестра ці канфіскацыі (напрыклад, валоданне нерухомасцю некалькімі асобамі і вылучэнне з яе часткі, якая належыць удзельніку паўстання, і да т.п.), памеру секвеструемай/канфіскуемай маёмасці (напрыклад, справа пра секвестр вялікіх уладанняў Адама Рэута хоць і вялася ўсяго 4 гады, але мае аб'ём у 451 аркуш [6]), актыўнасці/пасіўнасці ўладальніка(ў) пры накладанні пакарання ці спагнання, колькасці задзейнічаных пры секвестры/канфіскацыі дзяржаўных органаў і чыноўнікаў, часовай працягласці вядзення справы і іншых фактараў.

Справы фонду, якія тычацца паўстання, маюць унутраны вопіс, змешчаны на самым яе пачатку на адмысловым бланку. Пераважная большасць выяўленых спраў тычацца секвестра і/ці канфіскацыі асобных маёнткаў ці маёнткаў асобных удзельнікаў паўстання. Такія справы пачынаюцца пераважна з чарнавіка распараджэння палаты чыноўніку асаблівых даручэнняў пра выкананне пастановы аб накладанні секвестру на маёмасць. І хаця ў далейшым розныя справы мелі розныя перыпетыі ў сваім развіцці, аднак набор дакументаў у іх прыкладна падобны. Найбольш частыя з іх наступныя:

- рапарты чыноўнікаў, якія здзяйснялі працэс секвестру ці канфіскацыі, пра стан маёмасці, умовы валодання ёю, яе ўладальнікаў, іх сямейныя сувязі і спадчыннікаў, пра наяўнасць дакументаў на правы валодання і да т.п.; частка рапартаў дакладае аб незаходжанні маёмасці пэўнай асобы на пэўнай тэрыторыі;
- вопісы маёмасці, у якіх указваліся месца знаходжання маёнтка, колькасць зямлі і сялян, усе пабудовы, колькасць жывёлы, аброчныя артыкулы, выдаткі і даходы і інш.; да іх часта далучаліся копіі дакументаў на маёмасць за дапаўстанцкі перыяд (тастаменты, устаўныя граматы, кантракты, інтрамісіі і інш.); асобна складаліся вопісы рэчаў, знойдзеных у сядзібе маёнтка, з указаннем іх прыкладнага кошту;
- прашэнні сваякоў удзельнікаў паўстання да расійскіх улад розных інстанцый (часцей за ўсё — губернатару ці генерал-губернатару) аб ненакладанні секвестру ці канфіскацыі на маёмасць альбо яе частку, аб выплаце ім часткі даходаў з ужо секвестраванай ці кан-

фіскаванай нерухомасці з прывядзеннем доказаў на права валодання ёю; аб вяртанні маёмасці ў іх валоданне і да т.п.;

- чарнавікі пастановы палаты пра гэтую маёмасць;
- пастановы Віцебскага губернскага праўлення пра секвестр ці канфіскацыю маёмасці;
- перапіска з іншымі дзяржаўнымі органамі (пракурорамі, дваранскімі апекамі, павятовымі судамі, губернскай па сялянскіх справах прысутнасцю, палатай грамадзянскага (пазней — крымінальнага і грамадзянскага) суда, павятовымі паліцэйскімі ўпраўленнямі і інш.) па пытаннях секвестру ці канфіскацыі маёмасці альбо яе продажу;
- разнастайныя распіскі і пасведчанні — аб уплаце ў казну часткі даходаў з маёмасці, аб прыняцці яе ў апекунскае кіраванне, аб атрыманні тых ці іншых дакументаў і да т.п.;
- квітанцыі губерnskіх і павятовых казначэйстваў аб атрыманні пэўных грашовых сум па справах, звязаных з секвеструемай ці канфіскуемай маёмасцю;
- дакументацыя аб вядзенні гаспадарчых спраў у маёнтку падчас яго секвестру (прашэнні арандатараў, рапарты чыноўнікаў, копіі заключаных кантрактаў, кандыцыі (умовы) аддачы ў арэнду маёмасці і г.д.);
- аўкцыённыя сшыткі і аркушы, у якіх фіксаваўся ход публічнага продажу той ці іншай, часцей рухомай, маёмасці;
- паказанні сведкаў, якія даваліся пры неабходнасці высвятлення абставін валодання ў выпадку адсутнасці прамых дакументаў на маёмасць, пры ацэнцы секвеструемай ці канфіскуемай маёмасці і да т.п.

Асобны пласт дакументаў у вышэйзгаданых справах складае дакументацыя аб спагнанні даўгоў на карысць крэдытораў з ужо канфіскаванай маёмасці (перапіска, пастановы, копіі даўгавых распісак і іншых дакументаў і да т.п.).

Амаль усе справы фонду маюць поўнае ці адносна поўнае насычэнне. Аднак і з гэтага шэрагу трапляюцца выключэнні. Напрыклад, справа пра секвестр маёнтка Ігольніца Полацкага пав. Юзафа Шульца складаецца толькі з двух аркушаў, на адным з якіх змешчаны запіс аб былым складзе справы, а на другім — пастанова аб заканчэнні гэтай справы і яе здачы ў архіў [7].

Як правіла, справы, якія тычацца толькі секвестру асобных маёнткаў, заканчваюцца ў кастрычніку 1867 г. Апошні дакумент пры гэтым — чарнавік пастановы ўпраўлення — часта мае фармулёўку пратое, што справа «з прычыны складання з маёнтка секвестру і перадачы ўладальніку не патрабуе далейшага вядзення, а таму, залічыўшы яе скончанай, здаць у свой час у архіў» [4, арк. 15]. Нашмат даўжэй вяліся справы, якія тычыліся канфіскацыі нерухомай маёмасці, асабліва тыя, дзе з’яўлялася неабходнасць выдзелу з маёнтка пэўнай часткі, якая прыпадала на валоданне ўдзельніка паўстання. Часта іх вядзенне працягвалася да 1870-х гг., а ў некаторых выпадках зацягвалася нават да 1880-х, як, напрыклад, справа пра маёнтak Станіславава Полацкага пав., канфіскаваны ў Яна Другавіны [12]. Хаця найбольш храналагічна позняя частка гэтых спраў тычыцца ўжо не столькі ўласна працэсу канфіскацыі, колькі кіравання канфіскаванай маёмасцю і яе гісторыі пасля канфіскацыі. Прычына гэтага — зацверджаныя імператарам палажэнні Камітэта міністраў ад 11 траўня 1863 г. і 3 лютага 1874 г., у адпаведнасці з якімі ўсе справы наконт канфіскацыі маёмасці ўдзельнікаў паўстання 1863–1864 гг., якія не былі скончаны да 11 траўня 1873 г., павінны былі быць спынены, а маёмасць, калі не была прынята ў казну да 6 лютага 1874 г., павінна была вяртацца ўладальнікам [17, арк. 1–15 адв.].

Немалую каштоўнасць маюць статыстычныя звесткі пра агульную колькасць канфіскаванай маёмасці у Віцебскай губерні, што захоўваюцца ў матэрыялах фонду. Пераважна іх значная колькасць у так званых «зборных» справах за канец 1860-х — першую палову 1870-х гг. [13, арк. 4, 17–17 адв., 57 і інш.; 14; 15, арк. 22–24 адв., 127–128, 152–153 і інш.; 16; 17, арк. 23–26 адв., 30–61, 66–82, 384–384 адв., 404–414 і інш.]. Напрыклад, паводле «ведамасцяў» ад 1872 г., у кіраванні ўпраўлення знаходзіліся 21 цалкам канфіскаваны маёнтak, 25 — часткова і яшчэ 2 дамы; на працягу ж года некалькі маёнткаў выбылі па розных прычынах з яго ведамства. Стварэнне гэтых матэрыялаў мела абсалютна практычную мэту (напрыклад, вылічэнне даходаў ад канфіскаванай маёмасці, складанне спісу спраў, якія падлягаюць спыненню, і да т.п.), што, аднак, не зніжае іх каштоўнасці для ацэнкі маштабаў праводзімых рэпрэсій і іх эфектыўнасці.

Пачынаючы з 1865 г. ва ўпраўленні пачынаюць весціся справы ўжо не аб канфіскацыі маёнткаў, а аб іх лёсе пасля канфіскацыі. Гэта справы аб продажы маёнткаў цалкам ці часткова, аб фарміраванні

ўчасткаў на продаж у некаторых з іх, аб нанясенні шкоды канфіскаваным маёнткам (разрабаванні, незаконныя прысваенні ўласнасці і да т.п.), аб ліквідацыі даўгоў, што меліся на канфіскаваных маёнтках, і інш. Часта ў такіх справах пачынаюць фігураваць такія дакументы, як ацэначныя ведамасці, геадэзічныя апісанні, аркушы продажу і перапродажу і інш. Пры гэтым немалая ўвага надавалася ўпраўленнем прыняццю ў казну лясных участкаў і арганізацыі лясной гаспадаркі ў цэлым.

У якасці прыкладу таго, для чаго пры правядзенні даследаванняў паўстання могуць быць карысныя матэрыялы гэтага фонду, магчыма прывесці звесткі пра формы супраціўлення грамадства мураўёўскім «эканамічным» рэпрэсіям. Як вынікае з гэтых матэрыялаў, сярод іх прысутнічалі наступныя:

- падача прашэнняў у розныя дзяржаўныя органы (Віцебскае губернскае праўленне, Сенат, віленскаму генерал-губернатару і інш.) аб ненакладанні секвестру ці неканфіскацыі альбо аб несправядлівасці секвестравання ці канфіскацыі; як правіла, пасля падачы кожнага падобнага прашэння пачыналася перапіска (часам дастаткова працяглая) паміж рознымі чыноўнікамі, што ў сваю чаргу магло адтэрмінаваць секвестр ці канфіскацыю на пэўны час альбо ўвогуле вызваліць ад такога пакарання ці яго палегчыць;
- разнастайныя сабатажныя мерапрыемствы: нявыплата апекунам і ўладальнікамі грошай, якія яны павінны былі ўносіць у казну ў якасці даходу ад часткі маёмасці, што належала асуджанай асобе, нявыезд з секвестраванага месца жыхарства, хаванне маёмасці ад апісання і г.д.; напрыклад, уладальніца маёнтка Загады Себежскага пав. Марыя Бядрыцкая, на частку маёмасці і даходаў якой прэтэндавала дзяржава і якая павінна была ўносіць грошы ў казначэйства пачынаючы з сярэдзіны 1863 г., у 1864 г. не толькі не ўнесла іх, але і спагнала плату са сваіх арандатараў да вясны 1865 г. і адмовілася выплачваць у казну яе частку, а таксама не стала плаціць ранейшыя дапаўстанцкія даўгі маёнтка [5].

Разам з гэтым неабходна адзначыць, што патэнцыял матэрыялаў разглядаемага фонду пры даследаванні паўстання 1863–1864 гг. дастаткова абмежаваны. У ім не выяўлена не толькі якіх-небудзь дакументаў пра падрыхтоўку паўстання ці ход ваенных дзеянняў у Віцеб-

скай губерні (гэтага не магло быць з прычыны спецыфікі дзейнасці арганізацыі-фондаўтваральніка), але нават ніводнай копіі канфірмацыі (зацверджанага прысуду) па справе асобы, чыя маёмасць канфіскоўвалася ці секвестроўвалася. У рэдкіх выпадках сустракаюцца толькі згадкі пра прысуд асобы да пэўнага пакарання (напрыклад, юнака Браніслава Кібарта [11, арк. 69]) ці пра некаторыя абставіны ссылкі (напрыклад, аднадворца Дрысенскага пав. Вінцэнта Вярыгі [9, арк. 75]). Матэрыялы гэтага фонду тычацца выключна (варта паўтарыцца) такога боку паўстання, як рэпрэсіі супраць насельніцтва, прызнанага вінаватым у падтрымцы яго ў той ці іншай форме.

Аднак факталагічны матэрыял, што змяшчаецца ў справах, з'яўляецца багатым і насычаным. Ён можа быць выкарыстаны не толькі ў працах па гісторыі рэпрэсій пасля паўстання 1863–1864 гг., але і па гісторыі палітыкі Расійскай імперыі на землях Беларусі ў другой палове XIX ст. у цэлым, эканамічнага развіцця Беларусі гэтага перыяду, практыкі дзейнасці расійскіх дзяржаўных органаў, а таксама пры правядзенні мікрарэгіянальных, генеалагічных і іншых даследаванняў разнастайнай тэматыкі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802–1917) / Т.Е. Леонтьева [и др.]; сост. Т.Е. Леонтьева, Д.Л. Яцкевич; редкол. А.К. Голубович (гл. ред.) [и др.]. – Минск: БелНДИДАТ, 2009. – 524 с., [16] с.: ил.
2. Матвейчык, Дз.Ч. Паўстанне 1863–1864 гг.: крыніцы з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (агульны агляд) // Архівы і справаводства. – 2013. – № 1. – С. 66–77.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 2514. – Справа фонда.
4. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1971. – Справа аб секвестры маёнтка Цырма памешчыка Люцынскага павета Уладзіслава фон Зігерн-Корна. 19.06.1863–10.10.1867. – 16 арк.
5. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1973. – Справа аб секвестры маёнтка Загады Себежскага павета Станіслава і Людвіка Бядрыцкіх. 10.08.1863–03.10.1867. – 197 арк.
6. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1976. – Справа аб секвестры маёнтка Андрэева памешчыка Полацкага павета Эдварда Рэута. 09.09.1863–03.10.1867. – 451 арк.

7. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1977. – Справа аб секвестры маёнтка Ігольніца Полацкага павета памешчыка Шульца. 1863 г. – 2 арк.
8. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1994. – Справа аб секвестры маёнткаў у асоб, якія ўдзельнічалі ў паўстанні. 10.07.1863–07.06.1876. – 693 арк.
9. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1995. – Справа аб секвестры зямель аднадворца Вярыгі Дрысенскага павета. 24.07.1863–12.02.1874. – 115 арк.
10. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1996. – Справа аб канфіскацыі маёнткаў у асоб, што ўдзельнічалі ў паўстанні. 22.05.1863–06.03.1866. – 161 арк.
11. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 1999. – Справа аб секвестры маёнткаў у асоб Рэжыцкага пав. 12.07.1863–12.05.1878. – 270 арк.
12. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 2037. – Справа аб секвестры маёнтка Станіславава Полацкага павета памешчыка Другавіны. 20.07.1863–26.03.1881. – 454 арк.
13. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 2405. – Справа аб прыняцці ў ведамства ляснага ўпраўлення дач канфіскаваных у казну маёнткаў. 14.06.1868–08.10.1870. – 387 арк.
14. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 2629. – Справа аб падачы звестак пра колькасць зямлі, якая знаходзіцца ў канфіскаваных маёнтках, і аб валавым даходзе, які паступае з іх. 08.05.1870–12.03.1877. – 395 арк.
15. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 2747. – Ведамасці канфіскаваных маёнткаў і кандыцыі на аддачу ў арэнду дамоў, млыноў і іншых прадпрыемстваў. 01.03.1872–30.01.1873. – 304 арк.
16. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 2753. – Ведамасці канфіскаваных маёнткаў у розных памешчыкаў за ўдзел у паўстанні 1863 г. 1872–1873. – 16 арк.
17. НГАБ. – Ф. 2514. – Воп. 1. – Спр. 2897. – Справа аб спыненні некаторых спраў аб канфіскацыі маёнткаў пасля паўстання 1863 г. і аб перадачы маёнткаў уладальнікам. 08.03.1874–28.08.1879. – 571 арк.
18. Повстанческое движение в Гродненской губернии 1863–1864 гг.: сб. документов / редкол. Д.В. Карев (отв. ред.) [и др.]. – Брест: Академия, 2006. – 397 с.
19. Фірыновіч, А.Э. Паўстанне 1863 – 1864 гг.: вядомыя і невядомыя крыніцы беларускіх архіваў. – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 315 с.

Пазднякоў В.С. (г. Мінск)

РАДЗІВІЛАЎСКІЯ ФУНДУШЫ
ДЛЯ ЎНІЯЦКІХ ЦЭРКВАЎ КЛЕЦКА 1774 г.

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі — невычэрпная скарбніца для тых, хто неабыхавы да мінулага нашай краіны. У гэтай думцы, якая, зрэшты, не патрабуе доказаў, можна пераконвацца ўсё жыццё. У свой час, вывучаючы гісторыю Клецкага княства, у працы нашага вядомага гісторыка А.П. Грыцкевіча я натрапіў на цікавыя звесткі пра ўніяцкую Узнясенскую царкву Клецка [2, с. 114–115]. Яму пашанцавала знайсці фондушавы запіс гэтай царкве, выданы князем Юзафам Радзівілам, ваяводам менскім, у 1779 г. А.П. Грыцкевіч падрабязна выклаў змест гэтага даволі вялікага фондуша, аналагаў якому не было, і адзначыў, што «дакумент з’яўляецца найбольш поўным з такога роду дакументаў пры падараванні магнатаў уніяцкім царквам у прыватнаўладальніцкіх гарадах». Улічваючы незвычайны характар фондуша, я азнаёміўся з дакументам *de visu*. Аказалася, што гэта копія XIX ст., якая патрапіла ў Радзівілаўскі архіў з рук уніяцкага святара Ксаверыя Здановіча (ці Ждановіча?), пра што сведчыць адпаведны заглавак на вокладцы: «Kopia funduszu cerkwi Irynskiey Kleckiey od roku 1781 mies. july 19 dnia przez xiądza Xawerego Zdanowicza do archiwum j. o. xięcia imci Leona Radziwiłła w Radziwiłłimonty przedstawia się» [4, арк. 164]. Выявілася, што дакумент з’яўляецца выпіскай з актавай кнігі Новагародскага земскага суда, куды ён быў упісаны 19 ліпеня 1781 г. (менавіта такая дата стаіць у загаловку). Актавая кніга за 1781 г. захавалася ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, таму трэба было звярнуцца да яе. Знайсці там наш фондуш аказалася нескладана [5, арк. 735–736 адв.]. Неспадзяваным было тое, што фондуш у кнізе датаваны 1774 г. (а не 1779 г., як у копіі XIX ст.). Больш за тое, выявіўся «парны» фондуш — запіс яшчэ адной клецкай царкве, выданы тым жа Юзафам Радзівілам у той жа дзень [5, арк. 737–738 адв.]. Такім чынам, мы маем дакументальнае сведчанне пра своеасаблівую рэформу па ўпарадкаванні ўніяцкіх гарадскіх прыходаў, праведзеную радзівілаўскай адміністрацыяй. Гэта адзінае ў сваім родзе комплекснае мерапрыемства, аналагі якому невядомы. Як слушна адзначыў у свой час А.П. Грыцкевіч, гэта даволі шчодрое падараванне, хоць і не такое, якое рабілі магнаты ў адносінах да каталіцкай царквы.

У сярэдзіне XVI ст. у Клецку былі чатыры царквы: Раства Прачыстай Багародзіцы, Уваскрасенская, св. Спаса, св. Мікулы (Мікалая). Ніводная з іх, відаць, не даіснавала да XVII ст. Інвентар Клецка 1626 г. не ведае старых цэркваў і называе ў горадзе дзве новыя, зразумела, уніяцкія — Уваскрасенскую і Узнясенскую [3, арк. 8]. Уваскрасенскую царкву пабудавалі амаль у цэнтры горада, у дальнім куту Рыначнай плошчы, а Узнясенскую — за горадам, з боку Нясвіжскага гасцінца. Інвентар адзначае: «Перад горадам на арыне другая царква, закладзена Узнясенню Гасподняму». Выраз «на арыне» азначаў «сярод ворыва», адсюль яе другая назва — царква Арынская, пазней яна пачала асэнсоўвацца як Ірынская царква. Гэтыя дзве царквы адзначаны ў візіце 1680 г., дзе было запісана, што абедзве царквы фундацыйных дакументаў не маюць [1, с. 160]. Яны дачакаліся фундушаў праз сто гадоў, у 1774 г.

Першы са знойдзеных фундушаў датычыць царквы Узнясення Гасподняга «на арыне». Перш-наперш, Ю. Радзівіл аддаў мясцоваму святару пляц пры царкве памерам у 26 пругоў для пабудовы плябаніі і 800 злотых на будоўлю. Царкоўная зямля (1,5 валокі), якая ляжала далёка, каля вёскі Бабаевічы, была заменена на больш блізкую, з павелічэннем да 2,5 валок, пры гэтым на святара прыпадалі 2 валокі, а на дзяка — 0,5 валокі. Святар і дзяк вызваляліся ад платы за зямлю на карысць Радзівіла, але былі абавязаны плаціць падымны падатак у скарб Рэчы Паспалітай як за 0,5 дыма. Святару дазвалялася пабудаваць бровар для вырабу гарэлкі і піва, але толькі на ўласныя патрэбы, таксама без падаткаў на карысць Радзівіла. Пры гэтым святару забаранялася прадаваць напоі ў Клецку і сваёй плябаніі, але калі былі лішкі прадукцыі, ён мог яе прадаваць гуртом на бок, толькі не ў Клецку. У выпадку парушэння гэтых умоў Радзівіл пакінуў сабе і сваім нашчадкам права знесці бровар святара. Святару давалася права вольнага карыстання княскім лесам для нарыхтоўкі дроў і будаўнічых матэрыялаў. Ён атрымліваў права бясплатна змалоць на княскіх млынах у Клецку і Красным Ставе збожжа ў памеры 12 віленскіх бочак. Яму штогод давалася з княскай гаспадаркі 15 вазоў сена.

На святара ўскладаўся абавязак «па даўнім звычаі» акармляць палову Клецка, а таксама жыхароў 12 вёсак: Бабаевічы, Сякерычы, Панкратавічы, Дзіямідавічы, Парабкі, Касмовічы, Шчэпічы, Гарбуноўшчына, Вяжэвічы, Іванаў, Асмолаў і Пукелеўшчына. Такім чынам, устанаўліваліся межы парафії (у час візіты 1680 г. парафія гэтай царк-

вы ўвогуле не адзначана). Да царквы прыпісваўся шавецкі цэх, зноў-такі «па даўнім звычаі». Святар штотыдзень па суботах павінен быў маліцца за душы памерлых фундатараў і за здароўе жывых.

Згодна з другім фондушам Уваскрасенскай царкве ў Клецку Ю.Радзівіл замяніў святару пляц пад плябанію на больш зручны і дадаў яму агарод за Клецкам. За царкоўную зямлю, якая ляжала ў вёсцы Бабаевічы (1,5 валокі), князь аддаў больш блізкія 2,5 валокі (2 валокі святару і 0,5 валокі дзяку) з правам вольнага іх ужывання і выплатай толькі дзяржаўнага падатку — падымнага за 0,5 дыма. Святару было дадзена права пабудавать бровар і вырабляць у ім гарэлку і піва, а ў выпадку немажлівасці пабудовы — вольна вырабляць напоі ў іншых месцах без аплаты падаткаў. Святару забаранялася прадаваць напоі ў Клецку і сваёй плябаніі, хіба што гуртом па-за межамі Клецка. Святар атрымаў права вольнага карыстання панскім лесам для нарыхтоўкі дроў і будаўнічых матэрыялаў, а таксама вольна абмалоць 12 бочак збожжа на княскіх млынах у Клецку або Красным Ставе.

Абавязкамі святара былі «па даўнім звычаі» акармляць палову горада Клецка і 6 вёсак: Кухчычы, Якшычы, Ліскаў, Бoryчаў, Грыбаўшчына і Лукавец. Да царквы па даўнім звычаі быў прыпісаны кравецкі цэх. Святар штотыдзень па серадах павінен быў маліцца за душы памерлых фундатараў і за здароўе жывых.

Увогуле разглядаемая два фондушы аформілі своеасаблівую рэформу па кіраванні грэка-ўніяцкай царквой у Клецкім княстве Радзівілаў. Па-першае, былі вызначаны межы дзвюх гарадскіх парафій, па-другое, святарам перададзены землі, вызначаны іх правы ў гаспадарчай дзейнасці, па-трэцяе, да іх прыпісаны два рамесныя цэхі. Рэформа, трэба думаць, рабілася са згоды мітрапаліта Феліцыяна Валадковіча. Прынамсі, у фондушах упамінаецца пра згоду мітрапаліта на абмен царкоўных зямель ад 20 сакавіка 1773 г.

Выдача Ю. Радзівілам фондушаў клецкім цэрквам у 1774 г. адбылася ў пэўным гістарычным кантэксце, вельмі неспрыяльным для ўніяцкай царквы. Асноўнымі падзеямі яго былі сялянскае паўстанне на Украіне 1768–1769 гг. (каліўшчына), барацьба Барскай канфедэрацыі за ўладу і першы падзел Рэчы Паспалітай (1772). Гэтыя падзеі паказалі вялікую незадаволенасць шырокіх колаў насельніцтва палітыкай урада Рэчы Паспалітай і няздольнасць яго трымаць уладу старымі метадамі. Як бачна, адным з накірункаў новай палітыкі стала ўмацаванне пазіцый уніяцкай царквы, якая павінна была забяс-

печыць лаяльнасць народа ў адносінах да ўлад, яшчэ больш аслабіць праваслаўную царкву і ў выніку паспяхова супрацьстаяць расійскай экспансіі ў Рэч Паспалітую. Як удалося ажыццявіць гэтыя мэты, паказалі наступныя падзеі, скончаныя другім і трэцім падзелаў Рэчы Паспалітай (1793, 1795).

Ніжэй публікуюцца два фундушы, выдадзеныя Ю.Радзівілам Узнясенскай і Уваскрасенскай цэрквам Клецка ў 1774 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Візіты ўніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680 – 1682 гг.: Зборнік дакументаў / Укладальнік Д.В.Лісейчыкаў. – Мінск: Выдавец І.П. Логвінаў, 2009. – 268 с.
2. Грицкевич, А.П. Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI –XVIII вв.) / А.П.Грицкевич. – Минск: Наука и техника, 1979. – 152 с.
3. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 3135.
4. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 3139.
5. НГАБ. – Ф. 1774. – Воп. 1. – Спр. 12.

1. Фундуш князя Юзафа Радзівіла, ваяводы менскага, ардыната клецкага і давыд-гарадоцкага, царкве Узнясення Гасподняга «на арыне» ў Клецку. Радзівілімонты, 16 верасня 1774 г. (запіс у актавай кнізе Новагародскага земскага суда за 1781 г. Новагародак, 19 ліпеня 1781 г.).

[735]

Aktt funduszu na cerkiew Orynskiej od j(aśnie) o(świeconego) x(iążę)cia j(ego)m(oś)c(i) Radziwiłła, wojewody minskiego j(egomości) xiędzu Pawłowi Zdanowiczowi wydanego.

Roku tysiąc siedmsset osmdziesiąt pierwszego m(iesia)ca juli dziewient-nastego dnia.

Na rokach S(więt)o Troieckich ziem(skich) w(ojewodz)tt(w)a nowog(rodzkieg)o porządkiem prawa narodowego w zwyczajnym sonda mieyscu, w miescie J(ego) K(rólewskiej) M(oś)ci Nowogrodka odprawo-wanych, przed nami, Janem Rowińskim prezydującym, Felicjanem Da-nieykiem, Franciszkiem Jabłonskim sendziami, Adamem Woyniłowiczem, sendzią y mieysce pisarza zastępującym, urzędnikami ziemskimi w(oje-

wodz)tt(w)a nowog(rodzkiego), stanąwszy obecnie u sondu patron w(ielmożny) j(egomość) pan Felicyan Wilczewski, rotmistrz w(ojewodztw)a nowog(rodzkiego), wieczystego funduszu zapis od j(aśnie) o(świeconego) xiążęcia j(ego) m(oś)ci Jozefa Radziwiłła, wojewody min(skiego), na rzecz w onym obszerniey we strzedzinie wyrazoną j(ego) m(oś)c(i) xiędzu Pawłowi Zdanowiczowi, parochowi cerkwi Orynskiej, wydany, do aktt podał, ktorego treść takowa:

Józef xiąże Radziwiłł, wojewoda miński, klecki y dawidgrodecki ordynat. Czynie wiadomo tym moim funduszowym zapisem jegomość(i) xiędzu Pawłowi Zdanowiczowi, parochowi cerkwi Oryńskiej pod tytułem Wniebowstąpienia Panskiego założoniei y nastempcom jego danym na to, iz co ja, wojewoda minski, przeyrzawszy, ze cerkiew Orynska czyli to przez nieostrożność, czyli przez inną iakową okoliczność funduszu swojego na pismie nie ma w uzywanych połtory włoki gruntach, z przyczyny odległosci niewygodę znosi, co większa przez zadawnione nierozporządzenia, ludzie, ktorzy by prawem parochialnym do tey cerkwi należeć mieli przeznaczeni y oddzieleni nie są, || [735v] a chcąc zabezpieczyć takowym nieporządkom y chwały Boskiej uszczupleniu, cerkiew pomienioną Orynską funduszem na pismie w potomne wieku ubezpieczyć, grunta teraz do niey należące y w possesyi parocha zostaiące odległe y mniej pożyteczne na blizsze y użyteczniejsze zamienić, oraz fundusz antecessorow moich pomnożyć umysliłem. Jakoż ninieyszym funduszowym na wieczne czasy czyniącym się zapisem moim na zabudowanie plebanij czyli na siedzibę j(egomości) xięża Zdanowicza y następcow jego plac przy cerkwi Orynskiej gruntu oromego z gruntow mieyskich klinem wychodzący, bokiem iednym od goscinka Suchlickiego, drugim od pastwiska Silney, koncem zaś iednym od włoki szpitalney kosciola farnego, drugim od konca grobli mieyskiej, leżący dwadzieście sześć prentow w sobie maiący perpetuo wyznaczam, y że j(egomość) xiądz paroch orynski de nowa radice na takowym placu budować się musi gotowych piniendzy osmssett zł(oty)ch p(o)ll(ski)ch ze skarbu moiego dodać. Za grunt zatym pułtory włoki w sobie zawieraiący we wsi moiey Babaiewiczach sytuowany dotąd w dzierżeniu posesjonalnym j(egomości) xiędza Zdanowicza, parocha cerkwi Orynskiej zostaiący, a in ordine zezwalaiącego listu od j(aśnie) w(ielmożnego) j(egomości) xiędza Felicyana Wołodkowicza, arcybiskupa metropolity całej Rusi, sub data roku tysiäcznego siedmsetnego siedmdziesiątego trzeciego m(iesiä) ca marca dwadziestego dnia wydanego, do dziedzictwa moiego odeszły powiększaiącą, czyniąc zamianę do cerkwi Orynskiej włok pułtrzeci gruntu we trzech poletkach będącego, bokiem iednym od miedzy gruntu włoki szpitalney kosciola farnego, drugim od cwierci gruntu Audrzeja Dawi-

dzięki, końcem zaś od rowu czyli ruczaiu Silna zwanego, drugim od ściany granicznej równie z mieyskimi sytuowanego, w drugim poletku tożsama graniczącego, w trzecim poletku koncem tylko jednym granicę odmieniającego, to iest jednym od sciany równie z mieyskimi, a drugim od rzeki Łani leżącego, iakoto włok dwie wyż wyrażonych do używania j(egomości) xiendza parocha orynskiego, pułwłocz zas na dziaka czyli posługacza cerkiewnego, z wolną spólną paszą, równie || [736] z mieyskimi, wnosząc tylko na takowy grunt poł dymu, z którego podymne do skarbu Rzeczy Pospolitey j(egomość) xiądz paroch orynski płacić obowiązany będzie, na wieczne y nigdy nieodzowne funduią y nadaię czasy.

Przytym wolnego wystawienia browaru y w nim pędzenia wodki y robienia piwa na własne tylko szczegulnie potrzeby, lub w niesposobności swojego wystawienia browaru, pędzenia wodki y robienia piwa takż na własne tylko szczegulnie potrzeby na kazdym postronnym mieyscu bez podlegania kapszczyźnie pozwolam. Hoc praecustodito, ażeby j xiądz paroch orynski y następcy jego wodki ani piwa w miescie Klecku ani też w plebanij swojej szynkow nie zakładali, ani też garcami, pułgarcami, kwartami y kwaterkami nie szynkował, lecz ieżeliby zbywaiący wodki od potrzeby swojej mieć mógł, z przedania hurtowe czyli ogulne na ustroniu, nie zaś w miescie Klecku dozwalam. Szynkowanie zas in quantum by doniesione y dowiedzione istotnie pokazało się, tedy wolność mnie y sukcesorom moim zniesienia browarne zachowuię.

In super wolnego wstępu do lasow moich na opał własny czyli zabudowanie j xiędzu parochowi orynskiemu y następcom jegobdozwalam.

Nad to wolnego mliwa na beczek dwanasie miary wilenskiej we młynach moich kleckim czyli krasnostawskim bez dawania miarek corocznie pozwalam.

Ad hec siana zrobionego wozow piętnasie zimowych wyznaczam, y z folwarku moiego Krasnostawskiego j xdzu parochowi orynskiemu y następcom jego corocznie in perpetuum dawać tenebor.

Żądaiąc zatym usilnie zporządnie czyniącego się chwały Boskiej pomnożenia cieszyć się ludzi moich, którzy prawem parochialnym do cerkwi Orynskiej należec mają oznaczam, jako to według zwyczaiu dawnego połowa miasta Klecka, wieś Babaiewiczze, Siekierzycze, Pankratowicze, Dziemidowicze, Parobki, Kosmowicze, Szczepicze, Harbunowszczyzna, Wiażewicze, Iwanow, Osmołów y Pukielewszczyzna, których to ludzi do parafij swojej wyznaczonych y należących, iżby j xiądz paroch orynski w wierze sttey rzymskiej unito greckiej naukami duchownemi przykladnie utwier-

dzał, y tychże ażeby beż krztow y szlubow nie żyli, a takōż bez krztow y spowiedzi nie umierali, iak naypilniey dozierał, tudzież na krzty, szluby y pogrzeby nadzwyczaj y należytość kosciełną nie wymagał, a tym samym onych nie aggrawował.

Sam oraz j xiądz paroch ninieyszy || [736v] orynski y następcy jego, izby przy cerkwi assiduo rezydował, mszy sttych bezprzyczynnie nie opuszczał, obligacie dopełniał, y iak skromniey w duchownym rządzeniu zachowywał się, iak mocno obastrzam, tak in contra dysponuący się, że carere powinien będzie benefitio ostrzegam.

Cech szwiecki zdawna podług praw sobie służących nienaruszenie zachowuiąc, do cerkwi teyże Orynskiey przyłączam.

Obligacyami zaś fundatorskiemi nadto j xiendza paroch orynskiego y pastępcow jego nie obciążaiąc, tylko zdawna wniesione ostrzegaiąc, ażeby msza stta iedna w każdym tygodniu w dzien sobotni za dusze zmarłych fundatorow, a intęcyą żywych perpetuis temporibus nieodmiennie w cerkwi Orynskiey odprawowana była ubespieczam.

Wolen zatym y mocen iest j xiądz Paweł Zdanowicz, paroch orynski, y następcy jego pomienione benefitium orynskie ze wszystkiemi gruntami y przynależytosciami w ninieyszym funduszowym zapisie wyrażonemi, wiecznemi czasy trzymać, possydować y ku naylepszemu dobru obracać bez naymnieyszey odemnie, successorow moich y nieodkogo innego prepedycyi, przeszkody y interesowania się, y na tom dał tem moy perpetuae foundationis zapis przy uproszonych pieczętarzach podpisem własney stwierdzaiąc ręki.

Pisan roku tysiącznego siedmsetnego siedmdziesiątego czwartego mca wrzesnia szesnastego dnia w Radziwilimontach.

U takowego wieczystego funduszu podpisy rąk tak samego aktora iako y pieczętarzow his verbis:

Jozef xiąże Radziwiłł, woiewoda minski.

Ustnie y oczewiste proszony pieczentarz od j(aśnie) o(świeconego) xięcia jmci Jozefa Radziwiłła, woiewody min(skiego), x(ięs)tt(w)a Kleckiego y Dawidgrodeckiego ordynata, do tego cerkwi Orynskiey pod tytułem Wniebowstąpienia Panskiego założoney wieczysto funduszowego zapisu na rzecz we srzedzinie dostateczniey wyrażoną j(egomości) x(iędzu) Pawłowi Zdanowiczowi, parochowi teyże cerkwi Oryn(skiey), y następcom jego danego podług prawa podpisuię się Stanisław Wendorf mp.

Ustnie y oczewiste proszony pieczętarz od osoby wyz wyrażoney do tego funduszowego zapisu na rzecz intus wyrażoną danego podług prawa podpisuię się Michał Rymsza, o(bożny) w(ojewodztwa) n(owogrodzkieg)o mp.

Ustnie y oczewiste proszony pieczętarz od osoby wyż wyrażoney do tego funduszowego zapisu na rzecz intus wyrażoną danego podług prawa podpisuię się Tomasz Bochwic.

Ktory to takowy fundusz za podaniem onego przez wyż wyrazonego patrona do akt iest do xiąg ziem(skich) w(ojewodztw)a n(owogrodzkieg)o przyienty y wpisany.

Jan Rowinski, pro sendzia w(ojewo)d(ztwa) now(ogrodzkiego).

Franciszek Jabłoński, sendzia zem(ski) w(ojewodztwa) nowog(rodzkiego).

Felicyan Danieyko, sendzia ziem(ski) w(ojewo)dztwa nowog(rodzkiego).

Adam Woyniłowicz, sędzią ziem(ski) w(ojewodztwa) nowogr(odzkiego) mieysce pisarza zastępujący.

НГАБ. – Ф. 1774. – Вон. 1. – Сnp. 12. – Арк. 735–736 адв.

2. Фундуш князя Юзафа Радзівіла, ваяводы менскага, ардыната клецкага і давыд-гарадоцкага, царкве Уваскрасення Гасподняга ў Клецку. Радзівілімонты, 16 верасня 1774 г.

(запіс у актавай кнізе Новагародскага земскага суда за 1781 г. Новагародак, 19 ліпеня 1781 г.).

[737]

Akt funduszu od jo xiążenia jmsci Radziwiła, wojewody min(skiego), j(ego-mości) xiędzu Tomaszowi Zylińskiemu, parochowi cerkwi mieskiej Kleckiej służącego.

Roku tysiąc siedmsett osimdziesiąt pierwszego mca julij dziewietnastego dnia.

Na rokach S(więt)o Trojeckich ziem. ziem(skich) w(ojewodz)tt(w)a nowogr(odzkieg)o porządkiem prawa narodowego w zwyczajnym sądow mieyscu, w miescie J(ego) K(rólewskiej) M(oś)ci Nowogr(odku) odprawowanych, przed nami, Janem Rowińskim prezydującym, Felicyanem Danieykiem, Franciszkiem Jabłaskim sędziami, Adamem Woyniłowiczem, sędzio

mieysce pisarza zastempującym, urzędnikami ziem(skiem)i w(ojewodz) tt(w)a nowog(rodzkiego), stanowszy obecnie u sądu patron w(ielmożny) j(egomość) pan Felicjan Wilczewski, rottm(istrz) w(ojewodz)tt(w)a nowog(rodzkiego), zapis funduszowy od jasnie oświeconego xiążęcia j(ego) m(oś)ci Jozefa Radziwiła, wojewody m(inskiego), na rzecz w onym obszer-niey we strzedzynie wyrażoną j(egomości) xięzdu Tomaszowi Żylinskie-mu, parochowi cerkwi mieskiej Kleckiey, wydany, do akt podał, którego wyrazy takowe:

Jozeff xiąże Radziwiłł, wojewoda m(inski), klecki y dawidgradzki ordynat. Czynie wiadomo tym moim funduszowym zapisem j(egomości) xięzdu Tomaszowi Żylinskiemu, parochowi cerkwi Kleckiey pod tytułem Zmar-tychwstania Panskiego założoney y następcom jego danym na to, iż ja, wojewoda m(inski), przeyrzawszy, ze cerkiew mieyska Klecka czy to przez nieostroznosc, czyli przez inno jakową okolicznosc funduszu swojego na pismie nie ma, w używanych pułtory włoki gruntach z przyczyny odle-głosci niewygodę znosi, co większa przez zadawniene nie rozporządzenia ludzi prawem parochialnym, którzyby do tey cierkwi nalezec mieli przy-znaczeni y oddzieleni nie są, a chcąc zabezpiecz takowym nieporządkom y chwały Boskiey uszczupleniu, cerkiew pomieną mieyską Klecką funduszem na pismie w potomne wieki ubezpieczyc, grunta do niey należące y w posseysi parocha zostające odległe y mniej pożyteczne || [737v] na blisze y pożyteczniejsze zamienic oraz fundusz antecessow moich pomnożyc umysliłem, iakoz ninieyszym funduszowym na wieczne czasy czyniącym się zapisem moim, za plac j(egomości) xięzdu parochowi cerkwi mieyskiej Kleckiey prentow czternascie w sobie mający w ręku situowany, iednym bokiem od cmętacza xx(ięzy) dominikanow, drugim od placu domowstwa Zyda Owsieja, kącem zas jednym od sadu tychze xięży domienikanow, drugim od rynku leżący, uczyniwszy zamiane na siedzibę j(egomości) x(ię-dzu) Żylinskiego y następcom jego plac z należyty m plebanij zabudowa-niem przy cerkwi mieyskiej prętow dwanasce w sobie mający, iednym bokiem od ulicy Ceperskiej, drugim od Zyda Falka złotnika, kącem zas jed-nym od Zyda Jankiela, drugim od cmętacza teyze cerkwi leżący ze takowy plac do zupełnego zabudowania w gospodarstwie szczupłosc mieysca ma-jący plac czyli ogród za miastem, jednym bokiem od między ogrodowego gruntu xięży domienikanow, drugim od między Hrehorego Szykuciewicza z trzema kopcami wysypanemi, kącem zas jednym od goscinca, drugim od paszy Silney nazwaney sytuowany perpetuo wyz naznaczam, item kawa-łek placu, na którym szpital cerkiewny stoi, graniczący bokiem jednym od ulicy Dubatowskiej, drugim od szpitalu xięży domienikanow, koncem jed-nym od ulicy Ceperskiej, drugim od parkanu tychze xx(ięzy) domienika-

now perpetuo przyłączam y nadaje za grunt latem pułtory włoki w sobie zawierający we wsi mojej Babajewiczach situowany, dotąd w dzierzeniu posesjonalnym j(egomości) xiędza parocha cerkwi mieyskiey zostający a in ordyne zezwalającego listu od j(aśnie) wielm(ożnego) j(egomości) xiędza Felicjana Wołodkowicza, arcybiskupa metropolity całej Rusi sub data roku tysięcznego siedymsetnego siedymdziesiątego trzeciego m(ie-sią)ca marca dwudziestego dnia wydanego do dziedzictwa mojego odeszły powiększając czyniąc zamianę do cerkwi mieyskiey Kleckiej włok puł-trzeci gruntu, to jest dwie włoki do używania j(egomości) xiędza parocha mieyskiego, iednym bokiem od między Zmitra Kowalewskiego, drugim od między Romana Palczyka, koncem zas we wszystkich trzech poletkach rownie z mieyskimi gruntami situowane, pułowocz zas na dziaka, czyli posługacza cerkiewnego, zdawna dziakowski nazwany, iednym bokiem od między || [738] Andrzeja Kasparowicza, drugim od sciany granicznej, kącami obydwoma takoz rownie z mieyskimi gruntami, we wszystkich trzech poletkach situowany z wolno spolno paszo rownie z mieyskimi, wnosząc tylko na takowy grunt puł dymu, z ktorego podymne do skarbu Rzeczy Pospolitey j(egomość) xiądz paroch mieyski klecki płacic obowiąz-zanym będzie nawieczne a nigdy nieodzowne funduje czasy y nadaje.

Przytym wolnego wystawienia browarne y w nim pędzenia wodki y robie-nia piwa na własne tylko szczegulnie potrzeby, lubo w niesposobności swo-jego wystawienia browaru, pędzenia wodki y robienia piwa takoz na wła-sne szczegulnie potrzeby na kazdym postronnym mieyscu bez podlegania kapszczyźnie pozwalam. Hoc prekustodito, ażeby j(egomość) xiądz paroch klecki y następcy jego wodki ani piwa w miescie Klecku ani tez w plebanij swojej y szynkow nie zakładał, ani też garcami, kwartami y kwaterkami nie szynkował, lecz jeżeliby zbywający wodki od potrzeby swojej miec mógł, zprzedanie hurtowe czyli ogulne na ustroniu, a nie w miescie Klec-ku dozwalam szynkowanie zas inkwantumby doniesione y dowiedzione istotnie pokazało się, tedy wolność mnie y sukcesorom moim zniesienia browaru zachowuje.

In super wolnego wstępu do lasow moich na opał własney czyli zabudo-wanie j(egomości) xiędzu parochowi mieyskiemu y nastempcom jego do-zwalam.

Nad to wolnego mliwa na beczek dwanasce miary wilen(skiey) we mły-nach moich kleckim czyli krasnostawskim bez dawania miarek corocznie dozwalam.

Zadając zatym usilnie zsporzadnie czyniącego się chwały Boskiey pomno-żenia cieszyć się ludzy moich, ktorzy prawem parochialnym do cerkwi

mieyskiew należec mają oznaczam, iako według zwyczaju dawnego połowe miasta Klecka, wies Kuchczyce, Jakszyce, Liskow, Boryczow, Hrybow-szczyna y Łukawiec, ktorych to ludzi do parafij swojej wyznaczonych y należących, iżby j xiądz paroch mieyski klecki w wierze s(wię)ttey katolickiej rzymskiej unito greckiej naukami duchownemi przykładami utwierdzał, y tychże ażeby bez szlubow y krztow nie żyli, a takōż bez krztow y spowiedzi nie umierali, jak nayspilniey dozierał, tudziez na krzty y szluby y pogrzeby nadzwyczaj y należytosc koscielną nie wymagał, a tym samym y onych nie agramował.

Sam oraz j(egomość) xiądz paroch ninieyszy mieyski y następcy jego iżby assiduo przy cerkwi rezydował, mszy świętey bez przyczynnie nie opuszczał, obligacye dopełniał, jak nayskromniey w duchownym rządzeniu zachował się jak mocno obastrzam, tak in contra dysponujący się, ze care-re powinien będzie beneficio ostrzegam.

Cech krawiecki zdawna podług prawa sobie służących nienaruszenie zachowując, do teyże cerkwi mieyskiej Kleckiej przyłączam.

Obligacyami zas fundatorskimi nad to j(egomości) xiędza parocha mieyskiego y pastępcow || [738v] jego nie obciążając, tylko zdawna wniesione ostrzegając, ażeby msza święta jedna w kazdym tygodniu we strzodę za duszę zmarłych fundatorów y na jntencją żywych perpetuis temporibus nieodmiennie z cerkwi mieyskiej Kleckiej odprawowana była ubespieczam.

Wolen zatym y mocen jest j(egomość) xiądz Tomasz Zylinski, paroch cerkwi mieyskiej Kleckiej, y następcy jego pomienione beneficium mieyskie ze wszystkiemi gruntami y nalezytosciami w ninieyszym funduszowym zapisie wyrażonemi, wiecznemi czasy trzymac, possydowac y ku naylepszemu pożytku obracac bez naymnieyszey odemnie, sukcessorów moich y niodkogo innego prepedycij, przeszkody y interesowania się, y na tom dał ten moy perpetuae foundationis zapis przy uproszonych pieczętarzach podpisem własney stwierdzając ręki.

Pisan roku tysiācznego siedymsetnego siedymdziesiątt czwartego m(ie-się)ca wrzesnia szesnastego dnia w Radziwilimontach.

U takowego funduszu podpisy rąk tak samego aktora jako też y pieczętarzow tymi wyrażają się słowy:

Jozef xiąże Radziwiłł, wojewoda min(ski).

Ustnie y oczewisto proszony pieczętarz od j(aśnie) o(świeconego) xią-zecia jmsci Jozefa Radziwiła, wojewody min(skiego), xięstwa Kleckiego

y Dawidgrodeckiego ordynata, do tego cerkwi mieyskiej y Kleckiej pod tytułem Zmartwychstania Panskiego założoney wieczysto funduszowego zapisu na rzecz we strzedzinie dostateczney wyrażoną j(egomości) xiędzu Tomaszowi Zylinskiemu, parochowi teyże cerkwi mieyskiej Kleckiej, y nastempcom jego danego podług prawa podpisuję się Stanisław Wendorff mps.

Ustnie y oczewisto proszony pieczetarz od osoby wyż wyrażoney do tego funduszowego zapisu na rzecz intus wyrażoną danego podług prawa podpisuję się Michał Rymsha, o(bożny) w(ojewodztwa) n(owogrodzkiego) mps.

Ustnie y oczewisto proszony pieczętarz od osoby wyż wyrażoney do tego funduszowego zapisu na rzecz intus wyrażoną danego podług prawa podpisuję się Tomasz Bochwicz mps.

Ktory to takowy funduszowy zapis za podaniem onego przez wyż wyrażonego patrona do akt jest do xiąg ziem(skich) w(ojewodztwa) nowog(rodzkiego) przyienty y wpisany.

Jan Rowinski, pro sendzia w(ojewo)dztt(wa) now(ogrodzkiego).

Franciszek Jabłoński, sen(dzia) zem(ski) w(ojewodztwa) now(ogrodzkiego).

Felicyan Danieyko, sendzia zem(ski) w(ojewodztwa) nowog(rodzkiego).

Adam Woyniłowicz, sędzią zem(ski) w(ojewodztwa) n(o)w(o)gr(odzkiego) miejsce pisarza zastępujący.

НГАБ. – Ф. 1774. – Вон. 1. – Сnp. 12. – Арк. 737–738 адв.

Урублеўскі В.В. (г. Мінск)

МЕТРЫЧНЫЯ КНІГІ ГРЭКА-КАТАЛІЦКАЙ КАНФЕСІІ
ЯК КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ ШТОДЗЁННАСЦІ БЕЛАРУСКАГА
СЯЛЯНСТВА Ё XVIII ст.

Метрычныя кнігі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ўяўляюць сабой адзін з найлепшых збораў метрычных кніг XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі. Асобная частка метрычных кніг грэка-каталіцкіх і праваслаўных цэркваў, каталіцкага касцёла за гэты перыяд таксама зберагаецца ў Дзяржаўным гістарычным архіве Літвы (ДГАЛ) і Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве (РДГА) у Санкт-Пецярбургу («Архіў уніяцкіх мітрапалітаў»).

Метрычныя кнігі грэка-каталіцкай або ўніяцкай канфесіі XVIII ст. у параўнанні з метрыкамі іншых хрысціянскіх супольнасцей захаваліся найлепш і з'яўляюцца найбольш інфарматыўнымі пры даследаванні сялянскай штодзённасці. Усяго ў фондзе НГАБ «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя» (ф. 136) налічваецца 340 адз. зах. прыходскіх, якія храналагічна ахопліваюць другую палову XVIII ст., і 273 адз. зах. дэканацкіх метрычных кніг, складзеных у 1796–1800 гг. Пры гэтым найлепш прадстаўлена Менскае ваяводства (75%). Самымі раннімі і поўнымі метрыкамі ўніяцкіх цэркваў могуць лічыцца метрычныя кнігі аб народжаных і шлюбаваных Пагосцкай царквы Аршанскага пав. Віцебскага ваяв. за 1707–1766 гг. [10], аб народжаных і памерлых Жодзінскай царквы Менскага пав. за 1745–1794 гг. [9], аб народжаных Смалявіцкай царквы за 1730–1800 гг. [4], аб народжаных Вузлянскай царквы Менскага пав. за 1744–1799 гг. [8], аб народжаных Усялюбскай царквы Навагрудскага пав. за 1713–1799 гг. [16].

Метрычная кніга аб народжаных Пагосцкай грэка-каталіцкай (уніяцкай) царквы Святых апосталаў Пятра і Паўла Аршанскага пав. Віцебскага ваяв. (сучасная в. Пагост Бярэзінскага р-на Мінскай вобл.) за 16.02.1707–23.06.1766 змяшчае звесткі аб хрышчэнні і вянчанні прыхаджан [10]. Яна складаецца са штытых разам 79 аркушаў, кожны з якіх памерам 30 см у даўжыню і 9 см у шырыню. Кнігу можна падзяліць на дзве часткі. У першай частцы (аркушы 1–57) фіксуюцца акты хрышчэння за 1707–1766 гг., а ў другой (аркушы 58–79) — вянчання за 1726–1766 гг. Выключэнне складае акт шлюбу Івана, сынаўца (г.зн. сына брата) пагосцкага іерэя, з Арынай, дачкой Аўдакіма

Слабка (адбыўся 1 лістапада 1728 г.), які змешчаны ў першай частцы [10, арк. 4]. Запісы другой часткі падшыты да кнігі літарамі ўніз. Паўустаўным пісьмом на старабеларускай мове пададзены запісы аб хрышчэнні за 1707–1732 гг. (30 адзінак) [10, арк. 1–8 адв.], запісы аб вячанні за 1728–1731 гг. (11 адзінак) [10, арк. 77–78 адв.]. Частка ранейшых і ўсе пазнейшыя запісы (пасля 1731–1732 гг.) змешчаны па-польску.

Метрычная кніга аб хрышчаных і шлюбаваных Жодзінскай уніяцкай Пятра-Паўлаўскай царквы Менскага пав. і ваяв. ахоплівае перыяд за 04.10.1745–29.11.1771 [5]. Яна складаецца з 33 аркушаў, кожны з якіх памерам 15,5 см у даўжыню і 19 см у шырыню. Тытульны аркуш змяшчае наступны запіс: «Метрыка хростаў і шлюбаў, якая вялася пры царкве Жодзінскай Мітрафанам Васілеўскім, прэсвітарам жодзінскім з 28 верасня 1745 г.» [5, арк. 1]. Аднак найбольш ранняя дата ў кнізе з’яўляецца 4 кастрычніка 1745 г., да таго ж святаром Жодзінскай царквы, пачынаючы з 23 кастрычніка 1747 г., нязменна называецца Рыгор Васілеўскі. На першых двух аркушах кнігі згадваюцца падзеі хрышчэння ў 1745, 1747, 1749, 1753, 1755 гг. яго шасці дзяцей, народжаных у шлюбе з Агатай Самовіч, дачкой колішняга жодзінскага прэсвітара Пятра Самовіча [5, арк. 1 адв.–2]. Гэтым дадзеная кніга падобная на папярэднюю, дзе падзеі хрышчэння дзяцей у святарскай сям’і вынесены на пачатак кнігі. Метрыкі аб хрышчэнні змяшчаюцца на першых 26 аркушах, метрыкі аб шлюбе — на аркушах 27–33. Лагічным працягам згаданай метрычнай кнігі з’яўляецца пазнейшая метрыка аб хрышчаных за 04.01.1773–30.08.1794 [6]. Яе памеры іншыя, чым у папярэдняй: 30 см у даўжыню і 10 см у шырыню. Першыя пяць гадоў святаром працягваў быць Рыгор Васілеўскі, у 1779–1780 гг. прэсвітарам з’яўляўся Мірановіч, у 1780–1781 гг. — Мацей Васілеўскі (1753 г.н., сын Рыгора), у 1782–1794 гг. — Мікалай Мажэйка. Абедзве часткі згаданай метрычнай кнігі Жодзінскай царквы вяліся на польскай мове.

Метрычная кніга Шыпянскай царквы за 14.02.1795–20.10.1820 вялася на польскай мове ў перыяд уваходжання паселішча Шыпяны ў склад Ігуменскага пав. Мінскай губ. Расійскай імперыі [14]. Акрамя гэтага, яна з’яўляецца пэўным прыкладам вядзення запісаў аб памерлых. Уся кніга складаецца з 75 аркушаў, кожны з якіх памерам 21 см у даўжыню і 33 см у шырыню. Запісы аб памерлых за 14.02.1795–

20.10.1800 размяшчаюцца на першых васьмі аркушах. Парохам царквы гэтага перыяду з’яўляўся Стафан Кляеўскі.

Метрычная кніга Гатаўскай уніяцкай царквы аб народжаных за 1730–1786 гг. уяўляе сабой сукупнасць польскамоўных запісаў аб хрышчэнні, выпісаных з іншай метрычнай кнігі [15]. Для такой вышывы даюць падставу загалолак справы «Копія хросных метрык Гатаўскай царквы Менскага пав.» і завяральны запіс, зроблены яе гатаўскім парохам Рыгорам Навіцкім, са словамі «такавая копія з аўтэнтычнай кнігі хросных метрык Гатаўскай парафіі» [15, арк. 114]. Справа складаецца са 114 аркушаў, кожны з якіх памерам 21 см у даўжыню і 33,5–34 см у шырыню.

Метрычная кніга Мацеевіцкай Мікалаеўскай царквы Менскага пав. (сучасная в. Мацеевічы Пухавіцкага р-на Мінскай вобласці) са звесткамі аб хрышчэнні за 20.07.1773–20.06.1791 і вячанні за 05.10.1774–28.10.1793 змяшчаецца на 57 аркушах, кожны з якіх памерам 17 см у шырыню, 20 см у даўжыню [13]. Тытульны аркуш з’яўляецца ўнікальным прыкладам выкарыстання старабеларускага ўстаўнога кірылічнага пісьма ў другой палове XVIII ст., калі ў справаводстве дамінавала польская мова. Ён змяшчае запіс, сэнс якога такі: «Згаданая метрыка пры царкве Мацеевіцкай, храме Свяціцеля Мікалая, свяшчэнным іерэем Іванам Косткай, прэсвітарам мацеевіцкім, пісалася з 20 ліпеня 1773 г. Выпіс рукою сваёю (зrabіў) Андрэй Крыжановіч» [13, арк. 1]. Запіс знаходзіцца ў браме, упрыгожанай раслінным і геаметрычным арнаментом. У правым верхнім куце — выява сонца, у левым верхнім — маладзіка. Верагодна, афармленне, як і выпіс, належыць творчасці згаданага Андрэя Крыжановіча. Усе метрычныя запісы ў кнізе зроблены на польскай мове. Першыя 35 аркушаў займаюць акты хрышчэння, астатнія 22 — вячання. Другая частка кнігі аб падзеях шлюбу пададзена літарамі ўніз. На прыкладзе згаданай метрычнай кнігі таксама прасочваецца спадчынны характар служэння ў грэка-каталіцкай парафіі — Яна Костку ў 1790 г. змяніў Стафан Костка (верагодна, сын) [13, арк. 56].

Прыведзеная характарыстыка ўніяцкіх метрычных кніг сведчыць пра адметнасць у афармленні, рознасць у колькасці і памерах аркушаў кожнай з іх. Усе гэтыя дэталі дазваляюць адрозніць прыходскі экзэмпляр кнігі ад дэканацкага. Так, прыходскія метрычныя кнігі ахопліваюць невялікі прамежак часу, маюць невялікі фармат. Тытульны аркуш у іх, як правіла, па-мастацку афармлены. Дэканац-

кія экзэмпляры метрык маюць вялікі фармат, ахопліваюць вялікі прамежак часу, не маюць тытульнага аркуша.

На падставе запісаў прадстаўленых уніяцкіх метрычных кніг разгледзім асобныя рысы штодзённасці сялянства ў другой палове XVIII ст. Асноўныя параметры прыватнай і грамадскай штодзённасці, якія магчыма вылучыць пры разглядзе метрычных кніг: 1) асаблінасці правядзення абраду хрышчэння (на які час прыходзіцца найбольшая колькасць хрышчэнняў, з чым звязана дадзеная з'ява); 2) асаблінасці заключэння шлюбаў (на які час прыходзіцца найбольшая іх колькасць, з чым звязана; сярэдні ўзрост уступаючых у шлюб; выпадкі заключэння двух і трох шлюбаў); 3) асаблінасці смяротнасці (на які час прыходзіцца, з чым звязана); 4) прычыны смерці (хвароба, забойства, няшчасны выпадак і г.д.); 5) імёны (распаўсюджанасць, формы, імёны-абярэгі); 6) звесткі аб сялянскіх байструках (народжаных па-за шлюбам дзецяў — «бахурах», «крапіўніках»); 7) удзел святароў (ці шляхты) у якасці сведкаў ці хросных у сялян.

У вышэйзгаданым уніяцкім катэхізісе ў раздзеле «Ці трэба ахрышчанага ў метрыкі запісваць» падрабязна распісаны фармуляр адпаведнай метрычнай кнігі [1, с. 14]. Па прычыне арыентаванасці першага раздзела метрычных кніг выключна на падзею хрышчэння дата нараджэння ў іх не фіксавалася. У сярэднім у Пагосцкай парафіі хрысцілася 16–19 дзяцей за год. Усплёск хрышчэнняў прыходзіўся на студзень–сакавік, кастрычнік–лістапад, якраз на той перыяд, калі сяляне не былі асабліва абцяжараны гаспадарчымі працамі. У 1758–1760 гг. у метрычнай кнізе Жодзінскай царквы фіксуецца 10–12 хрышчэнняў, якія, галоўным чынам, прыходзяцца на летнія месяцы. Далей колькасць хрышчэнняў павялічылася. У сярэднім за год фіксавалася хрышчэнне 14–15 чалавек, пры максімальнай колькасці хрышчаных у 1775 і 1777 гг. (18 чалавек) і мінімальнай у 1782 г. (9 чалавек). Найбольшая колькасць хрышчэнняў прыпадала на зімовыя месяцы (люты — 21, снежань — 19, студзень — 18), найменшая — на веснавыя (касавік — 6, сакавік — 5). Верагодна, дадзены феномен можа быць звязаны са святарскай практыкай перапісваць даныя з картак у сшытак напрыканцы старога года да пачатку новага. Некаторая частка картак гублялася і адпаведна з метрычных кніг выпадалі асобныя месяцы.

У якасці хросных бацькоў прадпісвалася мець адну пару кумоў, якія б не знаходзіліся паміж сабой у духоўным сваяцтве [1, с. 12–13].

Забарона парушаць колькасць кумоў была больш правамернай для сялян, прадстаўнікоў замкнёнай сельскай абшчыны. Шляхта часцей парушала яе, бо ад колькасці кумоў залежала прэстыжнасць сям’і ў вачах грамадства.

Фармуляр метрычнай кнігі аб вячанні падпісваўся тым жа ўніяцкім катэхізісам Л. Кішкі 1722 г. у раздзеле «Ці патрэбна ў кнізе, празванай метрыкай, занатоўваць імёны і прозвішчы ўступаючых у шлюбны стан» [1, с. 81]. Перад вячаннем парафіянам неабходна было прайсці трайное агалашэнне будучай падзеі шлюбу, якое здзяйсняў святар у нядзелю на працягу трох тыдняў. Узрост жаніха на момант заключэння шлюбу мог складаць 14 гадоў, узрост нявесты — 12 гадоў [1, с. 74]. Калі ў парафіян не было заўваг адносна годнасці жаніха ці цнатлівасці нявесты, то шлюб заключаўся бесперашкодна. Статыстыка шлюбаў сведчыць пра тое, што на год іх заключалася ад васьмі да дванаццаці. Сведкамі на заключэнні шлюбаў выступалі двое сялян мужчынскага полу, як правіла з ліку сяброў, родзічаў, добрых суседзяў. Адбывалася вячанне не толькі ў асноўнай царкве парафіі, але таксама ў Дулебскай капліцы [10, арк. 63]. Большая частка вячаннняў прыходзілася на вольны ад сельскагаспадарчых работ кастрычнік. Так, у 1759 г. з сямі заключаных шлюбаў шэсць прыпадала на гэты месяц [10, арк. 63 адв.–64]. У наступным 1760 г. усе шлюбы прыходзіліся на кастрычнік [10, арк. 62 адв.–63 адв.]. Заканамернасцю, якая не прапісана катэхізісам, але вынікае з метрычных кніг, з’яўляецца звычайная практыка вячання ў царкве той парафіі, з якой паходзіла нявеста.

Рэдкімі выпадкамі былі вячанні паміж прыгоннымі розных паноў. Так, 27 кастрычніка 1790 г. у Косінскай царкве заключаны шлюб паміж працавітымі маладым Міхам з Гарадзішча Радзівілаў і дзяўчынай Геленай Арцішэўскай з Гарадзішча Тышкевічаў [7, арк. 75 адв.].

Колькасць і абавязкі сведкаў у «Катэхізісе» не агаворваліся. Як правіла, яны былі мужчынскага полу, у колькасці трох чалавек [7, арк. 17].

Пэўным параметрам штодзённасці, які можна вылучыць на падставе метрычных запісаў аб смерці, з’яўляецца статыстыка смяротнасці. У дадзеным кантэксце неабходна вызначыць, на які час прыпадае найбольшая колькасць выпадкаў смерці. У 1795–1800 гг. такімі месяцамі для парафіі Шыпянскай царквы з’яўляюцца сакавік (22) і красавік (26 выпадкаў). Згаданая статыстыка вельмі адпавядае характарыстыцы сакавіка і красавіка як самых галодных і багатых на

захворванні месяцаў. Найменш смярцей прыходзілася на летнія месяцы (чэрвень — 6, ліпень — 8, жнівень — 8). Аднак адсутнасць інфармацыі аб дзіцячай смяротнасці не дазваляе лічыць дадзеныя звесткі канчатковымі. Прычыны смерці прадстаўленая метрычная кніга не асвятляе.

Паводле рэфармацыйнага запісу ўніяцкай візіты Ігуменскага дэканата за 11 лютага 1788 г., які знайшоў адбітак у метрыцы Шацкай царквы, святары абавязваліся пазначаць у метрычных кнігах аб смерці ўзрост і прыналежнасць нябожчыка да канкрэтнага населенага пункта [12, арк. 20 адв.]. Дадзеныя дэканацкія прадпісанні незаўсёды ўлічваліся своєчасова. Так, парох Цітвянскай царквы Даніэль Сушчынскі пачаў пазначаць узрост нябожчыкаў толькі з 1 мая 1791 г., прыналежнасць памерлага да пэўнага паселішча стала адлюстроўвацца ім толькі з 22 красавіка 1798 г. [11, арк. 29 адв., 45]. Дадзеная з’ява дае магчымасць высветліць сярэдні ўзрост памерлых і тым вылічыць сярэднюю працягласць жыцця ў асобна ўзятай мясцовасці.

Пры аналізе Косінскай метрычнай кнігі, складзенай Тамашом Мірановічам, аб памерлых за 1790–1800 гг. адразу кідаецца ў вочы яўная розніца ў колькасці запісаў за кожны канкрэтны год. Так, калі ў 1792 г. запісаў аб смерці і пахаванні было зроблена 85, то ў 1798 г. — 18. Верагодна, запісы фіксаваліся ў асобныя гады не цалкам. Аднак істотная розніца з бліжэйшым паказчыкам у дачыненні да 1792 г., які прыходзіцца на 1794 г. (63 запісы), сведчыць пра асаблівыя працэсы ў дадзенай мясцовасці (магчыма, мела месца эпідэмія). Прааналізаваўшы запісы за 1792 г., вызначаем, што колькасць памерлых асоб мужчынскага полу складала 40, жаночага — 45 чалавек. Высокай была дзіцячая смяротнасць (11 хлопчыкаў да пяці гадоў — 26%, 19 дзяўчынак да пяці гадоў — 44%). Сярэдняя працягласць жыцця ў Косінскай парафіі для мужчын (ад шасці гадоў) складала 46 гадоў, для жанчын (ад шасці гадоў) — 54 гады. У цэлым, гэта сведчыць пра дэмаграфічную сітуацыю ў парафіі Косіна ў згаданы перыяд. У некаторых выпадках тлумачацца прычыны смерці. Так, 2 студзеня 1793 г. 27-гадовы селянін Ціт Мятліцкі з Хациянова загінуў трагічнай смерцю — быў заціснуты брусам [7, арк. 116 адв.]. Але такія запісы з’яўляюцца хутчэй адступленнем ад правіла. На старонках метрычнай кнігі за 1790–1795 гг. зафіксаваны адзін выпадак адпявання каталічкі — 90-гадовая Марыяна з Юрэвічаў Замбрыцкая была пахавана на грэка-каталіцкім цвінтары Прудзіцкай царквы 17 жніўня 1793 г. [7, арк. 119]. У той

час, калі больш заможныя парафіяне хаваліся ў царкве або на храмавым цвінтары, звычайныя абывацелі-сяляне хавалі нябожчыкаў на мясцовых вясковых могілках, асвечаных або не асвечаных парохам.

Як адзначалася вышэй, дзіцячая смяротнасць сур'ёзна перавышала дарослую, таму з мэтай эканоміі часу і паперы некаторыя святары называлі агульную лічбу памерлых дзяцей за месяц па канкрэтнай вёсцы. Так, парох Шацкай уніяцкай царквы Базыль Вярбіловіч зафіксаваў траіх дзяцей памерлымі ў жніўні 1775 г. у вёсцы Леановічы і шасцёра памерлымі ў верасні таго ж года ў вёсцы Задашчэнне [12, арк. 6 адв.]. Парох Цітвянскай царквы Габрыэль Сушчынскі наадварот фіксуе ў адным запісе імёны пяці дзяцей, памерлых у снежні 1759 г. [11, арк. 4 адв.].

Метрычныя кнігі аб памерлых, апісваючы падзеі смерці некарэнных жыхароў сваёй мясцовасці, могуць сведчыць аб пэўных падзеях з гісторыі. Так, у метрычнай кнізе той жа Шацкай царквы ёсць запісы аб смерці таварыша Пінскай брыгады Яна Паўлякоўскага за 1792 г. і радавога той жа брыгады Войцаха Букоўскага за 1793 г. [12, арк. 27 адв.–28]. Верагодна, гэта брыгада кватаравала ў згаданы перыяд у мястэчку Шацк.

Асобныя метрычныя кнігі ўніяцкіх цэркваў аб памерлых фіксуюць важныя дэканскія прадпісанні адносна жыццёвых стасункаў святара з парафіянамі. Паводле адпаведнага загаду ад 15 ліпеня 1769 г., святар з Ігуменскага дэканата, выкліканы ў дом смяротна хворага чалавека для споведзі і прычашчэння, абавязаны прывесці з сабой некалькі годных сведкаў для сведчання апошняй волі паміраючага на той выпадак, калі ён пажадае ахвяраваць святару грошы за малітвы аб спачыне душы або папросіць родных паставіць у царкве свечкі. Святарам забаранялася таргавацца адносна памеру ахвяраванняў, а задавальвацца тым, што дае парафіянін [12, арк. 1].

Імёны народжаным уніятам надаваліся паводле грэка-каталіцкага календара ў гонар святых. Выбар імя далёка не заўсёды залежаў ад супадзення дня хроста з днём шанавання пэўнага святога, у гонар якога і называлі ахрышчанага. Даволі частай з'явай было наданне немаўляці імені таго святога, шанаванне памяці якога прыходзілася на іншы дзень. Гэта магло залежыць ад жадання святара і бацькоў. Разам з афіцыйнымі імёнамі у метрычных кнігах Жодзінскай царквы ўжываліся таксама прастанародныя формы. 25 чэрвеня 1759 г. хрышчаны Манусь Калінчык, а праз два дні хлопчык з імем Мануіл Матусевіч [5,

арк. 13]. Іншымі бытавымі формамі кананічных імён лічыліся Алесь, Бася, Грыпіна, Саўка, Стася, Францысь, Хадося, Хвеська, Цімох. У выпадку частай дзіцячай смяротнасці ў сям'і нованароджанаму маглі даваць імя аднаго з бацькоў або аднаго з біблейскіх асоб (найбольш пашыранымі імёнамі былі Адам і Ева) [2, с. 317]. Гэтае назіранне пацверджана на прыкладзе сям'і Яна і Еўдакіі Вежкаў, у якіх доўгі час не было дзяцей, а 16 студзеня 1760 г. была хрышчана іх двойня — Адам і Ева [5, арк. 13 адв.].

У 1755–1757 гг. на аркушах метрычнай кнігі Гатаўскай царквы згадваюцца 31 мужчынскае і 18 жаночых імён хрышчаных дзяцей. Сярод мужчынскіх дамінавалі Іаан (7 выпадкаў хрышчэння), Стафан (6), Тэадор (5); сярод жаночых — Агафія (7), Ганна (6), Еўдакія (5). У 1785–1787 гг. колькасць жаночых імён павялічылася да 34, у той жа час колькасць мужчынскіх засталася той жа — 31. Такі феномен звязаны з павялічанай колькасцю хрышчаных (а значыць, і народжаных) у гэтыя гады дзяўчынак у параўнанні з хлопчыкамі — 63:37. У папярэдні перыяд 1755–1757 гг. колькасць хлопчыкаў пераважала над колькасцю дзяўчынак — 54:43. Пашыранымі жаночымі імёнамі ў гэты перыяд былі Агафія (9), Параскева (8), Кацярына (4); мужчынскімі — Аўксентый (4), Адам (3). Імёнамі, што сустракаюцца ў згаданай крыніцы, але мала распаўсюджаны ў іншых мясцовасцях, з'яўляюцца Аўксентый, Януарый, Ясон, Калінік, Глікерыя, Уксымія.

У метрычнай кнізе галоўным чынам фіксуецца поўная кананічная форма імя, хаця маюцца і выключэнні. Так, 26 лютага 1755 г. ахрышчаны хлопчык з імем Тарас, сын Мікалая і Юсцініі Занковічаў. На наступны дзень, 27 лютага пры хрышчэнні імя Тарасій атрымаў сын Васіля і Таццяны Мельнікаў [15, арк. 19]. Варта дапусціць, што тэкст «аўтэнтычнай» метрыкі змяшчаў імёны ў іх прастанародных формах, а значыць, больш набліжаўся да простага сялянскага асяроддзя. Разам з тым у тэксце сустракаюцца і кур'ёзы, верагодна, звязаныя з памылкамі пры яго перапісванні з картак у кнігу. Так, імя хрышчанага 18 сакавіка 1785 г. сына Андрэя і Анастасіі Скібічаў у метрыцы не пазначана [15, арк. 65].

У той час як у метрычнай кнізе Гатаўскай царквы падаюцца кананічныя формы імён дзяцей і бацькоў, у кнізе Мацеевіцкай царквы за 1773–1779 гг. кананічнымі з'яўляюцца толькі імёны большасці хрышчаных. Імёны бацькоў падаюцца ў формах бытавання, што дазваляе назіраць іх у выглядзе паўсядзённага ўжывання. Рэдкімі і не-

кананічнымі формамі імён, якія выкарыстоўваліся парафіянамі Мацеевіцкай царквы, з’яўляюцца Агапа, Алесь, Анан, Аўдзюха, Варуша, Гарпіна, Грышка, Іоўка, Кірый, Паўлюк, Параскія, Парася, Хводар, Хоўра. За гэты перыяд занатаваны два выпадкі хрышчэння дзяцей, бацькі якіх не пазначаны. Аднак у абодвух выпадках гэта хутчэй выпадковасць, чым згадка пра існаванне незаконнанароджаных (байструкоў) [13, арк. 4]. Вылучаюцца дзве асноўныя формы падачы інфармацыі аб бацьках хрышчаных — «ад бацькі Яна Бурага і ад маці Аўдзюхі» (без дзявочага прозвішча маці) [13, арк. 1], «ад бацькі Хводара Самца і ад маці Агапы Шыдлоўскай» (з дзявочым прозвішчам маці) [13, арк. 4 адв.].

На прыкладзе іншых метрычных кніг нярэдка з’яўляецца падача метрычных запісаў аб байструках літарамі ўніз.

Немалаважным аспектам штодзённага жыцця з’яўляюцца ўзаемаадносіны святарскай сям’і з сялянамі. Аб гэтым можа сведчыць метрычная кніга Пагосцкай царквы, якая цалкам складзена ў часы служэння ў парафіі прадстаўнікоў грэка-каталіцкага святарскага роду Нарановічаў. У 1726–1745 гг. святаром значыўся Юрый Ян Нарановіч (верагодна, сын згаданага вышэй Пятра Нарановіча) [10, арк. 1–18], пачынаючы з 20 студзеня святарскія абавязкі ажыццяўляў Аляксандр Нарановіч (верагодна, сын Юрыя Яна) [10, арк. 18–56 адв.], якога ў сваю чаргу ў красавіку 1766 г. замяніў яго сын Тэадор Нарановіч [10, арк. 56 адв.–57 адв.]. Аднак, як сведчаць далейшыя дакументы, бацька яшчэ не адышоў ад спраў, а пакінуў свайго сына толькі вікарыем. У 1774 г. Аляксандр Нарановіч за ўласныя грошы ўзвёў на царкоўным цвінтары капліцу [3, арк. 14 адв.]. Спадчынны характар служэння, калі парафія пераходзіла ў спадчыну ад бацькі да сына прывёў да збліжэння святарскай сям’і з сям’ямі простых выхароў Пагоста і яго ваколіц. Неаднаразова (у сярэднім адзін раз за месяц) у метрычнай кнізе прадстаўнікі святарскай сям’і выступалі хроснымі бацькамі сялянскіх дзяцей. 27 студзеня 1751 г. дзяўчынку з імем Ксенія Дзюбайла хрысціў сын святара Аляксандра Нарановіча — Тэадор, а 23 лютага 1751 г. на хросце Еўдакіі Кашэль у якасці хроснай прысутнічала яго дачка Ганна [10, арк. 29].

Метрычныя запісы XVIII ст. не фіксуюць падзею нараджэння, вельмі рэдка раскрываюць прычыну смерці, аднак дазваляюць зрабіць назіранне ў шэрагу іншых накірункаў. Так, запісы аб хрышчэнні, вянчанні і смерці найчасцей прыходзяцца на вызначаныя сезоны сель-

скагаспадарчага календара. Вызначэнне працягласці жыцця і ўзроставага дыяпазону шлюбаў, таксама колькасці іх для аднаго чалавека залежаць ад таго, наколькі дакладна веў метрычную кнігу свайго прыхода або парафіі сам святар і ці лічыў ён важным пазначаць такую інфармацыю. Пры аналізе метрычных запісаў аб хрышчэнні намі было высветлена, што для кожнай мясцовасці характэрны свой уласны антрапанімікон, а менавіта сукупнасць імёнаў, найбольш распаўсюджаных у мясцовасці. Антрапанімічная інфармацыя з пэўнага экзэмпляра метрычнай кнігі таксама ўказвае на прыналежнасць яго да ліку прыходскіх або дэканацкіх. Удзел святароў і прадстаўнікоў іх сем'яў у падзеях вясковага жыцця мог праяўляцца не толькі праз прамое дачыненне да жыцця соцыума падчас ажыццяўлення таямніц хрышчэння, вячання і адпявання, але і праз выступленне ў якасці кумоў на радзінах і сведкаў на заключэнні шлюбу. Гэта часцей залежала ад ступені інкарпараванасці пэўнай святарскай сям'і ў сялянскае асяроддзе, часу яе знаходжання ў пэўным прыходзе і аўтарытэту сярод вяскоўцаў.

Варта заўважыць, што ў метрычных кнігах пэўнай царквы існуе верагоднасць не адшукаць тыя сялянскія сем'і, якія былі прыпісаны да яе парафіі. Дадзеная з'ява магчыма па прычыне таго, што згаданыя сяляне або наведвалі іншы суседні прыход або проста не ўлічваліся праз нядбайнасць складальнікаў метрыкі. Колькасць асоб з метрыкі заўсёды неабходна параўноўваць з колькасцю жыхароў акрэсленай мясцовасці, якая вядома за гэты час з іншых крыніц (напрыклад са спавядальных ведамасцяў і інвентароў).

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. [Кішка, Л.] Собрание припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное. Имущее в себе Науку о Сакраментахъ, о десяти Божиихъ Приказаняхъ, о Приказаняхъ Церковныхъ, и о Науце Христианской, съ выкладомъ Символа или Исповедания Веры Православныя Кафолическія, съ выкладомъ Молитвы: Отче нашъ: и Богородице Дево: Такожде Науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невежовъ в Веры Православной, содержащее / [Л. Кишка]. – Супрасль, 1722.
2. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск, 2011.

3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 136. – Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя. – Воп. 1. – Спр. 41239. – Візіты цэркваў Пухавіцкага і Ігуменскага дэканатаў. 1774 г.
4. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 782. – Метрычная кніга аб хрышчаных Смалявіцкай царквы Барысаўскага пав. 1730–1800 гг.
5. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 790. – Метрычная кніга аб хрышчаных і шлюбаваных Жодзінскай царквы Барысаўскага пав. 1745–1771 гг.
6. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 830. – Метрычная кніга аб хрышчаных і памерлых Жодзінскай Пятра-Паўлаўскай царквы Барысаўскага пав. 1773–1794 гг.
7. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 905. – Метрычная кніга аб хрышчаных і шлюбаваных Косінскай царквы Барысаўскага пав. 1790 г.
8. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 930. – Метрычная кніга аб хрышчаных Вузлянскай уніяцкай царквы. 1744–1799 гг.
9. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 952. – Метрычная кніга аб народжаных і памерлых Жодзінскай царквы Менскага пав. за 1745–1794 гг.
10. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 1068. – Метрычная кніга аб хрышчаных і шлюбаваных Пагосцкай царквы Аршанскага пав. Віцебскага ваяв. 1707–1766 гг.
11. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 1077. – Метрычная кніга аб памерлых Цітвянскай царквы Ігуменскага пав. 1745–1798 гг.
12. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 1111. – Метрычная кніга аб памерлых Шацкай царквы Ігуменскага пав. 1769–1794 гг.
13. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 1127. – Метрычная кніга аб хрышчаных і шлюбаваных Мацеевіцкай царквы Мінскага пав. 1773–1793 гг.
14. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 1182. – Метрычная кніга аб памерлых Шыпянскай царквы. 1795–1820 гг.
15. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 13. – Спр. 1294. – Метрычная кніга аб хрышчаных Гатаўскай царквы Мінскага пав. 1730–1786 гг.
16. НГАБ. – Ф. 937. – Воп. 4. – Спр. 142. – Метрычная кніга аб хрышчаных Усялюбскай царквы Навагрудскага пав. 1713–1799 гг.

Филатова Е.Н. (г. Минск)

АРХИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА БЕЛАРУСИ КОНЦА XVIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ СОСЕДНИХ СТРАН

В XIX в. территория современной Беларуси находилась в составе Минской, Могилевской, Витебской, Виленской, Гродненской, части Новоалександровского уезда Ковенской и части Августовского уезда Сувалкской (Царство Польское) губерний. В XX в. неоднократно изменялась государственность региона и соответственно его административно-территориальное деление. Это привело к тому, что часть территории, которая входила в состав белорусско-литовских губерний в XIX в., при современном делении оказалась в составе России, Украины, Латвии, Литвы и Польши. В состав России были отнесены Себежский, Невельский и Велижский уезды Витебской губернии, большая часть Мстиславского уезда Могилевской губернии. К Латвии отошла территория Двинского, Режицкого и Люцинского уездов Витебской губернии, к Украине — часть Пинского уезда Минской губернии, к Литве — часть Гродненского уезда, а к Польше — Белостокский, Сокольский и Бельский уезды Гродненской губернии.

В послевоенное время часть отдельных фондов НИАБ была передана архивам других республик. В 1947 г. в Центральный государственный исторический архив БССР, который в то время находился в г. Могилеве, поступили дореволюционные фонды из государственного архива Витебской области. В 1963 г. архив был переведен в г. Минск. Как видно из описания фондов Витебской губернии, в период между 50–70-ми гг. XX в. шел обмен архивными делами, в том числе и между ЦГИА БССР и ЦГИА ЛатССР в г. Риге. В НИАБ в г. Минске нет отдельных фондов по Динабургскому (с конца XIX в. Двинскому), Режицкому и Люцинскому уездам Витебской губернии, так как, видимо, в этот период их передали в исторический архив Латвии. Но, тем не менее, архивных дел по этим уездам много. При этом при обмене не разрывались губернские фонды, и поэтому документы по территориям, которые в настоящее время находятся в других государствах, в нашем архиве представлены достаточно большим количеством дел по всему периоду конца XVIII– начала XX в.

Документы по периоду конца XVIII – первой половины XIX в. представляют социально-политическую, экономическую, конфессиональную, сословную, судебную и другие аспекты жизни белорусско-литовских губерний. Социально-политические дела сосредоточены в нескольких фондах. Например, в фонде 1297 — канцелярии Витебского, Могилевского и Смоленского генерал-губернаторства (1823–1856), материалы которого представляют интерес как для российских, так и для латышских исследователей. Дела этого фонда представлены жалобами населения по различным вопросам. По Люцинскому, Режицкому и Динабургскому уездам Витебской губернии есть дела об учреждении местечек в Витебской губернии, таких, как Прель, Аглон и др. (дд. 884, 885), различные сообщения магистратов Динабурга, Люцина, Режицы (дд. 316, 533, 813, 894 и др.); дела об усилении надзора за лицами, присланными в Витебскую губернию из Виленской, Курляндской, Лифляндской и других губерний (д. 758), надзор за подозрительными лицами во время и после восстания 1830–1831 гг., информация об эпидемиях в этих уездах (д. 86); о положении униатской церкви в 30-х гг. XIX в. перед ее присоединения к православию (д. 9200), о раскольниках (д. 13475). В фонде 1416 — Витебское губернское правление. Канцелярия присутствия (1797–1917 гг.) — находятся рапорты и ведомости уездных судов, рапорты нижних судов, городских магистратов и т. д. (дд. 126, 131, 132, 138, 140, 145, 149 и др.); в фонде 1430 — Канцелярия Витебского гражданского губернатора (1804–1917 гг.) — жалобы уездных предводителей дворянства на постой войск в Креславке, Динабурге (д. 294), списки шляхты (д. 425), документы о надзоре за католическим духовенством (например, за люцинскими ксендзами Лявданским и Келушей), за помещиком графом Бржестовским в 1831 г., об участии люцинского помещика Кублицкого в восстании 1830–1831 гг. (дд. 2952, 2953, 2958), о запрете евреям вести торговлю в г. Риге, если они не приписаны к купеческой гильдии (д. 3661), о высылке ордена иезуитов (д. 367), в том числе и из Динабургского, Режицкого уездов — из Ужвальде, Дагде, Путе; отчеты уездных предводителей дворянства (д. 1822). В фонде 3155 — Витебский военный уездный начальник 3-го округа (1834–1839 гг.) находятся дела о размещении войск в Динабургском уезде, о беглых крестьянах и рекрутах, надзор за помещиком Плятером и разными лицами (дд. 1, 3 и др.) и др. Дворянские дела находятся в фонде 2626 — Витебский губернский предводитель

дворянства (1830–1917 гг.) и в фонде 2512 — Витебское губернское дворянское собрание (дела — списки шляхты (ф. 2512, д. 346), о числе мелких дворян, владеющих от 1 до 10 душ мужского пола (ф. 2626, д. 32) и др.), дела по дворянским выборам, списки дворянства по Витебской губернии и уездам, о разорении имений (д. 236), о жестоком обращении помещиков с крестьянами и т.д.

Несмотря на небольшое количество дел по концу XVIII в., материалы по этим уездам есть в фонде 2567 — Полоцкое наместничество (например, о численности купцов, мещан и крестьян по городам и уездам наместничества: на 1779 г. в Динабурге было 54 купца-христианина, 61 купец-еврей, мещан было 972 (122 христианина, 735 евреев); в Режице — купцов-христиан 38, евреев 19, мещан-христиан 182, евреев 639 (итого 871); в Люцине — купцов-христиан 38, евреев 115, мещан-христиан 225, евреев 433 (итого 811) (д. 18, л. 30, 33, 36). В фонде 3219 — Белорусское губернское правление — есть статистические данные за 1798–1801 гг. о состоянии городов в губернии (д. 72).

Экономическое положение латышских уездов затрагивают: фонд 2518 — Витебская строительная дорожная комиссия (1833–1865 гг.) (материалы этого фонда касаются строительства мостов на реках Динабургского уезда (д. 31), о переправах через эти реки (д. 34), об исправлении дамбы (д. 58), об упразднении Режицкого строительного комитета (д. 139)); фонд 2551 — Витебский губернский попечительный рабочий комитет (1834–1837 гг.), в котором имеются материалы по строительству шоссейной дороги в Динабургском уезде в 1835 г., о тяжелом положении рабочих на этом строительстве (дд. 6, 10, 20, 29, 30, 34, 35); фонд 2552 — Витебский губернский комитет о евреях-земледельцах (1852 г.), ряд дел которого составляют прошения евреев, в т. ч. из латышских уездов о переселении их в Новороссийский край, Екатеринославскую и Херсонскую губернии (д. 17), имеются именные списки евреев-землевладельцев (например, по Режицкому уезду д. 18); фонд 2501 — Витебская губернская комиссия народного продовольствия (1822–1900 гг.) — хранит дела о состоянии хлебозапасных магазинов, об обеспечении крестьян продовольствием, о раздаче хлеба, овса и денег людям разного сословия в этот период (дд. 20, 149, 285, 286, 339, 343, 391, 532, 550, 571, 577, 581, 658, 725, 729 и др.). Например, в этих уездах в 1846 г. был сильный голод, когда тела умерших от голода людей находили и в Люцине, Динабурге, Режице и в соответствующих уездах.

Церковные фонды: фонд 2503 — Канцелярия Витебского губернского церковно-строительного присутствия (1858–1893 гг.) — хранит дела по превращению Креславской католической церкви Динабургского уезда в православную (д. 18), акты осмотра церквей и упраздненных костелов по Люцинскому уезду (д. 39); фонд 1781 — Могилевская римско-католическая духовная консистория — материалы о состоянии костелов и монастырей, сведения о католическом духовенстве, взаимоотношении с православной церковью, жалобы католиков на притеснения (описи 2, 32); в фонде 136 — Минская духовная православная консистория — среди прочего имеются дела по Якобштадскому Свято-Духовому монастырю Курляндской губернии (д. 1093, л. 18); в фонде 1952 — Евангелческо-лютеранская церковь Беларуси — в описи 3 хранятся указы Курляндской евангелической консистории за разные годы (д. 1 — за 1835 г., д. 17 — за 1833–1859 гг., д. 28 — за 1837 г.).

Материалы о различных криминальных происшествиях встречаются в фонде 2719 — Витебский губернский прокурор (1798–1883 гг.), где есть рапорты уездных стряпчих (дд. 15, 18, 20, 37, 38, 39, 48, 49, 50); в фонде 3218 — Витебская палата уголовного суда (1836–1863 гг.), в котором имеются дела о жестоком обращении помещиков со своими крестьянами (д. 11 и др.); в фонде 2557 — Витебский главный суд 1-го департамента (1797–1830 гг.) хранятся дела о разрешениях суда заложить или перезаложить свои имения помещиками, отдельные материалы по войне 1812 г., дела, связанные с убийствами (оп. 2, д. 11); фонд 2647 — Витебский совестный суд (1825–1852 гг.) имеет в своем составе дела о различных криминальных происшествиях, об опеке над малолетними (дд. 50, 59).

Медицинское состояние латышских уездов приведено в фонде 2513 — Витебская врачебная управа (1797–1867 гг.), где имеются дела, посвященные вспыхивающим время от времени различным эпидемиям среди людей, эпизоотиям скота, медицинскому обслуживанию населения, открытию аптек (дд. 13, 71, 101 и др.).

Конфессиональная история Беларуси тесно связана с историей Украины, так как длительное время эти территории входили в состав одних и тех же государств и нередко имели общие конфессиональные структуры. 13 апреля 1793 г. была образована новая православная епархия — Минская, Изяславская и Брацлавская, — в состав которой, кроме Минщины, входили приходы Волыни и Подолии. Именно

в фонде 136 — Минская духовная православная консистория — находятся материалы по периоду 1773–1790-е гг., связанные с взаимоотношениями этой епархии с киевским митрополитом, с перемещением православного духовенства в Переяславскую епархию. Также имеется ряд дел, посвященных принесению присяги духовенством российской императрице, переходам униатского духовенства и верующих в православие не только белорусской территории, но и украинской.

В 1783 г. после первого раздела Речи Посполитой было создано Могилевское католическое архиепископство. По указу от 28 апреля 1798 г. в состав него входили Белорусская и Киевская губернии. Кроме того, в его состав вошли все оставшиеся за пределами 6 католических епархий костелы Российской империи. Архиепископство было самым большим в мире. Оно охватывало территорию от Балтийского моря до Камчатки и от Урала до Каспийского моря.

В первой описи фонда 1781 — Могилевская римско-католическая духовная консистория — находятся архивные материалы по Киевской губернии. Ряд дел посвящен вопросам расторжения брака, предоставления выписок из метрических книг костелов, тут же имеются списки прихожан некоторых костелов, отдельных представителей католического духовенства. Кроме того, ряд дел касается экономического положения костелов (фундушовых земель костелов, аннуат с помещиков в пользу католических монастырей и др.).

В конце XVIII – начале XIX в. базилианский орден униатской церкви был разделен на три провинции: Белорусскую, Литовскую и Русскую. В фонде 2617 — Тадулинский Успенский женский монастырь — находится интересный для исследователей архивный материал по истории базилианского ордена. В этот фонд попали дела провинциала Белорусской базилианской провинции, в состав которой входили и монастыри Волыни и Киевщины. Здесь имеется ряд дел, посвященных состоянию базилианских монастырей, указы провинциала и консисторий, акты визитаций монастырей и др.

По положению от 23 декабря 1831 г. о Таврическом магометанском духовном правлении ему были подчинены мусульмане западных губерний. Они никогда не имели в нем своих представителей, но обращались в Крым за подтверждением выписок из метрических книг, по вопросам, связанным с кандидатурами на должность муллы и его помощников, иногда по брачным вопросам. Переписка с

Таврическим духовным правлением встречается в фонде 295 — Канцелярия минского гражданского губернатора.

Следует отметить, что, несмотря на многогранность аспектов, это небольшие дела. Так, из трех латышских уездов больше всего архивных материалов по г. Динабургу и Динабургскому уезду. Это, видимо, связано с тем, что в городе находилось большое количество войск, что создавало определенные трудности для населения и приводило к большому количеству жалоб, однако играло положительную роль в экономическом развитии города. То же самое и по конфессиональным делам, которые касаются территории Украины.

Фірыновіч А.Э. (г. Мінск)

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ СПАДЧЫНА БЕЛАРУСКІХ АРХІВАЎ І ЯЕ ІНФАРМАЦЫЙНЫЯ МАГЧЫМАСЦІ Ў РЭКАНСТРУКЦЫІ ГІСТОРЫІ ПАДЗЕЙ 1863–1864 гг.

Так склалася, што лёс гістарычных падзей падобны да лёсу пэўнага чалавека. У адным выпадку ён роўны, просты, зразумелы, у другім — мудрагелісты, забытаны, поўны складанасцяў. Маюцца падабенствы і ў іх характары. Адна падзея як экстраверт — цалкам адкрытая свету, другая нагадвае інтраверта, сканцэнтраванага ўнутры самога сябе. Таму і атрымоўваецца, што пра першую ведаеш больш дасканала, а пра другую толькі эпізадычна. Дакладным прыкладам апошняга варыянта ў гісторыі Беларусі XIX ст. выступае паўстанне 1863–1864 гг., якое да сённяшняга дня не раскрыла нашчадкаў усіх сваіх сакрэтаў. Тым не менш даследчыкі старанна імкнуцца пракрасціся ў таямніцы 1863–1864 гг., дзе актыўнымі і вернымі памочнікамі для іх з’яўляюцца крыніцы. Менавіта яны пракладаюць шлях у патаемныя куточки душы сівай даўніны.

Па гісторыі паўстання 1863–1864 гг. у архівах Рэспублікі Беларусь маецца даволі вялікая колькасць дакументальных матэрыялаў, што адрозніваюцца арыгінальнасцю, навізнай і грунтоўнасцю ў выкладанні фактаў. Можна вылучыць 5 архівасховішчаў, у якіх змешчаны тэматычныя калекцыйныя зборы: НГАБ (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), НГАБ у г. Гродна (Нацыянальны гістарычны архіў

Беларусі ў г. Гродна), АРКР ЦНБ (Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа), ЦНА НАН Беларусі (Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі), БДАМЛМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва). Адзінкавыя дакументы па тэме даследавання сустракаюцца і ў іншых беларускіх архівах. Напрыклад, у НАРБ (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь) захоўваюцца пратаколы пасяджэння ЦК Кампартыі Беларусі за 1986–1989 гг. аб арганізацыі мерапрыемстваў па ўшанаванні памяці К. Каліноўскага ў сувязі са 150-годдзем з дня яго нараджэння [2]. Такія асобныя знаходкі і выяўленыя цэлыя комплексы дакументальных матэрыялаў яшчэ раз падкрэсліваюць багацце тэматычных крыніц мясцовага паходжання.

Калі звярнуцца да характарыстыкі іх інфармацыйнага патэнцыялу, то адразу заўважаецца прамая прапарцыянальная залежнасць яго ад так званай пертыненцыі (спецыфікі і функцыянальнага прызначэння месца захоўвання дакументальнага корпусу). Так, у НГАБ і НГАБ у Гродна ўтрымліваюцца «арыгінальныя гістарычныя крыніцы», да якіх адносяцца ўсе справаводныя альбо службовыя (часткова асабістыя) запісы аб стане спраў, што даюць магчымасць рэканструяваць саму падзею 1863–1864 гг. Калекцыі АРКР ЦНБ, БДАМЛМ і ЦНА НАНБ у такім сінтэзаваным спалучэнні для даследуемай праблемы раней не разглядаліся. Гэта звязана з унутранай асаблівасцю збораў, прадстаўленых напрацоўкамі, планамі, расклейкамі, чарнавікамі літаратурных і гістарычных твораў. Пералічаныя віды ствараюць групу дакументаў «творчай лабараторыі» даследчыка або калектыву навукоўцаў. Вышэйадзначаная рыса паўплывала на іх інфармацыйную спецыфіку. Яны ў параўнанні з матэрыяламі першых двух архіваў зарыентаваны на атмасферу даследавання праблемы, навуковыя прыярытэты, зацікаўленасць грамадскасці і палітычны фон раскрыцця яе сутнасці. Іх інфармацыйны патэнцыял мае культурна-гістарычны характар, бо складае сістэму гістарычных фактаў не самой падзеі, а працэсу яе даследавання айчыннымі навукоўцамі, што дазваляе дапоўніць гістарыяграфію праблемы.

Хаця і ў адзначаных зборах чудоўным чынам сустракаюцца феноменальныя арыгінальныя тэматычныя матэрыялы. Уладальнікам такіх скарбаў выступае, напрыклад, АРКР ЦНБ. Тут гістарычным перлам калекцыі з'яўляецца справа «Описание военных действий Каргопольского полка с польскими мятежниками» [1]. Яна ўяўляе сабой

арыгінал рукапісу на 238 аркушах са звесткамі аб ваенных дзеяннях на тэрыторыі Люблінскай губерні падчас паўстання. Храналагічныя рамкі дакументаў – 12 снежня 1863 г. — 1 верасня 1864 г. Яны напісаны дастаткова каліграфічна і знаходзяцца ў добрым стане захаванасці. Аўтарамі дакументаў выступалі кіраўнікі розных рангаў 1-га, 2-га, 3-га, 4-га, 5-га эскадронаў Каргапольскага драгунскага палка¹, якія былі пасланы ў ваенную экспедыцыю з мэтай падаўлення паўстання на Любліншчыне.

У справы ўваходзяць дакументы ваеннага справаводства. Сярод іх пераважаюць рапарты, данясенні, ваенныя журналы, дакументы ўліку (ведамасці і спісы). Рапарты маюць дзве формы: пашыраную і кароткую. Пры выкарыстанні першай рапартуючы падаваў падрабязную інфармацыю ў большасці выпадках наступнага зместу: дата і месца руху эскадрона, яго колькасны склад, дзеянні пры перадыслакацыі, назіранні па мясцовасці, вынік экспедыцыі ці ўзброенага сутыкнення з паўстанцамі. У кароткім варыянце шаблонна прыводзіліся даныя аб даце і месцы знаходжання пэўнага эскадрона. На некаторых рапартах з левага боку змешчаны прыпіскі сінім колерам «к сведению». Даныя пад назвамі «Описание военных действий эскадрона...» або «Описание экспедиции эскадрона...» па фармаце паведамленняў фактычна аналагічны рапартам, але напісаны ў больш адвольнай форме.

Дакументы, што пададзены пад назвай «Военные журналы», — гэта свайго роду справаздачы пэўных асоб аб выкананні імі ваенных заданняў. У справе яны прадстаўлены журналамі паручнікаў Заікіна, Сапожнікава, Шчуко і прапаршчыка Дзьяконава за люты 1864 г. Імі па датах распісаны сутнасць і вынікі даручэнняў.

Дакументы ўліку прадстаўлены ведамасцямі, спісамі і журналамі рознага вопіснага характару. Журналы прысвечаны ўліку дзеянняў і маршруту руху пэўных структурных частак палка з абавязковым запаўненнем графаў: склад атрада, час адпраўлення і прыбыцця, мэта і месца камандзіравання, вынік працы. Усе дакументы аформлены ў выглядзе табліц і запоўнены, улічваючы ваенную педантычнасць, вельмі дакладна. Так, у «Ведомости о результатах цельной стрельбы

¹ Каргапольскі драгунскі полк — кавалерыйскі полк рускай арміі, заснаваны ў 1707 г. З 1857 г. насяў назву Каргапальскі драгунскі Яго Імператарскай Вялікасці Вялікага Князя Канстанціна Мікалаевіча полк. Камандзірам у 1863–1864 гг. быў палкоўнік граф П.К. Крэйц.

2 эскадрона полка» зафіксаваны даты правядзення стрэльбаў, адлегласць ад мішэні, колькасць страляючых, выпушчаных і папаўшых куль.

Цікавым дакументам з'яўляецца форма «Ведомость делам с польскими мятежниками в 1863 году ...». Вопіс улічваў звесткі па наступных катэгорыях: а) званіе частей войск; б) месяц и число; в) место, уезд, губерния; г) состав отряда и начальник оногo; д) кто предводительствовал шайкою; е) примечание».

Такім чынам, выяўленыя дакументы дазваляюць прасачыць не толькі ход ваенных дзеянняў, а таксама даведацца пра склад, агульную арганізацыю расійскіх войск і паўстанцкіх атрадаў, іх стратэгію і тактыку, атрымаць колькасныя падлікі забітых, параненых, палонных, спісы ўдзельнікаў, апісанні баталій. Зразумела, што гэтая інфармацыя паказана толькі з пазіцыі членаў расійскай адміністрацыі, якая не ўлічвала сведчанні супрацьлеглага боку (паўстанцкага), таму пазбегнуць некаторай долі суб'ектывізму тут немагчыма. Аднак не гэта адмаўляць і наяўную дакладнасць вылучаных крыніц. Яна абумоўлена мэтай іх складання, а менавіта — для ўнутранага службовага карыстання, дзе фальсіфікацыя не была выгаднай, бо забытвала б саміх жа службоўцаў. У выніку маем каштоўны інфармацыйны патэнцыял для стварэння летапісу падзей 1863–1864 гг.

Падобнымі ўнікальнымі крыніцамі валодае і БДАМЛіМ. Маюцца на ўвазе нататкі з сямейнага архіва Каруса Каганца з подпісамі вязняў 1860-х гг. (Фонд 311), а ў ЦНА НАНБ — рукапіс кандыдацкай дысертацыі Анатоля Смірнова «Революционный демократизм К.С. Калиновского», а таксама «Статьи и другие работы академика В. Н. Перцева по истории революционно-демократического движения в Белоруссии во второй половине XIX ст., деятельность К. Калиновского и восстание 1863 г.» [13, 14]. Гэтая група дакументаў дазваляе высветліць дамінуючыя светапоглядныя і інтэрпрэтацыйныя навуковыя пастулаты пры характарыстыцы паўстання асобнымі даследчыкамі, а таксама іх трансфармацыю пад уплывам ідэалагічнай зададзенасці часу.

Калі акрэсліваць інфармацыйны патэнцыял найбольш буйных збораў (НГАБ і НГАБ у Гродна), то можна вылучыць наступныя аспекты праблемы: этапы (пракламацыйны, маніфестацыйны, узброены), метады (актыўныя і пасіўныя) і формы (калектыўныя і індывідуальныя) барацьбы супраць царскай улады; сістэму ваенна-грамадзян-

скага кіравання тэрыторыямі Паўночна-Заходняга краю; маштаб і інтэнсіўнасць ваенных сутыкненняў паўстанцаў з царскімі войскамі на тэрыторыі сучаснай Беларусі; комплекс мерапрыемстваў карнай палітыкі царскай улады і асаблівасці яе ажыццяўлення на беларускіх землях; спецыфіку ўдзелу асобных груп насельніцтва ў паўстанні 1863–1864 гг.; рэгіянальны аспект падзей (у маштабе губерні, павета, горада, воласці); гісторыю паўстання ў асобах — выхадцаў з Беларусі; паўстанцкую паэзію і г. д. Прычым гэта далёка не поўны пералік тэматычна-інфармацыйных магчымасцяў матэрыялаў адзначаных архіваў, размешчаных у самых розных фондах (канцылярыі грамадзянскіх і ваенных губернатараў, павятовых начальнікаў, павятовых судоў, ваенна-следчых камісій, губернскіх і валасных праўленняў, губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцяў, павятовых паліцэйскіх упраўленняў, паліцэйскіх прыставаў і г. д.). Таксама ён не прэтэндуе на абсалютную вычарпальнасць.

І ўсё ж такі ў чым унікальнасць дакументаў мясцовага паходжання? Прадэманструем гэта на прыкладзе такой групы крыніц, як дзелавая перапіска (рапарты, адносіны, паведамленні, данясенні, дэпешы і інш.) рэгіянальнага ўзроўню (павета, воласці, горада) менавіта Магілёўшчыны. Як вядома, эпіцэнтрам падзей 1860-х гг. у Магілёўскай губерні сталі Горкі. Іх значэнне, праўда, у якасці прыкладу жорсткага падаўлення ўсялікіх праяў антыдзяржаўных памкненняў было адзначана самім урадам. У гонар загінуўшых з 23 на 24 красавіка 1863 г. салдат Горыцкай інваліднай каманды меркавалася пастаноўка помніка ў цэнтры горада. Аднак М. Мураўёў забараніў, разумеючы, што такая акцэнтацыя падкрэсліць адваротны бок справы: «Принимая во внимание, что происшествие в Горках не принадлежит к числу таких событий, которые требовали бы воздвижения монумента, а потому, не нахожу удобным ставить памятник не на кладбище, а в городе...» [6, арк. 19]. Спецыяльная камісія распрацавала некалькі праектаў помніка. Першы прадугледжваў нешта накшталт маленькай капліцы і каштаваў бы 1 950 руб., другі быў прасцейшым з выдаткамі на 1 650 руб. У выніку зацвердзілі трэці кампрамісны варыянт помніка на суму 700 руб. пад назвай «Его имя мужественное» з граніту, вышыняй 2 аршыны, з мармуровым крыжам і пералікам прозвішчаў загінуўшых у цэнтры. Яго распрацоўкай займаўся акадэмік архітэктуры М. Чагін [6, арк. 7–8].

Відавочна, што нават адзінкавы эпизод здарэння ў Горках падкрэслівае «мяцежны характар» Магілёўшчыны. Аднак, аналізуючы гадавую справаздачу губернатара А.П. Беклямішава за 1863 г. вырысцоваецца адваротная карціна: «Все население губернии составляет 450 тыс. мужского пола душ, из них католиков 20 тыс. Во время мятежа подняли оружие, считая все шайки, никак не более 1000 человек, следовательно, 1/450 всего населения и 1/20 католического. Шайки состояли в основном из бедных безземельных дворян, незначительных помещиков, мелких чиновников, студентов и даже гимназистов... Мятежные действия шаек были совершенно ничтожны — они действовали без энергии, без мужества, без такту, с неустроенным обозом, с отсутствием всякого порядка, были более похожи на толпы охотников, на каких-то искателей приключений, чем на людей, решавшихся на открытое восстание...Горецкая шайка, несмотря на то, что состояла под начальством офицера Генерального штаба и образовалась из фанатизированной молодежи, преимущественно студентов, ограничила свои подвиги только поджогом нескольких домов и убийством нескольких сонных инвалидных солдат. Затем в продолжение 6 дней эта шайка бежала от преследующего ее небольшого отряда и вооружившихся крестьян и, не обменявшись ни одним выстрелом, положила оружие перед становым приставом» [3, арк. 59 адв.].

У сваю чаргу, у спісах, складзеных гарадскімі начальнікамі, падаюцца звесткі іншага характару. Так, сярод ніжніх чыноў Горыцкай каманды ўнутранай варты было ранена 6 чалавек (Фёдар Краўцоў, Мікіта Гаўрылаў, Павел Васільеў, Ілля Васільеў, Акім Марозаў, Яўсей Шчарбакоў), кантужана 2 чалавекі (Даніла Гунза, Ціт Ільін) і забіта 9 (Якаў Анташкевіч, Ануфрый Курловіч, Шліём Молер, Сцяпан Прохараў, Сцяпан Усцінаў, Васіль Матвееў, Гануйла Гозэнберц, Маркель Грыгор'еў, Сцяпан Емяльянаў). А згарэўшых дамоў згадваецца 47 з сумай атрыманай шкоды ў 76795 руб. 65 кап. [7, арк. 21, 23].

Характарызуючы склад паўстанцкіх атрадаў, А.П. Беклямішаў зазначае, што «предводители шаек, исключая Горецкую, были неместными жителями, но командированные революционным комитетом агенты, а между тем все движение имело такой жалкий результат, то нельзя убедиться, что все это восстание не выработалось в Могилевской губернии, в которой не нашло живого сочувствия, но было подготовлено вне оной» [3, арк. 59 адв.]. Аднак толькі па Магілёву зафіксаваны масавыя выходы насельніцтва горада ў шэрагі паўста-

нцаў. Так, 23 красавіка горад пакінулі 40 службоўцаў: пратакаліст тытулярнага саветніка Яфім Нядзвецкі; памочнікі столаначальніка калезскія сакратары Аляксандр Сабалеўскі, Лука Касачэўскі, губернскі сакратар Ільдэфонс Янкоўскі; калезскія рэгістратары Аляксандр Галіноўскі, Іван Сабалеўскі; канцылярскія службоўцы Леанард Сянажэцкі, Фелікс Чарнецкі, Аўрэман Быліна; з палаты грамадзянскага суда — сакратар Рафаіл Корзін-Жукоўскі, перакладчык Фама Арліцкі, калезскія рэгістратары Людвіг Акуліч-Казарын, Вікенцій Маскевіч, канцылярскія службоўцы Сігізмунд Аніхімоўскі, Аляксей Маскевіч, Фёдар Матушэвіч, Міхаіл Губарэвіч, столаначальнік, тытулярны саветнік Франц Віскоўскі; з 7-й акругі шляхоў зносін — памочнік скаרבніка і экзекутара Валерыян Грушэцкі і службовец канцылярыі Фама Саковіч; з палаты крымінальнага суда — сакратар Юльян Галіноўскі, канцылярскія службоўцы Кіпрыян Прашбылоўскі, Адам Альшэўскі, Франц Ласкі, памочнік столаначальніка Іван Бурскі, пісар Фёдар Матусевіч; канцылярскі службовец дарожнай і будаўнічай камісіі Эдуард Пячора; службовец цыркуляра грамадскай апекі Аляксей Зяньковіч; з палаты дзяржмаёмасці — аграном Андрэй Корсак, столаначальнік Фёдар Барташэвіч, яго памочнікі Іпаліт Каўлоўскі, сакратар Леапольд Бурскі, Міхаіл Зяньковіч, Ілаізій Мерла, калезскія ротмістры Міхаіл Валынскі, Сцяпан Станкевіч, калезскі сакратар Васіль Зяньковіч; кандыдат судовага следчага пры павятовым судзе Баляслаў Маразевіч; засядацель павятовага суда штаб-капітан Шпырко; дэпутат дваранства Мячаслаў Корсак, службовец дэпутацкага збору Іосіф Альшэўскі [5, арк. 23–50]. Наўрад ці толькі вышэй адзначаны пералік можна назваць «не нашло жывого сочувствия».

Губернатар А.П. Беклямішаў зменшыў і колькасць паўстанцкіх атрадаў, што дзейнічалі ў магілёўскіх ваколіцах. Ён згадвае толькі атрады тошчыцкі ў Рагачоўскім павеце, лёзненскі ў Аршанскім, чарнаруцкі ў Магілёўскім і быхаўскі з крычаўскім у адпаведных паветах. Так, сапраўды існавалі горацкі атрад Звяждоўскага (псеўданім Тапор), быхаўскі атрад Анцыпы, аршанскі Будзіловіча (псеўданім Каткоў), крычаўскі або чэрыкаўскі Жукоўскага (псеўданім Каса), чарнаруцкі (магілёўскі) Алэндскага (псеўданім Антоній), рагачоўскі (тошчыцкі) Грыневіча і яшчэ сенненскі Жаброўскага (псеўданім Костка).

Аналізуючы ступень датычнасці мясцовага насельніцтва да паўстання 1863–1864 гг., А.П. Беклямішаў сцвярджае, што «прикосновенность к мятежу более зажиточных помещиков, вообще говоря,

проявилась в потворстве мятежникам, снабжении их незначительным количеством провианта и тайном выражении сочувствия их предприятию. Шляхта также почти не приняла участия в мятеже — этим можно и объявить малочисленность шаек...крестьяне учредили повсеместно сами строгие караулы» [3, арк. 60]. Слова губернатара ставяць пад сумнеў іншыя архіўныя даныя. У рапартах ваенных начальнікаў нярэдка сустракаецца інфармацыя тыпу: «После случаев, произошедших в Варшаве, вызвавших со стороны Правительства меры к прекращению беспорядков, недоброжелательство дворянства польского населения выразилось первоначально в пении возмутительных гимнов, которые распространялись сперва в Царстве Польском, а потом проникло и в Могилевскую губернию...до начала мятежа между помещиками польского происхождения обнаружались беспрестанные суды и тайные совещания; съезды...распространялись стихи, писанные по-польски белорусским слогом возмутительного содержания» [11, арк. 49–52]. Гараджанкі далучаліся да маўклівых дэмаршаў нашэннем жалобных убораў. Напрыклад, магілёўская дваранка Аляксандра Рагоўская была аштрафавана 50 руб. за «траурное платье серого цвета с каймой, обшитою внизу синяго польского цвета, шерстяную мотиль и при черном уборе головы» [4, арк. 66]. На тэрыторыі губерні зафіксаваны першыя выпадкі дзейнасці «груп запявалаў» (записные певцы), мэтай якіх было перамяшчэнне па павеце і правакацыя касцёльных акцый [12, арк. 80–82].

Такім чынам, нават павярхоўны параўнаўчы аналіз справаздачнай дакументацыі розных адміністрацыйных узроўняў паказвае, што Магілёўшчына ў 1860-я гг. актыўна выказвала сваю пазіцыю, неадпаведную меркаванню губернатара аб моцы «воскреснувшего здесь русского элемента и патриотизма». Падобная карціна назіраецца і па Міншчыне, і па Гродзеншчыне. Відавочна, што губернатары ў сваіх справаздачах, рапартах, якія накіроўвалі ў цэнтр (Санкт-Пецярбург, Вільня), хавалі праўдзівую сітуацыю, каб не паказваць хібы ў кіраванні падудаднай ім тэрыторыі і, увогуле, зняць сапраўднае значэнне паўстання 1863–1864 гг. у Паўночна-Заходнім краі. Супастаўленне фактаў з розных архіўных дакументаў падкрэслівае каштоўнасць матэрыялаў рэгіянальнага ўзроўню (павета, воласці, горада), якія дазваляюць верыфікаваць шэраг звестак, раскрыць закулісе дакументацыі вышэйшага адміністрацыйнага ўзроўню, тым самым пранікнуць у глыбіні мінулага пэўнай мясцовасці, прадэманстраваць

іх важнасць для нашчадкаў. І безумоўна, адэкватная рэканструкцыя гісторыі паўстання 1863–1864 гг. магчыма толькі пры наяўнасці навуковых камунікацыйных сувязяў паміж архівамі Беларусі, Польшчы, Расіі, Літвы, Украіны.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. АРКР ЦНБ. – Ф. 23. – Воп. 1. – Спр. 94.
2. НАРБ. – Ф. 4п. – Воп. 160. – Спр. 438, 939, 1167.
3. НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 1. – Спр. 886.
4. НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 2. – Спр. 25.
5. НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 2. – Спр. 45.
6. НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 2. – Спр. 84.
7. НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 1. – Спр. 894.
8. НГАБ. – Ф. 3256. – Воп. 2. – Спр. 5.
9. НГАБ. – Ф. 3256. – Воп. 3. – Спр. 1.
10. НГАБ. – Ф. 3257. – Воп. 1. – Спр. 4.
11. НГАБ. – Ф. 3257. – Воп. 1. – Спр. 41.
12. НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6685.
13. ЦНА НАНБ. – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 461.
14. ЦНА НАНБ. – Ф. 3а. – Воп. 1. – Спр. 21.

Флікоп Г.А. (г. Мінск)

ПРАТАКОЛЫ ВІЗІТАЦЫЙ УНІЯЦКІХ ХРАМАЎ ЯК КРЫНІЦА ДЛЯ АТРЫБУЦЫІ ПОМНІКАЎ ІКАНАПІСУ (НА ПРЫКЛАДЗЕ АБРАЗОЎ З ПАКРОЎСКАЙ ЦАРКВЫ В. АНДРОНАВА КОБРЫНСКАГА РАЁНА БРЭСЦКАЙ ВОБЛАСЦІ)

даследаванні помнікаў старажытнага мастацтва адным з актуальных пытанняў застаецца іх атрыбутаваанне: выяўленне аўтарства, ўстанаўленне даты стварэння і месца бытавання і інш. Гэта тлумачыцца тым, што тагачасныя творы, як правіла, былі ананіменымі, імя майстра нідзе не пазначалася і час выканання не фіксаваўся. Для атрыбутавання помнікаў іканапісу сучаснымі навукоўцамі выкарыстоўваюцца разнастайныя метады, большасць з якіх з'яўля-

юцца мастацтвазнаўчымі: аналіз стылістыкі, іканаграфіі, жывапіснай манеры, вывучэнне арнаментаваных фонаў, дэталёў кампазіцыі і інш. Аднак даволі часта для правядзення паўнавартаснага даследавання гэтага зусім недастаткова. І тут навукоўцы звяртаюцца да іншых дысцыплін, выкарыстоўваючы іх метадалогію. Гэта і аналіз хімічнага складу грунтоў і фарбаў, і вывучэнне стану жывапіснай асновы (дошкі або палатна), і прыцягненне гістарычных дакументаў. Менавіта апошняе ў большасці выпадкаў з'яўляецца найбольш інфарматыўным. Аднак безумоўна, што выкарыстанне ўсіх метадаў у комплексе можа даць найбольшы плён у атрыбутаванні помнікаў старажытнага мастацтва.

У артыкуле нададзена ўвага архіўным крыніцам як важным носьбітам інфармацыі, неабходнай для ўдакладнення часу напісання абразоў. На прыкладзе ікон з Нацыянальнага мастацкага музея Беларусі і Музея старажытнабеларускай культуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей — МСБК) паказана, якім чынам для іх вывучэння могуць быць выкарыстаны такія гістарычныя дакументы, як пратаколы візітацый (праверак) уніяцкіх храмаў.

У сваіх артыкулах мы неаднаразова звярталіся да такога роду крыніц. Намі яны былі прыцягнуты для даследавання аспектаў, прысвечаных уладкаванню храмавых інтэр'ераў. На падставе пратаколаў праверак былі выяўлены характэрныя рысы ўніяцкіх іканахасцаў [21]. Таксама ў некаторых нашых працах мы праводзілі даследаванне сакральных помнікаў на падставе візітацыйных актаў. Гэта датычыцца ікон з Лідчыны, якія захоўваюцца ў Гродзенскім дзяржаўным музеі гісторыі рэлігіі [23], фератронаў і працэсійных абразоў у МСБК [22].

Мы звярнуліся да жывапіснай спадчыны аднаго асобна ўзятага храма — Пакроўскай царквы ў в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл. У 1970 г. падчас экспедыцыі супрацоўнікамі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы НАН Беларусі былі вывезены 13 жывапісных помнікаў і дэталёў іканахасца. Крыху пазней 5 абразоў перададзены ў Нацыянальны мастацкі музей Беларусі. Адзін з іх — «Богаз'яўленне» прадстаўлены на выставе «Праваслаўная ікона Расіі, Украіны, Беларусі» ў 2008 г. і апублікаваны ў адпаведным каталозе [19]. Ікона «Пакланенне пастухоў» таксама экспанавалася і рэпрадуктавалася («Алтарны жывапіс Беларусі», 2009 г.) [1].

Тры помнікі з МСБК выдаваліся ў альбоме «Музей старажытнабеларускай культуры» (2004 г.) [17], пазней два з іх былі надрукаваны ў кнізе «Помнікі старажытнабеларускай культуры Беларусі» (2012 г.) [18]. Гэтыя абразы з’яўляюцца найбольш цікавымі сярод захаванай спадчыны Андронаўскай царквы. Яны ўяўляюць сабой складнікі Апостальскага чыну іканастанса, які некалі фарміраваўся з большай колькасці ікон. Выява «Архірэя» і два парныя абразы Апосталаў напісаны на дошцы, з характэрным для беларускага іканапісу раслінным арнаментом, выразаным па ляўкасе на фонах гэтых трох абразоў.

Яшчэ два андронаўскія творы з МСБК напісаны на палатне: «Укрыжаванне з прадстаячымі» і «Укрыжаванне». Апошняя, магчыма, было выразана з выявы большых памераў. Такім чынам, жывапісная спадчына, вывезеная з гэтага храма ў музеі, прадстаўлена 12 абразамі, з якіх 8 на дошках: «Архірэя» (або «Дэісус») [8; малюнак 1], два парныя абразы Апосталаў [10, 11; малюнкi 2, 3], «Пантакратар» [4], «Богаз’яўленне» (або «Хрышчэнне ў Іардане») [7; малюнак 4], «Нараджэнне Хрыстова» (у рэдакцыі «Пакланенне Вешчуноў») [3; малюнак 5], «Троіца Новазапаветная» [6], «Пакроў» [9]; 4 на палатне: «Пантакратар» [13], «Сэрца Хрыстова» [5], «Укрыжаванне з прадстаячымі» [16] і «Укрыжаванне» авальнай формы [12; малюнак 6].

У XVIII ст. Андронаўская царква ўваходзіла ў склад Кобрынскага дэканата Брэсцкай дыяцэзіі. З апісаннямі гэтага храма нам удалося выявіць два дакументы: за 1759 і 1784 гг., якія захоўваюцца ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве (г. Вільня) [24, 25]. У першым з іх гаворка ідзе пра царкву Сашэсця Святога Духа на Апосталаў [24, с. 103], у другім — «Апекі Божай Маці» [25, арк. 43]. У найбольш ранняй з названых візіце адзначаецца, што царкоўны будынак, узведзены даволі нядаўна, за чатыры гады да праверкі моцна пацярпеў падчас віхуры: ветрам была зруйнавана большая частка. Набажэнства праводзілася ў бабінцы, дзе і былі ўладкаваны алтары. Відавочна, што яны былі зроблены на «хуткую руку»: галоўны алтар уяўляў сабой абраз «Архірэя» з прымацаванымі да яго з абодвух бакоў створкамі Царскай Брамы: «jeden (oftar — Ф.Г.) po prawej ręce na mencie ... jest obraz Archijereia po bokach Dwiczkami Carskimi obłożony...» [24, с. 103]. Уверсе над гэтай канструкцыяй знаходзіліся тры абразы: «Богаз’яўленне», «Божая Маці», «Ян Багаслоў».

Акрамя пералічаных, былі і іншыя выявы ў бабінцы Андронаўскай царквы: тры абразы (вялікі і два малыя) «Божай Маці» — у другім

алтары, а таксама шмат ікон вісела на сценах. На правай (ля першага апісанага алтара) сем: «Збавіцель», «Марк і Ян», «Фама і Варфаламей», «Міхаіл Арханёл», «Святая Сям'я», «Мацей і Павел», «Беззаганнае Пачацце Божай Маці». На левай сцяне ля багародзічнага алтара змешчаны пяць твораў: «Збавіцель», «Апека Божай Маці», «Антоній Падуанскі», «Мікола», «Марк і Піліп». Акрамя іх там жа быў маленькі абразок Святога Васіля [24, с. 103–104].

Паміж двух алтароў пасярэдзіне знаходзілася вялікая выява «Нараджэнне Хрыстова» і тры маленькія — дзве «Божыя Маці» і «Хрыстос». І яшчэ чатыры абразы віселі на сцяне, супрацьлеглай алтарам: «Лука і Якуб», «Укрыжаванне», «Ануфрый» і «Марцін» [24, с. 104].

Такім чынам, у Андронаўскім храме паводле візіты 1759 г. знаходзіліся 28 ікон. Не ўсе з іх існуюць па сённяшні дзень, і не кожная з захаваных патрапіла ў музей. Аднак цікава, што амаль усе з вядомых нам помнікаў згадваюцца ў гэтым дакуменце. Так, там былі выявы «Архірэя», парныя абразы Апосталаў, «Нараджэнне Хрыстова», «Хрышчэнне ў Іардане» (або «Богаз'яўленне»), «Апека Божай Маці» (або «Пакроў»), «Укрыжаванне», два абразы «Збавіцеля». Верагодна, што пад найменнем «Збавіцель» візітатар увогуле меў на ўвазе не канкрэтную іканаграфію, а абразы Хрыста, бо два захаваныя помнікі належаць да тыпу «Пантакратар», асноўным адрозненнем якога з'яўляецца кніга ў руках Ісуса, а не сфера.

На жаль, у дакуменце не пазначаецца матэрыял, на якім напісаны пералічаныя творы. Аднак, нягледзячы на гэта, з вялікай доляй упэўненасці можна сцвярджаць, што ў візіце 1759 г. апісваюцца менавіта тыя абразы, якія і захаваліся па сённяшні дзень. Гэта дазваляе ўнесці ўдакладненне ў дату стварэння помнікаў: яны былі выкананы да 1759 г. Улічваючы тое, што за чатыры гады да гэтай праверкі царква была моцна пашкоджана ўраганам, а абразы ўладкаваны ў ацалелым бабінцы, то адсюль вынікае, што яны напісаны да 1755 г. Тая акалічнасць, што храм быў узведзены незадоўга да гэтага часу, дазваляе выказаць здагадку, што менавіта для новага царкоўнага будынка і быў змайстраваны іканастас, для якога і пісаліся абразы. Па ўсёй верагоднасці, творы выкананы да 1750 г., а значыць, іх можна датаваць першай паловай XVIII ст. Гэта істотным чынам звужае магчымыя храналагічныя межы, паколькі раней некаторыя абразы былі пазначаны проста XVIII ст., для некаторых вызначаны такія прамежак, як сярэдзіна XVIII ст.

Адзначаная група помнікаў і раней не заставалася без увагі з боку мастацтвазнаўцаў. Аўтары грунтоўнага выдання «Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст.» згадваюць некаторыя творы з Андронаўскай царквы [2, с. 166]. Значнай хібай дадзенага даследавання з’яўляецца тое, што, аналізуючы шматлікія помнікі (адна частка якіх і па сённяшні дзень захоўваецца ў храмах, другая патрапіла ў музеі краіны), навукоўцы ніколі не гавораць пра дакладнае месца бытавання ікон. Назвы вёсак і мястэчкаў, адкуль паходзяць аналізаваныя ў кнізе абразы, не пазначаны ні ў подпісах да ілюстрацый, ні ў самім тэксце. Адзначаюцца толькі раёны. Але ў большасці выпадкаў гэта не дазваляе вызначыць, пра якія дакладна творы ідзе размова, бо ў кожным раёне Брэстчыны маюцца некалькі, а часам і дзясятка цэркваў, з якіх іконы паступілі ў музеі. Яшчэ складаней сітуацыя з тымі абразамі, якія і па сённяшні дзень захоўваюцца ў храмах. Такія помнікі толькі апісваюцца ў названай кнізе без дакладнага пазначэння іх месца бытавання, што ўскладняе іх вывучэнне праз прыцягненне гістарычных крыніц.

Дадатковыя цяжкасці стварае і тое, што ў тэксце няма спасылак на ілюстрацыі, якія прыводзяцца асобным блокам пасля кожнага раздзела. Нават калі аналізуемая выява і змешчана ў кнізе, то яе даволі складана вылучыць з астатніх. Аднак, нягледзячы на ўсе пералічаныя перашкоды, нам удалося ўсё ж усталяваць, што разглядаемыя ў нашым артыкуле помнікі не былі абдзелены ўвагай мастацтвазнаўцаў. Гэта стала магчымым дзякуючы характэрнай рысе, уласцівай некалькім помнікам з Андронаўскай царквы. Так, на абразях з Апостальскага чыну іканастаса («Архірэя», дзве парныя іконы Апосталаў) фон аздоблены разным арнамантам у выглядзе закручаных кольцамі сцяблін з кветкамі лілей. Аўтарамі названага выдання гэтыя творы, а да іх прымыкаюць помнікі і з іншых храмаў Брэстчыны, былі акрэслены як «абразы з лілейным фонам».

Апісанне такога роду твораў даследчыкі пачынаюць з адзінага з групы датаванага абраза «Юрыя-Змеяборца» 1729 г. [2, с. 195; малянак 7], які захоўваецца ў царкве Брэсцкага р-на. «Маты ў фонавага арнаменту на абразе «Цуд Юр’я» — стылізаваная лілея на дугападобных, закручаных у спіралі сцяблінах — характэрны для значнай колькасці твораў, якія знаходзяцца ў вясковых цэрквах Заходняга Палесся ці паступілі адтуль у музейныя зборы. Гэта абразы двух іканастасных комплексаў з Драгічынскага р-на. У склад аднаго іканастаса ўваходзілі намесныя абразы: «Сашэсце Святога Духа», «Троіца», «Спас», абра-

зы з апостальскага рада «Спас Архірэя», тры абразы Апосталаў, тры абразы з прарочага рада. Да другога іканастанаса належалі абразы «Дз-ісус», «Спас», два абразы Апосталаў. Да святочнага рада аднаго з гэтых іканастанасаў належаць «Тайная Вячэра», «Богаяўленне», «Пакроў», «Звеставанне», «Нараджэнне Хрыста». <...>. Таму ўся гэтая група твораў, відаць, можа быць датавана прыкладна так, як і абраз «Цуд Юр'я аб цмоку», — другой чвэрцю — сярэдзінай XVIII ст.» [2, с. 166–167].

З прыведзенага даследчыкамі пералічэння даволі складана зразумець, якія абразы належаць да адной царквы, а якія — да іншай, не кажучы пра тое, што месца размяшчэння храмаў імі ўвогуле не адзначана. Нам вядомы абразы з такой арнаментыкай фонаў з дзвюх цэркваў: разглядаемай у дадзеным артыкуле Андронаўскай і Зёлаўскай (Кобрынскі р-н). Жывапісныя помнікі з апошняй захоўваюцца ў Нацыянальным мастацкім музеі Беларусі [малюнак 8]. Аднак, верагодна, што пісаліся яны некалі для іншага храма. Справа ў тым, што царква ў Зёлава, з якой іконы паступілі ў музей, была ўзведзена толькі ў 1842 г. [20, с. 174]. Нам не ўдалося высветліць, ці існаваў раней на яе месцы іншы больш стары храм. Калі не, то ў гэтым выпадку для аздобы новага царкоўнага будынка іконы былі перанесены з нейкага іншага храма.

У выданні «Тэмперны жывапіс Беларусі канца XV – XVIII ст.» Н.Ф. Высоцкая адзначае, што дзесяць абразоў (адзін з мясцовага чыну, чатыры — з апостальскага, два — са святочнага, тры — з прарочага) з Зёлаўскай царквы знаходзяцца ва Уваскрэсенскай царкве (1857 г.) Антопаля Драгічынскага р-на Брэсцкай вобл. [20, с. 174]. На дадзены момант мы не валодаем звесткамі адносна месца першапачатковага размяшчэння абразоў. Магчыма, яны ўвогуле пісаліся для нейкага іншага храма, а пасля былі па частках раздадзены ў збудаваныя ў XIX ст. цэрквы.

У «Ікананісе Заходняга Палесся...» рэпрадуктаваны два абразы з лілейным фонам («Тайная Вячэра» [2, с. 228; малюнак 9], «Прарокі» [2, с. 248; малюнак 10]), якія па сённяшні дзень знаходзяцца ў цэрквах Драгічынскага р-на (напэўна, у Антопальскай царкве). Гэтыя ілюстрацыі — адзіныя крыніцы, якія даюць уяўленне пра выгляд названых помнікаў.

Нам таксама вядомы і помнік з вёскі Хабавічы Кобрынскага р-на, які мае падобнае аздабленне фону [14]. Гэта ўвогуле вельмі цікавы твор, ён мае два слаі жывапісу з выявамі рознага зместу. Для сакраль-

нага мастацтва ў цэлым вельмі ўласцівым з’яўляецца перапісванне, якое трактавалася як абнаўленне. Паверх старой, часткова абсыпанай або пацямнелай і пашкоджанай выявы наносіўся новы слой жывапісу, які, як правіла, сваімі якасцямі значна саступаў аўтарскаму. У працэсе рэстаўрацыі звычайна здымаецца гэты верхні слой, пакідаючы адкрытым аўтарскае пісьмо. Але вядомы нешматлікія прыклады, калі абраз аднаго сюжэту цалкам быў перамаляваны паверсе зусім іншай кампазіцыяй. Так, на абразе з Хабовічаў пад «Узнясеннем» выяўлены «Пакроў» з лілейным фонам. Аднак трэба адзначыць, што хоць малянак арнаменту і падобны вельмі да групы абразоў з Андронаўскай царквы, аднак усё ж адрозніваецца памерамі элементаў, пэўнымі дэталямі і наяўнасцю дробных насечак, якія нагадваюць луску. Гэты абраз з’яўляецца напастольным і быў змешчаны, як і належыць, у мясцовым чыне іканастаса (аднаруснага) справа ад Царскай Браны побач са «Збавіцелем».

З лілейнай аздобай фону таксама захаваўся і абраз «Пантакратар» з в. Дзівін Кобрынскага р-на [15]. У дадзеным выпадку арнаментаваны малянак цалкам адпавядае тром помнікам з Андронаўскай царквы, што сведчыць пра іх прыналежнасць да агульнага перыяду і пэнзля аднаго майстра.

Што датычыцца датавання ўсёй групы, то аўтары выдання «Ікананіс Заходняга Палесся...» мяркуюць, што гэта — другая чвэрць — сярэдзіна XVIII ст. на аснове іх падабенства з падпісаным помнікам 1729 г. [2, с. 167]. Увогуле гэтая думка з’яўляецца слушнай, аднак для андронаўскіх абразоў яшчэ больш можна звучіць храналагічныя межы на падставе вышэй прыведзеных звестак з візітацыйных актаў. Такім чынам, абразы «Архірэі» і дзве парныя іконы Апосталаў можна датаваць другой чвэрцю XVIII ст. Гэта значна ўдакладняе атрыбуцыю помнікаў, бо паводле кніг паступленняў МСБК адзначаныя абразы датаваны XVIII ст. Пазней, відаць, час іх стварэння быў перагледжаны і ўжо ў альбомах музея адпаведныя выявы падпісаны сярэдзінай XVIII ст., г.зн. маюцца на ўвазе 1730–1760-я гг. Аднак праведзенае даследаванне паказала, што андронаўскія іконы былі створаны прыкладна ў 1720–1740-я гг.

Для зёлаўскіх абразоў з лілейным фонам зрабіць такое ўдакладненне не ўяўляецца магчымым, бо невядома дакладна, для якога менавіта храма яны пісаліся. Відавочна, што іконы ствараліся прыблізна ў той жа самы перыяд, што і андронаўскія, аднак гэта могуць

быць і 50–60-я гг. XVIII ст. Таму прыведзенае для іх датаванне сярэ-дзінай XVIII ст. з’яўляецца адпаведным. Праз гістарычныя крыніцы немагчыма ўдакладніць час стварэння і іншых абразоў групы, якія за-раз працягваюць захоўвацца ў храмах Брэстчыны, паколькі відавоч-на, што яны перамяшчаліся з царквы ў царкву і нам дакладна невядо-ма іх першапачатковае месца бытавання. Больш за тое, дакументаў з апісаннямі храмаў Драгічынскага р-на нам выявіць не ўдалося.

Акрамя таго, што пратаколы візітацый Андронаўскай царквы да-зволілі звязіць храналагічныя межы ў атрыбутаванні помнікаў, яны таксама даюць магчымасць дакладна вызначыць персанажаў на Апо-стальскіх абразях. Трэба адзначыць, што паводле кнігі паступленняў МСБК, для аднаго абраза былі вызначаны персанажы Пётр і Павел [10], для другога проста зроблены запіс «выявы Апосталаў» [11]. Паз-ней у друкаваных выданнях для абодвух абразоў у подпісах пазнача-лася «Апосталы», што ў цэлым больш правільна, паколькі для перша-га з іх запіс у кнізе паступленняў быў зроблены памылкова.

Прычына такіх недакладнасцяў тлумачыцца тым, што часам для беларускіх абразоў Апостальскага і Прарочага чыноў даволі складана вызначыць персанажаў, паколькі існуюць шматлікія вырыянты трак-тоўкі іх вобразаў. Напрыклад, атрыбутамі Апостала Пятра з’яўляюц-ца кніга і ключ, аднак яго маглі маляваць з крыжом ці рыбай у руцэ. Кніга таксама з’яўляецца атрыбутам і Варфаламея, але акрамя яе — нож і садраная скура [20, с. 87]. Увогуле ў айчынным ікананісе вядомы прыклады, калі некалькі Апосталаў маляваліся толькі з кнігай у руцэ. А па іх знешнім абліччы даволі складана вызначыць, хто ёсць хто [20, с. 145–146].

Але ў выпадку з разгледжанымі андронаўскімі помнікамі гэта магчыма здзейсніць пры дапамозе гістарычных крыніц. Так, у візіце за 1759 г. дакладна зафіксаваны ўсе Апостальскія выявы з пазначэн-нем іх персанажаў. Трэба сказаць, што гэта адзінае (!) апісанне храма (намі апрацаваны дакументы па 2 000 уніяцкіх цэркваў), дзе пазна-чаны постаці. Ва ўсіх іншых выпадках толькі адзначалася: «Архірэі і выявы Апосталаў», або «12 Апосталаў», або радзей «6 абразоў з пар-нымі выявамі Апосталаў» і г.д. У апісанні Андронаўскай царквы такія падрабязныя звесткі прыведзены, відаць, па той прычыне, што гэтыя іконы, прызначаныя для іканастаса (і, па ўсё верагоднасці, у ім і зна-ходзіліся да зруйнавання царквы), былі развешаны па сценах. У ін-шых цэрквах яны ўладкавы ў іканастасе, дзе ім і належала быць, таму

пры іх апісанні візітатары толькі адзначалі наяўнасць Апостальскага чыну без удакладненняў.

А вось у візіце Андронаўскай царквы дакладна пералічваюцца ўсе абразы, якія віселі на сценах. Да іх ліку належаць пяць парных выяў Апосталаў. Два з гэтых абразоў на цяперашні момант і захоўваюцца ў МСБК: «Марк і Ян», «Мацей і Павел». Вызначыць прадстаўленых на іконах персанажаў і дапамагла згаданая крыніца. Справа ў тым, што на кожным з двух абразоў паводле атрыбутаў і абліччаў магчыма было ўстанавіць па адным персанажы.

На першым з названых абразоў — гэта постаць справа, прадстаўленая з чашай у руках, з якой выпаўзае змей. Менавіта гэтыя дэталі, а таксама малады безбароды твар уласцівы толькі аднаму з Апосталаў — Яну. Тое, што ў візіце згадваецца парны абраз «Марк і Ян», дазваляе выказаць меркаванне, што другі персанаж, прадстаўлены на абразе побач з Янам, — Марк. І, сапраўды, Евангелле ў яго руках і тыпаж не супярэчаць гэтаму. Аднак з такімі ж рысамі і атрыбутамі мог быць паказаны, напрыклад, Фадзей, пра што сведчаць прыклады з беларускага ікананісцы (абраз з іканастаса Шарашоўскай царквы Пружанскага р-на) [20, с. 145]. Такім чынам, згадка ў пратаколе праверкі пэўнай іконы дапамагла дакладна вызначыць прадстаўленых на ёй персанажаў.

Тое ж самае датычыцца і другога твора, на якім адной з постацей (правай) з’яўляецца Павел, пра што сведчаць кніга і меч у яго руках [10]. У дакуменце 1759 г. згадваецца парны абраз «Мацей і Павел», што дазваляе ўстанавіць другога персанажа на іконе [24, с. 104]. Разгорнутая кніга і будаўнічы інструмент не супярэчаць гэтаму, але, як адзначалася вышэй, з такімі ж дэталімі маглі быць прадстаўлены і некаторыя іншыя Апосталы. Такім чынам, для двух апостальскіх абразоў удалося вызначыць персанажаў, прадстаўленых на іх.

У пачатку артыкула мы адзначалі, што з апісаннямі Андронаўскай царквы нам удалося выявіць два дакументы, адзін з якіх (1759 г.) падрабязна разабраны вышэй, а другі (1784 г.) аказаўся не такім інфарматыўным. Гэта, па-першае, тлумачыцца тым, што там не так падрабязна апісваюцца абразы, а па-другое, — фактычна ўсе іконы, якія нас цікавяць, упамінаюцца ў першым дакуменце, што і дае магчымасць удакладніць іх дату, абавіраючыся на найбольш раннюю крыніцу, і паводле яе вызначыць верхнюю храналагічную мяжу.

Паводле візіты 1784 г. Андронаўскі храм згадваецца пад тытулам Апекі Божай Маці (Пакрова). Верагодна, пасля таго, як яго адбудаваці, наноў асвятцілі ўжо ў гонар Багародзіцы. У ім у гэты час быў 31 абраз, для 17 з якіх сюжэт і месца размяшчэнне не пазначаны [25, арк. 43 адв.]. Верагодна, яны віселі на сценах. Пра такія творы гаворыцца, што яны «góźniego malowania». Акрамя іх у галоўным і бакавых алтарах змяшчаліся два абразы «Божай Маці», «Пётр», «Павел», «Троїца», «Ісус Хрыстос». У гэты час у царкве існаваў і іканастас, пра які адзначана, што ён стары, а ў ім — выявы Архірэя, Мікалая і «Apostolskich podwoynych pięć» [25, арк. 43 адв.].

З дадзенага запісу вынікае, што тыя ж парныя абразы, якія згадваліся ў візіце 1759 г., працягвалі захоўвацца ў храме, і ўжо на 1784 г. былі ўсталяваны ў іканастасе. Відавочна, што некалі раней яны там і знаходзіліся да пашкоджання царквы ветрам. Гэтая думка пацвярджаецца і тым, што іканастас у 1784 г. згадваецца як стары [25, арк. 43 адв.]. Паколькі ў апісанні 1759 г. ён не фігуруе, то значыць, што яго ўладкавалі пасля гэтага года. Калі б усталёўвалі нейкую новую канструкцыю, то натуральна, што ў візіце 1784 г. было б адзначана. А так, па ўсёй верагоднасці, паставілі той іканастас, які некалі знаходзіўся ў царкве да разбурэння будынка. Відаць, што пасля зруйнавання храма яго прыбралі, а іканастасныя абразы развесілі па сценах бабінца. Пасля ўзвядзення новага будынка паміж 1759 і 1784 гг. яго зноў уладкавалі ў царкве разам з ранейшымі іконамі.

Калі амаль усе прадстаўленыя ў музеях помнікі з Андронаўскага храма і згадваюцца ў дакуменце 1759 г., то адно «Укрыжаванне» не фігуруе ў гэтай крыніцы. Магчыма, яно было напісана паміж 1759 і 1784 гг. і ў другой візіце яно ўключана ў агульную колькасць 17 «безыменных» абразоў, сюжэт якіх не зафіксаваны. Жывапісная выява не супярэчыць адзначанаму перыяду. Аднак таксама верагодна, што гэтая ікона пазней паступіла з нейкага іншага храма.

Такім чынам, візітацыйныя акты для андронаўскіх абразоў, за выключэннем «Укрыжавання» авальнай формы, дазволілі ўдакладніць час стварэння: яны былі напісаны да 1755 г. — года, калі храм быў разбураны ветрам. А дадатковыя звесткі, атрыманыя пры параўнанні з іншымі падобнымі датаванымі помнікамі, даюць магчымасць сцвярджаць, што андронаўскія абразы з «лілейным фонам» былі выкананы ў другой чвэрці XVIII ст. Верагодна, тады ж пісаліся і іншыя творы для гэтага храма, што дазваляе істотна звучыць прынятыя

раней храналагічныя межы: замест XVIII ст. іконы можна акрэсліць больш вузкім перыядам — 1720–1740 гг.

Для двух абразоў з выявамі Апосталаў з дапамогай візітацыйных актаў удалося дакладна высветліць прадстаўленых на іх персанажаў: на адным — Павел і Мацей, на другім — Марк і Ян.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Алтарны жывапіс Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў [электронны рэсурс]: віртуальная версія выставы «Алтарны жывапіс Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў» у Нацыянальным мастацкім музеі 23 лютага – 10 чэрвеня 2009 г. – Мінск: Нацыянальны мастацкі музей, 2009. – 1 электрон. апт. дыск (CD-ROM).
2. Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст. / В.Ф. Шматаў, Э.І. Вецер, М.П. Мельнікаў і інш.; навук. рэд. В.Ф. Шматаў; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі. – Мн.: Бел. навука, 2002. – 349 с.: іл.
3. МСБК¹ – КП 35. – Абраз «Пакланенне вешчуноў», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVI–пачатак XVIII ст. Дошка, тэмпера. Перададзены ў Нацыянальны мастацкі музей Беларусі.
4. МСБК. – КП 58. – Абраз «Хрыстос Пантакратар», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVII ст. Дошка, тэмпера. Перададзены ў Нацыянальны мастацкі музей Беларусі.
5. МСБК. – КП 74. – Абраз «Сэрца Хрыстова», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XIX ст. Палатно арнаментаванае, тэмпера; 65×54 см.
6. МСБК. – КП 76. – Абраз «Троіца Новазапаветная», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобласці, XVIII ст. Дрэва, алей; 128×89×2 см.
7. МСБК. – КП 84. – Абраз «Хрышчэнне», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVIII ст. Дрэва, тэмпера, алей; 122×84×2 см. Перададзены ў Нацыянальны мастацкі музей Беларусі.
8. МСБК. – КП 87. – Абраз «Дэісус», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVIII ст. Дрэва, тэмпера (?); 112×98×2,5 см (памеры недакладныя).

¹ Звесткі пра абразы з МСБК прыведзены ў адпаведнасці з запісамі Кнігі паступленняў названай установы.

9. МСБК. – КП 88. – Абраз «Пакроў», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVIII ст. Дрэва, ляўкас, тэмпера. Перададзены ў Нацыянальны мастацкі музей Беларусі.
10. МСБК. – КП 89. – Абраз «Пётр і Павел», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVIII ст. Дрэва, ляўкас, тэмпера; 144×86×2 см.
11. МСБК. – КП 90. – Абраз «Апосталы», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл., XVIII ст. Дрэва, ляўкас, тэмпера; 114×80×2,5 см.
12. МСБК. – КП 151. – Абраз «Хрыстос з Укрыжавання» (авал), з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобласці, XIX ст. Палатно, алей; 54×14 см.
13. МСБК. – КП 166. – Абраз «Спас Пантакратар», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобласці. Палатно на дрэве, алей. Перададзены ў Нацыянальны мастацкі музей Беларусі.
14. МСБК. – КП 307. – Абраз «Узнясенне», з Пакроўскай царквы в. Хабавічы Кобрынскага р-на Брэсцкай вобласці, канец XVIII – пачатак XIX ст. Дрэва, тэмпера, алей (?); 123×88×2,5 см.
15. МСБК. – КП 331. – Абраз «Спас Пантакратар», з царквы Нараджэння Божай Маці в. Дзівін Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл. Дрэва, тэмпера; 126×92×2 см.
16. МСБК. – КП 439. – Абраз «Укрыжаванне», з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага р-на Брэсцкай вобласці. Палатно, алей; 140×90 см.
17. Музей старажытнабеларускай культуры: альбом / Укл. А.А. Ярашэвіч. – Мн.: Беларусь, 2004. – 284 с.
18. Помнікі мастацкай культуры Беларусі / Укл. Б.А. Лазука. – Мн.: Беларусь, 2012. – 415 с.
19. Православная икона России, Украины, Беларуси [электронный ресурс]: виртуальная версия выставки «Православная икона России, Украины, Беларуси» в Национальном художественном музее 30 сентября – 9 ноября 2008 г. – Минск: Национальный художественный музей, 2009. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
20. Тэмперны жывапіс Беларусі XV–XVIII стст. у зборы Дзяржаўнага мастацкага музея БССР. Каталог / Аўтар-складальнік Н.Ф. Высоцкая. – Мн.: Беларусь, 1986. – 208 с.
21. Флікоп, Г.А. Існаванне іканастанасаў у грэка-каталіцкай царкве ў XVII – першай палове XIX ст. / Г.А. Флікоп // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2013. – № 4. – Мн.: Беларуская навука, 2013. – С. 81–87.
22. Флікоп, Г.А. Працэсійныя абразы і фератроны ў Музеі старажытнабеларускай культуры: пытанні атрыбуцыі / Г.А. Флікоп // Пытанні мастац-

- твазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 15 / навук. рэд. А.І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мн. : Права і эканоміка, 2013. – С. 429–438.
23. Флікоп, Г.А. Уніяцкія абразы ў Гродзенскім дзяржаўным музеі гісторыі рэлігіі: да пытання атрыбуцыі ікон XVIII ст. «Евангелісты» і «Збавіцель» / Г.А. Флікоп // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 14 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мн. : Беларуская навука, 2013. – С. 403–412.
24. Lietuvos valstybes istorijos archyvas (Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў, далей – LVIA). – Ф. 634. – Воп. 1. – Спр. 48. – Wizyta generalna Prużańskiego, Kobryńskiego, Poliskiego, Kamieneckiego y Włodawskiego dyecezyi Brzeskiej dekanatów. – 1759. – 450 с.
25. LVIA. – Ф. 634. – Воп. 1. – Спр. 52. – Akta wizyty dekanatu Kobryńskiego. – 1784. – [45] арк.

Секцыя 3. ЛЁСЫ АРХІЎНЫХ СКАРБАЎ БЕЛАРУСІ

Жлутка А.А. (г. Мінск)

ДЗВЕ КОПІІ ДАКУМЕНТАЎ КАРАЛЯ МІНДАВА

Сёлета спаўняецца 760 гадоў з дня каранацыі заснавальніка нашай сярэднявечнай дзяржавы караля Міндава. Нягледзячы на яго велізарную ролю ў гісторыі Усходняй Еўропы XIII ст., яго дзейнасць слаба асветлена ў кірылічных пісьмовых крыніцах гэтага рэгіёна. Захаваліся толькі сціплыя летапісныя згадкі, супярэчлівыя і не заўсёды дакладныя. Цалкам адсутнічаюць кірылічныя дакументы, што датычацца яго асобы. Хоць знаходкі дзвюх алавяных булаў з надпісам «Мингдов» даюць падставы сцвярджаць, што пры двары караля складаліся і кірылічныя акты [17, с. 108–109].

Воляй лёсу сталася так, што больш звестак пра справы манарха дайшло ў лепш захаваных заходніх пісьмовых помніках — нямецкіх і лацінамоўных хроніках і дакументах. Самую дакладную інфармацыю ўтрымліваюць дакументальныя сведчанні. Яны рана былі заўважаны даследчыкамі і пачалі друкавацца яшчэ з канца XVII ст., а затым перадрукоўваліся ў розных гістарычных працах і ў зборніках актаў [гл., напр.: 1; 2; 6 і інш.]. Чатыры дакументы былі адкрыты і ўведзены ў навуковы ўжытак Эрнстам Генігам, які апублікаваў іх у 7-м томе свайго выдання «Хронікі Давіда Лукаша» (1815 г.) [11, bd. VII, s. 137–142]. Публікацыя грунтавалася на дзвюх копіях, адкрытых Генігам. Адную ён называў зацвярджэннем (Bestätigung). Другая была копіяй трансумпта. Абедзве пазней згубіліся і пазнейшыя публікатары [4; 8; 9; 10; 13; 14] да апошняга часу за падставу бралі выданне Геніга.

Дзякуючы Генігу і шэрагу іншых археографў на сёння вядомы 10 дакументаў караля з 1253–1261 гг. Гэта прывілей на вольны гандаль рыжскім купцам, некалькі наданняў Нямецкаму ордэну Жамойцці,

Селёніі і іншых зямель і прывілей першаму біскупу дзяржавы Хрысціяну на ўладанні ў Жамойцці (дак. I.1-10b)¹ [10, р. 23–44]. Апрача іх, захаваліся дакументы, датычныя караля: ліст біскупа Хрысціяна з 1254 г. (дак. I.11) і 20 лістоў і булаў папаў Інацэнта IV і Аляксандра IV з 1251–1260 гг. (дак. II.1–20). Усе гэтыя акты дайшлі альбо ў арыгіналах, альбо ў копіях.

У гістарычнай літаратуры вялася доўгая дыскусія пра аўтэнтычнасць лістоў Міндава. Прыводзячы розныя аргументы, пераважна датычныя зместу і гістарычных акалічнасцяў, даследчыкі прыходзілі часам да дыаметральна супрацьлеглых высноў. Некаторыя, як напрыклад Войцех Кэнтшыньскі [4, s. 180 і наст.], адмаўлялі сапраўднасць усіх дакументаў, выдадзеных каралём, другія, як Антоні Прахаска і Філіп Клыменка [5, s. 202, 205; 15], лічылі іх усе без вынятку цалкам аўтэнтычнымі, іншыя залічвалі да сапраўдных то адны, то другія акты без асабліва пераканаўчых доказаў. Больш абгрунтаванымі і ўзважанымі падаюцца высновы Караля Малечыньскага, які паклаў у аснову свайго даследавання грунтоўны аналіз палеаграфічных і дыпламатычных асаблівасцяў актаў Міндава ў сукупнасці з разглядам гістарычнага кантэксту. Без усялякага сумневу аўтэнтыкамі выпадае прызнаць два арыгіналы лістоў Міндава: дарэнне Нямецкаму ордэну Селёніі з кастрычніка 1255 г. (дак. I.4) і дарэнне прускіх, яцвяжскіх зямель і ўсёй Жамойцці з 7 жніўня 1259 г. (дак. I.8). Палеаграфічныя і дыпламатычныя прыкметы цалкам адпавядаюць даце дакументаў, не пярэчаць і гістарычныя рэаліі. І гэта незалежна ад таго, ці лісты былі падрыхтаваны атрымальнікам (г.зн. у канцылярыі Нямецкага ордэна ў Лівоніі), ці самім выдаўцом, г.зн. пры двары караля. Выказваліся сумненні ў наяўнасці пры двары караля канцылярыі ці асоб, якія маглі б весці дакументацыю на лацінскай мове. Але згадка ў лісце біскупа Хрысціяна капелана Яна Базо (дак. I.11), які раней належаў да атачэння курляндскага біскупа, дазваляе меркаваць пра магчымасць падрыхтоўкі дакументаў самім выдаўцом. Як вядома, ў Заходняй Еўропе стварэннем і ўладкаваннем канцылярыі займаліся звычайна прыдворныя капеланы. У кожным выпадку сапраўднасць двух памянёных арыгіналаў дакументаў Міндава не падлягае сумневу.

¹ Тут і далей у дужках падаюцца спасылкі на нумар дакумента ў гэтым выданні (рымская лічба азначае частку, арабская – нумар дакумента ў частцы).

Яшчэ чатыры з васьмі астатніх актаў караля, якія дайшлі ў копіях, Малечыньскі на падставе дыпламатычных прыкмет і аналізу гістарычнага кантэксту таксама аднёс да аўтэнтчных. Наконт рэшты — чатырох дакументаў выказваліся розныя меркаванні. Малечыньскі палічыў іх фальсіфікатамі Нямецкага ордэна, хоць, як падаецца, сёння сцвярджаць пра гэта з поўнай упэўненасцю не выпадае. Магчыма, пры выяўленні новых фактаў, гэтая выснова даследчыка можа быць перагледжана.

Як было сказана вышэй, дзве важныя копіі дакументаў Міндава, выдадзеных Эрнстам Генігам, пазней былі страчаны. Першую, названую Генігам «зацвярджэннем», больш карэктна належала б аднесці да пацвярджальных прывілеяў. Але ці з'яўляецца яна паўнаважным прывілеем ці нейкім іншым відам дакументаў? Гэтая копія была адкрыта ў Таемным дзяржаўным архіве Прускай культурнай спадчыны ў Берліне ў фондах былога Кёнігсбергскага дзяржаўнага архіва і апублікавана ў 5-м томе зборніка прускіх дакументаў (Preußisches Urkundenbuch), выдадзеным Кляўсам Конрадам у 1969 г. [12, nr. 1005, s. 602–604]. На жаль, у час падрыхтоўкі да друку нашага выдання «Mindowe, rex Lithowiae...» гэтая публікацыя аказалася для нас недасяжнай. Зацвярджэнне Карла IV утрымлівае чатыры наданні Міндава Нямецкаму ордэну, а менавіта: некаторых жамойцкіх зямель з ліпеня 1253 г. (дак. I.2), Селёніі з кастрычніка 1255 г. (дак. I.4), некаторых прускіх зямель і ўсёй Жамойцкіі з 7 жніўня 1259 г. (дак. I.2) і ўсёй Літвы на выпадак сваёй смерці без спадкаемцаў з сярэдзіны чэрвеня 1260 г. (дак. I.9). Другі і трэці з гэтых дакументаў дайшлі таксама ў арыгіналах, а чацвёрты — у шэрагу копій і трансумптаў, у тым ліку і ў ранейшым трансумпце ад 1352 г. Тэксты трох дакументаў перададзены ў зацвярджэнні цалкам дакладна і, як сцвярджае Конрад, яны павінны былі капіравацца непасрэдна з арыгіналаў.

Такім чынам, найбольшую цікавасць уяўляе першы дакумент з 1253 г. Ён быў упершыню, але са значнымі скаротамі апублікаваны Генігам і, мяркуючы па ўсім, менавіта з гэтага зацвярджэння. Дакумент ад 1253 г. дайшоў толькі ў памянёным зацвярджэнні і нідзе больш. Наяўнасць зацвярджэння дае магчымасць цалкам і дакладна ўзнавіць тэкст дакумента 1253 г. Мяркуючы з інтытуляцыі, зацвярджэнне павінна было з'явіцца да 1355 г., г.зн. да абрання Карла IV імператарам. Хоць публікатар зацвярджэння Кляўс Конрад адносіць час яго стварэння да другой паловы 60-х-пачатку 70-х гадоў XI ст. і,

указваючы на няпоўны і неадэкватны, на яго думку, фармуляр і тагачасныя палітычныя акалічнасці, лічыць фальсіфікатам Нямецкага ордэна, вырабленым з мэтай давесці слушнасць прэтэнзій на жамойцкія землі. Паколькі ў канцы зацвярджэння паведамляецца, што яно павінна быць апячатана залатой булай, якой звычайна апячатваліся ўрачыстыя прывілеі, даследчык звярнуў увагу на такія, на яго думку, неадпаведнасці фармуляру ўрачыстага прывілея. Найперш, гэта незвычайная інтытуляцыя: **Romanorum Boemieque rex semper Augustus** замест **Romanorum rex semper Augustus et Boemie rex**. Заўважана адразу, што пры мінімальным фармальным адрозненнях (перастаноўка тэрмінаў і замена **et** на сінанімічнае **-que**) абодва варыянты сэнсавы тоесныя. Іншыя меркаваныя неадпаведнасці фармуляра ўрачыстаму прывілею, названыя Клаўсам Конрадам, такія: адсутнасць перпетуацыйнай формулы **ad perpetuam rei memoriam**, а таксама арэнгі, паведамлення пра манаграму і спіса сведкаў. Апрача таго, у зацвярджэнні гаворыцца: што «калі ў гэтым наданні ёсць нейкі недахоп, мы дапаўняем яго сваёй каралеўскай уладай», і далей «усялякі недахоп на падставе пэўнага ведання дапоўнены»².

Выходзячы з гэтага, Конрад і палічыў дакумент фальсіфікатам з мэтай пацвердзіць першы дакумент з ліпеня 1253 г. Але з іншага боку, фармуляр зацвярджэння, які, на думку Конрада, не адпавядае фармуляру ўрачыстага прывілея, у той жа час, па нашых назіраннях, нічым не адрозніваецца ад фармуляра звычайных пацвярджальных прывілеяў Карла IV, у якіх часта таксама адсутнічаюць перпетуацыйная формула, арэнга, сведкі і манаграма, сустракаюцца і формулы, якія паведамляюць пра ўнесеныя дапаўненні. Сама магчымасць унясення дапаўненняў ці правак у тэкст можа ўскосна сведчыць, што Карлу IV, хутчэй за ўсё, мог быць прадстаўлены атрымальнікам праект зацвярджэння, якое пазней павінна было быць аформлена альбо як урачысты прывілей з залатой булай, альбо, калі такое немагчыма, як звычайны прывілей. Такім чынам, мы, верагодней за ўсё, маем тут справу не з фальсіфікатам, а з праектам урачыстага прывілея, складзеным Нямецкім ордэнам для канчатковага афармлення ў выглядзе ўрачыстага прывілея і пацвярджэння Карлам IV. Падобны прывілей з зала-

² Адпаведна: «et **omnem defectum suplere**», «et **siquis defectus fuerit ob quamcumque causam** in prefata donatione in toto vel in parte, nos de nostra **regia potestate supplemus**», «et **omnem defectum ex certa sciencia** corroborati» (Вылучэнне паўтлустым шрыфтам тут і далей наша. – А.Ж.).

той булай на ўладанне Літвой, Жамойцю і Коршавам Нямецкі ордэн атрымаў, напрыклад, ад папярэдніка Карла Людовіка IV ад 15 лістапада 1337 г. [16, pars II, s. 82–83, nr. 681]. Быў і ўрачысты прывілей ордэну, дадзены самім Карлам IV 2 студзеня 1354 г., завераны залатой булай [8, sp. 589–595, nr. 191]. Паколькі ордэн меў у сваім распараджэнні гэтыя і іншыя апячатаныя залатой булай урачыстыя прывілеі Карла IV і яго папярэднікаў, то падаецца неверагодным, каб меркаваны фальсіфікатар мог так далёка адысці ад іх фармуляра ў сваёй падробцы.

Меркаванню пра фальсіфікацыю зацвярджэння Карла IV і перш за ўсё першага дакумента з ліпеня 1253 г. пярэчыць і факт выдання 21 жніўня таго ж года Нямецкаму ордэну зацвярджальнага ліста на жамойцкія землі папам Інацэнтам IV. Хоць у лісце папы пайменна названы толькі чатыры з прыведзеных у дакуменце Міндава ўладанні, іншыя ж згадваюцца агульна як «**quaedam alia loca et bona**» («некаторыя іншыя мясцовасці і добры»). Да таго ж трэці дакумент з 1259 г., уключаны ў тое ж зацвярджэнне Карла IV, паведамляе пра дарэнне Нямецкаму ордэну ўсёй Жамойціі, г.зн. усіх жамойцкіх зямель, у тым ліку і пададзеных у першым дакуменце. Гэтая акалічнасць, на нашу думку, пазбаўляе сэнсу меркаваную фальсіфікацыю, бо ці быў бы сэнс даводзіць права на некаторыя жамойцкія землі, калі існаваў аўтэнтычны дакумент на права валодання ўсёй Жамойціяй, скапіраваны ў тое самае зацвярджэнне Карла IV.

Другая копія з'яўляецца спісам з трансумпта рэвельскага біскупства Яна. І сам трансумпт, складзены 16 сакавіка 1392 г., і яго копія, з якой апублікаваў лісты Міндава Эрнст Геніг, лічыліся страчанымі. Але падчас навуковай стажыроўкі тры гады таму нам пашчасціла адшукаць копію трансумпта ў Дзяржаўным архіве Прускай культурнай спадчыны ў Берліне.

Копія таксама ўтрымлівае чатыры акты: наданне Селёніі з кастрычніка 1255 г., якое дайшло таксама ў арыгінале (дак. I.4), супліку караля да папы з той жа датай пра зацвярджэнне гэтага надання (дак. I.5), зацвярджэнне межаў Селёніі з 7 жніўня 1261 г. (дак. I.10a) і ўрэшце наданне ўсяе Жамойціі з 1257 г. (дак. I.7). Першы дакумент дайшоў у арыгінале і ў шэрагу копій, як ранейшых, так і пазнейшых, у тым ліку і ў разгледжаным вышэй зацвярджэнні Карла IV. Тры апошнія ў сваім першапачатковым выглядзе перададзены толькі ў гэтай копіі. Супліка была ўключана ў зацвярджальны ліст папы Аляксандра IV з

13 ліпеня 1257 г., які захаваўся ў арыгінале. Яе сапраўднасць сёння не ставіцца пад сумнеў. Зацвярджэнне межаў Селёніі лічыцца, на нашу думку, усё ж без дастаткова важных падстаў фальсіфікатам Нямецкага ордэна. Да падробак адносяць і наданне ўсяе Жамойціі з 1257 г.

Толькі ў гэтай копіі дайшлі рукапісы трох з дзесяці вядомых на сёння дакументаў караля Міндава. І менавіта гэта надае ёй вялікую каштоўнасць для археаграфічных і гістарычных даследаванняў. Копія важная яшчэ і тым, што ў ёй падаецца апісанне пячатак, прывешаных да транссумаваных дакументаў. Да двух дакументаў пячаткі былі прывешаныя на «*albis et blaueis*» (белых і блакітных) ніцях. Адзін з гэтых двух дакументаў, а менавіта наданне Селёніі з кастрычніка 1255 г., дайшоў і ў арыгінале з пячаткай, прывешанай на белых і блакітных ніцях. Аднак у транссумпце з 18 траўня 1393 г. пра пячатку сказана, што яна прывешана на «*albis et flaviis*» (белых і жоўтых) ніцях, што з'яўляецца відавочнай памылкай капііста, паколькі яшчэ адна копія ранейшага транссумпта з 1355 г. з гэтым дакументам зноў паведамляе пра «**белыя і блакітныя**» ніці [Берлін, 3]. Гэтыя назіранні даюць магчымасць аспрэчыць меркаванне пра неаўтэнтычнасць пячаткі, прывешанай да арыгінала 1255 г., выказанае ранейшымі даследчыкамі, напрыклад Юліюшам Ляткоўскім [7, s. 431–442] і Войцехам Кэнтшыньскім [4, s. 199–206].

Таксама сёння можна скарэкціраваць і гіпотэзу Караля Малечыньскага, які абапіраўся на апісанне пячаткі ў памянёным транссумпце 1393 г., на фотакопію арыгінала 1255 г. і на сцвярджэнне Філіппі пра тое, што белыя і блакітныя ніці нібыта ўціснуты ў рэверс пячаткі іншым воскам. Даследчык зрабіў выснову, што пасля 1393 г. пячатка, якая была прывешана спачатку на белых і жоўтых ніцях, была з невядомай мэтай аддзелена ад ліста, а затым зноў прывешана да яго, прычым бела-жоўтыя ніці былі заменены на бела-блакітныя [9, s. 7–8]. Але прынамсі два ранейшыя згаданыя намі транссумпты выразна прырэчаць гэтаму дапушчэнню. Пры вывучэнні пячаткі дэ візу таксама не былі заўважаны сляды аддзялення пячаткі ад ніцей ці ўціскання іх у яе іншым воскам.

Такім чынам, дзве калісьці страчаныя, а цяпер адшуканыя копіі, якія данеслі да нас рукапісы чатырох дакументаў караля Міндава, даюць магчымасць удакладніць іх тэксты, прадстаўляюць новыя сведчання на карысць аўтэнтычнасці яго дарэнняў і адкрываюць новыя перспектывы ў даследаваннях дзейнасці гэтай неардынарнай асобы,

пачынальніка нашай сярэднявечнай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria oder sorgfältige Sammlung allerhand zur Geschichte des Landes Preussen gehöriger Nachrichten, Urkunden, Schrifften und Documenten. 3 Bde. – Königsberg und Leipzig, 1730–1732.
2. Codex diplomaticus oder Urkunden so die Pommersch-Rugianisch- und Caminische auch andere benachbarte Lande angehen ... / Hsgb. von F. von Dreger. – T. 1. – Stettin, 1748.
3. GStAPK(Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz), OF 11b. Urkunden und Akten betr. den Streit zwischen Polen und dem DO 1339 bis etwa 1420. – f. 52^v.
4. Kętrzyński W. O dokumentach Mendoga króla litewskiego + 1263 // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. – Ser. II. – T. XXV (50). – 1907.
5. Klymenko Ph. Die Urkunden Mindowes für den livländischen Orden // Altpreuussische Forschungen. – VI. – 1929.
6. Kotzebue A. von. Preußens ältere Geschichte. 4 Bde. – Riga, 1808.
7. Latkowski J. Mendog, Król Litewski. – Kraków, 1892.
8. Liv-, Esth-, und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von F.G. von Bunge. – [Abt. 1] Reval, Riga. – Bd. I. – 1853; Bd. II. – 1855; Bd. III. – 1857; Bd. VI. – 1873; Bd. V. I. – Reval, Riga, 1853.
9. Maleczyński K. W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261 // Ateneum Wileńskie. – R. 11. – 1936.
10. Mindowe, rex Lithowiae, in litteris et testimoniis = Міндаў, кароль Літовіі, у дакумэнтах і сьведчаньнях / Уклад., пер. на бел. мову, камэнт. А.Жлуткі. – Мн., 2005.
11. Preussische Chronik von M. Lukas David... mit Beifügung historischer und etymologischer Anmerkungen / Hrsg. von Ernst Hennig und Daniel Fridrich Schütz. – Bd. I–VIII. – Königsberg, 1812–1817. – Bd. VII.
12. Preußisches Urkundenbuch. – Bd. V. 1. Lieferung (1352–1356) / Hsgb. von Dr. Klaus Conrad unter Mitarbeit von Archivdirektor Dr. Hans Koeppen. – Marburg, 1969.
13. Preussisches Urkundenbuch. Politische (Allgemeine) Abteilung. – Bd. I. – Die Bildung des Ordensstaats. Hälfte 1 / Hrsg. von R. Philippi in Verbindung mit [Carl Peter] Woelky. – Königsberg, 1882.

14. Preussisches Urkundenbuch. Politische (Allgemeine) Abteilung. – Bd. I. Die Bildung des Ordensstaats. Hälfte 2 / Bearb. von August Seraphim. – Königsberg, 1909.
15. Prochaska A. Dwa objaśnienia do dziejów Litwy // Kwartalnik historyczny. – XX. – 1906. – S. 64–73.
16. Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Marie Theutonicorum. 1198–1525 / Hrsg. von Erich Joachim, Walter Hubatsch. Pars I–II. – Göttingen, 1948–1950.
17. Седых, В.Н., Белецкий, С.В. Памятники средневековой сфрагистики из Темерево // XVI всероссийская нумизматическая конференция. Санкт-Петербург–Репино, 18–23 апреля 2011 г. Тезисы докладов и сообщений. – Санкт-Петербург, 2011.

Зянюк Р.У. (г. Мінск)

КЛЯШТАРНЫЯ АРХІВЫ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ XVIII – ПАЧАТКУ XX ст.

каталіцкім касцёле сфарміравалася некалькі відаў архіваў: дыяцэзіяльныя, біскупскія, парафіяльныя, ордэнскія (сярод якіх выдзяляюцца генеральныя, правінцыяльныя, кляштарныя) і інш. Кожны з гэтых відаў меў іншую падпарадкаванасць, нападунальнасць і функцыі. У дадзеным артыкуле звернемся да рымска-каталіцкіх кляштарных архіваў на землях Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX ст., аналізу працэсу іх фарміравання і камплектацыі.

Гісторыя і дзейнасць кляштарных архіваў у Беларусі з'яўляецца мала даследаванай. Асобныя артыкулы прысвечаны толькі архівам Полацкага дамініканскага і Пінскага французскага кляштараў [6; 7]. На сённяшні дзень гісторыкі пачынаюць вяртацца да даследавання архіваў беларускіх кляштараў, аднаўляць іх змест, знаёміцца з дакументамі, якія захаваліся, напрыклад, у архіве французскага кляштара ў Гродне, дзе створаны інвентар наяўнай дакументацыі, даступнай для даследчыкаў.

У рэканструкцыі гісторыі і дзейнасці архіваў варта звярнуцца да дакументаў, якія ўтрымліваюць апісанне іх фарміравання і нападунальнасці. Найбольшую колькасць звестак пра склад кляштарных архіваў утрымліваюць акты іх візітацый. Менавіта ў дадзеных даку-

ментах асобным пунктам адзначалася наяўнасць у кляштары архіва [13; 14; 15].

Пад «*кляштарным архівам*» разумеем збор дакументаў, які фарміраваўся ў выніку жыццядзейнасці канкрэтнага кляштара і датычыў усіх накірункаў яго дзейнасці (рэлігійнага, гаспадарчага, адукацыйнага, культурнага, дабрачыннага), а таксама персанальнага складу. Пры наяўнасці пры кляштары парафіяльнага касцёла кляштарны архіў быў цесна звязаны з парафіяльным архівам (які складаўся з метрычных кніг і дакументаў, што датычылі функцыянавання парафіі). Аднак яны з'яўляліся зборамі дакументаў асобных адзінак. Менавіта таму неабходна размяжоўваць гэтыя два віды і наяўную ў іх дакументацыю. Парафія, у якой працавалі манахі канкрэтнага кляштара, з'яўлялася адасобленым ад кляштара інстытутам. Кляштар і яго насельнікі падпарадкоўваліся ордэнскім уладам, парафія — дыяцэзіяльнаму біскупу.

Збор наяўнай у кляштары дакументацыі не заўсёды разумеўся як уласна архіў. Архіў у кляштары функцыянаваў пад назвай «паперы», «кляштарныя паперы» альбо непасрэдна «архіў». Адказнасць за захаванне дакументацыі мелі прыёр і сіндык кляштара альбо спецыяльна вызначаная асоба [7, с. 9].

Спецыяльнага месца (пакоя) архівы часцей за ўсё не мелі. Для захоўвання дакументаў стараліся выбраць асобнае месца ў кніжнай шафе альбо ў куфры. Найчасцей архіў захоўваўся ў прыёра альбо пры кляштарнай бібліятэцы. Так, архіў гродзенскага францысканскага кляштара «быў у бібліятэцы ў скрыні акаванай і ў гвардыяна» [1, s. 151]. Полацкія езуіты прызначалі для архіва «дзве шафы» [3, s. 99].

Сістэмнасць у выбары дакументаў для захоўвання практычна адсутнічала. Найбольш акуратна ставіліся да фундушавых, маёмасных, гаспадарчых і судовых дакументаў, якія пацвярджалі права на ўладанне зямлёй і грашовымі сумами [1, s. 161]. Абавязковая каталагізацыя наяўных дакументаў хоць і вымагалася, але была рэдкай з'явай. Функцыю каталога выконвалі запісы ў актах візітацый, дзе дакладна занатоўваўся пералік дакументацыі, якая ўтрымлівалася ў кляштарным архіве [12; 13; 15]. У залежнасці ад накірунку дзейнасці ордэна кляштарны архіў мог захоўваць дакументацыю ўстаноў, якія пры ім дзейнічалі (школы, шпіталі).

Аб парадку ў кляштарных архівах дбалі правінцыялы. У заўвагах правінцыялаў падчас візітацый часам можна знайсці запісы: «аргані-

заваць архіў у адпаведным месцы (візіт правінцыяла Пятра Хрызастома Янкоўскага ў Гродзенскі францысканскі кляштар)» [1, с. 143], «стварыць і аднавіць кляштарныя дакументы» (візіт правінцыяла Дамініка Хшаноўскага падчас візітацыі Гродзенскага францысканскага кляштара ў 1830 г.) [1, с. 144].

У дакументацыі, якая захоўвалася ў кляштарых, можна выдзеліць некалькі груп: 1) фундушавыя дакументы, 2) справаводная дакументацыя, 3) персанальная дакументацыя, 4) распараджальная дакументацыя (рознага паходжання — ад свецкіх і духоўных улад), 5) хронікі і дзённікі кляштараў, 6) перапіска.

Фундушавыя дакументы і справаводная дакументацыя (рахункі і гаспадарчая дакументацыя) з’яўляліся найбольш колькаснымі групамі. Паколькі асноўная колькасць кляштараў утрымлівалася з зямельных надзелаў і з вызначанага фундатарамі альбо дабрачынцамі матэрыяльнага забеспячэння, фундацыйныя дакументы вельмі пільна ахоўваліся. Менавіта яны з’яўляліся асноўнымі аргументамі, якія пры неабходнасці можна было прадставіць як доказ права на зямлю ў выпадку судовых спрэчак. Разам з імі зберагаліся і судовыя пастановы. Да гэтай жа групы адносяцца судовыя дакументы і дакументы пастаноў судоў (напрыклад, Працэс ксяндзоў кармелітаў з Міхайлам і Мікалаем Пацамі 1696 г. верасня 13 дня, які захоўваўся ў княжацкім кармеліцкім кляштары [15]). У некаторых выпадках у архіве захоўваліся планы кляштара альбо зямель, якія яму належалі [3, s. 102]. Аканомамі кляштараў, а таксама аканомамі кляштарных маёнткаў вяліся кнігі даходаў і выдаткаў, а таксама кнігі ўліку кляштарнай маёмасці.

Статуты ордэна і хронікі кляштара, пастановы кляштарных капітулаў (канвентаў) таксама захоўваліся ў кляштарным архіве [2, s. 3–54, 59–67]. Абавязковым элементам жыццядзейнасці кляштара з’яўлялася вядзенне хронікі (дзённіка). У статутах некаторых ордэнаў заснавальнікі ўскладалі на манахаў абавязак вядзення хронік (напр., статут св. Бенедыкта). Большасць з гэтых дакументаў не захавалася. Да нашых дзён дайшлі дзённікі Полацкага езуіцкага калегіума [4], Аршанскай школы дамініканцаў (паезуіцкай), а таксама хронікі некаторых гродзенскіх кляштараў.

Група персанальнай дакументацыі камплектавалася ў залежнасці ад функцый, якія выконваў кляштар. У шараговым кляштары да такой дакументацыі адносіўся спіс духавенства, найчасцей змешчаны ў акце візітацыі з пералікам іх абавязкаў, спісы (кнігі) памер-

лых з кляштара. Персанальныя спісы манахаў афармляліся падобна: адзначаліся прозвішча, імя, узрост, тэрытарыяльнае і саслоўнае паходжанне, калі і дзе ўступіў у кляштар, колькі гадоў у ордэне, дзе і чаму вучыўся, абавязкі ў кляштары, здольнасць да іх выканання. У выпадку функцыянавання пры кляштары навіцята альбо студый колькасць персанальнай дакументацыі павялічвалася. Кожны з паступаючых прадстаўляў неабходную колькасць дакументаў, якія захоўваліся ў архіве. Падчас знаходжання маладых манахаў у кляштары важнейшыя падзеі, якія з імі адбываліся (акт аблучынаў, акт першых зарокаў і анкеты, акты аднаўлення зарокаў), запісваліся ў спецыяльна заведзеныя кнігі.

Да групы персанальнай дакументацыі можна аднесці дакументы часовага захоўвання (перавод у кляштар новага святара павінен быў суправаджацца абавязковым камплектам дакументаў, сярод якіх былі метрычныя выпіскі, пасведчанні аб атрыманых пасвячэннях, дазвол на прамаўленне пропаведзяў, слуханне споведзі і інш.) і сталага захоўвання (калі ў кляштары дзейнічаў навіцят альбо студыя). Перад тым як скласці першыя зарокі кожны кандыдат запаўняў наступную форму (пытанні вар'іраваліся ў залежнасці ад ордэна, правінцыі і кляштара). У віленскіх бернардынцаў анкета складалася з наступных пытанняў: 1) *Ці не паходзіш ад бацькоў іншага веравызнання?* 2) *Ці не маеш бацькоў вельмі бедных, якія б без тваёй дапамогі жыць не маглі?* 3) *Ці не быў падсудным альбо абвінавачаным у якім-небудзь дрэнным здарэнні?* 4) *Ці не абцяжараны пазыкамі?* 5) *Ці не быў звязаны сужэнскімі абавязкамі і ці не даў прысягі?* 6) *Ці не складаў у іншым ордэне зарокаў?* 7) *Колькі маеш гадоў?* 8) *Ці маеш выпіску з метрычнай кнігі аб хросце?* 9) *Да якога належыш саслоўя?* 10) *Ці не намовіў цябе хтосьці альбо ці не прымусілі цябе ўступіць у ордэн?* 11) *Ці адбыў без перарыву год навіцята?* 12) *Ці добрую маеш волю, каб прыступіць да складання зарокаў?* Падобнай была анкета і ў дамініканскім ордэне [8].

У групу «перапіска» ўваходзяць дакументы, створаныя ў выніку прыватнага і афіцыйнага ліставання. У кляштарныя архівы траплялі толькі лісты ад вышэйстаячых асоб з агульнымі распараджэннямі альбо адносна канкрэтнага кляштара (напр., пасля візітацыі заўвагі візітатара, што неабходна зрабіць: адрамантаваць тую ці іншую частку, адкрыць школу, увесці тое ці іншае набажэнства).

Рымска-каталіцкі касцёл быў заангажаваны ў адукацыйную і дабрачынную дзейнасць, якая рэалізавалася шляхам утрымання школ, шпіталяў, прытулкаў. Пры наяўнасці пры кляштары школы асобна захоўваліся дакументацыя, якая датычыла яго дзейнасці, праграмы навучання, планы лекцый, спісы вучняў, лекцыйныя дзённікі, кнігі адзнак і паспяховасці, копіі школьных пасведчанняў і дыпламы (копіі дыпламаў). Манахі Смілавіцкага кляштара місіянераў вялі дакладную кнігу місій, што праходзілі пад іх кіраўніцтвам у розных парафіях на беларускіх землях [5].

Як прыклад найбольш правільнай і дакладнай арганізацыі кляштарнага архіва можна прывесці апісанне архіва Мінскага кляштара кармелітаў старых правіл (чаравічковых). Яго апісанне было выканана падчас генеральнай візітацыі ў 1799 г. [10, арк. 2–47]. Як вынікае з апісання, архіў знаходзіўся ў дасканалым парадку, а наяўная дакументацыя была сістэматызавана па тэматычным прынцыпе. Агульную колькасць дакументаў кармеліты падзялілі на 24 фасцыкулы з зазначэннем важнасці дакумента, яго арыгінальнасці, колькасці экзэмпляраў. Першы фасцыкул утрымліваў дакументы, *«Якія даюць прадстаўленне пра кароткую аснову экзістэнцыі ксяндзоў кармелітаў мінскіх»*. У ім былі выдзелены: 1) дакументы на пергаменце і 2) розныя дакументы. Першая частка ўтрымлівала тры дакументы (адзін фундушавы (арыгінал і копія) і два прывілеі на дзейнасць брацтваў). Другая частка складалася з 7 дакументаў (фундушавыя, судовыя і гаспадарчыя). Другі фасцыкул *«Дакументы на пляц Пешкевічоўскі»* ўтрымліваў 13 дакументаў ад 1689 да 1702 г. Трэці — *«Дакументы і розныя паперы на камяніцы і пляцы, якія пасля Шышкаў Ваньковічам дасталіся»* (з наяўнымі 9 дакументамі ад 1665 да 1740 г.). Чацвёрты меў назву *«Паперы Юрэвічаў з Маляўскай»* (10 дакументаў з 1648 па 1689 г.). Пяты — *«Пляц Павагубоўскі (?)»* з наяўнымі 9 дакументамі з 1610 па 1735 г. Шосты — *«Дакументы на пляцы і грунты Захарэвічамі набытыя, фасцыкулікамі зложаныя»* з 32 дакументамі. Сёмы — *«Сямейныя дакументы Аляксандра Захарэвіча»* — складаўся з 12 дакументаў з 1582 па 1741 г. Восьмы — *«Дакументы аб спадчыне па Аляксандры на сына Ежы»* (10 дакументаў з 1668 па 1695 г.). Дзявяты — *«Пляцы Яна Турчыновіча Сушыцкага і Юрыздыка кляштару Мінскаму кармелітаў надазеныя, неабходны (курсіў — аўт.)»* (10 дакументаў з 1664 па 1756 г.). Дзясяты — *«Пляцы і грунты самімі кармелітамі набытыя неабходныя (курсіў — аўт.)»*, утрымліваў 7 даку-

ментаў з 1663 па 1747 г. Адзінаццаты — «Дакументы па Жыжэмскіх» (6 дакументаў з 1713 па 1757 г.). Дванаццаты — «Правы, запісы і дакументы на пляцы, крамы, грунты розным служачым аддадзеныя». Трынаццаты — «Да фасцыкулаў 6, 7, 8 паперы розныя Захарэвічавы і Праскурнічоўскія — *менш патрэбныя* (курсіў — аўт.), утрымліваў 18 дакументаў. Чатырнаццаты — «Пляц Свентаржэцкага ад кляштару кармелітаў мінскіх аддзелены, *таму і паперы ў ім менш патрэбныя* (курсіў — аўт.)». Пятнаццаты — «Працэс Хлапіцкай з Хлапіцкімі (на 1 900 зл.пл. кармелітам)» з 33 дакументамі. Шаснаццаты — «Дакументы, якія даказваюць, што кс.кармеліты мінскія працэдавалі з Залескім аб 1 200 зл.пл.» (6 дакументаў). Сямнаццаты меў шэсць судовых фінансавых дакументаў. Васямнаццаты — «Паперы менш патрэбныя (з выдзяленнем «найнепатрэбнейшых». — *Аўт.*) налічваў 27 адзінак. Дзевятнаццаты — «Тастаменты розныя і легацыйныя запісы» ўтрымліваў 6 дакументаў. Дваццаты — «Паперы Хаткоўскага з даўжнікамі, у якіх ёсць доказ, што ксяндзам кармелітам была запісана сума 1 361 зл.пл.» з 16 дакументамі. Дваццаць першы — «Розныя аблігацыі і грашовыя пераводы» — 12 дакументаў. Дваццаць другі з 6 фінансавымі дакументамі. Дваццаць трэці — «Розныя квіткі і рэверсы» — 10 дакументаў. Дваццаць чацвёрты — «Паперы на Кальварыю Доўгай Нівай называную (з асобнымі — што да касцёла кальварыйскага, што да могілак кальварыйскіх, аб цагельнях кальварыйскіх)».

Падобнай была арганізацыя Гродзенскага архіва францысканцаў. У пачатку XIX ст. ён складаўся з 24 фасцыкулаў з наступнымі справамі: 1) фондуш і консэнс караля і біскупа віленскага, 2–5) справы на фальварак Панямонне, 6) працэс і дэкрэт кс.езуітаў на збіццё сялян панямонскіх, 7) справы на поле, якое кляштару належыць, 8) справы на пляц, які належыць кляштару, 9) справы на пляц Шацілаўскі, 10) справы на Баранавічы і пляц Нахімовіч, 11) «дакументы, рускім характарам напісаныя», 12) даўнія справы і тастаменты розныя, 13) справы Петрашэвіча, 14) справы Солтана з Марачка, 15) тастаменты Гінтаўта, Чэчэйкі і інш., 16) справы Заблудаўскія, 17–20) справы розныя, 21) справы пана Ельца, 22) тастаменты пана Фашча і Еймосьці (...), індальгенцыі, квіткі аплаты за арэнду і інш. [1].

Масавая касацыя кляштараў, якая адбывалася ў XIX ст. (пераважна пасля паўстанняў 1830–1831 і 1863–1864 гг.), негатыўна адбілася на лёсах кляштарных архіваў. Пры закрыцці кляштара з дакументацый, якая ў іх захоўвалася, паступалі па-рознаму. У шэрагу выпадкаў

дакументы перадаваліся ў дзяцэзіяльны архіў альбо перавозіліся ў іншы кляштар. Часам перадаваліся свецкім уладам [11]. У некаторых выпадках дакументы заставаліся на месцы і знішчаліся з цягам часу ад старасці альбо заставаліся на месцы захоўваліся. Пры ліквідацыі ўстановы (напр., школы, аптэкі) пры кляштары яе дакументацыя перадавалася ў адпаведнае ведамства [9]. Пры ліквідацыі рэлігійнага таварыства альбо аб'яднання дакументы знішчаліся (брацкія архівы).

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Archiwum franciszkanów w Krakowie. – E – I – 12 – 19.
2. Archiwum księży misjonarzy w Krakowie na Stradomiu (далей – AMS). – Teczka «Smiłowicze».
3. Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego (далей – APPPTJ). – Rkps.1326.
4. Historia Collegii Polocensis Societatis Iesu / APPPTJ. – Rkps. 845.
5. Liber Missionum pro Domo Smilovicensi / AMS. – Teczka «Smiłowicze» 4. – S. 1–84.
6. Антановіч, З.В. Архіў і бібліятэка Пінскага францысканскага кляштара ў XIX ст. як частка соцыякультурнай спадчыны Піншчыны // Крыніца-знаўства, археаграфія, архівазнаўства ў XX–XXI стст. у Беларусі: зб. навук. арт., прысвечаны 100-годдзю з дня нараджэння М.М. Улашчыка / Гал. рэд. С.М. Ходзін (адк. рэд.). – Мінск: БДУ, 2008. – С. 190–195.
7. Антановіч, З.В. Архіў Полацкага дамініканскага кляштара ў сярэдзіне XIX ст. // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 5 / рэдкал.: Ю.М. Бохан [і інш.]. – Мінск: НГАБ, 2007. – С. 8 – 14.
8. НГАБ – Ф. 1781. – Воп. 2. – Спр. 1933.
9. НГАБ – Ф. 1781. – Воп. 2. – Спр. 2461.
10. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 27. – Спр. 261.
11. НГАБ – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 452.
12. Опись Бабиновицкому тринитарского монастыря архиву и документам на капиталы и прочим относящимся к местному фонду бумагам 1832 г. Августа 31 дня // НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 1. – Спр. 130. – Арк. 14 – 14 адв.
13. Опись бумагам, принадлежащим Бельницкому кармелитанскому монастырю // НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 1. – Спр. 131. – Арк. 27–29 адв.
14. Опись бумагам, принадлежащим фольварку (...) Бельницкого кармелитского монастыря // НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 1. – Спр. 131. – Арк. 30–31 адв.

15. Опись документам Княжицкого кармелитского монастыря 1832 г. Сентября 15 дня // НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 1. – Спр. 134. – Арк. 18–19.

Іванова В.С. (г. Мінск)

АРХІЎНАЯ ЧАСТКА БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ ІВАНА ЛУЦКЕВІЧА Ў ВІЛЬНІ Ў СУЧАСНЫХ СХОВІШЧАХ

Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні, арганізаваны ў 1921 г., па праву лічыцца адным з багацейшых беларускіх сховішчаў міжваеннага перыяду, «архівам беларускага Адраджэння» [8]. Усе зборы музея ў залежнасці ад відаў носьбітаў, тэматыкі, а таксама ад іх лёсу пасля 1944 г. можна падзяліць на некалькі частак, гісторыю кожнай з якіх трэба разглядаць асобна.

У музейнай і этнаграфічнай частках па даных анкеты 1937 г. захоўвалася 4 228 экспанатаў [6]. Яна пасля 1944 г. аказалася падзеленай паміж музеямі Беларусі і Літвы: Гісторыка-этнаграфічным музеем Літвы, Інстытутам літоўскай літаратуры і фальклору, Беларускім дзяржаўным музеем гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (БДМГВАВ), Нацыянальным мастацкім музеем (НММ) Рэспублікі Беларусь, Нацыянальным гістарычным музеем (НГМ) Рэспублікі Беларусь.

Кніжныя зборы, у якіх згодна з той самай анкетай налічвалася 10 555 тамоў, перададзены ў Бібліятэку АН Літвы, некаторыя кнігі апынуліся ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі (НББ), Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН) [3]. Фатаграфіі музея патрапілі спачатку ў БДМГВАВ, а ў сярэдзіне 1950-х гг. перададзены ў Беларускі дзяржаўны архіў кінафотафонадакументаў (БДАКФФД) [9], потым у 1984 г. — у Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). Аднак ёсць згадкі пра фотаздымкі, якія засталіся ў БДМГВАВ [7].

Архіўная ці рукапісная частка музея была апісана і канфіскавана НКУС у жніўні 1944 г. Архіўную частку ў сваю чаргу можна падзяліць на старажытную (да пач. XX ст., якая ўключала фамільныя і царкоўныя архівы) і найноўшую (дакументы беларускіх арганізацый і дакументы асабістага паходжання). Да 1952 г. адносяцца згадкі аб знаходжанні найноўшай часткі дакументаў у стане россыпу ў Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве (ЛЦДА). Праз некалькі гадоў

пачалося апісанне гэтага комплексу дакументаў і створана каля 18 асобных фондаў [2].

Архіўная частка з'яўляецца не менш важнай за астатнія і патрабуе значнай увагі даследчыкаў. Па выяўленых на сённяшні дзень фрагментах можна дакладна казаць аб знаходжанні ў музеі больш 4 тыс. адзінак захоўвання дакументаў. Аднак з улікам фондаў беларускіх арганізацый, у т.л. і перададзеных пасля 1940 г., можна меркаваць, што іх было значна больш.

Што датычыцца складу дакументаў музея, то ў аддзеле рукапісаў знаходзіліся часткі асабістых архіваў грамадскіх дзеячаў: А. Пашкевіч (Цёткі), В. Ластоўскага, Б. Тарашкевіча, А. Цвікевіча, К. Душ-Душэўскага, Л. Дубейкоўскага, П. Жаўрыда, братоў І. і А. Луцкевічаў, А. Смоліча і інш. Гэта таксама аўтографы, рукапісы беларускіх пісьменнікаў, мовазнаўцаў, фалькларыстаў за 1850–1939 гг.: Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча, А. Гурыновіча, Я. Лучыны, Я. Коласа, Я. Купалы, М. Багдановіча, М. Танка, П. Пестрака, З. Бядулі, М. Машары, М. Гарэцкага, Е. Раманава і інш. Захоўваліся тут часткі фамільных архіваў Тышкевічаў (XVI–XIX стст.), Сапег (1571–1728), Радзівілаў (XVII–XVIII стст.), Кастравіцкіх (1600–1837), Касцюшкаў (1530–1906), а таксама дакументы цэркваў (інвентары, вопісы, фундушы, метрычныя кнігі, кнігі службаў), іншыя дакументы XX ст. [5].

Па сведчаннях загадчыка музея Я. Шутовіча [3], беларускія дзеячы пакідалі свае дакументы тут на часовае захоўванне, потым мелі магчымасць вярнуць іх у прыватную ўласнасць. Напрыклад, рукапісы Я. Купалы былі перададзены на дэпазіт К. Душэўскім. У адпаведнасці з вопісам, складзеным супрацоўнікамі музея ў 1944 г. пры перадачы дакументаў органам НКВС ЛССР, у скрынках №№ 28–31 захоўваліся дакументы прыблізна 70 дзеячаў, у тым ліку комплекс дакументаў, што застаўся пасля смерці Ф. Аляхновіча.

Таксама змяшчаліся дакументы беларускіх арганізацый, якія траплялі на захоўванне ў БМВ у розныя часы, у т.л. і пасля 1940 г.: Беларускага навуковага таварыства, Беларускай Народнай Рэспублікі, Беларускай сялянска-работніцкай грамады, Таварыства беларускай школы, Беларускага саюза студэнтаў, Беларускага кааператыўнага банка і інш., дакументы рэдакцый газет «Наша Ніва», «Вечерняя газета», «Гоман», «Народны звон», «Наша воля», «Беларуская крыніца», «Беларуская доля», «Наш голас», «Голас беларуса», «Сын беларуса», «Змаганне», «Беларускае слова», «Сялянская ніва», «Наша думка»,

«Незалежная думка», «Беларускі звон», «Народны звон», «Беларуская ніва», «Сялянская доля», «Беларуская думка» і інш. [1].

Пасля 1944 г. дакументы разышліся па розных сховішчах — прыватных і дзяржаўных, бібліятэчных, архіўных і музейных. Напрыклад, адна частка асабістага архіва фалькларыста А. Грыневіча спачатку знаходзілася ва ўласнасці А. Разанава ў Вільні, а потым у 1979 г. была набыта ЦНБ НАН Беларусі; другая частка патрапіла ў фонды Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору. На сённяшні дзень дзве асноўныя дакументальныя часткі музея захоўваюцца ў Віленскім беларускім фондзе аддзела рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літвы (ЦБАН, ф. 23) і калекцыі рукапісаў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні, што ў БДАМЛіМ (Ф. 3). Прыкладны пералік сховішчаў, дзе знаходзяцца дакументы і экспанаты, якія раней захоўваліся ў музеі, быў складзены Г. Запартыка, ёй жа прапанавана рэканструкцыя збораў [4]. Дадзены спіс можна значна пашырыць: усяго на сённяшні дзень маюцца звесткі аб знаходжанні дакументаў, экспанатаў і кніг у 17 сховішчах: 7 літоўскіх і 10 беларускіх. Інфармацыя па ўсіх сховішчах падлягае праверцы, а гісторыя і склад дакументаў патрабуюць грунтоўнага і комплекснага вывучэння, бо існуюць толькі фрагментарныя звесткі па кожнай з частак і здараюцца пэўныя «знаходкі».

У 2009 г. у ЛЦДА па ініцыятыве дырэктара Інстытута гісторыі Літвы Рымантаса Мікніса пачалося апісанне раней неапісаных дакументаў беларускага паходжання, якія адносяцца да дзейнасці Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні [10]. Адразу ж паўсталі два асноўныя пытанні: 1) чаму дакументы неапісаны? 2) чаму яны не былі разам з астатнімі перададзены ў 1960 г. у Беларусь у БДАМЛіМ? Дакладных адказаў на гэтыя пытанні пакуль няма, але ёсць некалькі версій.

Апісанне гэтых дакументаў пачалося ў 2010 г. і на сённяшні дзень скончана, дакументы сталі даступныя для выкарыстання. У склад дадзенага комплексу дакументаў уваходзіць 57 адзінак захоўвання, якія ствараюць 2 вопісы фонду 281¹. Акрамя фонду 281 у архіве апрацава-

¹ Фонд існуе ў ЛЦДА з 1960 г. у колькасці 9 адзінак захоўвання (ліставанне БМВ з БНТ за 1920–1939 гг.; рахункі музея; дакументы Булах-Булаховіча; ліставанне з сеймам Польскай Рэспублікі). Першая згадка аб беларускіх дакументах у россыпу ў ЛЦДА адносіцца да 1952 г. У 1959 г. прынята рашэнне аб перадачы большай часткі фонду 281 у БССР, а разам з ім і іншых фондаў (Беларускай грамады (ф. 309),

ны дакументы Беларускага пасольскага клуба, Беларускага кааператыўнага банка, Беларускай гімназіі, Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый Заходняй Беларусі, Беларускай грамады, Рады БНР² і інш. У ЛЦДА (як і ў НАРБ) таксама захоўваюцца іншыя ўжо даступныя карыстальніку фонды беларускіх арганізацый і газет.

Апісанне фонду зрабіла супрацоўнік архіва Людміла Фуннікава, якая ведае беларускую мову. Яна прытрымліваецца версіі аб тым, што гэтыя дакументы паступілі ў ЛЦДА пазней за асноўныя дакументы музея. Захоўваліся яны А. Станкевічам у касцёле Св. Мікалая, а перададзены былі пасля яго паўторнага і апошняга арышту ў 1949 г. Тым не менш, вопіс дакументаў, зроблены органамі НКУС у жніўні 1944 г., азначае, што яны хутчэй за ўсё знаходзіліся ў адным месцы пры апісанні, але трапіць у архіў сапраўды маглі пазней — пасля падзелу ўсяго архіва на несакрэтную частку, што была перададзена ў ЦБАН Літвы і зрабілася даступнай для карыстальнікаў ужо ў 1948 г., і сакрэтную, перададзеную на захоўванне ў ЛЦДА. Такім чынам, неапісаная частка магла паступіць у ЦДАЛ пазней — пасля праверкі НКУС ці пасля арышту А. Станкевіча ў 1949 г. На жаль, звестак пра апісанне архіва НКУС у 1944 г. ні ва ўспамінах кіраўніка музея Я. Шутовіча, ні ва ўспамінах П. Сергіевіча і М. Пецюкевіча не ўтрымліваецца. Я. Шутовіч піша аб тым, што музей пасля адыходу нямецкіх войскаў захаваўся амаль цалкам.

Нягледзячы на тое, што цікавасць даследчыкаў да гісторыі і складу дакументаў музея, мяркуючы па шэрагу артыкулаў, не зніжаецца на працягу паўстагоддзя, тым не менш, пытанняў вельмі шмат, часам больш, чым адказаў. Кардынальна змяніць сітуацыю, тут можна пагадзіцца з Г. Запартыка, можа навуковая рэканструкцыя гісторыі музея і складу дакументаў і іх комплексная ацэнка. Але нават тыя звесткі па асобных частках музея, якія маюцца зараз, даюць падставы сцвярджаць, што асноўная інфармацыя па яго гісторыі знаходзіцца ў літоўскіх сховішчах, у тым ліку ў дакументах былых органаў НКУС. Трэба ўлічваць і той факт, што музей быў адным з найбуйнейшых архіўных сховішчаў міжваеннай Беларусі і лічба вядомых на сёння

Беларускага кааператыўнага банка (ф. 1190), Беларускага саюза студэнтаў (ф. 317), Галоўнага ўпраўлення беларускіх школ (ф. 282).

² Фонд 582 (Воп. 1) знаходзіўся ў апісаным стане ў ЛЦДА, новыя матэрыялы склалі вопіс 2.

дакументаў архіва значна меншая, чым рэальная колькасць дакументаў. Напрыклад, толькі архіў Беларускага камерцыйнага банка, перададзены ў музей у 1940 г., налічваў 2 вазы дакументаў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Архівы Беларускага музея ў Вільні, забраныя НКУС пры ЛССР, 15–16.08.1944 // Лабынцаў, Ю.А. Архіў Беларускага Адраджэння (Дакументальныя помнікі беларускай царкоўнай і грамадзянскай гісторыі ў зборах Музея імя І. Луцкевіча ў Вільні) / Ю.А. Лабынцаў. – Мінск, 1993. – С. 20–31.
2. Доклад загадчыка аддзела камплектавання ГАУ пры СМ БССР Т.А. Трухіной // НАРБ. – Ф. 249. – Воп. 5. – Адз. зах. 681. – Ark. 2–22.
3. З успамінаў Янкі Шутовіча / Я. Шутовіч // Спадчына. – 1995. – № 1. – С. 42.
4. Запартыка, Г.В. Перспектывы навуковай рэканструкцыі музея імя І. Луцкевіча ў Вільні / Г.В. Запартыка // Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей, праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты): Матэрыялы Міжнар. навук. канфер., якая адбылася ў Мінску пад эгідай UNESCO 19–20 чэрвеня 1997. Вяртанне-4 / рэд. кал. А. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск: ННАЦ, 1997. – С. 178–183.
5. Картатэчны вопіс рукапісаў і кніг Беларускага музея ў Вільні // Аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі ЦНБ НАНБ. – Ф. 23. – Воп. 1. – Спр. 559.
6. Лабачэўская, В. Новыя звесткі пра зборы Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні // Спадчына. – 1995. – № 5. – С. 161–162.
7. Лабачэўская, В. Фалькларыстычны архіў Беларускага музея імя І. Луцкевіча: вяртанне праз 65 гадоў // Homo Historicus – Т. XX. – 2011. – С. 465–488.
8. Лабынцаў, Ю.А. Архіў Беларускага Адраджэння (Дакументальныя помнікі беларускай царкоўнай і грамадзянскай гісторыі ў зборах Музея імя І. Луцкевіча ў Вільні) / Ю.А. Лабынцаў. – Мінск, 1993. – 48 с.
9. Ліст кіраўніка ЦДАКФД да кіраўніка Саюза пісьменнікаў Міцюты з просьбай дапамагчы ў анатаванні фотаздымкаў за 1911–1943 гг., якія захоўваліся ў архіве 03.10.1956 // Аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі ЦНБ НАН Беларусі. – Ф. 1. – Воп. 1. – Адз. зах. 108. – Ark. 45.
10. Смалянчук, А. Беларусіка ў архівах і бібліятэках Літвы // Homo Historicus. – Т. XX. – 2011. – С. 454.

А.Л. Ильин (г. Пинск)

ИВАН ШЕНДРИК И БОРИС ОЛЬХОВСКИЙ – АГЕНТЫ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦКОГО ПО СБОРУ В ЗАПАДНОЙ
БЕЛАРУСИ ДОКУМЕНТОВ, КАСАЮЩИХСЯ ЦЕРКОВНОЙ ИСТОРИИ

 1928 г. митрополит Андрей Шептицкий организовал архив, основной целью и заданием которого было сохранение памятников старины «русских земель» — Украины и Беларуси, а также сбор материалов по истории православной и греко-католической церкви — Архив истории унии.

Архив заполнил своеобразный пробел, что существовал среди научных учреждений во Львове: Национальном музее, библиотеке и музее НТШ, а также в музее Ставропигии. Это первый и единственный украинский архив во Львове в межвоенный период во главе с директором профессором Иваном Шендриком.

Основой архивного собрания стала частная коллекция митрополита Андрея Шептицкого. Для ее пополнения и расширения по заданию митрополита несколько сотрудников архива путешествовали по этническим украинским и белорусским территориям в поисках предметов старины и архивных документов. Главными направлениями путешествий определили Волынь, Полесье, Подолье, Беларусь, Холмщина и Подляшье [6, с. 33].

В Западную Беларусь для поиска документов и произведений искусства митрополит Шептицкий направил директора архива Ивана Шендрика и сотрудника архива, берестюка Бориса Ольховского. Вопрос об этих экспедициях и результатах их поисков еще мало изучен: его касались в своих работах украинские исследователи Нина Шестакова [4; 5; 6] и Виктор Луць [1].

Известный украинский общественный деятель, историк, педагог, библиограф, музейевед и журналист Иван Захарович Шендрик (1879–1939?) привлек внимание Андрея Шептицкого своей эрудицией, увлеченностью историей и энергией. Митрополит так характеризовал своего сотрудника и помощника: «(...) Не хочу закінчити без спомнення великих заслуг щирого мого співробітника і приятеля проф. Шендрика. Замилуваний в архівальній роботі, залюблений в старих документах майже так, як старий наш Шараневич, що з ентузіазмом висказувався навіть про запах старих документів, чоловік в високій степені релігійний, працьовитий, був проф. Шендрик неначе Божим

Провидінням назначений на провідника нашого архіву і учителя архівальної праці для нашої молоді. Не пам'ятаю про події з життя Шендрика. Професором при якійсь військовій школі за гетьмана емігрував до Львова, оскільки пам'ятаю, по 1921 р. Сего року ми пізналися і зачали списувати інвентарі і каталоги перших мною у Вільні набутих збірок архівальних матеріалів. Кілька тижнів перед початком війни 1939 р. був Шендрик арештований і вивезений до Берези-Картузької. Подіями військовими увільнений, пішки вернувся до Львова, як чоловік зламаний фізичним терпінням. Лишень по поволі вертав до сил. Міг навіть прийняти працю в університетській бібліотеці, по кількох місяцях був советською владою заарештований і всякий слід по нім пропав» [2, с. 127].

Весной 1928 г. Иван Шендрик и его помощники активно занимались разборкой и систематизацией белорусских документов Архива истории унии, а уже осенью митрополит отправил профессора в четырехмесячное путешествие по Холмщине, Литве, Западной Беларуси и Волыни, выделив при этом деньги на приобретение исторических документов и произведений искусства. Иван Шендрик так описывал свое путешествие: «Відвідав до 70 місцевостей, оглянувши всі архіви, музеї, приватні збірки, бібліотеки, книгарні, церкви, костели, синагоги, мечеті, кенеси, цвинтарі, де занотував видатне і цінне і здобув дозвіл на користування зі зібраних там матеріалів. Здобув знайомства з сотнями людей і зо всіма кращими науковими силами, як рівнож і впливовими людьми і співчуваючим елементом. У 22-ох місцевостях організував співробітництво з 53 людьми, з яких 22 можна притягати до сталої праці. Зібрав і надіслав до Львова 308.40 kg матеріалів (арх. документи, книжки, преса, плякати, фотографії, образи, гафт, печатку інш.). Залишив багато матеріалів на місцях, відступлених мені, але яких я з різних причин відразу не забрав (старі образи, фібури, богослужбові книги, різьби, церк. хрести, глиняні і металеві вироби інш.), які можна стягнути» [7, л. 17]. По дорозі в кінцевий пункт подорожі — Вільню Іван Шендрик посетив Брест, Кобрин і їх околиці. Из отчетов ученого видно, что он из местечка Антополь Кобринского уезда вывез какую-то крупную библиотеку.

Находясь в Вильно, Иван Шендрик осмотрел многие частные коллекции. Вот как он описывал некоторые из них: «Каруза Павло, був. [ший] уч.[итель] нині ред.[актор] газети на лит.[овській] мові, має величезну збірку стародруків і рідких тепер видань, захоплюється

ся нумізматикую, порядна збірка медалів, видань з нумізматики. Тех. [ник(?)] не системний, збіркою розкидається. Має яких до 600 арх.[івних] документів і пару пергаментів. Дрижить над ними, не хоче (...), думаю, що тримає їх для спекуляцій і соромиться, то виявити. Про це казав мені напевно Сакович. Крутить, не можна з його слів зрозуміти, то він готов вимінати їх на литванику, то він ще їх не розглядав, а як розгляде, то вибере лит.[товські]; а решту обмінє, то він хоче їх здати до Лит.[овського] музею у Ковні. Хитрий, знавець добрий лит.[овської] мови, соц.[іаліст (?)], живе добре. (...)

Ант.[он] Луцкевич, брат неб.[іжчика] Ів.[ана] Луцкевича — збирача, дир.[ектора] біл.[оруського] музею, приємна людина, скромна, прихильна. Не дуже сильний у старовині, проф.[есор] біл.[лоруської] гімн.[азії]. Показував музей. Старопечатних слов.[янських] книг до 3 дес.[ятків]. Найстарші рукописні книги IV в. одна і V в. одна чи дві, кілька пергаментів з гарн.[ими] мініатюрами. 2-3 інкунабули. Архів в 2 шафах невеликих, нерозібрані і покриті сахною, три чи 4 покої під решту музею: зброя, образи, матерії, хрести, є корона великокняз.[ької] доби, є й скрині з нерозібраним мат.[еріалом].

Гімн.[азія] біл.[лоруська] в подвір'ї Троїцького мон.[астиря] в лів.[ому] буд.[инку], в правом — музей. Хлопці гарні, з персоналу (...), познайом.[ився] з Островським, Ковшем.

Станкевич кс. лит.[овський (?)] має величезні збірки і бібл.[іотеку] у свого кузена вчителя. Жодної системи в збиранні не має. Знає все потроху, дилетант. Нишпорить скрізь, добра збірка нумізматики, грецькі і римські монети, срібняк з часів хриstopродавця Іуди, жидівська монета з Ісусом, ще якась жидівська оригінальна і підроблена, з Дмитром Самозванцем голеним без бороди і вусів, таляри, тинфи (...), чотирикутна мідяна московська, велика, що він її тримає між книжками на полиці, з клеймом Володимира гех [В біл. музеї серед печаток Олельковичів, чи случьких князів є печатки з тризубом], різні мідяні чотирикутні і маса інших. Стародруки, знаменіта єгипська збірка, частина власноручних зборів Тишкевича, порцеляна, бронза, наче будди, бики яніси (?), скарабеї, бюст Шевченка бронзовий, куплений ним на складі заліза вагою 9 фунтів, давав йому 80 зол.» [9, л. 5–7]. Иван Шендрик возвращался из Вильно через Лиду, Волковыск, Слоним, Жировичи, Барановичи, Лунинец, Пинск и Волынь. В Пинске он познакомился с православным архиепископом Александром (Иноземцевым), который пообещал профессору всяческую поддержку в его поисках.

Во время нахождения в Вильно Иван Шендрик договорился о сотрудничестве с директором Белорусского музея Антоном Луцкевичем. Об этом говорят два следующих письма [10, л. 19] и [10, л. 18]:

*До Хвальної Дирекції Білоруського
Національного Музею у Вільні*

Заред. архіву Ексцеленції Митрополита Андрея Шептицького висловлює оцім з доручення Е.М. сердечну подяку за ласкавий дозвіл скопіювати та описати деякі цікаві для нашого архіву документи у частині Ваших збірок, а також за надісланні цінні книжки.

Ексцеленціє Митрополит бажав вислати Вам за них особисту подяку, але не міг цього зробити через недугу. Рівнож через недугу Ексцеленції заред. Архіву не міг своєчасно повідомити Вас про одержання книжок.

Зі свого боку постараємось віддячитись Вам по змозі дуплетами з наших книжних фондів і просимо ласкаво сповістити, які самі книжки (з яких царин знання) бажали б Ви одержати, як еквіваленти Вашого цінного дару.

Похоже, что вышеприведенное недатированное письмо написано Иваном Шендриком или по его поручению.

18.VIII.31.

Ваша Ексцеленціє!

Фінал покупки книг у білорусів був такий. Луцкевич видав розпорядження передати всі дублікати в дарунок Вашій Ексцеленції. На цім тижні Ольхівський має їх перебрати.

І. Шендрик

В августе 1929 г. Иван Шендрик снова посетил Брестско-Пинское Полесье. Вот, как он описывал свои пинские впечатления в отчете митрополиту [8, л. 41]:

В Пинську Архиєп.[ископ] прийняв мене привітливе і потвердив минулорічний дозвіл на огляд церков. Між іншим я здалека торкнувся справи небезпеки, яка грозить деяким документам через брак їх консервації. На запитання, що мав би в тім випадку робити, я порадив передати їх до Львова, де укр. установ, що спеціальне тим займаються. Тоді він попросив поступити в такий спосіб: написати йому

заяву і він піддасть цю справу на розгляд Синоду і «попре» її не сподіваючися, щоби хто будь поставив опір.

(...) Пинський етнограф. музей. Недавно відкритий, директором гімн. проф. Георгієвський, поляк з Полісся. Музей дуже бідний, при нім бібліотечка на 300 книг і 8 документів в архіві. Документи кінця XVIII ст., торкаються Пинського магістрату, копії, один лише облята. Він дуже в них гордий і не віддаючи, що я маю щось взагалі з документами, відкрив деякі місця знаходження документів на Столинщині.

Курія єпископська. Зостав кс. Кантака хорим в ліжку, що було мені на руку, бо я вільніше почував себе у бібліотеці, що не полагодив справи з передачею замінних за книжки документів, бо ціле літо пішло на підготування якогось з'їзду і лише тепер поволі можна взятися за цю справу. Казав, що Єп. Лозинський застеріг, що документи, які малиби піти назамін за книжки, особисто переглянути попередньо, як думає Кантак з огляду виточений православними суд.[овий] процес.

Стверджував, що особисте бачив кількадесят руських документів в одній купі під стіною. Звернув на них увагу пані Католинської, яка має її порядкувати. Переглянувши побіжне шафу, находив їх і там. Опріч того,

Укази Могилевської р.-к. консисторії Дрогичинському декану Богоушевському 1838-45

Те саме ... декану Шимборському 1826-34

Свєнцкому 1835

Акта деканальна деканату Дрогіцького — дек. Шимборський 1824-34

Укази декану Пинському 1834-40

Предписанія декану Пинському 1834-40

Від Могилевської р.-к. консисторії Білостоцькому архидіаконові 1802-1828

До Бранського деканату духовенству 1834-39

Дасла (?) посмертне деканату Дрогичинського 1828 і 1834

Справи Дрогич. деканату 1835-1845

Архидіакон Білостоцький до Мілевського суперпріора дому Семятицьких хх Місіонерів 1828-1879 (так переплетные)

Декан Семятицький до деканату Семятицького 1840-1845

Опріч двох останніх переплетів, де матеріяли унітські перемішані з р.-к., в перших або тільки унітські, або з поодиноких р.-к. док., залежне від років, в яких розпорядження йшли через р.-к. консисторію. Про це я казав кс. Кантаку.

В справі док.[ументів] Лещинського мон.[астира] безпосереднє нічого не міг зробити, з огляду на виїзд з Пинська діякона Варваринської церкви на Сарненщину в справах візитації єпископської. По виїзді мого заступника з Пинська, останній передав справу з видобуттям лещин. док-ів протодіякону Жукові. Цей трохи відважніший, але не на ті трапив документи. Вибрав три шитки документів, але Варварин. [ської] ц.[еркви] пізніших років. Аж мусів йому добре розтлумачити, що, де й як. Наразі треба користати з можливих способів.

Про лещин.[ські] і кобрин.[ські] матеріяли потрібно переговорити особисте.

Протодіакон Жук передав:

Гаятовського Огородок, Київ 1688

Три в'язки документів Варварин. ц. 1857 р.

Тріодіон цвітний, Поч.[аїв] 1786

Описание церкв и приходов Минской губ. — повіти Мінський, Слуцький, Борисівський і Ігуменський, Мінськ 1878

Ив.[ан] Дмитревський. Историческое, догматическое и таинственное пояснение на літургію. М. 1807

Гречулевич. Беседы катихизическія на символ веры і молитву Господню. Спб. 1856

Ці книжки я вислав до бібл. Наук.[ового] Т-ва, спакувавши їх тамже у нього і особним листом застеріг, що не всі з пересланих книжок підуть до бібліотеки (там були й книжки, що нам не цікаві).

У свящ.[еника] соборного є

Книга рождающихся младенцев, бракосочетавшихся і умиравших Богоявленського пин. мон. 1793-95

Метрики пин.[ського] Федоров.[ського] собора 1801-13

Ключ розуміння 1660. без тит.[ульної] стор.[інки], починається з казання на Різдво і без кінця, кінч.[ений] на чуді по[льський (?)].

Житія святих по польськи ст. 11-980.

Из отчета Ивана Шендрика митрополиту о своем пребывании в Пинске видим, какие ценные документы и книги хранились тогда в православных храмах и в библиотеке католической семинарии, библиотекарем которой был известный польский церковный историк и преподаватель семинарии Камил Кантак (1881–1976). Кроме того, изложены методика и психология поиска и приобретения ценных исторических документов, которые использовал Иван Шендрик.

Наиболее активно в Западной Беларуси собирал документы и предметы искусства для Архива истории унии украинский писатель, журналист и историк-краевед Борис Ольховский (1906–1944). Он родился в селе Щитники Брестского уезда в семье православного священника Юлиана Ольховского (1880–1959). Борис Ольховский учился на юридическом факультете Виленского университета, где познакомился с членами Союза украинских студентов. Наверняка, под их влиянием он стал истинным украинским патриотом. Думается, что в Вильно Ольховский познакомился с многими белорусскими культурными и политическими деятелями, это ему помогало в археографических поисках. После окончания Виленского университета в начале 30-х гг. магистр права стал сотрудником Архива истории унии, совершая многочисленные поездки по Западной Беларуси, прежде всего по родному Полесью.

«Его репортажи с Полесья, помещенные в журнале «Ми», — шедевры блестящего журналистского стиля, но и одновременно поэтического и своеобразного. Только Борис Ольховский так знал и чувствовал древнее Полесье, смог связать сопливую современность «православного» Полесья, запуганных польскими старостами и полицейскими «тутейших» с могущественным прошлым IX–XII веков. Летние каникулы посвящал Ольховский путешествиям по северо-западным украинским землям. Не было церкви, или приходского чердака, или замчища, или старого городища на Холмщине, Подляшье и Волыни, которые бы Ольховский не исследовал и с которых не вывозил бесчисленный археолого-исторический материал, используя его в десятках статей, помещенных в различных украинских изданиях, как «Ми», «За державність», «Тризуб», «Назустріч», «Наші Дні» и т.д.» [3].

Его отец Юлиан Ольховский служил в Клецке, а с 1934 г. — в местечке Деречин. Поэтому в львовских архивах хранится много документов из Клецка и Деречина. Например, архив клецкого протоиерея Иоанна Тумиловича.

Современным исследователям еще предстоит большая работа по выявлению документов и предметов искусства, вывезенных из Западной Беларуси Иваном Шендриком и Борисом Ольховским.

Осуждать митрополита Андрея Шептицкого, Ивана Шендрика и Бориса Ольховского за вывоз культурных ценностей с территории Беларуси не стоит, поскольку большинство из вывезенных предме-

тов вряд ли бы пережили Вторую мировую войну и антицерковную политику советских властей.

Список использованных источников и литературы

1. Луць, В. Митрополит Андрей Шептицький та дослідження і колекціонування волинських старожитностей унії / В. Луць // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. – Луцьк, 1998. – С. 36–45.
2. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944. – Київ, 2003.
3. Пам'яті Бориса // Краковські вісті. – 1944. – № 146.
4. Шестакова, Н. Архів історії унії 1596 року у фондах Центрального Державного історичного архіву України у Львові / Н. Шестакова // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 2000. – Т. 240. – С. 86–94.
5. Шестакова, Н. Колекція Архіву історії унії у фондi «Греко-католицька митрополічна консисторія у Львові» в ЦДІАЛ в Україні / Н. Шестакова // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 2001. – Т. 7. – С. 61–65.
6. Шестакова, Н. Олександр Цинкаловський та Архів історії унії / Н. Шестакова // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. – Луцьк, 1998. – С. 33–35.
7. Центральный государственный исторический архив Украины во Львове (ЦГИАЛ в Украине). – Ф. 201. – Оп. 4. – Д. 4017.
8. ЦГИАЛ в Украине. – Ф. 201. – Оп. 46. – Д. 2154.
9. ЦГИАЛ в Украине. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 2.
10. ЦГИАЛ в Украине. — Ф. 408. — Оп. 1. — Д. 818.

Латушкін А.М. (г. Мінск)

ДА ПЫТАННЯ АБ АРХІЎНАЙ СПАДЧЫНЕ РОДУ ЯЛЕНСКІХ

Матэрыялы прыватных архіваў складаюць неад'ёмную і адну з самых каштоўных частак дакументальнай спадчыны любога народа. Паступова, пасля працяглага перыяду перадузятага стаўлення да гэтай групы архівалій, вяртанне да ўсведамлення іх значнасці адбываецца і ў сучасным айчынным архівазнаўстве, архіўнай справе, знаходзіць свой адбітак у пераглядзе трактавання ролі і

месца фондаў асабістага паходжання ў складзе Нацыянальнага архіўнага фонду Беларусі (далей — НАФ), у выпрацоўцы і ўдасканаленні методыкі і практыкі архіўнай работы з імі. Асаблівай адметнасцю сярод архівалій, створаных прыватнай асобай, сям’ёй, родам, адрозніваюцца радавыя архівы айчыннай арыстакратыі. Гэта адметнасць заключаецца не толькі ў акумуляцыі імі, як і іншымі архівамі, звестак аб гісторыі дзяржавы, пэўнага рэгіёна. Сфарміраваныя многімі пакаленнямі сваіх прадстаўнікоў, яны — адзіныя, што цэласна адлюстроўваюць у матэрыяльным выглядзе такую ўнікальную, базавую для чалавечага грамадства, але «няўлоўную», цяжкую для асэнсавання з’яву, як «род», дазваляюць прасачыць яго эвалюцыю ва ўмовах палітычных, эканамічных, культурных трансфармацый на тэрыторыі нашай Радзімы на працягу некалькіх стагоддзяў.

Колькасць радавых архіваў, якія дайшлі да нашага часу, на жаль, невялікая. На цяперашні момант у складзе НАФ налічваецца каля 20 «фамільных» фондаў. Аднак фактычна ніводзін з іх не з’яўляецца цэласным, непашкоджаным стратамі комплексам, што значна зніжае іх інфармацыйны, навукова-гістарычны патэнцыял. На наш погляд, рэканструкцыя складу некалі адзіных, але цяпер раздробленых (як правіла, паміж некалькімі дзяржавамі) прыватных архіваў з’яўляецца адной з самых прыярытэтных задач сучаснага айчыннага архівазнаўства ў частцы «гістарычных» архіваў. Падаецца, што як знешнія, так і ўнутраныя ўмовы для гэтага самыя спрыяльныя. Паступова, дзякуючы працы гісторыкаў, архівазнаўцаў назапашваюцца веды аб прыватных архівах Беларусі і іх лёсе, выяўляюцца месцы захавання дакументаў. Прававую базу для даследаванняў тэмы замежнай архіўнай «альбарутэнікі» і мер па вяртанні яе ў краіну паходжання забяспечвае галіновы закон «Аб архіўнай справе і справядлівасці ў Рэспубліцы Беларусь» ад 25 лістапада 2011 г. (глава 3, арт. 11)¹.

На цяперашні час параўнальна вялікія поспехі ў дадзеным накірунку можна заўважыць у адносінах да Архіва Нясвіжскай ардынацыі

¹ Глава 3, Статья 11. Документы исторического прошлого белорусского народа, находящиеся за пределами Республики Беларусь: государство принимает меры к возвращению документов исторического прошлого белорусского народа, оказавшихся за пределами Республики Беларусь, а также поощряет и финансирует поиск, учет и возвращение документов, имеющих историческую, научную, социальную, экономическую, политическую или культурную ценность для белорусского народа [4].

князеў Радзівілаў — аднаго з найбуйнейшых прыватных архіваў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Яго прыклад сведчыць, што на сучасным этапе развіцця інфармацыйных тэхналогій, а таксама ва ўмовах паглыблення міжнароднага супрацоўніцтва архіўных службаў вырашэнне падобных задач цалкам магчыма (натуральна без закранання правоў уласнасці на арыгіналы) і можа быць карысным усім дзяржавам-захавальніцам архіўнай спадчыны аднаго роду [6]. На жаль, рэканструкцыя Архіва Нясвіжскай ардынацыі князеў Радзівілаў пакуль застаецца амаль адзіным падобным праектам.

У святле адзначанага нам хацелася б звярнуць увагу на адзін з прыватных архіваў прадстаўнікоў кіруючай эліты Вялікага Княства Літоўскага, між іншым цесна звязаных з Радзівіламі, які захоўваецца ў складзе Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, і прадставіць матэрыял, што ў перспектыве можа быць задзейнічаны ў працэсе вывучэння гісторыі збору, а магчыма рэканструкцыі архіўнай спадчыны роду. Гэта фонд № 1636 «Яленскія». Адметна таксама і тое, што ў дадзеным выпадку мы маем справу з прыкладам лёсу прыватнага «маёнткавага» архіва, гісторыя фарміравання якога спынілася з пазбаўленнем уласнасці яго стваральнікаў — удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг., юбілей якога мы сёлета адзначаем.

Род Яленскіх (польск. — Jeleńskich) герба «Корчак зменены» — гэта тыповы шляхецкі род Вялікага Княства Літоўскага другой паловы XVI–XVIII стст., які разам з адной-дзвюма іншымі сем'ямі складаў мясцовую эліту, што кіравала справамі на ўзроўні таго або іншага павета, канцэнтруючы ў сваіх руках ключавыя пасады і крыніцы прыбытку. Тэрыторыяй дзейнасці і жыццёвай рэалізацыі Яленскіх стаў Мазырскі павет, дзе ім удалося дасягнуць прыхрытэтных пазіцый, адчуваючы канкурэнцыю хіба толькі з родам Аскеркаў.

Яленскія адносіліся да таго роду, які на працягу сваёй гісторыі прайшоў усе прыступкі сацыяльнай лесвіцы прывілеяванай часткі грамадства тагачаснай дзяржавы — ад вайскоўцаў да сенатараў. Апрача таго, Яленскія — гэта прыклад шляхецкага роду, які пры існаваўшай у Рэчы Паспалітай сістэме «шляхецкай дэмакратыі» ствараў «партыю» таго або іншага магната на мясцовым узроўні, г.зн. адстойваў яго інтарэсы ў павятовых парламенцкіх структурах — соймаках і, галоўнае, на агульнадзяржаўным форуме — вальным сойме. У адказ жа — карыстаўся ўсемагчымымі формамі падтрымкі свайго патрона, перш за ўсё — у кар'ёрным росце. Такім чынам, Яленскія выразна ад-

люстроўваюць сабой з'яву т.зв. «кліенталізму» (ад польск. — klient, klientela), характэрную і непазбежную ва ўмовах алігархізаванага грамадства Рэчы Паспалітай другой паловы XVII–XVIII ст.² Гэты аспект робіць дадзены род і яго архіў асабліва цікавымі пры даследаванні гісторыі парламентарызму на беларускіх землях, што ўжо пацверджана працамі айчынных даследчыкаў [5].

Яленскія, верагодна, мелі замежнае паходжанне і былі выхадцамі з «Пяцігор'я» або Чаркесіі, Кабарды. Паводле звестак А. Банецкага, іх продак — Фёдар Фалелеевіч — пераехаў у 1560-я гг. у ВКЛ для ваеннай службы ў войску Жыгімонта II Аўгуста [7, с. 386–387]. Такім чынам, першыя прадстаўнікі роду здабывалі заслугі вайскавай справай (другая палова XVI – першая палова XVII ст., сыны Фёдара Павел, стражнік польны, Адам і Мацей, ротмістры ў войнах інфлянцкай, маскоўскай, прускай). Пазней яны дасягнулі вядучай палітычнай і маёмаснай ролі на мясцовым узроўні, занялі многія ключавыя пасады ў Мазырскім павеце, а ўрад суддзі земскага мазырскага зрабілі фактычна дынастычным, перыядычна прадстаўлялі сваёй асобай шляхецкае саслоўе павета на парламенцкім узроўні (другая палова XVII – сярэдзіна XVIII ст., сыны Паўла Ян, суддзя земскі мазырскі, дэпутат сеймаў 1669 і 1673 гг.; Канстанцін, падчашы, войскі мазырскі, пасол на сейм 1697 г.; сыны Яна Паўлавіча Дадзьбог-Антоній і Міхал, суддзі земскія мазырскія, Самуэль Мікалай, скарбнік мазырскі).

У другой палове XVIII ст. прадстаўнікі роду Яленскіх ужо ўвайшлі ў склад сената, мелі непасрэдныя сувязі з манархам, удзельнічалі ў вырашэнні дзяржаўных спраў, здабылі аўтарытэт як грамадска-палітычныя дзеячы. У азначаным статусе перш за ўсё вызначыліся сыны Дадзьбога-Антонія Рафал і Гедэон, якіх можна назваць найбольш выбітнымі дзеячамі за ўсю гісторыю роду Яленскіх. Рафал (каля 1712–1780 гг.) пачаў службу з пасады пісара гродскага ашмянскага (1738 г.), на якой здабыў славу і аўтарытэт сярод шляхты за справядлівасць і садзейнічанне выкананню судовых рашэнняў. Пазней зрабіў кар'еру ў Вількамірскім земскім судзе, дзе спачатку стаў падсудкам (1753 г.), пасля суддзёй (1758 г.). Ужо з канца 1740-х гг. уваходзіць у склад цэнтральных дзяржаўных устаноў: у перыяд з 12.12.1746 г. па

² Яленскія пераважна належалі да кліентэлы Радзівілаў, ардынатаў нясвіжскіх. У перыяд панавання Станіслава Аўгуста Панятоўскага асобныя прадстаўнікі былі прыхільнікамі Чартарыйскіх («фаміліі»), канцлера Аляксандра Сапегі, надворнага падскарбія Антонія Тызенгаўза.

1752 г. займае пасаду пісара дэкрэтовага ВКЛ, двойчы абіраецца маршалкам Галоўнага трыбунала ВКЛ (першы раз у 1748 г.), нарэшце, 20.04.1773 атрымлівае кашталянства наваградскае — пасаду, якая з'яўлялася ў ВКЛ сенатарскай. Быў паслом на сеймы: варшаўскі ў 1748 г. і гродзенскі ў 1752 г. На першым актыўна выступаў супраць праекта ўвядзення забароны гродскім і земскім ураднікам засядаць у Галоўным трыбунале. Быў прыхільнікам партыі Радзівілаў. За шматгадовую дзяржаўную службу ўзнагароджаны ордэнамі Белага Арла (1773 г.) і Св. Станіслава (1774 г. або 1775 г.).

Другі сын Дадзьбога-Антонія Яленскага Гедэон (1712–1798 гг.), прайшоўшы цэлы шэраг прыступак павятовых урадаў (чашнік 1738 г., гараднічы 1742 г., падчасы 1744 г., суддзя земскі 1765 г., падкаморы 1769 г., падстараста, стараста мазырскі 1772 г.), на дзяржаўным узроўні фактычна паўтарыў шлях брата Рафала, пераняўшы пасля яго звальнення пісарства дэкрэтовае ВКЛ з 26.10.1752, дасягнуў прэзідэнцтва ў задворным-асэсарскім судзе ВКЛ (пасля 1771 г.), быў дэпутатам Галоўнага трыбунала (1779 г.?), а сенатарскі ранг атрымаў праз тую ж пасаду кашталяна наваградскага 07.04.1782. Уваходзіў у склад Пастаяннай рады. Гедэон вызначыўся як грамадска-палітычны дзеяч, сем разоў абіраўся паслом на сеймы ад Мазырскага павета (між іншым у 1761, 1762, 1764, 1766, 1767 гг.), быў узнагароджаны ордэнамі Св. Станіслава ў 1776 г. і Белага Арла ў 1783 г.

Сыны Рафала, а таксама іншых прадстаўнікоў роду Яленскіх гэтага пакалення адыгралі істотную ролю ў гісторыі Рэчы Паспалітай напрыканцы яе існавання, адстойваючы розныя погляды на выхад краіны з таго трагічнага стану, у які яна трапіла (Ян, суддзя земскі мазырскі 1774 г., стараста мазырскі 1786 г., пісар дэкрэтовы ВКЛ з 1776 г., маршалак шляхты Мазырскага павета; Юзаф, суддзя земскі троцкі 1773–1780 гг., дэпутат Галоўнага трыбунала ВКЛ у 1769 і 1782 гг., член Вайскавай камісіі ў 1793 г., пасля падзелаў Рэчы Паспалітай служыў у складзе расійскіх войскаў) [7, с. 386–392].

Прадстаўнікі роду Яленскіх у XVIII ст. вылучаліся схільнасцямі да тэалогіі, інтэлектуальнай працы, што выражалася ў іх актыўнай публіцыстычнай дзейнасці. Да нас дайшоў шэраг прац, сярод якіх: «Гарачыя малітвы да Бога» Самуэля Яленскага, брата Рафала і Гедэона (?) («*Ferventes ad deum orationes*», Варшава, 1770 г.; Нясвіж, 1778 г.); «Перанясенне з зямлі да неба» падстарасты мазырскага Віктара Яленскага, якая адрасавана вольнаму сейму ў Гродна і ўслаўляе сям'ю

і паходжанне пісара дэкрэтовага Гедэона Яленскага («Przeprowa z ziemi do nieba...», Нясвіж, 1752 г.); «Чатыры пункты, якія найпатрэбней ведаць кожнаму» самога Гедэона Яленскага, у якой аўтар абвяргае погляды дэістаў, што адмаўлялі Богаўленне («Czterech punktów dla wiadomości każdego najpotrzebniejszych», 1778; Варшава, 1787 г., у перакладзе на французскую мову); яго ж у супрацоўніцтве з Бажымоўскім пераклад працы Я. Вальпургера «Косматэалагічныя заўвагі аб найважнейшых цудах Божых...» («Kosmoteologiczne uwagi o najważniejszych cudach Boskich i prawdach, które się w państwie natury i łaski znajdują», Вільня, 1785). Адметна, што выдавецкую падтрымку ім аказвалі Радзівілы, а працы часта друкаваліся ў нясвіжскай друкарні.

У XIX ст. Яленскія ў цэлым захавалі свае эканамічныя пазіцыі, не пакідаючы і грамадскай дзейнасці. Найбольш знакамітымі прадстаўнікамі роду ў гэты час можна назваць унукаў Рафала, сыноў Яна — маршалка мазырскага Фелікса і харужага мазырскага, прэзідэнта гранічных судаў Мазырскага павета Паўла Яленскіх, а таксама іх дзяцей — Напалеона Феліксавіча (1810–1883 гг.) і Антонія Паўлавіча (1818–1874 гг.). Апошнія былі вядомы як актыўныя грамадска-палітычныя дзеячы свайго часу, выдатныя гаспадарнікі, што развівалі спадчыныя маёнткі, займалі актыўную прыхільную пазіцыю ў справе вызвалення сялян ад прыгону (Напалеон).

На жаль, патрыятычная дзейнасць братоў, іх актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні паўстання 1863–1864 гг. сталі рубяжом у гісторыі роду. Абодва былі асуджаны, а іх вялікія маёнткі ў Мазырскім, Рэчыцкім, Навагрудскім паветах у 1865 г. канфіскаваны.

Асноўнай радавой зямельнай уласнасцю Яленскіх на Беларусі былі Туча, Дунайчыцы ў Навагрудскім, Дудзічы, Капаткевічы, Лучыцы (Лучычы?), Касейск, Хойна (Хвойна?), Бобрык, Камаровічы ў Мазырскім паветах, некалькі старостваў у тым жа рэгіёне і інш. Прадстаўнікі роду таксама валодалі маёнткамі і на тэрыторыі сучаснай Літвы (Вількамірскі, Віленскі паветы), нерухомай у Вільні.

Тэма генеалогіі роду, гісторыі яго жыцця і дзейнасці, а таксама радавой уласнасці вартая асобнага даследавання. Значэнне ж роду Яленскіх у айчыннай гісторыі падаецца нам дастаткова відавочным. Высокую каштоўнасць мае безумоўна і іх архіўная спадчына.

Фонд 1636 «Яленскія» (206 адз. зах. за 1610–1904 гг.) складаецца з некалькіх груп матэрыялаў: 1) біяграфічныя матэрыялы прадстаўнікоў роду; 2) матэрыялы службовай і грамадскай дзейнасці; 3) ма-

ёмасна-гаспадарчыя матэрыялы; 4) карэспандэнцыя [2]. Дамінуюць матэрыялы 3-й і 4-й груп. Асабліва аб'ёмнай з'яўляецца група карэспандэнцыі, вопіс якой налічвае больш за 100 адзінак захоўвання і сотні прозвішчаў за перыяд XVII–XIX стст. Падобнае багацце можна напаткаць хіба ў архіве Радзівілаў з Нясвіжа. У цэлым дакументы адлюстроўваюць службовую, грамадска-палітычную (пераважна XVII–XVIII стст.) і гаспадарчую дзейнасць роду. У большай меры яны датычацца такіх яго прадстаўнікоў, як Адам, ротмістр войск ВКЛ (1618 г.) [1], Мацей, стражнік польны, іх пляменнік Ян, суддзя земскі мазырскі, нашчадкі яго сына Дадзьбога-Антона Яленскага — Міхал, падкаморы мазырскі, Гедэон (1712–1798 гг.), Рафал (каля 1712–1780 гг.), пісары дэкрэтовыя ВКЛ, кашталаны навагрудскія, сын Рафала Ян (?–1807), пісар дэкрэтовы ВКЛ, яго сыны Фелікс і Павел Янавічы, іх дзеці Напаoleon Феліксавіч (1810–1883 гг.) і Антон Паўлавіч (1818–1874 гг.) Яленскія. Гаспадарчыя акты датычацца пераважна радавых маёнткаў на Мазыршчыне (гл. вышэй). Акты XIX ст. адносяцца пераважна да Лучыцкай эканоміі. Каштоўнай крыніцай у групе маёмасна-гаспадарчых матэрыялаў фонду з'яўляюцца інвентары ўладанняў, прычым не толькі радавых, але, напрыклад Мазыра, каралеўскіх старостваў.

Матэрыялы фонду 1636 былі перададзены ў Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР з ЦДГА УССР у Кіеве ў 1986 г. Папярэдняя гісторыя архівалій пакуль малавядомая. Мяркуючы па складу дакументаў, яны ўяўляюць сабой архіў апісанай вышэй галіны роду, які ў час Напалеона і Антона Яленскіх захоўваўся ў адным з цэнтральных маёнткаў роду на Мазыршчыне — верагодна у Лучыцах. Мяркуючы па часе стварэння найпазнейшых дакументаў, актыўнае фарміраванне збору скончылася пасля канфіскацыі ў Яленскіх Лучыцкай эканоміі (1865 г.) і выхаду братоў з правоў уласніка. Пазнейшую гісторыю фонду да моманту ўваходжання яго дакументаў у склад ЦДГА УССР у Кіеве яшчэ трэба высвятляць.

Меркаванне ў парушэнні цэласнасці даследаванага збору на пэўным этапе яго фарміравання ўзнікла ў нас пасля выяўлення ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Польшчы ў Варшаве комплексу актаў роду Яленскіх XVII – пачатку XIX ст., змест якіх не пакідае сумневу ў тым, што гэты фрагмент радавога архіва, што захоўваўся ў свой час у мазырскіх маёнтках, цяпер жа — у складзе НГАБ. Сярод арыгінальных дакументаў — лісты ад караля Аўгуста III да Яленскіх, рэестры папер,

Табліца 1. Дакументальная спадчына роду

Назва ўстановы	№, назва фонду	№ вопісу	№ адз. зах. (колькасць)
Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, г. Мінск	1636, «Яленскія»	1	1-206 (206)
Biblioteka Narodowa, Zakład rękopisów (Нацыянальная бібліятэка Польшчы, г. Варшава)			9008 IV, Dokumenta rodziny Jeleńskich, 20 дакументаў, 171 с.
			акс. 14227
Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў, г. Вільнюс)	1135, Таварыства сяброў навук	20	асобныя дакументы ў складзе каля 150 адз. зах.

судова-працэсуальныя акты да ўладанняў, спісы ўраднікаў і шляхты Мазырскага павета і інш. [3].

Акрамя таго, вядома, што дакументы роду Яленскіх XVII–XIX стст. захоўваюцца ў фондах Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (далей — ЛДГА) (ф. 1135 «Таварыства сяброў навук», воп. 20). Гэта пераважна маёмасныя матэрыялы прадстаўнікоў роду, што валодалі маёнткамі ў Вількамірскім і Віленскім паветах і прылеглых землях, вялікая колькасць карэспандэнцыі роду, рэестр маёмасці Міхала Яленскага, падкаморыя мазырскага 1768 г., сына Дадзьбога-Антонія.

Пытанне арганічнай сувязі дадзеных частак дакументальнай спадчыны роду з архівалямі, што захоўваюцца ў складзе фонду 1636 НГАБ, яшчэ патрабуе дэталёвага вывучэння. Пэўныя прыкметы гэтага прысутнічаюць. Аднак у любым выпадку бясспрэчна тое, што дапаўненне беларускай часткі збору (нават у статусе калекцыі) копіямі матэрыялаў з Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве і ЛДГА будзе садзейнічаць павышэнню інфармацыйнага патэнцыялу фонду 1636 і НГАБ у цэлым (гл. табліцу 1).

Яленскіх у зборах Беларусі, Польшчы, Літвы

Хранал. межы дакументаў, гг.	Анатацыя дакументаў
1610–1904	
1623–1801, пераважна XVIII ст.	Фрагмент архіва роду Яленскіх, арыгіналы: лісты ад караля Аўгуста III да Яленскіх, рэестры папер, судово-працэсуальныя дакументы да ўладанняў, спісы ўраднікаў і шляхты Мазырскага павета
27.05.1773	Прывілей караля Станіслава Аўгуста Юзафу Яленскаму ад 27.05.1773
XVII–XIX стст.	Маёмасныя дакументы пераважна літоўскай галіны роду, эпісталарый, рэестр маёмасці памерлага Міхала Яленскага, падкаморага Мазырскага павета, 1768 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. НГАБ. – Ф. 1636 «Яленскія». – Воп. 1. – Спр. 22. – «Пасведчанне гетмана ВКЛ Яна Караля Хадкевіча Адаму Яленскаму ў тым, што ён знаходзіцца на вайскавай службе ў Інфлянтах у складзе роты пяхоты Яго Каралеўскай Міласці. 02.01.1681 г.».
2. НГАБ. – Ф. 1636 «Яленскія», Воп. 1. – Спр. 1–52.
3. Biblioteka Narodowa. – Zakład rękopisów. – 9008 IV. Dokumenta rodziny Jeleńskich, 1623–1801. – 171 k.
4. Закон Республики Беларусь от 25 ноября 2011 г. № 323-З «Об архивном деле и делопроизводстве в Республике Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2011 г., № 136, 2/186.
5. Мацук, А.У. Барацьба магнатаў групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.) / А.У. Мацук. – Мінск: Медысонт, 2010. – 640 с.
6. Носевич, В.Л. О виртуальной реконструкции архива и библиотеки Радзивиллов / В.Л. Носевич // Архівы і справаводства. – 2007. – № 3. – С. 100–101.
7. Bonecki, A. Herbarz Polski. Cz. I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich: w 14 t. / A. Bonecki. – Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff w Warszawie, 1905. – T. VIII. – 396+IV s.

Лісейчыкаў Д.В. (г. Мінск)

ФРАГМЕНТ АРХІВА МАЁНТКА РУТА НАВАГРАДСКАГА ПАВЕТА
XVI–XVIII стст. У ФОНДЗЕ НАВАГРАДСКАГА ПАВЯТОВАГА
ЗЕМСКАГА СУДА

Калі дзесяці гадоў таму вядучым палеографам Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей — НГАБ) Германам Максімавічам Брэгерам у справе «Дакументы на пераход і валоданне маёнткам Рута» з фонду Наваградскага павятовага земскага суда (ф. 531, воп. 1, спр. 161) была адшукана частка архіва маёнтка ўніяцкіх мітрапалітаў Рута, які лічыўся страчаным.

Знойдзеная частка архіва складаецца прыблізна з дзвюх соцень дакументаў пачатку XVI – сярэдзіны XIX ст. Кожны дакумент суправаджаецца перакладам на рускую мову, зробленым канцылярыстамі сярэдзіны XIX ст. Пераклад пададзены на асобных аркушах, якія падшыты пасля арыгінала. Да таго ж асобныя дакументы маюць пазнейшыя копіі (у тым ліку выпіскі з актавых кніг гродскіх і земскіх судаў аб іх актыкацыі).

Большая частка гэтых папер трапіла ў Наваградскі павятовы суд з былога архіва ўніяцкіх мітрапалітаў, які захоўваўся ў Вільні. Згодна з рээстрам архіва мітрапалітаў 1766 г., актыкаваным у Наваградскім земскім судзе ў 1768 г. [3, арк. 884–999 адв.], дакументацыя на маёнтак Рута і навакольныя фальваркі займала адно з самых важных месцаў і складала цэлыя 22¹ фасцыкулы! (увесь мітрапаліцкі архіў на той час налічваў 190 фасцыкулаў).

Найбольш важнымі сярод новаадшуканых дакументаў з’яўляюцца тыя, што звязаны з прадстаўнікамі старажытнага шляхецкага роду Вельямінаў (альбо Вельямінавічаў). Гісторыя гэтага роду да сённяшняга дня вывучана мала. Ён згас у XVII ст., таму звестак аб жыцці і дзейнасці яго прадстаўнікоў захавалася зусім няшмат. Найбольш поўна вывучана і распрацавана біяграфія самага вядома яго прадстаўніка Яна (у манастве Іосіфа) Вельяміна-Руцкага, у 1613–1637 гг. уніяцкага мітрапаліта Кіеўскага, Галіцкага і Усёй Русі.

¹ Маёнтку Рута з прылеглымі фальваркамі (Тупалы, Бабнева, Даніслававічы, Куцавічы) адпавядаюць фасцыкулы 64–85. Да таго ж у разглядаемай справе маюцца дакументы з фасцыкула 118 «Інвентары мітрапаліцкіх маёнткаў у Менскім ваяводстве».

Мы ўжо звярталіся ў сваіх публікацыях да гэтай знаходкі [1; 2]. Аднак асноўная ўвага ў іх надавалася ўласнаручнаму тастаменту мітрапаліта Іосіфа, які захаваўся ў адшуканым фрагменце руцкага архіва.

У артыкуле публікуецца рэестр часткі дакументаў са знойдзенага руцкага архіва. Верхняй храналагічнай мяжой быў абраны год, калі Іосіф Вельямін-Руцкі стаў мітрапалітам (1613 г.) Сярод папер архіва ёсць і шмат іншых цікавых дакументаў XVII–XVIII стст. Матэрыялы іх археаграфічнай апрацоўкі будуць з’яўляцца тэмай нашых наступных публікацый.

Апісанне дакументаў праводзілася паводле наступнай схемы:

- парадкавы нумар дакумента;
- заглавак;
- месца складання;
- дата складання;
- пералік пячатак;
- асоба складальніка;
- арыгінал/копія;
- мова складання;
- наяўнасць філіграняў;
- старыя сінтатуры (з захаваннем адметнасцей у складанні: перакрэсленых нумароў, падкрэслівання і г.д.; напрыклад, № 85, № 90);
- аб’ём у аркушах;
- пошукавыя звесткі (нумары аркушаў, пазначэнне наяўнасці за тылка – адваротнага боку дакумента, дзе канцылярыстамі пазначаліся заглавак, дата і іншыя справаводныя звесткі аб дакуменце).

РЭЕСТР ДАКУМЕНТАЎ 1513–1611 гг.

З АРХІВА МАЁНТКА РУТА НАВАГРАДСКАГА ПАВ.

(НГАБ. – Ф. 531. – Воп. 1. – Спр. 161)

№ 1. Ліст пана Ваські Івашкавіча Міткавіча пану Парфену Вельямінавічу аб замене поля за Калодзезікам на атчызнае поле пана Вельямінавіча і 2 капы літоўскіх грошаў. Без месца, без даты (перш. чвэрць XVI ст.)

Пісаў Івашка Антонавіч.

Арыгінал. Старабеларуская мова (далей — стб. м.). Без філіграні. Старыя сігнатуры (далей — ст. сігн.): № 5, № 41, № 309.

1 арк. (арк. 582 з затылкам, арк. разарваны).

№ 2. Ліст пана Еўлаша Валюковіча Цераховіча, яго жонкі Жданы і яго дзяцей Кандрата, Рамана і Мацея аб продажы пану Парфену Вельямінавічу двара ў Цераховічах з паловай млына за 20 коп літоўскіх грошаў. Наваградак, лістапад (без даты, перш. чвэрць XVI ст.)

Пячаткі на кустодыі паноў наваградскага харужага Міхны Вайніловіча, Васіля Грыдкавіча, Міхны Харытонавіча і Івашкі Панковіча.

Арыгінал. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: XXII.

1 арк. (арк. 585 з затылкам, арк. пашкоджаны).

№ 3. Ліст пана Фёдара Іванавіча Вельямінавіча аб продажы свайму брату пану Багдану Іванавічу часткі дзедзічнага маёнт. Рута за 45 коп літоўскіх грошаў. Наваградак, 5 сакавіка 7 індикта [1519 г.]

Пячаткі на кустодыі паноў Фёдара Іванавіча Вельямінавіча, Яна Сушча, Некраша Азарыча, наваградскага войта Багдана Азарыча і пана Івана Войніча.

Пісаў «дзяк мітраполіі» Міхна Дрожка.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 2, № 292.

1 арк. (арк. 591 з затылкам).

№ 4. Актыкацыя д-та № 3 у актавых кнігах Наваградскага гродскага суда. Наваградак, без даты [паміж 1613 і 1637 гг.²]

Копія. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: № 15, № 291.

2 арк. (арк. 592–593, арк. 593 чысты з затылкам).

² Датавана паводле гадоў знаходжання Іосіфа Вельяміна Руцкага, які ўзгадваецца ў актыкацыі, на пасадзе Кіеўскага мітрапаліта (1613–1637 гг.).

№ 5. Ліст князя Алехны Кянкевіча, яго жонкі і сына Ваські Айсендаў-лета аб продажы пану Багдану Вельямінавічу зямлі Кунцавукаеёўшчыны ў Паваровічах, акрамя сенажаці ў Сакольніках за 6 коп літоўскіх грошаў. Наваградак, 26 жніўня 14 індикта [1526 г.]

Пячаткі на кустодыі князя Алехны Кянкевіча, гаспадарскага двараніна пана Тыша, джалаірскага харужага князя Банкі Кянкевіча і пана Івана Савіча.

Пісаў «панамар Прачыстай Багародзіцы» Мацька.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 16, R № 311, «Ruta», «Metropolitalny».

1 арк. (арк. 600 з затылкам).

№ 6. Ліст гаспадарскага скарбніка пана Мікіты Андрэевіча з просьбай да свайго дзядзькі пана Некраша Раманавіча аб продажы «мужу» пана Багдана Вельямінавіча Мішку Акулічу нівы на тры саянкі каля сада каля Гаўрылаўшчыны за 3 капы літоўскіх грошаў. Рута, 8 індикта [1520 (найбольш верагодна) альбо 1535 г.]

Пячаткі на кустодыі паноў Некраша Раманавіча і Некраша Вельямінавіча.

Пісаў сулятыцкі поп Цімафей.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 5.

1 арк. (арк. 606 з затылкам).

№ 7. Ліст пана Яцкі Апанасавіча з братамі Сенькам і Андрэем, пані Настазы Мішкавай з сынамі Васькам, Паўлам, Жданам і Пракопам аб продажы пану Багдану Іванавічу Вельямінавічу нівы каля Гарадыцкай дарогі³ і каля Калантаевай мяжы і гаю каля Бухава, каля мяжы Васюкевіча, каля Калантаева гаю і каля Пантусоўскага за 3 капы літоўскіх грошаў. Наваградак, у доме пана Івана Нясвіжэніна, 30 ліпеня 1 індикта [1513 (найбольш верагодна) альбо 1528 г.]

Пячаткі на кустодыі паноў Яцкі Апанасавіча, Юрыя Мерліча, Івана Нясвіжэніна, князя Алехны Кянкевіча і пана Некраша Вельямінавіча.

³ Дарога, якая вядзе ў маёнтak Гарадзішча.

Арыгінал. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: «Metropolitalny № 10», № 24, № 302.

1 арк. (арк. 612 з затылкам).

№ 8. Ліст татар Ібрагіма Міткевіча з сынам Якубам і дачкой Янухай, Махмета Банкевіча з пляменнікамі Данькам Багданавічам, Аксенешкам Міхайлавічам аб продажы пану Багдану Іванавічу Вельямінавічу і яго жонцы Ягнешыцы маёнт. Рута, які дастаўся ім у пасаг за жонкамі ад князя Багдана Кілдьяравіча, за 220 коп літоўскіх грошаў. Рута, 19 чэрвеня 10 індыкта [1522 альбо 1537 г.⁴]

Заўвагі: у дакуменце маецца спіс падданных маёнт. Рута.

Пячаткі на кустодыі Ібрагіма Міткевіча, Махмета Банкевіча, наваградскага харужага Міхны Вайніловіча, Івана Фёдаравіча Калантаева, Абрагіма Аілея Бактыяравіча, Івана Васільевіча Бакея, Гарасіма Фёдаравіча Калантаева, Міхны Грыцкавіча, Вайцеха Якубавіча Кізбутавіча, Аяхія Давыдавіча і Федзькі Куцэвіча.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «Metropolitalny», № 3, № 5, № 9, № 10, № 33, № 290.

2 арк. (арк. 617–618, арк. 618 з затылкам).

№ 9. Ліст пана Юзэпа Кярстанавіча аб аддачы ў заставу пану Есіфу Васільевічу Бакею паўслужбы падданных Кулявачычаў. Даніслававічы, 23 сакавіка 1571 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Юзэпа Кярстанавіча, Васіля Куцэвіча і Аляксея Грушы (дзве апошнія пашкоджаныя).

Арыгінал. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: № 3, № 15, № 56, № 60.

1 арк. (арк. 624 з затылкам, арк. пашкоджаны).

№ 10. Ліст пана Міхны Багданавіча Вельямінавіча аб атрыманні ад свайго брата пана Захарыяша Багданавіча Вельямінавіча 73 коп літоўскіх грошаў за сваю частку маёнтка Рута. Рута, 9 студзеня (год не пазначаны, верагодна, 1545 г. — гл. дакумент № 11)

⁴ Канцылярысты XIX ст. датавалі гэты дакумент 1537 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Міхны Янавіча, Ждана Янушэвіча і Алехны Багданавіча Вельямінавіча.

Арыгінал. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: № 23, № 102, № 91.

1 арк. (арк. 627 з затылкам).

№ 11. Ліст пана Міхны Багданавіча Вельямінавіча-Руцкага аб пацвярджэнні продажу на вечныя часы сваёй часткі маёнт. Рута з дзвюма службамі і пусткай Лук'янаўшчынай, што адбыўся ў 1545 г., нябожчыку-брату пану Захарыяшу, яго жонцы і сыну Шчаснаму. Рута, 16 траўня 1578 г.

Заўвагі: імёны падданных часткі маёнт. Рута, што належалі Міхну Багданавічу Вельямінавічу-Руцкаму: Аліфер, Вялічка, Марцін, Ганц, Куцейц.

Пячаткі на кустодыі: паноў Міхны Багданавіча Вельямінавіча-Руцкага, Юрыя Бакея-Даніслававіцкага, Васіля Фёдаравіча Куцэвіча, вознага Наваградскай зямлі Аляксея Грушы і Юрыя Ялозы.

Арыгінал. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: № 2, 47, № 66, № 73, № 330.

2 арк. (арк. 634–635, арк. 635 з затылкам).

№ 12. Ліст пана Лявона Міхнавіча Тышэвіча аб продажы поля з прымежкам на дзесяць бочак пад назвай Хілцоўскае пану Шчаснаму Вельямінавічу-Руцкаму за 20 коп літоўскіх грошаў. Рута, 26 сакавіка 1584 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Лявона Міхнавіча Тышэвіча, Мікалая Гарасімавіча Калантая, Васіля Фёдаравіча Куцэвіча і вознага Наваградскай зямлі N.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «№ 9 Metropolitalny», № 29, № 73, № 84, № 331.

2 арк. (арк. 641–642, арк. 642 з затылкам).

№ 13. Актыкацыя д-та № 12 у актавых кнігах Наваградскага земскага суда. Наваградак, 13 чэрвеня 1584 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Мікалая Калантая і Андрэя Юр'евіча Ялозы.

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «Metropolitalny», XVII, № 19, № 31, 51, № 74, № 85, № 334.

2 арк. (арк. 643–644, арк. пашкоджаныя).

№ 14. Ліст пана Яна Езафовіча Кярстанавіча аб тым, што ён павінен падаць у Наваградскі земскі суд дакумент, які пацвярджае яго права на ўладанне грунтам у Руце на 2 бочкі, калі ж гэтага не адбудзецца, то пан Шчасны Вельямінавіч мае права гэты грунт заняць. Рута, 10 красавіка 1588 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Яна Езафовіча Кярстанавіча, Івана Калантая, Сямёна Мілушоўскага і Астафія Іванавіча Кярстанавіча.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «Ruta», «W Езофовича w грунт», № 1, 53, № 72, № 92, № 275.

1 арк. (арк. 650 з затылкам).

№ 15. Ліст пана Астафія Іванавіча Кярстанавіча пану Шчаснаму Вельямінавічу аб замене грунту пад назвай Цароўкі на грунт пана Вельямінавіча пад назвай Пяршэвічы. Наваградак, 22 чэрвеня 1588 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Астафія Іванавіча Кярстанавіча, сакрата-ра Яго Каралеўскай Міласці Багдана Храбтовіча, Анікея Уняхоўскага і Цімафея Казарына.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «На Царовку», «Sztt 15», № 2, № 4, № 11, XVIII, 54.

2 арк. (арк. 657–658, арк. 658 з затылкам).

№ 16. Рээстр грунтаў, складзены ў выніку падзелу маёнтка Рута паміж панам Алехнам Багданавічам Вельямінавічам і яго сынамі Мікалаем і Іванам з аднаго боку і панам Шчасным Захарыяшавічам Вельямінавічам з другога боку. Рута, 2 ліпеня 1589 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Алехны Багданавіча Вельямінавіча, Мікалая Алехнавіча Вельямінавіча, Івана Алехнавіча Вельямінавіча, Грыгорыя Бакея, Яраша Быкоўскага і Адама Міхайлавіча Троскі.

Арыгінал. Польск. м. Ст. сігн.: «Metropolitalny», XX, № 100, № 319.

8 арк. (арк. 666–671, 672–673, 684 (арк. 671, 674–683 прапушчаныя), 684 з затылкам).

№ 17. Копія д-та № 16. Без даты (XVII ст.) Філігрань. Ст. сігн.: «Ad fasc. 90», «90 fasc.», XX, 56, № 101

6 арк. (арк. 685–690, арк. 690 з затылкам).

№ 18. Дзельчы ліст паміж панам Алехнам Багданавічам Вельямінавічам і яго сынамі Мікалаем і Іванам з аднаго боку і панам Шчасным Захарыяшавічам Вельямінавічам з другога боку аб падзеле маёнтка Рута. Рута, 25 верасня 1589 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Алехны Багданавіча Вельямінавіча, Мікалая Алехнавіча Вельямінавіча, Івана Алехнавіча Вельямінавіча, Грыгорыя Бакея, Яраша Быкоўскага і Адама Міхайлавіча Троскі.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: 55, № 81, ~~№ 104~~, № 318.

2 арк. (арк. 705–706, арк. 706 з затылкам).

№ 19. Актыкацыя д-та № 18 у актавых кнігах Наваградскага земскага суда. Наваградак. 12 студзеня 1590 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Яраша Быкоўскага і Адама Міхайлавіча Троскі.

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 9, № 14, 57, ~~№ 104~~, ~~№ 318~~.

2 арк. (арк. 707–708, арк. 708 з затылкам).

№ 20. Копія д-та № 18. Стб. м. (лацінскай графікай). Без даты (XVIII ст.). Філігрань. Ст. сігн.: № 14, «Metropolitalny», 13, XXI, 55, ~~№ 105~~

2 арк. (арк. 709–710, арк. 710 з затылкам).

№ 21. Дзельчы ліст паміж панам Шчасным Захарыяшавічам Вельямінавічам з аднаго боку і панам Алехнам Багданавічам Вельямінавічам і яго сынамі Мікалаем і Іванам з другога боку аб падзеле маёнтка Рута. Рута, 25 верасня 1589 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Шчаснага Захарыяшавіча Вельямінавіча (страчаная), Грыгорыя Бакея, Яраша Быкоўскага і Адама Міхайлавіча Троскі.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «Metropolitalny bez kopii», № 14, ~~XXI, № 104~~.

2 арк. (арк. 713–714, арк. 714 чысты з затылкам, арк. разарваныя).

№ 22. Актыкацыя д-та № 21 у актавых кнігах Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага. Менск, 18 снежня 1747 г.

Пячатка на кустодыі Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага (пісар Станіслаў Лопат-Быкоўскі).

Копія. Польск. і стб. м. (лацінскай графікай). Філігрань. Ст. сігн.: № 14, ~~№ 103~~.

6 арк. (арк. 715–720, арк. 720 з затылкам).

№ 23. Апавед пана Мікалая Гарасімавіча Калантаева аб наездзе паноў Васіля Фёдаравіча Юрагі, Астафія Іванавіча Руцкага і іншых на яго сенажаць пад назвай Балота Сапяціна ў фальварку Бабнева. Наваградск, 14 ліпеня 1591 г.

Пячатка на кустодыі неідэнтыфікаванай асобы (маюцца лацінскія ініцыялы «RS»).

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 1, № 36, № 85, ~~№ 111~~.

2 арк. (арк. 727–728, арк. 728 з затылкам).

№ 24. Ліст пана Адама Васільевіча Тумінскага аб продажы пану Шчаснаму Вельямінавічу-Руцкаму грунтаў за рэчкаю Рутаю, а менавіта на бочку пад Дубоваю Мяжою, на паўбочкі пад мяжой ля Наваградскай дарогі, на 3 бочкі пад Лутавым Гаём, 3 бочкі ворнай зямлі і паўтрэці бочкі лесу насупраць Лужка, ворнай зямлі, ідучы да Лузінаўца на 3 бочкі, некалькі маргоў лесу на ўрочышчах Длугава і Пішыкоўшчына, грунту пад назвай Якушоўскі за 30 коп літоўскіх грошаў. Рута, 5 студзеня 1592 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Адама Васільевіча Тумінскага, харужага Наваградскай зямлі Іллі Іванавіча Харытонавіча, Якуба Паўлавіча Грушоўскага і Яраша Быкоўскага.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «Metropolitalny», «bez kopii», 2, № 11, ~~№ 20~~, XXII, 60, ~~№ 90~~, ~~№ 117~~.

2 арк. (арк. 735–736, арк. 736 чысты з затылкам).

№ 25. Актыкацыя д-та № 24 у актавых кнігах Наваградскага земскага суда. Наваградак, 22 студзеня 1592 г.

Пячаткі на кустодыі суддзі Наваградскага земскага суда Есіфа Галаўні і пана Каспера Кярсноўскага.

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: ~~№ 22~~, ~~61~~, № 93, ~~№ 120~~.

2 арк. (арк. 737–738, арк. 738 з затылкам).

№ 26. Тастамент пана Шчаснага Вельямінавіча-Руцкага. Рута, 1 красавіка 1587 г. (Актыкацыя ў актавых кнігах Наваградскага земскага суда. Наваградак, 27 траўня 1592 г.)

Пячаткі на кустодыі суддзі Наваградскага земскага суда Есіфа Галаўні і пана Каспера Кярсноўскага (страчаныя).

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 4, № 8, ~~64~~, ~~№ 89~~, ~~№ 116~~, ~~№ 276~~.

4 арк. (арк. 743–746, арк. 746 чысты з затылкам).

Дакумент апублікаваны [4].

№ 27. Ліст пана Якуба Паўлавіча Грушоўскага аб вылучэнні часткі грунтаў у Руце і Бабневе са сваіх маёнткаў Паланая і Бараціна і аб продажы іх панам Яўстафію Іванавічу Кярстанавічу-Руцкаму і яго брату Івану Марцінавічу Кярстанавічу-Руцкаму за 500 коп літоўскіх грошаў. Бараціна, 20 ліпеня 1595 г.

Заўвагі: у дакуменце маюцца імёны падданных.

Пячаткі на кустодыі паноў Якуба Паўлавіча Грушоўскага, пісара Наваградскага гродскага суда Крыштафа Вузлоўскага, Васіля Фёдаравіча Юрагі і Сямёна Васільевіча Мілушоўскага.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: «z fascykułu 66», ~~14~~, № 16, XXIII, ~~№ 132~~.

4 арк. (арк. 757–760, арк. 760 чысты з затылкам. Усе аркушы пашкоджаныя грыбком — у сярэдзіне кожнага адсутнічае фрагмент круглай формы дыяметрам 35 мм).

№ 28. Актыкацыя д-та № 27 у актавых кнігах Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага. Наваградак, 15 снежня 1666 г.

Пячатка на кустодыі маршалка Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага, троцкага ваяводы Мікалая-Стэфана Паца (пашкоджаная).

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: 12, № 16, XXIII, № 131.

4 арк. (арк. 761–764, арк. 764 з затылкам).

№ 29. Ліст пана Мікалая Алехнавіча Вельямінавіча-Руцкага аб продажы пану Марціну Астаф'евічу Палонскаму і яго жонцы пані Багуміле Ціханаўне Корсак сваёй часткі маёнтка Рута за 760 коп літоўскіх грошаў. Наваградак, 2 жніўня 1600 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Мікалая Алехнавіча Вельямінавіча-Руцкага, Васіля Фёдаравіча Юрагі, Пацея Юрагі і Мікалая Васільевіча Куцэвіча.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: 5, ~~№ 11~~, № 19, ~~№ 148~~.

2 арк. (арк. 777–778, арк. 778 з затылкам).

№ 30. Інтрамісійны квіт вознага Івана Копця пану Марціну Астаф'евічу Палонскаму і яго жонцы пані Багуміле Ціханаўне Корсак на маёнтак Рута, набыты ў пана Мікалая Алехнавіча Вельямінавіча-Руцкага. Рута, 3 жніўня 1600 г. (Актыкацыя ў актавых кнігах Наваградскага гродскага суда. Наваградак, 3 жніўня, 1600 г.)

Пячатка пісара Наваградскага гродскага суда Крыштафа Вузлоўскага.

Копія. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: 6, ~~№ 12~~, № 19, ~~№ 151~~.

2 арк. (арк. 782–783, арк. 783 чысты з затылкам).

№ 31. Ліст пана Марціна Астаф'евіча Палонскага і яго жонкі пані Багумілы Ціханаўны Корсак аб продажы маёнтка Рута пану Івану Шча-

сनावічу Вельямінавічу-Руцкаму за 800 коп літоўскіх грошаў. Рута, 28 жніўня 1603 г.

Пячаткі на кустодыі страчаныя.

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: № 7, № 20, ~~№ 27, № 37~~, № 165.

2 арк. (арк. 789–790, арк. 790 чысты з затылкам).

№ 32. Ліст пана Івана Васільевіча Куцэвіча-Руцкага аб продажы двюх нівак пад назвай «У Хрыстоўцы» ў маёнтку Куцэвічы пану Яну Шчаснавічу Вельямінавічу-Руцкаму за 10 коп літоўскіх грошаў. Рута, 10 студзеня 1608 г. (Актыкацыя ў актавых кнігах Наваградскага земскага суда. Наваградак, 9 лютага 1608 г.)

Пячатка на кустодыі наваградскага земскага суддзі Васіля Зянкевіча-Ціхінскага.

Копія. Стб. м. Без філіграні. Ст. сігн.: № 13, № 14, XXIV, ~~№ 48~~, 173, № 176.

2 арк. (арк. 799–800, арк. 800 чысты з затылкам).

№ 33. Ліст паноў Яна, Мацея, Паўла Андрэевічаў Куцэвічаў-Руцкіх і пані Марыны Андрэеўны з Куцэвічаў-Руцкіх Марцішэўскай аб продажы маёнтка Куцэвічы айцу Яну Іосіфу Вельямінавічу-Руцкаму за 126 коп літоўскіх грошаў. Наваградак, 3 чэрвеня 1611 г.

Пячаткі на кустодыі паноў Яна, Мацея, Паўла Андрэевічаў Куцэвічаў-Руцкіх, айца Яна Іосіфа Вельямінавіча-Руцкага, Фёдара Кусцінскага, Івана Васільевіча Куцэвіча, Матыса Марцішэўскага (у большасці пашкоджаныя).

Арыгінал. Стб. м. Філігрань. Ст. сігн.: Metropolitany R, bez kopii, fa 100, 13, XXV, № 179.

2 арк. (арк. 807–808, арк. 808 з затылкам).

№ 34. Актыкацыя д-та № 33 у актавых кнігах Наваградскага земскага суда. Наваградак, 3 чэрвеня 1611 г.

Пячаткі на кустодыі наваградскага земскага суддзі Васіля Зянкевіча-Ціхінскага і пісара Наваградскага земскага суда Яраша Еўлашоўскага (пашкоджаныя).

Копія. Стб. м. Без філіграні.

2 арк. (арк. 810–811 адв.).

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Лісейчыкаў, Д.В. Мітрапаліт Іосіф Вельямін-Руцкі і яго тастамент // Асоба і час: Беларускі біяграфічны альманах / Укладальнік А.І. Фядута. – Вып. 2. – Мн.: Лімарыус, 2010. – С. 33–49.
2. Лисейчиков, Д.В. Завещание митрополита Иосифа Вельямина-Рутского // Завещания униатских иерархов Киевской митрополии XVII и XVIII вв. как пример религиозной культуры общества Речи Посполитой. – Люблин: Издательство Люблинского католического университета Иоанна Павла II, 2013. – С. 47–73.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 1774. – Воп. 1. – Спр. 3. – Актавая кніга Наваградскага земскага суда. 1767–1768 гг.
4. Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст. (з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) / Склад. А.Ф.Аляксандрава, В.У.Бабкова, І.М.Бобер; Нац. гіст. архіў Беларусі. – Мн: Беларус. Энцикл. імя П.Броўкі, 2012. – № 116. – 1587 г. красавіка 1. Рута. Тастамент пана Шчаснага Вельямінавіча-Руцкага. – С. 540–546.

Смалянчук А.Ф. (г. Варшава)

ВІЛЕНСКІЯ ЗНАХОДКІ:

ДАКУМЕНТЫ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА ДРУКУ ПАЧАТКУ XX ст.
у ФОНДАХ ЛІТОЎСКАГА ЦЭНТРАЛЬНАГА ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА

Ля многіх беларускіх гісторыкаў вядомы тэзіс пра Вільню як «нашу гістарычную сталіцу» мае цалкам практычны сэнс. Сёння немагчыма даследаваць мінуўшчыну Беларусі, не вывучаючы гістарычныя крыніцы з архіваў і бібліятэк Вільні. Дзеля ўвядзення гэтых крыніц у навуковы зварот шмат зрабілі такія даследчыкі, як Адам Мальдзіс, Арсен Ліс, Язэп Янушкевіч, Генадзь Кісялёў і інш. У 2008–2012 гг. навуковы праект «Беларусіка ў архівах Вільні» ажыццяўляўся Інстытутам гістарычных даследаванняў Беларусі (Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт), а некаторыя яго вынікі друкаваліся

на старонках штогодніка антрапалагічнай гісторыі «*Homo Historicus*» (рэд. А. Смялянчук).

У дадзеным тэксце звярнем увагу на дакументы па гісторыі беларускага друку, якія захоўваюцца ў фондах Літоўскага цэнтральнага дзяржаўнага архіва (ЛЦДА) (Вільня, вул. Аскара Мілаша, 21). Матэрыялы гэтага архіва добра вядомы даследчыкам гісторыі Беларускай Народнай Рэспублікі, а таксама гісторыі Заходняй Беларусі міжваеннага перыяду. Таксама ў ЛЦДА захоўваюцца багатыя зборы дакументаў па гісторыі беларускага друку 1918–1944 гг. Напрыклад, у фондах Віленскага акруговага суда (Ф. 129) і Пракуратуры гэтага суда (Ф. 131) можна адшукаць дакументы рэдакцый такіх газет, як «Беларускі гоман» (1923), «Беларуская крыніца» (1919–1940), «Беларускі фронт» (1936–1939), «Беларускі звон» (1921–1923; 1931–1932) ды інш. Матэрыялы беларускага друку 1920–1921 гг. знаходзяцца ў фондзе Часовай рады Сярэдняй Літвы (Ф. 19), а таксама ў зборах польскага камісара Вільні 1919–1920 гг. (Ф. 15). Даследчыкі беларускага руху ў часы Другой сусветнай вайны маюць мажлівасць вывучаць дакументы рэдакцый газеты «Беларускі голас» (рэд. Францішак Аляхновіч) і інш.

У 2011 г. супрацоўнікі гэтага архіва паведамілі пра новыя вельмі цікавыя знаходкі. Па ініцыятыве дырэктара Інстытута гісторыі Літвы др Рымантаса Мікніса ў ЛЦДА пачалі разбіраць неанатаваныя і несістэматызаваныя дакументы, якія больш за паўстагоддзя знаходзіліся ў сакрэтным фондзе архіва. Большасць знойдзеных дакументаў датычыла гісторыі беларускага Адраджэння першай паловы XX ст. Нават першасны агляд дазваляў казаць пра ўнікальнасць дакументаў. Сёння можна з упэўненасцю сцвярджаць, што ў рукі даследчыкаў трапіла вялікая частка матэрыялаў з архіва Віленскага Беларускага музея імя Івана Луцкевіча, якія лічыліся страчанымі.

Падобна на тое, што падчас ліквідацыі гэтага музея ў 1944 г. частка гістарычных дакументаў, якая датычыла беларускага перыядычнага друку пачатку XX ст., у т.л. «Нашай Нівы» (1906–1915), «Гомана» (1916–1918) і іншых выданняў, а таксама гісторыі Беларускай Народнай Рэспублікі, дзейнасці Беларускай сялянска-работніцкай грамады, Таварыства беларускай школы, Беларускага навуковага таварыства, самога музея і іншых беларускіх арганізацый міжваеннага перыяду, была надзейна схавана ў адным з пакояў віленскага архіва. Магчыма, непасрэднае дачыненне да гэтага мелі савецкія спецслужбы.

Дырэктар ЛЦДА Далюс Жыжыс даручыў апрацаваць і каталагізаваць знойдзеныя дакументы. Працу выканала архівіст Людміла Фунікава ў 2012 г. Кансультацыйную дапамогу аказалі беларускія гісторыкі Юры Юркевіч, Андрэй Вашкевіч, Алесь Смальянчук, Андрэй Чарнякевіч, Вольга Іванова і Алесь Пашкевіч. Ю. Юркевіч разам з Л. Фунікавай падрыхтавалі спецыяльную выставу дакументаў «Невядомая БНР», адкрыццё якой адбылося ў будынку ЛЦДА 24 сакавіка 2012 г.

У гэтым тэксце засяроджваем увагу толькі на частцы дакументаў, а менавіта на матэрыялах беларускага перыядычнага друку пачатку ХХ ст. (Фонд 368, вопіс 1, спр. 1–60.).

Найбольшую цікавасць выклікаюць дакументы рэдакцыі «Нашай Нівы» (спр. 1–4). Захавалася частка яе архіва за 1909–1914 гг., якая дазваляе аднавіць штодзённае жыццё рэдакцыі, а таксама пазнаёміцца з асяроддзем «Нашай Нівы» і адчуць духоўную атмасферу беларускага Адраджэння.

Надзвычай інфарматыўнай з’яўляецца карэспандэнцыя газеты, сярод якой дамінавалі просьбы аб прысылцы пэўных нумароў «Нашай Нівы» і «Беларускага календара», а таксама перапіска са шматлікімі «агентамі» газеты, якія займаліся яе распаўсюджваннем. У першую чаргу варта адзначыць два лісты Максіма Багдановіча (1909), які ў той час знаходзіўся ў Крыме (Аўтка, пансіён «Шалаш») і хацеў набыць некаторыя нумары «Нашай Нівы» за 1908 і 1909 гг. На адным з лістоў сінім алоўкам была зроблена прыпіска ад рэдакцыі: «*Высланыя 8 жніўня*» [2, арк. 2].

Таксама з просьбай даслаць асобныя нумары газеты звярталіся аршанскі дэкан ксёндз Грашыс, Аркадзь Смоліч «з *Саламярэчча з-пад Менску*», літаратар Самуіл Плаўнік (*Змітрок Бядуля*), этнограф Міхал Федароўскі, сваяк Максіма Багдановіча Генадзь Васільевіч Багдановіч з Яраслаўля, Максім Гарэцкі з Горак, лінгвіст Язэп Ціхіньскі, доктар Свянціцкі з Львова, які набываў «Нашу Ніву» для бібліятэкі Навуковага таварыства імя Шаўчэнкі ў Львове і рэдакцыі часопіса «Зямля і Воля», настаўнік Блажэвіч з Сапоцкіна каля Гародні і інш.

У перапісцы сустракаюцца таксама іншыя просьбы, бо рэдакцыя «Нашай Нівы» дзейнічала як сапраўдны выдавецкі цэнтр і адначасова кнігарня. Так, Павел Аляксук з Гародні прасіў прыслаць на яго гарадзенскі адрас «*Гутаркі аб гаспадарцы*». Гарадзенскае зямляцтва студэнтаў Маскоўскага камерцыйнага інстытута прасіла выслать газету «Наша Доля» (?!), а выкладчык Настаўніцкага інстытута ў Феа-

досіі Рак хацеў атрымаць «*Кароткую гісторыю Беларусі*». Браніслаў Эпімах-Шыпіла з Пецярбургу звяртаўся з просьбай аб прысылцы зборніка вершаў Іллі Ляўковіча (*Гальяша Леўчыка*) «*Чыжык беларускі*» (1912). Ужо згаданага настаўніка Блажэвіча цікавіла таксама выданне катэхізісу на беларускай мове.

Звычайна да гэтых просьбаў далучаліся квіткі аб паштовых пераводах на адрас рэдакцыі. Сярод іх прыцягваюць увагу квіткі Язэпа Лёсіка і Аляксандра Прушынскага (*Алеся Гаруна*) з г. Кірэнска Іркуцкай губ. Пасяленне ў Сібіры не перашкаджала ім выпісваць і чытаць «Нашу Ніву».

Таксама варты ўвагі лісты з інфармацыяй пра падпіску прадстаўнікоў вядомых шляхецкіх родаў — А. Карыбут-Дашкевіча (м. Стары Свержань), Пятра Бонч-Асмалоўскага (м. Клімавічы), Марыі Войніч-Сянажэнцай (Рагачоў) і Яна Цюндзявіцкага (Барысаў).

Дарэчы, А. Карыбут-Дашкевіч скардзіўся рэдакцыі, што не атрымлівае газету, на якую падпісаўся ў кнігарні Макоўскага ў Менску. Супрацоўнікі Менскай гарадской публічнай бібліятэкі імя А.С. Пушкіна таксама выказвалі здзіўленне тым, што перасталі атрымліваць «Нашу Ніву». Падобныя скаргі даволі часта сустракаюцца ў рэдакцыйнай карэспандэнцыі. Падобна, што рэдакцыя мела праблемы з дастаўкай газеты, якія, аднак, не былі звязаны з нейкімі палітычнымі ці нацыянальнымі абмежаваннямі.

Між іншым звяртае на сябе ўвагу шматлікасць настаўнікаў-падпісчыкаў «Нашай Нівы». Відаць, што забарона набываць і чытаць газету многімі настаўнікамі ігнаравалася. А вось карэспандэнтаў з ліку праваслаўнага духавенства ў захаванай перапісцы не знайшлося. Затое даволі часта газету выпісвалі каталіцкія святары. Варта адзначыць гарадзенскі асяродак. Гэта, у прыватнасці, ксёндз Францішак Грынкевіч (1909), які ў той час якраз ствараў Гарадзенскі гурток беларускай моладзі. Гурток збіраўся ў памяшканні гарадзенскага Бернардзінскага кляштара. Ён, дарэчы, таксама прасіў больш «акуратна» прысылаць газету. Падпісчыкам «Нашай Нівы» таксама быў ксёндз Вацлаў Радзько з фарнага касцёла (1912). Абодва пісалі лісты па-беларуску. Таксама варта назваць імя С. Левандовіча, уладальніка каталіцкай кнігарні пры тым жа касцёле, які нават прапанаваў арганізаваць продаж газеты ва ўласнай кнігарні.

Асаблівай увагі заслугоўвае перапіска са шматлікімі «агентамі» газеты. Яна дазваляе ўявіць геаграфію яе распаўсюджвання і ўплы-

ваў. Дарэчы, найбольш гэтых «агентаў» пражывала ў Менскай губ. Даволі шмат лістоў прыходзіла таксама з Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Сустрэкаюцца лісты з Ковенскай і Віцебскай губ., Данскай вобл., з Яраслаўля (Генадзь Васільевіч Багдановіч) і нават з Уладзівастоку. А гарадзенец Павел Аляксук у лісце ад 6 лістапада 1909 г. пазначыў свой зваротны адрас наступным чынам: *Belaruś, Hrodno...*

Фабіян Шантыр (Слуцк), даючы згоду быць «агентам» газеты, заўважыў: *«Маю вялікую надзею, што кожны чалавек, прачытаўшы шчырыя словы Вашай газеты, на роднай мове, знойдзе вялікую ахвоту для адраджэння гэтай мовы ў родным краі. Я ж прыкладу ўсе сілы, каб Ваша вяліка-патрэбная праца і ў нашым вузлу пусціла свае карэнні, выраслі і расцвялі чудным цвятком надзеі»* [2, арк. 45].

«Агентам» газеты аказаўся нават прыстаў (!?) з Далгінава. У 1912 г. ён пераслаў у рэдакцыю грошы, атрыманыя ад продажы «Беларускага календара». А Сяргей Палуян, які знаходзіўся ў той час у Адэсе, паведамляў пра гатоўнасць мясцовай украінскай «*Просвіты*» распаўсюджаць «Нашу Ніву».

Цікавую інфармацыю ўтрымліваюць просьбы аб прысылцы газеты «рускімі» або «польскімі літарамі». Магчыма, яна таксама паспрыяла таму выбару, які ў 1912 г. зрабіла рэдакцыя «Нашай Нівы», калі спыніла выданне газеты лацінскім шрыфтам. Як вядома, рэдакцыя праводзіла пэўнае апытанне сярод чытачоў з дапамогай спецыяльнай анкеты. Сярод карэспандэнцыі захаваўся ліст Ганны Мураўскай з Наваградку (1911), якая выказвалася на карысць «рускага шрыфту», маўляў, каталікі ўсё роўна прачытаюць, а праваслаўныя сяляне польскіх літар не ведаюць...

Шанс на больш ґрунтоўнае знаёмства з «агентамі» і падпісчыкамі газеты даюць захаваныя алфавітныя спісы гэтых асоб за 1909–1912 гг. Праўда, яны патрабуюць навуковай «расшыфроўкі». Тут сустракаецца шмат раней невядомых імёнаў, але яшчэ больш ініцыялаў або невыразных подпісаў. Затое пазначаны дакладныя адрасы.

Актыўнасць «агентаў» спрыяла павелічэнню колькасці падпісчыкаў газеты. 28 верасня 1909 г. рэдакцыя ў адказе на пытанні анкеты пецябургскай газеты «Трудовая Нива» паведаміла, што колькасць яе падпісчыкаў у Вільні складае 150, а іншагародніх — 2 500 [1, арк. 10].

Перапіска рэдакцыі прасякнута атмасферай прыязнай і шчырай беларушчыны. Многія перапісваліся з «Нашай Нівай» як з добрым сябрам ці нават сваяком... Так, Рамуальд Зямкевіч паведамляў з Ва-

ршавы (1909), што заканчвае рукапіс *«Гістарычна-бібліяграфічнага перагляду беларускай літаратуры»*, а таксама інфармаваў пра сустрэчу з прафесарам Яўхімам Карскім, які вельмі цікавіўся *«Беларускім календаром»*. Ліст канчаўся просьбай-прапановай: *«Дужа прашу лічыць мяне сваім праўдзівым супрацоўнікам і заўсёды, калі можна паказваць мне работу, а я зраблю ўсё, што можна»* [3, арк. 157]. Ужо згаданы Рак з Феадосіі са шкадаваннем пісаў: *«З радасцю кінуўся б вам дапамагаць, але процьма работы...»* [3, арк. 472]. Антон Лявіцкі, паведамляючы пра свае планы наведць рэдакцыю, закончыў шчымымлівым допісам: *«У рэдакцыю, як да сонца»*. Ён жа абяцаў прывезці супрацоўнікам *«яблычак для грызення»* [2, арк. 34].

Лінгвіст і даследчык беларускай мовы Язэп Ціхіньскі звяртаўся да рэдакцыі: *«Паклон вам дарагія паночкі»* [3, арк. 56]. Фабіян Шантыр скардзіўся на недахоп часу для літаратурнай працы [3, арк. 44-44 адв.], а Зміцер Жылуновіч (*Цішка Гартны*) у лісце з Магілёва распавядаў пра ўласныя праблемы з пошукам працы [3, арк. 179].

У 1909 г. рэдакцыя атрымала шмат віншаванняў з нагоды трэцяй гадавіны выдання з пажаданнямі *«працаваць і далей на карысць роднай Беларусі»*, *«адраджаць Беларушчыну»* і г.д. Дарэчы, гэтыя лісты дапамагаюць зразумець, што тэрмін «беларускае Адраджэнне» не быў нейкім штучным стварэннем пазнейшых даследчыкаў тых працэсаў. Ім карысталіся самі ўдзельнікі тагачаснага беларускага руху. Менавіта так яны ўсведамлялі тое, што адбывалася ў іх жыцці і ў жыцці *«роднай Беларусі»*.

Цікавасць выклікае таксама мова ліставання. У большасці выпадкаў у рэдакцыю пісалі па-беларуску, але сустракаюцца лісты на рускай і польскай мовах. У гэтым выпадку некаторыя з аўтараў (напрыклад, Леанід Шашура з Быценя на Слонімшчыне) абяцалі перайсці на беларускую мову.

Захаваліся таксама некаторыя фінансавыя дакументы рэдакцыі. З іх можна даведацца, што ў 1912 г. Вацлаў Іваноўскі дзеля падтрымкі рэдакцыі пераслаў з Пецяўбургу 100 руб., а ў наступным годзе ў касу *«Нашай Нівы»* паступіла 20 тыс. руб. [3, арк. 36]. Відаць, гэта былі якраз тыя грошы, якія газета атрымала ад княгіні Марыі Магдалены Радзівіл і якія пайшлі на выданне зборніка вершаў Максіма Багдановіча *«Вянок»* (1914). Таксама трэба адзначыць, што выяву *«Лебедзя»* (элемент герба роду Завішаў, з якога паходзіла фундатарка *«Нашай Нівы»* княгіня Радзівіл) можна было ўбачыць на воклад-

ках іншых выданняў Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні за 1914 г., а менавіта зборнікаў Канстанцыі Буйло «Курганная кветка», Максіма Гарэцкага «Рунь», Антона Лявіцкага (*Ядвігін Ш.*) «Васількі», Канстанціна Міцкевіча (*Тараса Гушчы*) «Родныя з’явы». А вось у лютым 1915 г. у касе «Нашай Нівы» заставаўся толькі 31 руб.

Віленскія знаходкі дазваляюць узняць праблему сацыяльнага і прафесійнага складу чытачоў газеты і тых людзей, што трапілі ў арбіту яе прыцягнення. Яны дазваляюць падумаць пра падрыхтоўку свайго роду «сацыяльнай гісторыі» «Нашай Нівы», што павінна значна паглыбіць разуменне феномену беларускага Адраджэння. З улікам матэрыялаў рэдакцыі «Нашай Нівы», якія знаходзяцца ў Адзеле рукапісаў Бібліятэкі імя Урублеўскіх Акадэміі навук Літвы, а таксама ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, рэальным становіцца ажыццяўленне праекту «Энцыклапедыя “Нашай Нівы”».

Сваіх даследчыкаў чакаюць таксама дакументы рэдакцый рускамоўнай «Вечерней газеты» (1912–1914), якую патаемна рэдагаваў Антон Луцкевіч, газет «Гоман» (1916–1918), «Беларускія ведамасці» (1921), «Народная справа» (1926–1927), часопісаў «Крывіч» (1925–1926) і «Хрысціянская думка» (1926–1929) і інш.

Сярод рэдакцыйных матэрыялаў «Вечерней газеты» захаваліся дамовы рэдакцыі з віленскімі друкарнямі, фінансавыя дакументы, рукапісы прапанаваных для публікацыі артыкулаў, перапіска з арганізацыямі і чытачамі па розных пытаннях, у прыватнасці, пратэст нейкага «настаўніка-беларуса» супраць прапаганды беларускай мовы на старонках «Вечерней газеты». Ананімны «настаўнік» выказваўся за «слияние» з велікарусамі, якое толькі і магло, на яго думку, выратаваць беларусаў ад паланізацыі [5, арк. 139].

Газета «Гоман» займае асобнае месца ў гісторыі беларускага нацыянальнага руху. Менавіта на яе старонках упершыню выразна прагучала ідэя дзяржаўнай незалежнасці Беларусі. Фонд 368 збораў ЛЦДА ўтрымлівае фінансавыя дакументы рэдакцыі «Гомана», рукапісы артыкулаў, у т.л. тэксты ксяндза У. Талочкі, нататкі А. Луцкевіча з пасяджэнняў Віленскай Беларускай канферэнцыі (1918), перапіску рэдакцыі, у т.л. лісты Аляксандра Прушынскага (*Алеся Гаруна*), запіскі і лісты Уладзіслава Талочкі, Францішка Грышкевіча і інш.

Цікавасць выклікае тэкст дамовы ад 2 лютага 1916 г., якую рэдакцыя «Гомана» падпісала з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі. Дамова

вызначала абавязкі беларускіх выдаўцоў і рэдактара, умовы выдання газеты і характар узаемасувязі рэдакцыі з уладамі «Обэр-Ост». Яна захавалася ў перакладзе на польскую мову, зробленым у 1928 г. [6, арк. 9–10].

Таксама трэба згадаць дакументы Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні, сярод якіх захаваліся рукапісы гісторыі беларускага нацыянальнага руху. На жаль, аўтар працы не пазначаны. Але падобныя загадкі павінны толькі вабіць даследчыкаў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Літоўскі цэнтральны дзяржаўны архіў (далей – ЛЦДА). – Ф. 368. – Воп. 1. – Спр. 1. – Дакументы перапіскі з установамі, арганізацыямі і рэдакцыямі газет па выдавецкай дзейнасці. – 42 арк.
2. ЛЦДА. – Ф. 368. – Воп. 1. – Спр. 2. – Дакументы перапіскі з грамадзянамі па пытаннях падпіскі і дастаўкі газеты, спісы і адрасы падпісчыкаў. – 112 арк.
3. ЛЦДА. – Ф. 368. – Воп. 1. – Спр. 3. – Паштоўкі грамадзян па пытаннях падпіскі. – 564 арк.
4. ЛЦДА. – Ф. 368. – Воп. 1. – Спр. 4. – Дакументы фінансавай дзейнасці. – 37 арк.
5. ЛЦДА. – Ф. 368. – Воп. 1. – Спр. 7. – Дакументы перапіскі з грамадзянамі па розных пытаннях. – 172 арк.
6. ЛЦДА. – Ф. 365. – Воп. 1. – Спр. 31. – Успаміны і лісты палітычных зняволеных. – 40 арк.

Сцебурака А.М. (г. Мінск)

ЛЁС РУКАПІСУ КНІГІ ЎСПАМІНАЎ БАРОНА ЛЕШАРОНА (з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі)

ялікая Французская буржуазная рэвалюцыя, як надзвычай важная падзея еўрапейскай гісторыі, па-ранейшаму застаецца прыцягальнай у французскай і сусветнай гістарыяграфіі. Натуральна, што колькасць тэматычных даследаванняў, манаграфій, артыкулаў налічвае дзясяткі тысяч назваў. Але сярод першых і доўгіх прыкметных вылучаюцца ўспаміны ўдзельніка падзей канца XVIII ст., манархіста, барона Лешарона.

Гісторыкам амаль два стагоддзі вядома выданне «Кіберонская экспедыцыя і наступныя ўцёкі з вязніцы ў Ванах...» барона Лешарона. Гэта ўспаміны аб няўдалай высадцы раялістаў на поўначы Францыі, якая з'яўляецца часткай крывавых «Вандэйскіх войнаў» [1].

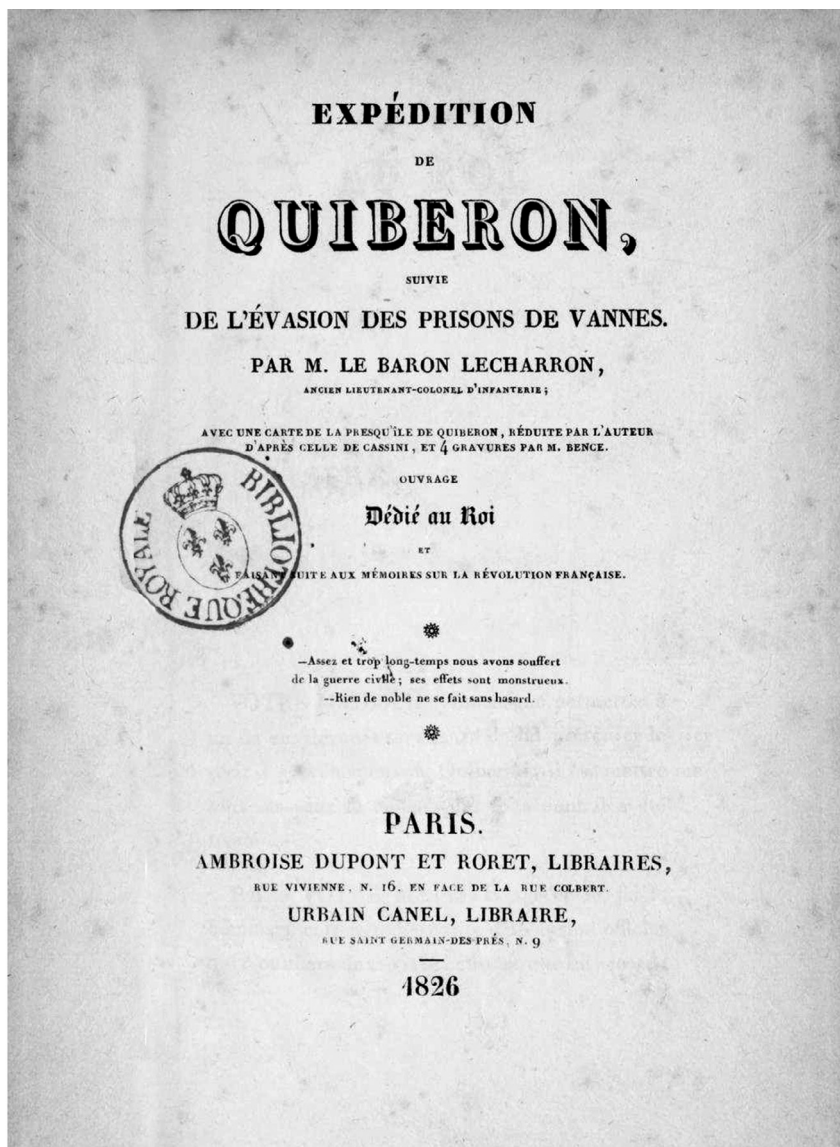
У 1795 г. паўсюдна ў Еўропе сабралася значная колькасць уплывовых эмігрантаў. У іх асяродку была папулярнай ідэя аб рэваншы і пакаранні ўсіх удзельнікаў рэвалюцыі. Але калі раялісты высадзіліся на паўвостраве Кіберон у Брэтані, кіраўнікі тэрмідарыянскага Канвента накіравалі туды генерала Гоша з войскам. «Кінутыя тымі, хто іх прывёз, і тымі, хто іх выклікаў, раялісты былі раздаўленыя і вымушаны капітуляваць» [2, с. 190]. Раялісты былі разбітыя, а тыя, хто трапіў у палон, сурова пакараны (750 палонных былі расстраляны).

Пасля фіяска ў Кібероне раялісты не палічылі сваю справу безнадзейнай. Праз два месяцы яны зноў выступілі ў Парыжы ў пачатку кастрычніка 1795 г. У наступных падзеях галоўную ролю адыграў генерал Напалеон, запрошаны на дапамогу дзеячам Канвента Барасам, ён расстраляў паўстанцаў гарматным агнём 13 вандэмера [3, с. 423].

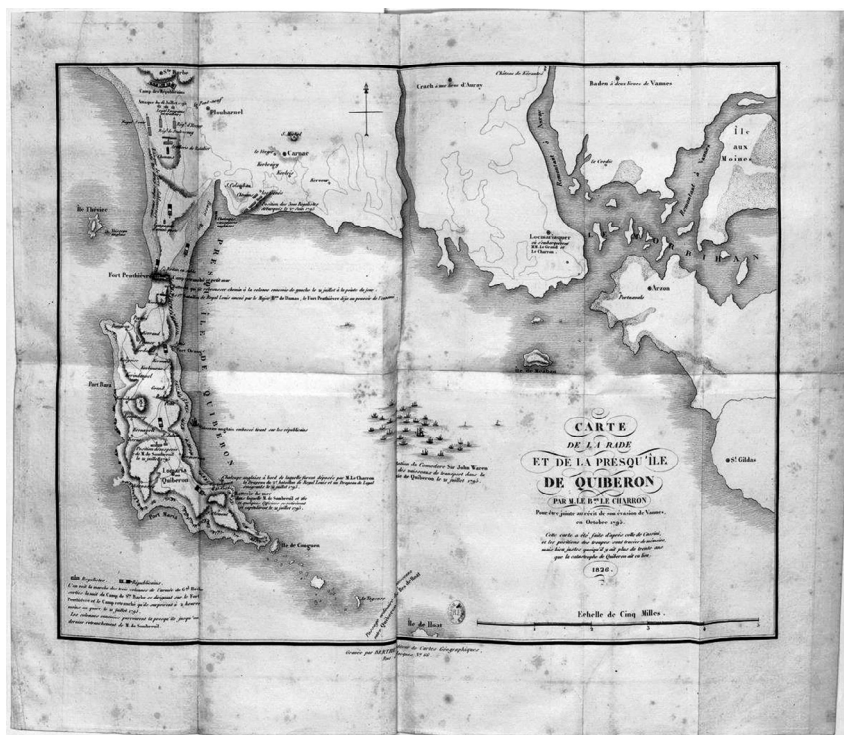
Для беларускіх гісторыкаў, як і для калег з Францыі, будзе цікава даведацца, дзе сёння знаходзіцца арыгінальны рукапіс успамінаў барона Лешарона. Яго можна пабачыць ў калекцыі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў навукова-даследчым аддзеле кнігазнаўства. Дакладней, тут захоўваецца цэлы комплекс дакументаў, якія тэматычна непарыўна звязаны з успамінамі і лёсам іх аўтара.

Прыйшоў час пазнаёміцца бліжэй з Луі Лешаронам! Даведацца пра яго з друкаваных крыніц можна вельмі няшмат, таму мэтазгодна звярнуцца да аўтэнтычных папер. Яго біяграфію можна рэканструяваць па некалькіх дакументах, якія змяшчаюць паслужны спіс барона. Ён нарадзіўся ў канцы лістапада 1759 г. у замку Ландскрон (Landscron) у Эльзасе, дзе яго бацька Антоні Генры быў камендантам замка.

Барон быў выхаванцам Каралеўскай ваеннай школы ў Ла Флэш і ў Парыжы, дзе ён знаходзіўся з 1768 па 1776 г. Затым атрымаў ніжэйшае званне (cadet gentilhomme) у Лімузінскім палку інфантэрыі і прайшоў шлях да палкавога ад'ютанта, пакуль 30 лістапада 1791 г. не быў пераведзены ў пешую варту караля Людовіка XVI. Луі Лешарон займаў свой пост пры каралеўскай сям'і да 10 жніўня 1792 г. (да арышту караля і ліквідацыі самадзяржаўя). У лістападзе 1792 г. барон браў удзел у асадзе Цьенвіля, пасля чаго мусіў іміграваць у Англію. Там ён быў ангажаваны ў вайсковыя раялісцкія фарміраванні і ўвай-

Мал. 1. Тытульны ліст кнігі прыжыццёвага выдання
«Expédition de Quiberon...» 1826 г.

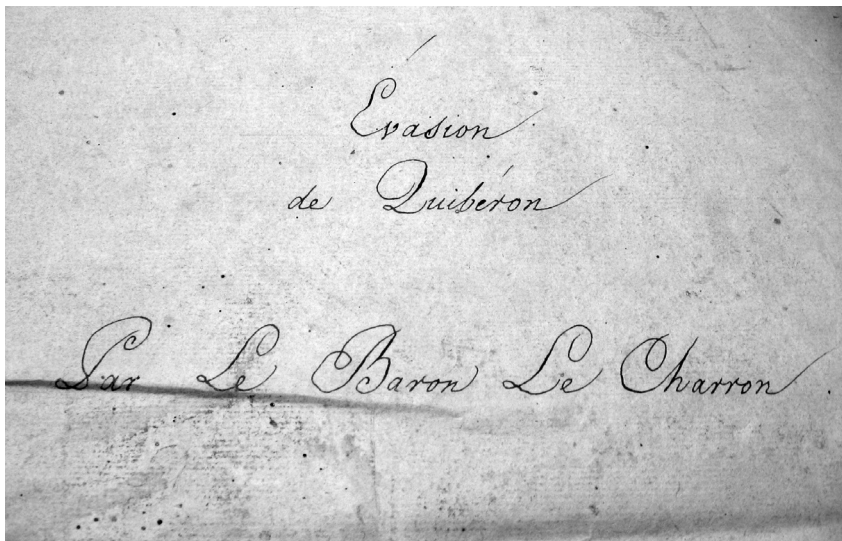

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Мал. 2. Карта высадкі на паўвострава Кіберон у 1795 г.

шоў у канцы 1794 г. у полк Караля-Людовіка (LerégimentRoyal-Louis, puisd'Hervilly). У складзе гэтага палка Лешарон удзельнічаў у вядомых падзеях на паўвостраве Кіберон, дзе трапіў у палон 21 ліпеня 1795 г. Праз два месяцы ён здолеў збегчы з вязніцы ў Ванах і выратавацца на караблі графа Д'Артуа. Затым удзельнічаў яшчэ ў некалькіх эпізодах Вандэйскіх войнаў (экспедыцыя на востраў L'Île-d'Yeu, Кампанія de Blainville (1795–1796 гг.)). Разам з брытанцамі Лешарон у пачатку 1796 г. прыплывае ў Англію, дзе ўжо вясной адыходзіць ад спраў і атрымлівае пенсію ад брытанскага ўрада [4].

Усю маладосць, як адзначаў барон, ён аддаў войску: «дваццаць адзін год службы без перапынку з майго пятнаццацігадовага ўзросту, пачынаючы з Ваеннай школы. Пяць кампаній, уключаючы кампа-

Мал. 3. Тытульны ліст рукапісу «Evasion de Quiberon».

нію 10 жніўня і майго затачэння ў Кібероне...». Некалькі гадоў барон правёў у Англіі і вярнуўся ў Францыю ў жніўні 1800 г., дзе вёў ціхае непрыкметнае жыццё — «ажаніўся і жыў у сябе, жадаючы, каб да нас найхутчэй вярнуўся наш легітымны суверэн і Кароль» [5].

Унікальныя аўтэнтычныя лісты (магчыма, чарнавыя экзэмпляры) барона распаўсюджаюць аб яго спробах атрымаць званне палкоўніка ад інфантэрыі і датуюцца 1814–1815 гг. Ускосна робіцца зразумелым, што перапіска зацягнулася, а дакументы, якія сведчылі пра службу барона, губляліся. Былі звароты да «Спадароў афіцэраў, членаў камісіі па былым афіцэрам-эмігрантам» і ў іншыя інстанцыі. Змест гэтых зваротаў вельмі блізкі: змяшчае біяграфію аўтара і абгрунтаванне атрымання пенсіі (1143 франкаў на 1814 г.) і выхаду ў адстаўку ў званні палкоўніка. Руплівы барон манархіст пасля Рэстаўрацыі Бурбонаў дамогся свайго і, зрэшты, стаў лейтэнант-палкоўнікам ад інфантэрыі і атрымаў ордэн Святога Людовіка. Ці не гэта папяроявая валакіта і неабходнасць шматразовага доказу законнасці падстаў сваіх патрабаванняў падштурхнула барона да напісання ўспамінаў? Магчыма, аўтар пачаў складаць мемуары аб Кіберонскай экспедыцыі з досыць прагматычных матываў.

Пакідаючы па-за заўвагай змест кнігі, разгледзім некаторыя яе знешнія характарыстыкі.

Параўнанне тэксту рукапісу і тэксту парыжскага выдання ўспамінаў 1824 г. даюць падставу казаць аб амаль поўным супадзенні зместу і структуры [6]. Але ў рукапісе, напісаным чорным атрамантам, час ад часу сустракаюцца выпраўленні алоўкам. Якраз гэтыя выпраўленні адлюстраваны ў выданні, што дазваляе меркаваць аб тым, што мы маем апошні чыставы экзэмпляр рукапісу! Больш таго, сярод папер барона захоўваецца адзін малюнак алоўкам, які ідэнтычны першай ілюстрацыі кнігі, і фрагмент карты, якая ад часу фактычна рассыпалася [7; 8].

Верагодна, рукапіс успамінаў і лісты-аўтографы барона Лешарона былі прададзены адзіным комплексам на аўкцыёне альбо ў букіністычнай краме. Аб гэтым сведчыць канверт з друкаваным тэкстам вяззю «Грамада мастацкай кнігі» («*Société d'ulivred'art*» — выдавецтва) і надпіс ад рукі «Снадар барон де Шаррон і рознае іншае» [9]. Мы пакуль, на жаль, не ведаем імя калекцыянера, які іх набыў у свой час. З'яўленне ў Беларусі гэтага каштоўнага рукапісу звязана з падзеямі Другой сусветнай вайны. Галоўнае, што гэты важны артэфакт, звязаны з цікавым эпізодам Французскай рэвалюцыі, зноў дасяжны гісторыкам і сваёй прысутнасцю робіць гонар беларускай калекцыі!

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ

1. Lecharron, L. Expédition de Quiberon, suivie de L'évasion des prisons de Vannes. Par M. le baron Lecharron,... ; avec une carte de la presqu'île de Quiberon, réduite par l'auteur d'après celle de Cassini, et 4 gravures par M. Bence... faisant suite aux Mémoires sur la Révolution française / L. Lecharron. – Paris : A. Dupont et Roret : U. Canel, 1826 – 147 p.
2. Мадлен, Л. Французская революция / Л. Мадлен. – Т. II. – Берлин: Слово, 1922. – 387 с.
3. Всемирная история. Великая Французская революция / Редкол. И.А. Алябьева. – Минск: Харвест, 2001. – 511 с.
4. НББ 091/25К(н) – Etat de mes services militaires. – 1815 – 1 l.
5. НББ 091/25К(н) – Demande de brevet de Colonel d'infanterie – 1815 – 2 l.
6. НББ 091/25К(н) – Evasion de Quiberon / Parle Baron le Charron. – 68 p.
7. НББ 091/25К(н) – Litographi «Le fort» – 1 l.
8. 2НББ 091/25К(н) – Карта «Evasion de Quiberon». – 1 l.
9. НББ 091/25К(н) – Капэрта са штампам «*Société d'ulivred'art*».

Секция 4. СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫ І ПРАБЛЕМЫ АРХІВАЗНАЎСТВА

Афанасьева Т.Ю. (г. Гродно)

НАУЧНО-СПРАВОЧНЫЙ АППАРАТ К МЕТРИЧЕСКИМ
КНИГАМ ФОНДОВ РЕЛИГИОЗНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ,
ХРАНЯЩИХСЯ В НАЦИОНАЛЬНОМ ИСТОРИЧЕСКОМ
АРХИВЕ БЕЛАРУСИ В г. ГРОДНО

В настоящее время возрос интерес жителей Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья к изучению своих корней, созданию родословных. В связи с этим увеличилось количество генеалогических и биографических запросов, поступающих в архив, а также пользователей в читальном зале архива, которые работают над исследованием собственной генеалогии.

Среди источников по генеалогии наиболее важными являются метрические книги, которые представляют собой совокупность хронологических записей культовой регистрации о рождении, браке и смерти прихожан по основным конфессиям, существовавшим в Беларуси. Они дают возможность проследить историю родов из поколения в поколение, если они сохранились в полном объеме.

В архиве на хранении имеется более семи тысяч метрических книг 395 церквей, 262 костелов, 15 синагог, 4 старообрядческих, 3 евангелистско-лютеранских, 3 евангелистско-реформаторских церквей и 2 мечетей. Метрические книги находятся как в фондах церквей, костелов, синагог, мечетей, так и в фондах консисторий, деканатов, благочиний. В архиве созданы две коллекции. Одна состоит из метрических книг евангелистско-лютеранских и евангелистско-реформаторских церквей, другая из метрических книг церквей Вольнской губернии.

Форма составления метрических книг была одинаковой для всех вероисповеданий в том, что касается самой сути записи актов состояния, в то время как содержание самих актов и внешний вид книг отличались.

Метрическая запись о рождении включает в себя обязательные сведения: дату рождения, дату крещения, имя родившегося, место рождения, фамилии, имена, отчества родителей, сословие, фамилии, имена и отчества воспитанников.

Метрическая запись о бракосочетании включает следующие сведения: дату бракосочетания, сословие, место проживания, фамилию, имя и отчество жениха, какой брак (первый брак — юноша, второй — вдовец) и возраст, соответственно такую же информацию о невесте, фамилии, имена и отчества свидетелей бракосочетания.

Метрическая запись о смерти включает следующие сведения: дату смерти, сословие, фамилию, имя, отчество умершего, его возраст и причину смерти, дату и место погребения.

Метрические книги мечетей и синагог имели еще одну часть — о разводах. Метрическая запись включала следующие сведения: дату развода, причину, сословие, фамилии, имена, отчества разведенных.

В отношении языка составления метрических книг можно сказать следующее:

- православные на русском и польском;
- католические сначала на латинском, затем на польском или на русском;
- лютеранские на русском, затем на польском;
- магометанские на русском, затем на польском;
- иудейские на русском, затем на польском.

Метрические книги велись обычно в двух экземплярах, у католиков — в трех. У иудеев один экземпляр назывался общей книгой, другой — частной. Во всех других вероисповеданиях один из экземпляров — копия.

Хранились метрические книги следующим образом:

- у православных подлинные книги (беловые) в консистории, копии (черновые) в приходе;
- у католиков и лютеран оригиналы в костеле и кирхе, копии в консистории и деканате;
- у иудеев общие книги в городской думе, частные в синагоге;

- у магометан одна в мечети, другая в Оренбургском духовном соборании или Таврическом духовном правлении.

Для более продуктивного поиска сведений по метрическим книгам перед сотрудниками архива встал вопрос о создании научно-справочного аппарата к метрическим книгам фондов религиозных учреждений.

В 2004 г. было создано четыре межфондовых алфавитных указателя населенных пунктов по приходам Гродненской губернии; Вилейского, Дисненского, Лидского уездов Виленской губернии и Владимирского уезда Волынской губернии; по парафиям Гродненской губернии; по парафиям Дисненского, Лидского, Ошмянского уездов Виленской губернии, которые охватывают конец XVIII – начало XX в.

В 2005 г. архивом органов, регистрирующих акты гражданского состояния главного управления юстиции Гродненского облисполкома, вместе с метрическими книгами церквей были переданы два именных указателя родившихся в Гродненском Свято-Покровском соборе в 1916–1939 гг. и Голынковской церкви Гродненского уезда в 1909–1914 гг.

За 2008–2010 гг. создано пять межфондовых алфавитных указателей метрических книг церквей, костелов, синагог; мечетей старообрядческих, евангелистско-лютеранских, евангелистско-реформаторских церквей. Эти указатели размещены на веб-сайте «Архивы Беларуси». При работе с фондами религиозных учреждений и при поступлении метрических книг в указатели вносятся уточнения и дополнения новых религиозных учреждений, хронологических рамок документов. Каждый год обновления предоставляются на веб-сайт.

Научно-справочный аппарат к метрическим книгам фондов религиозных учреждений создан в электронном и бумажном вариантах.

Ежегодно архив пополняется метрическими книгами из отделов ЗАГС райисполкомов. В архиве на хранении имеются метрические книги религиозных учреждений с начала XVII по вторую половину XX в. Самая ранняя метрическая книга датируется 1618 г. Охватывается также период, когда Западная Беларусь входила в состав Польши. В связи с этим в 2008 г. была составлена «Справка по истории административно-территориального деления западного региона Беларуси».

Весь этот созданный научно-справочный аппарат оказывает большую помощь при подготовке и исполнении генеалогических,

биографических запросов, а также при проведении консультаций с гражданами Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья.

Елинская М.М. (г. Минск)

ФЛАГИ И ЗНАМЕНА СОВРЕМЕННОЙ БЕЛАРУСИ

лаги, знамена, штандарты в историческом прошлом и в настоящее время являлись и являются одним из наиболее востребованных видов государственной символики и представляют собой систему отличительных условных знаков, законодательно принятых к использованию в стране. Первенство в этом «флажном» перечне отдается, безусловно, первому и главному символу страны — Государственному флагу Республики Беларусь. Его эталонное изображение вместе с Государственным гербом Республики Беларусь в соответствии с Законом Республики Беларусь «О государственных символах» от 5 июля 2004 г. № 301-3 [1] хранится в Национальном архиве Республики Беларусь. Государственный флаг — один из официальных символов государства, выразитель его независимости, самостоятельности и суверенитета.

Согласно Закону Республики Беларусь «Аб афіцыйных геральдычных сімвалах» от 26 мая 2012 г. № 384-3 [2] к официальным вексиллологическим символам отнесены флаги, знамена, штандарты государственных органов и организаций, флаги административно-территориальных и территориальных единиц, а также политических партий, профессиональных союзов и общественных объединений.

За несколько лет работы Геральдического совета при Президенте Республики Беларусь (образован Указом Президента Республики Беларусь от 7 августа 2002 г.) [3] его экспертами были рассмотрены десятки проектов флагов различной принадлежности. К созданию этих символов необходимо, как правило, привлечение профессионалов-историков, в том числе военных, других специалистов в области геральдики и символики, а также художников и компьютерных графиков. При разработке вексиллологических проектов любого уровня, будь то флаг министерства, государственной организации или общественного объединения, члены Геральдического совета рекомендуют учитывать не только международные законы построения

флагов, которые формировались не одно столетие, но и национальные особенности, при этом соотносясь с современными реалиями. Проводя экспертизу, они исходят из следующих критериев: неповторимость, преемственность, узнаваемость, доступность для восприятия, которые отвечают менталитету наших граждан.

Весь комплекс материалов по белорусским флагам, как и другим официальным геральдическим символам, сегодня аккумулируется в Департаменте по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь. Здесь осуществляется ведение Государственного геральдического регистра Республики Беларусь (далее — Геральдический регистр) — информационного ресурса, имеющего государственное значение. Геральдический регистр обеспечивает централизованный учет официальных геральдических символов в соответствии с законодательством Республики Беларусь и является единой базой данных об этих символах. Анализ количества, качества и характерных особенностей знамен и флагов различной принадлежности, внесенных в него, позволяет сделать несколько предварительных выводов.

С момента подписания Указа Президента Республики Беларусь № 441 все мероприятия, связанные с созданием официальных вексиллологических символов, имеют разновекторный и разноскоростной характер.

Наиболее полно в Геральдическом регистре представлена территориальная вексиллология. Здесь хранятся изображения и документация о 159 флагах административно-территориальных и территориальных единиц нашей страны — областей, районов, городов, городских поселков и даже нескольких деревень. Целенаправленная работа органов местного управления и самоуправления во всех областях позволила сформировать единый республиканский комплекс официальных вексиллологических символов, начало которому было положено в 1997 г. разработкой и регистрацией в Гербовом матрикуле флага г. Гомеля [4, с. 102–104].

С расширением масштабов работы по созданию территориальной символики увеличивалось и количество флагов, подаваемых на рассмотрение экспертов Геральдического совета. В результате за несколько последних лет подписан ряд указов Главы государства, которыми учреждены 115 флагов административно-территориальных

и территориальных единиц. В приведенной ниже таблице представлен их список.

№ п/п	Указ Президента Республики Беларусь об учреждении флагов (дата, номер)	Область	Административно- территориальная или территориальная единица	Всего
1	09.02.2004 № 60	Витебская	г.п. Видзы, г. Витебск, г.п. Друя, г.п. Копысь	4
2	22.07.2004 № 340	Брестская	Кобринский р-н	1
3	24.09.2004 № 446	Брестская	Брестская обл.	1
4	01.12.2004 № 590	Гродненская	г. Дятлово, г.п. Кореличи, г.п. Красносельский, г. Сморгонь	4
5	03.01.2005 № 1	Могилевская	Могилевская обл., г. Бобруйск, г.п. Дрибин, г. Костюковичи и Костюковичский р-н, г.п. Краснопольск и Краснопольский р-н, г. Могилев, г. Осиповичи, г. Славгород и Славгородский рн	8
6	20.10.2005 № 490	Гомельская	Гомельская обл., г.п. Комарин, г.п. Октябрьский, г. Речица и Речицкий р-н, г.п. Уваровичи	5
7	20.01.2006 № 36	Витебская	г. Барань, г.п. Бешенковичи, г. Браслав, г. Глубокое, г.п. Лиозно, г.п. Освея, г. Полоцк, г.п. Шарковщина, Шумилинский р-н	9
8	17.07.2006 № 455	Гродненская	г.п. Большая Берестовица и Берестовицкий р-н, г.п. Вороново и Вороновский р-н, д. Гольшаны Ошмянского р-на, г. Гродно, г. Мосты, г. Ошмяны	6

9	24.08.2006 № 526	Могилевская	г.п. Глуск, г. Горки и Горецкий р-н, г. Кличев и Кличевский р-н, г. Мстиславль и Мстиславский р-н, г. Чаусы, г. Чериков и Чериковский р-н	6
10	20.11.2006 № 691	Минская	Минский р-н, г. Столбцы и Столбцовский р-н	2
11	14.06.2007 № 279	Гродненская	Гродненская обл., г.п. Желудок, г.п. Зельва, г. Ивье, г.п. Острина, г.п. Островец, г.п. Порозово, г.п. Радунь, г. Свислочь, г. Скидель, г. Щучин	11
12	22.11.2007 № 595	Минская	Минская обл., г.Березино и Березинский р-н,	2
13	21.07.2008 № 398	Минская	г. Дзержинск и Дзержинский р-н, г. Жодино, г. Молодечно и Молодечненский р-н, г. Мядель и Мядельский р-н	4
14	18.11.2008 № 625	Минская	г. Вилейка и Вилейский р-н, г. Слуцк и Слуцкий р-н,	2
15	02.12.2008 № 659	Брестская	г. Береза, г. Брест, д. Городец Кобринского р-на, г. Дрогичин, г. Жабинка, г. Ивацевичи, д. Ляхчицы Кобринского р-на, д. Молодово Ивановского р-на, г. Пинск	9
16	02.06.2009 № 277	Витебская	Витебская обл., г.п. Богушевск, г. Витебск, г. Дисна, г. Лепель, г. Миоры, г. Новолукомль, г. Перебродье Миорского р-на, г. Поставы, г.п. Россоны, г. Сенно и Сенненский р-н, г. Чашники	12
17	09.09.2009 № 450	Гродненская	г. Лида, г. Слоним и Слонимский р-н, д. Цирин Кореличского р-на	3

18	28.02.2011 № 86	Брестская	г.п. Бегомль, г.п. Болбосово, г. Верхнедвинск и Верхнедвинский р-н, Витебский р-н, г. Городок и Городокский р-н, г. Докшицы и Докшицкий р-н, г. Дубровно, г.п. Лынтупы, г.п. Ореховск, г. Толочин и Толочинский р-н, г.п. Ушачи и Ушачский р-н	11
19	11.03.2011 № 101	Брестская	д. Вороцевичи Ивановского р-на, г. Иваново, Пинский р-н, д. Чернавчицы Брестского р-на	4
20	28.09.2011 № 433	Гомельская	г. Житковичи и Житковичский р-н	1
21	01.12.2011 № 564	Минская	г. Воложин и Воложинский р-н, г. Клецк и Клецкий р-н, г. Копыль и Копыльский р-н, г. Крупки и Крупский р-н, г. Любань и Любаньский р-н, г. Солигорск и Солигорский р-н, г. Старые Дороги и Стародорожский р-н, г. Узда и Узденский р-н, г. Червень и Червенский р-н	9
22	23.07.2012 № 326		г. Минск	1
				115

Современные флаги Витебска, Браслава, Видзы, Друи, Копыси, Орши, Полоцка (Витебская обл.), Речицы (Гомельская обл.), Гродно, Волковыска, Новогрудка, Острины, Ошмян, Порозово, Радуни, Щучина (Гродненская обл.), Могилева, Бобруйска, Быхова, Горок, Климович, Чаус, Черикова, Шклова (Могилевская обл.) и других городов, районных центров, городских поселков и деревень сконструированы на основе исторических гербов с использованием основных цветов и фигур. Они весьма разнообразны. Вариации горизонтальных и вертикальных полос, широких и узких, расположенных в нижней и верхней частях полотнища, отвечают международным правилам составления флагов. Достаточно часто на них размещаются гербы городов либо их гербовые сюжеты без щита.

Используя достижения отечественных и зарубежных исследователей, национальные исторические традиции и мировую практику, в Беларуси выработаны общие правила и приемы создания территориальных флагов. В конце 90-х годов начал развиваться процесс становления современного отечественного флаговедения, шли интенсивные поиски наиболее удачных решений в создании новых символов. Ярким примером таких поисков могут служить несколько флагов, характерной чертой которых является их необычная форма. В отличие от привычных прямоугольных полотнищ они имеют так называемые косицы (ученые относят их к прапорам) [5, с. 137]: по три на флагах Несвижа и Радошкович и две — Новобелицкого района Гомеля и Рогачева [6, с. 306, 320, 444, 446]. Такая форма заимствована из западноевропейской средневековой практики создания всевозможных лабарумов и орифламм, принадлежащих различным воинским контингентам, государственным и религиозным учреждениям, корпорациям, благородным семейным кланам и т.д.

Однако в дальнейшем, помимо названных примеров, при разработке флагов к такой необычной для нашей современности конструкции не возвращались. Все Указы Главы государства об учреждении территориальных флагов фиксируют традиционно прямоугольное полотнище с соотношением сторон 1:2. Исключение составляет только флаг Минска, соотношение сторон которого составляет 1:1,5 [7]. Тем не менее, каждый флаг уникален, поскольку вдохновение его создателей всякий раз черпается из неповторимого сочетания цветов, фигур и символов единственного в своем роде герба. Ведь герб и флаг любого населенного пункта составляют единый ансамбль так называемых официальных геральдических символов административно-территориальных и территориальных единиц.

В Геральдическом регистре, помимо территориальных флагов, зарегистрирован также не менее важный по своей значимости комплекс вексиллологических символов — флагов, знамен и штандартов органов государственного управления, государственных организаций, государственно-общественных объединений, а также политических партий, профессиональных союзов и общественных объединений различного уровня (местного, республиканского, международного). В настоящее время в Геральдическом регистре зафиксировано 157 флагов названной выше категории.

Сложившееся положение в области ведомственной символики свидетельствует о том, что флаготворческие процессы находятся в стадии поступательного развития. Однако говорить о фронтальном движении в этом направлении пока преждевременно. Такой вывод позволяет сделать анализ документов по флагам, зарегистрированным в Геральдическом регистре, материалов, которые рассматривались на Геральдическом совете, и предварительных обращений в Департамент по архивам и делопроизводству некоторых ведомств по вопросам их геральдического обеспечения.

Наибольшим количеством знамен и флагов, официально зарегистрированных в Геральдическом регистре, обладают так называемые «силовые ведомства». И это вполне объяснимо. У военных — особое отношение к знамени, ибо, как сказано в старой воинской памятке, «знамя есть священная хоругвь, под которой соединяются верные своему долгу воины. Знамя — слава, честь и жизнь служащих под ним» [8, с. 34]. Указами Президента Республики Беларусь учреждены знамена Министерства по чрезвычайным ситуациям [9], Комитета государственной безопасности [10], органов пограничной службы [11]. После учреждения новой постсоветской символики в некоторых ведомствах были подготовлены нормативные документы об утверждении порядка, вручения, хранения и содержания знамен. После подписания Президентом Республики Беларусь Указа «О геральдическом знаке — эмблеме Вооруженных Сил Республики Беларусь, Боевом Знамени воинской части Вооруженных Сил Республики Беларусь и Знамени Министерства обороны Республики Беларусь» [12] были приняты к действию Директива начальника Генерального штаба от 16 апреля 2001 г. № ДГШ-18 «Об организации хранения Боевых Знамен в объединениях, соединениях и воинских частях» и приказ Министра обороны от 27 марта 2002 г. № 223 «О порядке подготовки Боевых Знамен, Грамот Президента Республики Беларусь, карточек учета Боевого Знамени к вручению соединениям и воинским частям Вооруженных Сил Республики Беларусь». В соответствии с этими документами Боевые знамена советского времени были сданы на хранение в Государственный музей военной истории Республики Беларусь.

В последние годы после прохождения соответствующей экспертизы в Геральдическом совете Указами Президента Республики Беларусь были учреждены новые флаги видов Вооруженных Сил —

Военно-воздушных сил и войск противовоздушной обороны [13], Сухопутных войск [14], а также Генерального штаба Вооруженных Сил [15]. К настоящему времени в Геральдический регистр внесены флаг сил специальных операций Вооруженных Сил [16], знамя Службы безопасности Президента Республики Беларусь [17], Боевое Знамя территориального органа пограничной службы, органа пограничной службы специального назначения, организации, обеспечивающей выполнение задач, возложенных на органы пограничной службы [18], Оперативно-аналитического центра при Президенте Республики Беларусь — органа, обеспечивающего национальную безопасность [19].

Одним из последних были учреждены флаг и знамя Следственного комитета [20], знамена Комитета государственного контроля и его структурных подразделений [21]. Создание каждого знамени заслуживает отдельного рассказа, ибо символы, присутствующие на них, отражают и многолетнюю ратную историю, и боевые традиции, и верность долгу и Родине. Общим для них является, пожалуй, расположение геральдических знаков — эмблем этих ведомств на своих флагах. На лицевой стороне знамен и флагов расположен Государственный герб Республики Беларусь. Например, на знамени Департамента обеспечения оперативно-розыскной деятельности МВД Республики Беларусь у древковой части размещен белорусский орнамент, на лицевой стороне традиционно располагается Государственный герб, а на оборотной — композиция из символов, олицетворяющих специфику деятельности этого подразделения правоохранительного ведомства — восьмилучевая серебряная звезда, которую обрамляют, как говорят в геральдике, щит синего цвета, лаврово-дубовый венок и меч золотистого цвета, т. е. элементы официальной символики департаментов МВД. В центре щита изображены элементы, характеризующие специфику оперативно-розыскной деятельности департамента, — двусторонний плащ (серая сторона — скрытность в работе, красный цвет — сила, мужество, мастерство, готовность к самопожертвованию во имя выполнения служебного долга), ключ (наличие возможностей для разгадки тайн), глаз (способность к наблюдению, контролю, слежению), а также стрелы-молнии (использование в работе специальных технических средств) и фотообъектив (документирование контролируемых явлений, событий и тайных деяний) [22].

В Республике Беларусь наметилась тенденция разработки и учреждения полного «комплекта» своей символики органами государственного управления. Например, проведена экспертиза символики, в том числе и флагов, Министерства финансов, Министерства информации и др. Учреждены флаги Министерства юстиции [23], таможенных органов [24], Национального статистического комитета [25], Министерства лесного хозяйства [26], Министерства транспорта и коммуникаций [27] и др. Эти флаги, учрежденные Указами Главы государства и руководителями министерств и ведомств, служат повышению авторитета, сохранению и развитию их исторических традиций, используются в качестве отличительных признаков профессиональной принадлежности. Легко узнаваемыми уже стали флаги Департамента «Белавтодор» Министерства транспорта и коммуникаций, Национальной академии наук, Белорусской железной дороги и др.

При разработке флагов государственных организаций учитывается принцип «доступности восприятия», при котором определяются специфика и особенности деятельности организации, историческая преемственность, в полной мере соответствующие политической культуре и не противоречащие менталитету граждан Республики Беларусь. В основе таких флагов, как правило, лежит их геральдический знак — эмблема. Одним из примеров могут служить флаги национальных парков и заповедников «Беловежская пушча», «Припятский», «Березинский», «Нарочанский» [28].

За последние несколько лет высшие и средние специальные учебные заведения, по аналогии с университетами Западной Европы, все более активно включаются в работу по созданию флажных символов и включению их в практику повседневной жизни. В сравнении с советской символикой и эмблематикой, новые отличительные знаки вузов, несомненно, стоят на новом, качественно более высоком уровне. Так, символика Полоцкого государственного университета — эмблема, флаг и нагрудный знак имеет единое стилевое решение. Флаг университета имеет трехчастное деление, в средней части которого размещена его эмблема. Главной доминантой в композиции является изображение хорошо узнаваемого в городе здания Полоцкого иезуитского коллегиума — дань памяти и уважения первому высшему учебному заведению на Полоцкой земле [29].

В учреждении флагов вузов Беларуси есть определенные проблемы. В настоящее время в стране более сорока государственных и некоторое количество частных вузов, когда как в регистре зафиксирована символика около двух десятков наиболее крупных учебных заведений. Среди них Белорусский государственный университет, Белорусский государственный экономический университет, Белорусская государственная академия музыки, Белорусский государственный университет культуры и искусств, Белорусский государственный педагогический университет им. М. Танка [30] и некоторые другие. Остальные находятся либо на стадии разработки своей символики, либо в раздумье над целесообразностью ее учреждения. Между тем, очевидно, что она является важным фактором воспитания корпоративной гордости за принадлежность к вузу, отличительным признаком профессиональной принадлежности.

В Министерстве юстиции к настоящему времени зарегистрировано 15 политических партий. Однако в Геральдическом регистре взято на учет символика только 7 из них. Это Республиканская партия труда и справедливости, Белорусская социал-демократическая партия (Грамада), Объединенная гражданская партия, Партия коммунистов Белорусская, Коммунистическая партия Беларуси, Партия «Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада», Белорусская партия «Зеленые» [31].

Флаги профессиональных союзов и общественных объединений разнообразны по своему содержанию, конфигурации и информационному наполнению. Но все без исключения, так или иначе, они создаются для отражения характера деятельности людей, объединенных по профессиональному или идеологическому признаку. Белорусские республиканские федерации по отдельным видам спорта со своими флагами участвуют в международных и республиканских соревнованиях, молодежные организации посредством флагов позиционируют себя как активных граждан страны, проводя различные мероприятия, для политических партий флаг — это неперенный атрибут идентификации и визуальный способ отражения их идей и целей и т.д.

Безусловно, существующее положение в области государственной вексиллологии требует более глубокого анализа и конкретных рекомендаций для более успешного внедрения флагов, знамен и других вексиллологических символов в повседневную практику. Это

планомерная, многоплановая работа, требующая постоянных целенаправленных усилий многих людей. В совокупности с государственной символикой, которая занимает главенствующее положение, флаги государственных органов и организаций, а также общественных объединений, политических партий и профсоюзов являются неотъемлемой составляющей официальной символики современной Беларуси.

Список использованных источников и литературы

1. Закон Республики Беларусь от 5 июля 2004 г. № 301-З «О государственных символах Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. 22 июля 2004 г. № 111 (735), 2/1050. С. 4–13.
2. Закон Республики Беларусь от 26 мая 2012 г. № 384-З «Об афіцыйных геральдычных сімвалах» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2012, № 63, 2/1936.
3. Указ Президента Республики Беларусь от 7 августа 2002 г. № 441 «Об образовании Геральдического совета при Президенте Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2002 г., № 91, 1/3951.
4. Адамушко В.И., Елинская М.М. Гербы и флаги Беларуси. Мн.: Беларусь, 2006.
5. Корнаков П.К. Вексиллологическая терминология. – Геральдика. Материалы и исследования. Сборник научных трудов. Государственный Эрмитаж. Л., 1983.
6. Адамушко В.И., Елинская М.М. Современная геральдика Беларуси. Мн.: Беларус. Энцыкл.імя П. Броўкі, 2012.
7. Указ Президента Республики Беларусь от 23 июля 2012 г. № 326 « Об учреждении официальных геральдических символов города Минска» // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 25.07.2012, 1/13643.
8. Печень Н.А. Символы воинской славы. – М.: Гуманитар. Изд. центр ВЛАДОС, 2004.
9. Указ Президента Республики Беларусь от 22 декабря 1999 г. № 755 «О геральдическом знаке – эмблеме Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Беларусь, Знамени Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Беларусь, Знамени областного, Минского городского управлений, учебного заведения данного Министерства» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2000 г., № 3, 1/866.

10. Указ Президента Республики Беларусь от 25 августа 2001 г. № 459 «О геральдическом знаке – эмблеме Комитета государственной безопасности Республики Беларусь, Знамени Комитета государственной безопасности Республики Беларусь, Боевом Знамени воинской части Комитета государственной безопасности Республики Беларусь, Знамени управления КГБ по области, управления военной контрразведки, Института национальной безопасности Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2001 г., № 82, 1/2954.
11. Указ Президента Республики Беларусь от 14 апреля 2011 г. № 149 «О Боевом Знамени некоторых органов пограничной службы» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2011 г., № 45, 1/12475.
12. Указ Президента Республики Беларусь от 17.11.2000 г. № 600 «О геральдическом знаке – эмблеме Вооруженных Сил Республики Беларусь, Боевом Знамени воинской части Вооруженных Сил Республики Беларусь и Знамени Министерства обороны Республики Беларусь» // <http://gossluzhba.narod.ru/seals/bg/index.html>.
13. Указ Президента Республики Беларусь от 19 января 2005 г. № 17 «О флаге Военно-воздушных сил и войск противовоздушной обороны Вооруженных Сил Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2005 г., № 9, 1/6169.
14. Указ Президента Республики Беларусь от 24 октября 2005 г. № 496 «О флаге Сухопутных войск Вооруженных Сил Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2005 г., № 171, 1/6883.
15. Указ Президента Республики Беларусь от 28 марта 2007 г. № 150 «О флаге Генерального штаба Вооруженных Сил Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2007 г., № 80, 1/8454.
16. Указ Президента Республики Беларусь от 1 марта 2012 г. № 120 «Об учреждении официальных геральдических символов сил специальных операций Вооруженных Сил Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2012 г., № 28, 1/13368.
17. Указ Президента Республики Беларусь от 17 марта 2004 г. № 137 «Об учреждении официальных геральдических символов Службы безопасности Президента Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2004 г., № 43, 1/5395.
18. Указ Президента Республики Беларусь от 14 апреля 2011 г. № 149 «О Боевом Знамени некоторых органов пограничной службы» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2011 г., № 45, 1/12475.
19. Указ Президента Республики Беларусь от 15 апреля 2009 г. № 191 «Об учреждении официальных геральдических символов Оперативно-ана-

- литического центра при Президенте Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2009 г., № 95, 1/10614.
20. Указ Президента Республики Беларусь от 11 июня 2012 г. № 262 «О мерах по обеспечению деятельности Следственного комитета» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2012 г., № 68, 1/13555.
 21. Указ Президента Республики Беларусь от 23 июля 2012 г. № 328 «Об учреждении официальных геральдических символов Комитета государственного контроля» // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 27.07.2012, 1/1365.
 22. Приказ министра, генерал-майора И.А. Шуневича от 27 мая 2012 г. № 213.
 23. Указ Президента Республики Беларусь от 24 мая 2012 г. № 238 «Об учреждении официальных геральдических символов Министерства юстиции» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2012 г., № 60, 1/13522
 24. Указ Президента Республики Беларусь от 2 марта 2001 г. № 125 «О геральдическом знаке – эмблеме и флаге таможенных органов Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2001 г., № 25, 1/2457.
 25. Указ Президента Республики Беларусь от 4 апреля 2013 г. № 158 «Об учреждении официальных геральдических символов Национального статистического комитета» // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 06.04.2013, 1/14176.
 26. Указ Президента Республики Беларусь от 29 марта 2012 г. № 152 «Об учреждении официальных геральдических символов Министерства лесного хозяйства» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2012 г., № 40, 1/13416.
 27. Указ Президента Республики Беларусь от 28 декабря 2010 г. № 688 «Об учреждении официальных геральдических символов Министерства транспорта и коммуникаций» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2011 г., № 2, 1/1224.
 28. Государственный геральдический регистр Республики Беларусь. № В-746, В-958, В-972, В-999.
 29. Там же. №№ В-668, В-669, В-670.
 30. Там же. №№ В-489, В-479, В-599, В-622, В-543.
 31. Там же. №№ В-592, В-607, В-221, В-572, В-653, В-434, В-925.

Жолнеркевич Г.С. (г. Минск)

ОПЫТ РАБОТЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В СФЕРЕ ПУБЛИКАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (2008–2013)

убликационная деятельность является одним из наиболее приоритетных форм использования документов в процессе работы государственных архивов Республики Беларусь.

На сегодняшний день государственные архивы в ходе публикационной деятельности руководствуются Правилами работы государственных архивов Республики Беларусь (утверждены постановлением Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь от 25.11.2005 № 7). Методические документы, используемые государственными архивными учреждениями в рамках указанной деятельности, представлены Рэкамендацыямі па арганізацыі работы з гістарычнымі дакументамі (1997 г.); Метадычнымі рэкамендацыямі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст., перыяд Вялікага Княства Літоўскага) (2003 г.); Метадычнымі рэкамендацыямі па публікацыі лацінскіх дакументаў XIII–XIV стст. (2005 г.); Метадычнымі рэкамендацыямі па публікацыі польскамоўных дакументаў па гісторыі Беларусі XVI – першай паловы XIX ст. (2012 г.).

В рамках публикационной деятельности белорусские архивисты обеспечивают выход в свет сборников документов и материалов, монографий (аналитических исследований), сборников статей, сборников воспоминаний, справочных изданий, фотоальбомов (каталогов, буклетов), периодических изданий (см. таблицы).

В период с 2008 по август 2013 г. в Республике Беларусь было выпущено 96 изданий, подготовленных белорусскими государственными архивными учреждениями, либо изданными при их непосредственном участии.

Наибольшее количество опубликованных работ приходится на сборники документов (44 или более 45,8% от общего количества изданий). Значительное место в публикационной деятельности отводится изданию фотоальбомов (каталогов, буклетов) (17; 17,7%). Определенный объем в реализации публикационных проектов занимает подготовка монографий (8; 8,3%), а также сборников статей (7; 7,2%), справочных (9; 9,3%) и периодических изданий (10; 10,4%).

Издание книжной продукции мемуарного характера (сборники воспоминаний) пока не получило должного развития (1; 1,04%).

Среди публикационных проектов государственных архивных учреждений преобладает научный тип работ (74; 77%). Доля научно-популярных публикаций, подготовленных ими, в целом ниже почти на треть (22; 23%).

По видовым показателям практически все изданные в указанный период работы являются тематическими (90; 93,7%). Объем пофоновых публикаций и публикаций документов одного лица является крайне незначительным (1; 1,04% и 5; 5,2%).

Традиционно лидирующей остается печатная форма подачи публикационного материала (94; 98%). Удельный вес электронных форм в публикационной деятельности крайне низок (2; 2,08%).

В отношении принадлежности публикационных проектов большинство работ подготовлено государственными архивными учреждениями самостоятельно (41; 42,7%). Доля межархивных (20; 20,8%), международных (19; 19,7%) и межведомственных (16; 16,6%) публикационных проектов в общем объеме изданных работ заметно ниже.

Вместе с тем применительно к сборникам документов как ведущему направлению в публикационной деятельности наблюдается следующее соотношение относительно принадлежности изданий: межведомственные проекты — 13 (29,5% от общего числа изданных сборников документов), международные проекты — 12 (27,2%), архивные проекты — 11 (25%), межархивные проекты — 8 (18,1%). Среди монографий архивные издания (4) крайне незначительно преобладают над межархивными (3), а также межведомственными (1). Сборники статей в равной степени представлены архивными и международными проектами (по 3). Здесь же имеется и одно межархивное издание. Принадлежность справочных изданий распределилась следующим образом: международные проекты — 4, межархивные — 3, архивные — 2. При подготовке фотоальбомов, каталогов, буклетов государственные архивы работали самостоятельно без участия иных организаций (16), за исключением одного межведомственного проекта. Периодические издания относятся как к архивным, так и к межархивным изданиям (5).

Преобладание публикационных проектов, реализованных без широкого привлечения других архивов, иных организаций, как Бела-

руси, так и зарубежных стран в целом характерно для деятельности НИАБ, БГАМЛИ, Государственного архива Брестской области.

В подготовке межархивных изданий отмечается достаточно активное сотрудничество НАРБ с БГАКФФД, а также с рядом региональных архивов Беларуси, в частности с государственными архивами Витебской, Гомельской, Минской областей. Имеют место примеры успешной совместной работы в сфере публикации документов государственных архивов Витебской области.

На межведомственном уровне в процессе реализации публикационных проектов отмечается значительное участие НАРБ, БГАКФФД, а также государственных архивов Гомельской и Минской областей. В числе участников совместных изданий выступают: органы государственного управления Республики Беларусь — Министерство обороны, Министерство по чрезвычайным ситуациям, Министерство образования, Комитет государственной безопасности, Витебский, Гомельский, Минский облисполкомы, Минский городской Совет; научные и учебные учреждения — Институт истории НАН Беларуси, Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, Академия МВД, Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины; библиотеки и музеи — Национальная библиотека Беларуси, Национальный художественный музей, Государственный мемориальный комплекс «Хатынь», Музей истории и культуры евреев Беларуси, Гомельский областной музей военной славы; фонды — Республиканский фонд «Холокост», Белорусский фонд мира.

Среди международных публикационных проектов, реализованных с участием государственных архивов Республики Беларусь, большинство составили издания, подготовленные совместно с архивными учреждениями, а также иными организациями Российской Федерации (16; 36,3% от общего количества сборников документов и 84,2% от общего количества международных проектов).

Плодотворные связи в области публикационной деятельности у белорусских государственных архивов имели место с ГАРФ, РГАЛИ, РГАСПИ. Отмечаются факты расширения географии международных контактов архивной отрасли Беларуси путем включения в круг сотрудничества региональных структур архивной службы России. Имеют место успешно реализованные публикационные проекты с Архивным комитетом Санкт-Петербурга и Ленинградской области, Центральным государственным историческим архивом Санкт-

Санкт-Пetersбурга, Глaвным архивным управлением при Кабинете Министров Республики Татарстан и Национальным архивом Республики Татарстан.

К числу неархивных организаций Российской Федерации, а также иных государств, осуществляющих сотрудничество с государственными архивами Республики Беларусь в сфере публикационной деятельности, относятся Фонд «Историческая память» (г. Москва, Россия), Институт им. Людвига Больцмана по исследованию последствий войн (г. Грац, Австрия).

В разрезе тематики опубликованных работ наибольший удельный вес принадлежит вопросам истории Великой Отечественной войны (22; 23% от общего числа публикаций), из них сборников документов, посвященных данным проблемам, было издано 15 (34% от общего числа опубликованных сборников документов). Помимо этого, указанной тематике посвящены 5 фотоальбомов (29,4% от общего числа опубликованных фотоальбомов), 1 сборник воспоминаний и 1 справочное издание.

Среди наиболее масштабных публикационных проектов, освещающих вопросы периода Великой Отечественной войны, выделяются «Увековечение памяти защитников Отечества и жертв войн в Беларуси 1941–2008 гг.» (2008 г.); «Свидетельствуют палачи. Уничтожение евреев на оккупированной территории Беларуси в 1941–1944 гг.» (2009 г.); «Хатынь. Трагедия и память. Документы и материалы» (2009 г.); «Белорусы в советском тылу. Июль 1941 г.–1944 г. Выпуск 1,2» (2010 г.); «Гомельская область в первые месяцы Великой Отечественной войны» (2010 г.); «Трагедия белорусских деревень» (2011 г.). Обращает на себя внимание вынесение для публикации вопросов, ранее мало затрагивавшихся в изданиях о Великой Отечественной войне. К ним относятся сборники документов «ОУН-УПА в Беларуси. 1939–1953 гг.» (2011 г.); «Польша-Беларусь: 1921–1953 гг.» (2012 г.); ««Зимнее волшебство». Нацистская карательная операция в белорусско-латвийском пограничье, февраль–март 1943 г.» (2013 г.). Отмечается ведущая роль в реализации большинства указанных проектов НАРБ.

Обращает на себя внимание практика БГАКФД по подготовке фотоальбомов, включающих части коллекций фронтовых операторов: «В. Аркашев. Моя война» (2009 г.); «История Великой Отечественной войны в фотодокументах БГАКФД. 1944 год» (2009 г.);

«Несколько мгновений из 45-го» (2010 г.); «Шлях да Беларусі В. Васіленка» (2011 г.).

Отмечается интерес к освещению в архивных публикациях вопросов, относящихся к периоду Первой мировой войны. В последние годы увидели свет два справочных издания, посвященных этим событиям, подготовленные НАРБ: «Белорусское общество в Петрограде по оказанию помощи пострадавшим от войны. 1916–1918 гг.» (2008 г.); Шарков А., Селеменев В. «Воинские захоронения Первой мировой войны в Беларуси / Šarkov A., Selemenев V. Soldatengräberanlagen aus dem ersten weltkrieg in Belarus» (2010 г.).

В работе государственных архивов имеет место практика подготовки сборников документов, приуроченных к юбилейным датам. Так, 70-летний юбилей воссоединения Беларуси в едином государстве (1939 г.) был ознаменован выходом в свет двух книг, представляющих собой два сборника документов под общим названием ««Ты з Заходняй, Я з Усходняй нашай Беларусі...» Верасень 1939 г. –1956 г.» (2009 г.).

В публикационной работе повышенное внимание государственными архивами уделяется различным аспектам, связанным с жизнью и деятельностью классиков белорусской литературы. В этом направлении государственными архивами был осуществлен крупный публикационный проект «Купала і Колас, вы нас гадавалі». В 2010–2012 гг. вышли в свет первая и вторая части книги второй данного сборника документов.

Отмечается подъем в сфере публикационной деятельности НИАБ. В последние годы усилиями архива увидели свет во многом уникальные сборники документов, выход которых имел широкий общественный резонанс. К числу этих изданий относятся: «Беларусь и война 1812 года» (2011 г.); «Иностранные поданные в Беларуси (конец XVIII – начало XX века)» (2012 г.); «Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст. (3 актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)» (2012 г.). НИАБ продолжает обеспечивать выход в свет ежегодного сборника «Архіварыус». В указанный период было выпущено пять очередных выпусков данного периодического издания.

Аналогично осуществляется выпуск «Беларускага археаграфічнага штогодніка», выходящего под эгидой Археографической комиссии при Департаменте по архивам и делопроизводству Министерства

юстиции Республики Беларусь. В период с 2008 по август 2013 г. увидели свет пять выпусков ежегодника.

Значительная работа в области публикационной деятельности осуществляется в БГАМЛИ в рамках профиля документов, хранящихся в архиве. В ходе публикации архивных документов БГАМЛИ было выпущено два тома сочинений А. Бабареки с публикацией обширного документального наследия писателя, собранного в архиве (2011 г.), а также опубликована летопись Дукорской Петро-Павловской церкви (1867–1917 гг.), которая хранится в фондах БГАМЛИ (2013 г.) и произведение Якуба Брайцева «Среди болот и лесов». Архивом проводится работа по выходу в свет сборника статей «Пра час «Узвышша»». В отчетный период вышел очередной выпуск сборника (2011 г.).

Не остается в стороне в сфере публикационной деятельности обнародование результатов научных исследований белорусских архивистов. Среди аналитических работ, выпущенных на основе архивных документов, необходимо выделить такие книги, как «Пасля крутога павароту. Ідэолага-палітычная барацьба ў Беларусі. 1932–1936 гг. Дакументы, матэрыялы, аналіз» (2008 г.); Лісейчыкаў Д.В. «Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.» (2011 г.); Матвейчык Д.Ч. «Выгнаныя з роднага краю: паслялістападаўская эміграцыя з Беларусі і Літвы (1830–1870-я гады)» (2011 г.). В рамках освещения издания монографий нельзя обойти вниманием выход в 2013 г. научного труда «Філіграні архіўных дакументаў Беларусі XVI – пачатку XX ст.», первого отдельного издания в Республике Беларусь, посвященного данной проблематике. Нахождение в рамках компетенции Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь вопросов, связанных с государственной регистрацией официальных геральдических символов, предполагает осуществление публикации соответствующих материалов, связанных с развитием символики. В 2012 г. был осуществлен выход в свет книги В.И. Адамушко и М.М. Елинской «Современная геральдика Беларуси», в которую включены гербы и флаги административно-территориальных и территориальных единиц Республики Беларусь, внесенных в Государственный геральдический регистр Республики Беларусь. Данная работа является значительно дополненным переизданием предыдущей книги по аналогичной тематике, изданной в 2006 г.

Среди региональных государственных архивов Республики Беларусь достаточно успешно осуществляют публикационную деятельность государственные архивы Брестской, Витебской, Гомельской и Минской областей. В последние годы ими были подготовлены и выпущены в свет такие сборники документов, как «Малые диаспоры Гомельщины в 20–30-е годы XX века» (2008 г.); «Брест в 1919–1939 гг.» (2009 г.); «Витебщина освобожденная. Октябрь 1943 – декабрь 1945» (2009 г.); «Минская область в документах и материалах. Возрождение 1946–1953 гг.» (2009 г.); «Гомельщина партизанская. Начало. Июнь 1941 г. — май 1942 г.» (2010 г.); «Послевоенное развитие Глубокского района: 1944–1950 гг.» (2010 г.); «Брест в 1939–1941 гг.» (2012 г.); «Конфессии на Гомельщине в 1920–1930-е годы» (2013 г.); «Гомельская область 1938–1941 гг.» (2013 г.).

Серьезным фактором, сдерживающим всестороннее развитие публикационной деятельности государственных архивов, является отсутствие законченной системы методических документов, которые охватывали бы все аспекты процесса публикации архивных материалов. Имеющаяся в настоящее время методическая база освещает вопросы публикации специфических документов, хранящихся в архивах, что является крайне важным. Вместе с тем данная методическая база является в целом недостаточной для полноценной организации публикационного процесса.

Недостаточность финансирования относится к числу постоянных проблем, с которыми сталкиваются государственные архивы в рамках осуществления публикационной деятельности. Решение указанных проблем отдельные архивы находят в привлечении внебюджетных финансовых средств в реализацию публикационных проектов. Однако наиболее продуктивным вариантом в данном аспекте является налаживание постоянных связей с заинтересованными издательскими организациями. Примерами подобного опыта сотрудничества являются связи с издательствами «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» (сборник «Беларускае замежжа. Беларускае зарубешце», 2010 г.; «Радзівілы. Альбом партрэтаў XVIII–XIX стагоддзяў «*Icones familiae ducalis Radivilianae*»» / «Радзівиллы, Альбом портретаў XVIII–XIX веков «*Icones familiae ducalis Radivilianae*»» / «*The Radziwills. Album of portraits of XVIII–XIX centuries «Icones familiae ducalis Radivilianae*»», 2010 г. и др.), а также «Выдавецкі дом «Звязда»».

Определенными факторами сдерживающего характера в области публикационной деятельности государственных архивов является недостаточная кадровая составляющая, имеющая место и в республиканских архивах. Серьезные задачи, стоящие перед архивами в публикационной работе, указывают на целесообразность ее осуществления на базе специальных структурных подразделений. В настоящее время отделы публикации документов имеются только в НАРБ и НИАБ. В то же время необходимость создания во всех республиканских архивах, учитывая специфику хранящихся в них документальных материалов, специальных отделов публикации документов не является очевидной.

Среди недостатков в работе государственных архивов Республики Беларусь в сфере выпуска публикационной продукции отмечается крайне недостаточный объем выпуска отдельных ее разновидностей. Так, в период с 2008 по август 2013 г. архивными учреждениями Беларуси был выпущен лишь один сборник воспоминаний («Выжить — Подвиг. Воспоминание и документы о Минском гетто», 2008 г.). Имеются отдельные вопросы по подготовке справочных изданий: если в 2008–2010 гг. увидели свет 9 изданий данной разновидности, то в последующие годы справочники не выпускались. При достаточном количестве опубликованных изданий научного и научно-популярного типов не развивается подготовка учебных публикационных проектов. В видовом отношении архивами готовятся практически только тематические публикации. Факты реализации пофондовых видов публикационных проектов, а также публикации документов одной разновидности или одного лица в целом носят единичный характер. Аналогичная ситуация наблюдается и в развитии форм публикации документов. Архивами осуществляется реализация публикационных проектов исключительно в печатной форме. Практика подготовки электронных публикаций практически отсутствует. В период с 2008 по август 2013 г. были отмечены два примера сотрудничества государственных архивов с Национальной библиотекой Беларуси и Национальным художественным музеем Республики Беларусь, результатом которых стали выпущенные указанными учреждениями электронные ресурсы «Спадчына акадэміка Яўхіма Карскага: да 150-годдзя з дня нараджэння» (2010 г.) и «Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь. 3 гісторыі даваенных збораў. Страты і вяртанне. Дакументы, фотаздымкі» (2010 г.).

Количественные показатели
работы государственных архивов Республики Беларусь в области публикационной деятельности
в январе 2008 г. – августе 2013 г. (часть I)

Годы	Опубликованные работы								Публикация документов								
									типы			виды			формы		
	сборники документов	монография (аналитич. исследования)	сборники статей	сборники воспоминаний	справочные издания	фотоальбомы, каталоги, буклеты	периодические издания	итого	научные	научно-популярные	учебные	популярные	тематические	публикации документов одной разновидности или одного лица	печатные	на пленочных носителях	электронные
2008	4	1	3	1	4	2	2	17	13	4	-	-	17	-	17	-	-
2009	8	1	1	-	2	3	2	17	10	7	-	-	16	1	17	-	-
2010	10	1	1	-	3	6	2	23	18	5	-	-	22	1	21	-	2
2011	8	3	1	-	-	1	2	15	14	1	-	1	13	1	15	-	-
2012	8	1	1	-	-	3	2	15	12	3	-	-	15	-	15	-	-
2013*	6	1	-	-	-	2	-	9	7	2	-	-	7	2	9	-	-
Общий итог	44	8	7	1	9	17	10	96	74	22	-	1	90	5	94	-	2

* Показатели даны по состоянию на август 2013 г.

Количественные показатели
работы государственных архивов Республики Беларусь в области публикационной деятельности
в январе 2008 г. – августе 2013 г. (часть II)

Годы	Опубликованные работы								Принадлежность публикаций				
	сборники документов	монографии (аналитич. исследования)	сборники статей	сборники воспоминаний	справочные издания	фотодальбомы, каталоги, буклеты	периодические издания	итого	Архивные	Межархивные	Межведомственные,	в том числе по поручению вышестоящих органов	Международные, в том числе в сотрудничестве с Российской Федерацией
2008	4	1	3	1	4	2	2	17	7	3	4	-	3 2
2009	8	1	1	-	2	3	2	17	6	4	3	-	4 3
2010	10	1	1	-	3	6	2	23	7	6	4	-	6 5
2011	8	3	1	-	-	1	2	15	7	4	2	1	2 2
2012	8	1	1	-	-	3	2	15	9	1	2	1	3 3
2013*	6	1	-	-	-	2	-	9	5	2	1	-	1 1
Общий итог	44	8	7	1	9	17	10	96	41	20	16	2	19 16

* Показатели даны по состоянию на август 2013 г.

Коваленко З.С. (г. Минск)

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СЛОЖНОЙ РЕСТАВРАЦИИ БУМАЖНЫХ ДОКУМЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ БЕЛАРУСИ)

Отдел реставрации и консервации библиотечных документов НББ специализируется на реставрации и консервации всех видов документов, выполненных на бумаге. Это традиционное направление работы отдела. С середины 2000-х гг. в комплекс работ отдела входят работы по микробиологическому исследованию документов и состояния воздуха в книгохранилищах. В отделе есть химики, технологи бумажного производства, микробиологи, инженеры, библиотекари. Приобретение листодоливочной машины для реставрации бумажных документов стимулировало изменение технологии реставрационных работ.

Документы на бумажных носителях находятся в активном пользовании и испытывают нагрузку при использовании читателями. Отдел решает задачу сохранения и предотвращения разрушения документов. Проблема наших дней — разрушение бумажных документов с повышенным содержанием кислоты. Нами используется технология нейтрализации «кислой» бумаги ($\text{pH} < 5$) меловой суспензией — 10 г мела на литр дистиллированной воды, что позволяет законсервировать процесс разрушения бумажной основы. Для реставрации документов применяются современные материалы: микалентная (хлопковая длинноволокнистая) бумага, «паутинка» — хлопковая равнопрочная бумага японского производства с различным весом 1 м^2 — от 9 г/м^2 до 18 г/м^2 ; клея: мучной, КМЦ, крахмальный, безвредные для документа, достаточно прозрачные, чтобы не затемнять текст, эластичные, обеспечивающие хорошее склеивание, обратимые — соответствующие рекомендациям ГОСТа 7.50–2002.

В практике отдела есть достаточно неординарные работы по реставрации с применением ручной и механизированной технологий. Представлено несколько наиболее интересных примеров.

1. Первым документом, отреставрированным механизированным способом, стала книга из фонда книгохранения Эдмонда Ростана «CYRANO de BERGERAK» 1910 г., изданная на бумаге из сульфатной беленой целлюлозы с поверхностной проклейкой.

Визуальное обследование документа показало, что состояние его крайне неудовлетворительное. Блок сильно поражен плесенью, что явилось следствием долговременного хранения в сыром помещении, бумага истончена, пятая часть книги безвозвратно утрачена. Микологическое исследование подтвердило наличие поражения грибами. Посев на питательную среду Чапека выявил присутствие на бумажной основе микромицетов: *Chaetomium*, *Muxotrichum*, *Penicillium*. Для их уничтожения была проведена ручная полистная дезобработка с помощью прокладок из фильтровальной бумаги, пропитанной фунгицидом. Анализ pH показал, что необходимости в нейтрализации бумажной основы нет.

Для листодоливочной машины была приготовлена восполняющая утраты бумажная масса из сульфатной целлюлозы, приближенной по составу к оригиналу, близкой по тону к окраске листов оригинала.

Большая аккуратность и осторожность потребовались при укладке листов оригинала на сетку листодоливочной машины, так как бумажная основа была сильно деструктурирована и имела сильную поверхностную проклейку. Из-за этого в процессе работы возникла проблема плохой смачиваемости. После долива вода собиралась лужицами на поверхности основы. Перед переносом долитого листа на вакуумный стол необходимо было аккуратно убрать излишки воды с поверхности листа марлевым тампоном. В противном случае мог разрушиться стык долива. Для поверхностной проклейки долитого листа использовался композиционный клей из крахмала, КМЦ, глицерина, воды, что способствовало дополнительному укреплению документа. Кроме того, в некоторых случаях для увеличения механической прочности места стыка производилось дублирование тонкой реставрационной (японской) бумагой. Названные мероприятия позволили сохранить книгу, улучшить ее физическое состояние и продолжить время использования. Книга была спасена и передана в отдел книгохранения.

2. Следующий интересный документ, отреставрированный с помощью листодоливочной машины, — реставрация очень редкой и ценной книги «Тарантас» 1845 г. из фонда научно-исследовательского отдела книговедения. Визуальное обследование документа показало, что его состояние крайне неудовлетворительное. Документ сильно пострадал из-за нарушений условий хранения — был ранее

залит водой, имел большие дефекты — дыры, разрывы, бумажная основа оказалась хрупкой и окисленной. Положение усугубилось тем, что для просушки документа в свое время выбрали неудачный метод — сушка при высокой температуре. Из-за этого бумажное волокно получило термодекструкцию и приобрело темно-коричневый цвет. Для восстановления целостности документа приняли решение провести механизированный долив на листошлифовочной машине с предварительной нейтрализацией (анализ pH показал 4,2) кислотности основы документа карбонатом кальция.

Микробиологическое исследование не подтвердило наличия микологического поражения. Посев на питательную среду Чапека не выявил присутствия на бумажной основе жизнеспособных спор микромицетов.

3. Еще один сложный случай по реставрации бумажного документа — реставрация редкой книги «Триодь цветная» 1609 г. издания. Состояние документа было неудовлетворительное. Имелись большие утраты. Отсутствовал переплет. Микробиологическое исследование не выявило наличия на бумаге микромицетов. Реставрация проводилась на листошлифовочной машине в течение четырех месяцев. Сейчас документ шит в блок и готов к переплетным работам. Затем будет помещен в микробиологический контейнер.

Невзирая на наличие реставрационного оборудования и высококвалифицированных специалистов, в НББ особое внимание уделяется фазовой консервации.

В 2004 г. отдел впервые приступил к фазовой консервации бумажного документа — изготовлению ручным способом индивидуальных распашных микробиологических контейнеров из бескислотного не содержащего лигнина картона для хранения документов. В год изготавливается около 300 контейнеров. Фазовая консервация документов в контейнерах из бескислотного картона позволяет сохранять их вне зависимости от состояния — от поврежденного до нового. В НББ таким образом хранятся бумажные документы из перечня редких книг — историко-культурных памятников, рукописи и документы в плохом физическом состоянии. Контейнеры при этом выполняют множество функций в хранении и использовании документов:

- механически предохраняют документ при его доставке читателям и служебном пользовании;

- защищают книги от истирания друг от друга на стеллажах, а также при съеме со стеллажей;
- предохраняют от действия светового излучения как естественного, так и искусственного;
- принимают на свою поверхность максимум пылевых частиц, предотвращая их попадание на документы;
- служат буфером между книгой и неблагоприятными факторами внешней среды.

Недостатком фазового хранения документов является дороговизна расходных материалов.

Отделом реставрации и консервации библиотечных документов выполняются также в большом объеме переплетные работы периодических и продолжающихся изданий, что в значительной степени оберегает библиотечный документ от разрушения в процессе эксплуатации пользователем и формирует его внешний вид.

Сотрудники отдела с большим вниманием подходят к вопросу замены переплета книги, так как новый переплет обязательно должен соответствовать эпохе издания. В случае замены переплета документа на новый максимально сохраняются не только формат, наклейки, экслибрисы, закладки-ляссе, но и все покрывные материалы, форзацы и тиснение.

Необходимо затронуть такую важную проблему реставрации и консервации, как подготовка квалифицированных кадров. В НББ наблюдается дефицит специалистов по сохранности и реставрации. Мы испытываем острую нехватку реставраторов. Проблема усугубляется тем, что в Минске практически отсутствуют учебные заведения, которые бы готовили таких специалистов среднего звена. Подготовка реставрационных кадров — важнейшая задача в формировании квалифицированных кадров для работы в области реставрации и консервации бумажных документов.

Кутукова Г.Н. (г. Минск)

ФАКТОРЫ СТАРЕНИЯ И ВИДЫ ПОВРЕЖДЕНИЯ ДОКУМЕНТОВ

 тарением называют процесс необратимого изменения свойств документа при его хранении и использовании.

Быстрее других старятся и разрушаются органические материалы, к числу которых относятся и документы на бумажных носителях.

Скорость старения документа зависит от многих факторов. Важнейшими из них являются:

- световые условия среды;
- температурно-влажностные условия среды;
- химический состав среды;
- биологический фактор;
- состав материалов документа.

Первые четыре являются факторами внешней среды, последний — внутренним фактором.

Свет — наиболее мощный и быстродействующий фактор внешней среды, вызывающий разрушение бумаги и текста в очень короткие сроки. Особенно опасен свет, содержащий ультрафиолетовые лучи (прямой солнечный свет) [2, с. 17].

Вызывают световое старение и обычные источники искусственного освещения: сильнее — люминесцентные, слабее — лампы накаливания. Скорость светового старения не зависит от температуры, однако быстро увеличивается при повышении влажности воздуха и загрязнении атмосферы химически активными веществами. Следует отметить и тот факт, что после устранения источника света, световое старение продолжается некоторое время в темноте за счет поглощенной документами световой энергии. Разрушение документов вызывает не только прямой или прошедший через стекло, но и отраженный от поверхности стен и потолков солнечный свет [6, раздел 2.1].

Во всех случаях следует избегать прямого освещения документов, использовать рассеянный свет, применять наименее опасные источники освещения [1, с. 26].

Если свет активизирует и вызывает старение в период освещенности документа, то тепло активизирует старение постоянно.

Скорость теплового старения растет с ростом температуры.

Документы хранят обычно при комнатной или близкой к комнатной (17–19°C) температуре, так как ее легче обеспечить; она удобна для использования документов и комфортна для человека. Но снижение температуры хранения на каждый градус позволяет продлить срок жизни документов на 45–60 лет. Хранение при температуре 25–30°C не только не уменьшает долговечность, но и необратимо изменяет некоторые свойства документов [7, с. 49].

Влажность воздуха — второй важнейший показатель условий хранения документов.

Воздух всегда содержит водяные пары, обеспечивая естественную равновесную влажность материалам.

При хранении между документами и воздухом происходит влагообмен. Это естественный процесс, постоянно протекающий при хранении и использовании документов. Он формирует влажность документов.

На влагообмен документов в хранилище влияют:

- герметичность документов, находящихся в коробках, шкафах;
- плотная расстановка дел;
- этажность хранилища (на верхних этажах воздух суше, чем на нижних) [3, с. 3].

К резким изменениям среды приводит и перемещение архивных документов в другое здание и вынужденное нарушение принципа стационарности хранения, как одного из важнейших требований обеспечения сохранности [5, с. 3].

Третий фактор старения документов — химический состав среды.

Воздух всегда содержит кислород (21%) и различные агрессивные газообразные, жидкие, твердые примеси (окислители, кислоты). Поглощаясь бумагой, эти вещества вызывают химические разрушения материалов документа: окисление и гидролиз [6, раздел 2.1].

Поглощение химических веществ бумагой из воздуха и их действие увеличиваются с ростом влажности. Очень быстро протекает химическое старение на свету при повышенной температуре. Из воздуха на документы постоянно попадает пыль — смесь твердых веществ различного происхождения (частицы почвы, цемента, сажи,

резины, солей). Пыль может содержать кислоты, окислители, споры плесневых грибов и т.п.

Попадая на бумагу, пыль прочно на ней удерживается, трудно удаляется, вызывает загрязнение документов, является одной из причин ускоренного старения документов [5, с. 13].

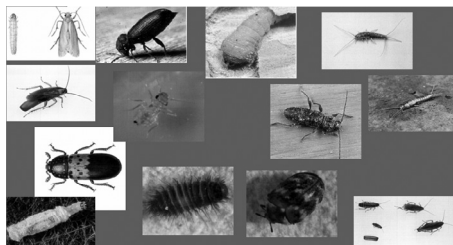
Биологические вредители наносят документам ущерб больший, чем все естественные факторы старения, вместе взятые.

Процесс биостарения развивается только при наличии биологических вредителей (плесневых грибов, насекомых, грызунов), использующих документы в качестве источника питания [4, с. 7].

Грибы не могут развиваться на архивных документах в диапазоне относительной влажности от 50 до 55% и температуре 17–19°C.

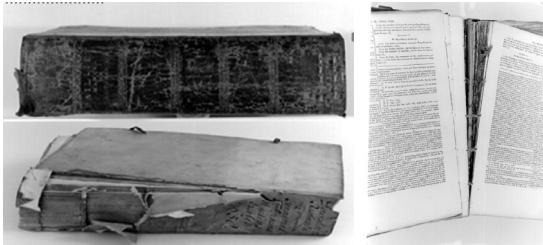
Насекомые повреждают документы не так часто, как плесневые грибы, но они способны в короткий срок нанести большой вред, особенно при массовом размножении или миграции.

Около 100 видов насекомых представляют опасность для архивных документов.

В хранилищах встречаются жуки-кожееды, точильщики, притворяшки (на долю точильщиков и притворяшек приходится основная масса повреждений документов), хрущаки, скрытники, бабочки — моли, огневки; сеноеды — пыльная и книжная вши. Наиболее опасными архивными вредителями являются жуки, остальные семейства представлены в значительно меньшем количестве [7, с. 55].

И последний фактор, который влияет на старение документов, — это состав бумаги. Долго сохраняют стабильность, не выделяют вредных веществ, сохраняют нормальную кислотность среды хлопковые, льняные, другие растительные волокна в тряпичной бумаге.

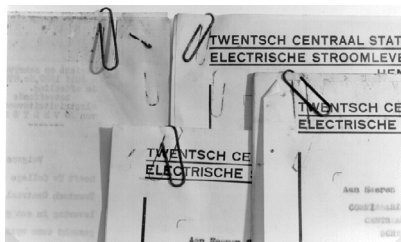

Древесная целлюлоза современных бумаг имеет больше дефектов структуры, которые проявляются как «слабые места» при старении. И особенно быстро разрушается древесная масса, содержащая помимо целлюлозы легко окисляемый лигнин.

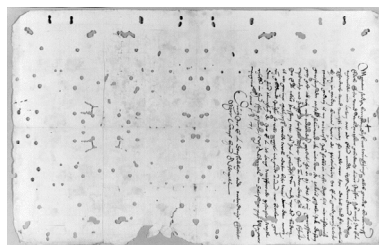
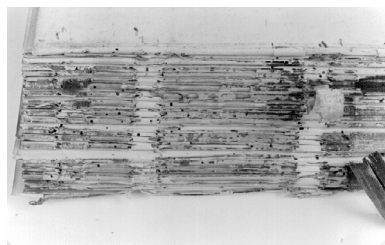
Старение документа редко вызывается одной причиной. Чаще всего действует совокупность разных факторов, дающих сложную общую картину разрушения. Повреждения документов бывают механические и химические, повреждения насекомыми и плесневыми грибами, а также огнем и водой.

Легко идентифицируются **механические повреждения**, для которых типичны четкие линии повреждений (обрывы, разрывы, проколы, порезы, места сгибов и т. п.). В архивах физическому износу документов как следствию механических повреждений различного характера способствуют недостатки и негативные факторы в организации их хранения и использования:

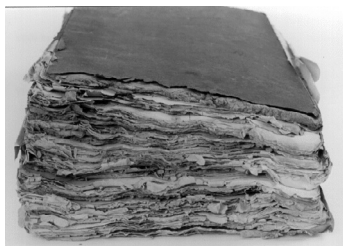
- хранение дел в связках без картонных ограничителей;
- тесное размещение дел в коробке;
- излишне плотное заполнение стеллажа коробками;
- хранение крупноформатных документов (карт, чертежей) в сложенном виде;
- перемещение и транспортировка документов и дел;
- использование документов и дел, находящихся в неудовлетворительном состоянии;
- наличие металлических скоб, скрепок на документах;
- частое использование оригиналов документов, а не их копий, многократная выдача одних и тех же дел [7, с. 53].

Повреждения насекомыми по характеру действия являются механическими. Типичным является сочетание точечных, линейных, краевых отверстий с измельченными в труху отдельными, чаще всего краевыми местами листов. Насекомые не выделяют химических веществ в местах повреждений, поэтому устранение этих дефектов проводится так же, как и механических.

Повреждения плесневыми грибами имеют характерные внешние признаки: бумага по всему листу или крупными зонами разрушена, стала ломкой и хрупкой, побурела; зоны поражения имеют пигментные пятна различных, чаще всего оранжево-желтых и коричневых цветов; после сильного плесневения видны налеты мицелия и порошка спор; бумага в местах поражения плохо смачивается водой, кислотность ее повышена.

Повреждения химические могут быть двух видов: общие и локальные. При общем химическом поражении потеря прочности, ветхость, желтизна бумаги, выцветание текста равномерны и примерно одинаковы по всей площади листа. Такое повреждение является обычно следствием длительного теневого старения, кратковременно-го действия тепла или света.

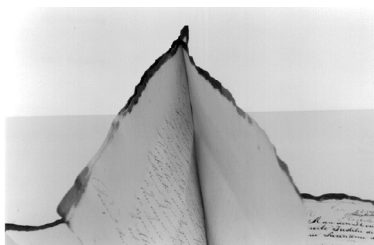
Для локального поражения характерны повреждения в зонах или отдельных местах. Повреждения вызываются кислотами, щелочами, солями, попавшими на бумагу случайно или вместе с наклейками, чернилами. Действие кислых газов заметнее на краях листа, имеющих повышенную хрупкость, желтизну, кислотность.

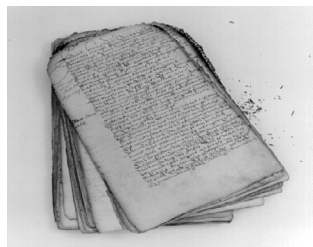
В некоторых случаях сильные химические повреждения напоминают по внешнему виду плесневые, но не имеют типичных биологических признаков — пигментации, налетов спор и мицелия.

Повреждения водой легко определяются по следам подмочки, размытому тексту, деформации бумаги. Часто в местах подмочки заметны следы плесневения, особенно в корешках дел. Намокание документов нередко сопровождается попаданием на бумагу грязи, различных солей. Рыхлость, ослабленность бумаги, выпавшие соли, развод дают иногда картину, похожую на плесневые поражения, но без типовых биологических следов (споры, мицелий).

Намокание в воде, особенно клеевой бумаги, часто приводит к «цементированию» документов — склеиванию отдельных листов в монолитный блок.

Повреждения огнем имеют типичные внешние признаки: следы обугливания, сажевые загрязнения, побуревшая, хрупкая, рассыпающаяся бумага, поврежденный текст [6, раздел 2.6].

Действие разрушающих факторов — света, тепла, воды, химических веществ, плесневых грибов изменяет структуру бумаги, приводит к деструкции органических веществ документа и образованию

продуктов распада. Резко уменьшается прочность бумаги, ее сопротивляемость любым воздействиям. Процессы старения в ослабленной бумаге протекают ускоренно, документы легче поражаются биологическими вредителями, не выдерживают обычных нагрузок. Выцветает и легче повреждается текст. Дальнейшее хранение и использование таких документов сопряжено с опасностью их полного разрушения.

Для обеспечения длительной сохранности документов НИАБ, как и каждый архив, решает три основные задачи: создание условий хранения, создание фонда копий, реставрацию документов.

Список использованных источников и литературы

1. Правила работы государственных архивов Республики Беларусь. – Минск, 2006.
2. ОСТ 55.6-85. Документы на бумажных носителях. Правила государственного хранения. Технические требования. – М., 1986.
3. Основные требования по обеспечению сохранности документов ГАФ СССР на бумажной основе. – М., 1987.
4. Обеспечение защиты архивных документов на бумажных носителях и помещений архивов от биологических вредителей: Методические рекомендации. – Минск, 2006.
5. Привалов, В.Ф. Влияние перемещения документов на их сохранность. – М., 1998.
6. Реставрация документов на бумажных носителях: Методическое пособие. – М., 1989.
7. Обеспечение оптимальных условий хранения документов на бумажных носителях Национального архивного фонда Республики Беларусь: Методическое пособие. – Минск, 2011.

Лабазнова Т.В. (г. Минск)

РАЗВИТИЕ НАУЧНО-СПРАВОЧНОГО АППАРАТА В 1993–2013 гг. В ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВАХ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Период с 1993 по 2013 г. в работе государственных архивных учреждений Республики Беларусь характеризовался изменениями сети и структуры архивных учреждений, активным пополнением Национального архивного фонда (далее — НАФ) Республики Беларусь, в том числе документами по личному составу, интеграцией бывших партийных архивов в систему государственных архивов (далее – госархивы), значительным ростом количества социально-правовых и тематических запросов и насыщенным развитием научно-справочного аппарата (далее — НСА) к документам госархивов¹.

Ценность и неисчерпаемость документальной информации НАФ Республики Беларусь, хранящейся в госархивах, а также ее всевозрастающая востребованность обуславливали постоянное совершенствование коммуникационных технологий в сфере архивного дела и делопроизводства (между пользователями архивных документов и государственными архивными учреждениями, осуществляющими их постоянное хранение, обеспечивающее целостность архивных комплексов и их доступность).

Комплексное развитие системы научно-справочного аппарата (далее — СНСА) госархивов направлено на улучшение ее системы и осуществление информационного обслуживания даже на удаленном расстоянии. В государственных архивных учреждениях существует преемственность построения СНСА: номенклатуры дел и описи, перечни и списки фондов; картотеки с их указателями и система каталогов; разнообразные базы (банки) данных и автоматизированные информационно-поисковые технологии; обзоры, путеводители.

Необходимо рассматривать СНСА в совокупности и в аспекте сравнительного анализа, с целью использования преемственности между различными стадиями отбора, хранения, обработки и поиска информации, с целью использования лучших методик в делопроизводстве и архивном деле.

¹ При подготовке материалов были использованы результаты обработки анкет по анализу состояния НСА, паспортные данные госархивов.

В 1993–2013 гг. архивные учреждения Республики Беларусь проводили значительную работу по созданию различных типов справочников. Состояние СНСА к документам госархивов согласно паспортным данным на 01.01.2013 достигло следующих показателей: 97 383 описей дел, тематическую разработку прошли 2 399 814 единиц хранения (с начала 1990-х гг. показатель увеличился в два раза). В общем по республике составлено 5 258 646 каталожных карточек, включенных в 106 различных каталогов, преобладающим видом которых является систематический (97 каталогов в государственных архивных учреждениях), именной (17), по истории госучреждений (15) и др.; 239 тематических и фоновых обзоров; 145 тематических баз данных общим объемом 6 521 Мб.

Усовершенствованием и переработкой описей дел занималось большинство госархивов. Данный вид работы проводится по фондам государственной власти и управления, партийных органов, а также другим комплексам документов. Активизировалась работа по созданию экземпляжности описей дел.

Среди фондов, описи которых перерабатывались или усовершенствовались в 2006–2010 гг., — «Центральный комитет Коммунистической партии Белоруссии» (НАРБ); «Топографические карты и планы городов, деревень, сел, имений Минской губернии», «Витебское губернское правление» (НИАБ); фонды межвоенного периода (1919–1939 гг.), райкомов КПБ и первичных партийных организаций (Госархив Брестской области); «Белостокский обком КП(б)Б» (Госархив общественных объединений Гродненской области); «Виленское воеводское управление» (Зональный госархив в г. Молодечно) и многие другие.

Архивными учреждениями Республики Беларусь издано 39 справочников о составе и содержании документов, основная масса которых увидела свет в период с 1993 по 2013 г.

После длительного перерыва возобновил данный процесс Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства (далее — БГАМЛИ), в своем путеводителе он представил сведения на 01.01.1993 о 363 фондах, насчитывающих более 70 000 единиц хранения. В 1997 г. путеводитель по фондам издал Белорусский государственный архив научно-технической документации (далее — БГАНТД), в 150 фондах которого насчитывалось на тот момент 90 000 единиц хранения и 500 000 чертежей.

За последние пять лет вышли в свет архивные справочники типа путеводителя по материалам Национального исторического архива Беларуси (далее — НИАБ); второе издание путеводителя БГАМ-ЛИ (Мн., 2012), госархивов Брестской, Гомельской, Гродненской областей; госархивов общественных объединений Гродненской и Могилевской областей; зональных госархивов в городах Глубоком, Лиде, Новогрудке, Орше, Пинске и др.; межархивные справочники: «Научно-справочный аппарат государственных архивов Республики Беларусь» (Мн., 2007), «Фонды и коллекции документов личного происхождения в государственных архивах Республики Беларусь» (Мн., 2009); справочник «Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, 1918–1941 гг. Фонд 4 п. Опись 1» (Мн., 2007) и другие справочно-информационные издания.

Активно велась работа по подготовке указателей к описям архивных фондов НИАБ, НИАБ в г. Гродно. Помимо внутрифондовых указателей, в Госархиве Гомельской области проводилась подготовка межфондовых указателей. В НИАБ в составе НСА, составлявшегося к 18 актовым книгам судов XVI–XVII вв., были подготовлены именные и географические указатели к документам актовых книг; в НИАБ в г. Гродно составлены 17 внутрифондовых именных и географических, 2 межфондовых именных указателей. Хронологические указатели к описям фондов составлялись в Госархиве Могилевской области.

Менее интенсивно по сравнению с указателями велась работа по созданию обзоров документов. Среди подготовленных справочников — обзоры документальных материалов по истории внутренней и внешней миграции населения Гродненской губернии (НИАБ в г. Гродно), «История евреев Гомельщины 1905–1930 гг.» (Госархив общественных объединений Гомельской области), «Восстановление народного хозяйства на территории Гродненской области (1944–1949)» (Госархив Гродненской области), обзор состава и содержания документов Минского обкома КП(б)Б за 1938–1941 гг. (Госархив Минской области).

Вопросам подготовки указателей и обзоров в госархивах уделялось меньшее внимание. Являясь дополнительными элементами СНСА госархива, указатели и обзоры взаимно дополняют описи, каталоги, путеводители и автоматизированные информационно-поисковые системы (далее — АИПС), выполняющие функции этих справочников.

За последнее десятилетие система каталогов государственных архивных учреждений Республики Беларусь пополнилась на 51% как в ходе тематической разработки фондов, так и за счет каталогизации в процессе других видов работ.

Динамика развития информационных поисковых систем и мировые тенденции в данном направлении оказывали существенное влияние, в том числе и на процессы формирования информационных поисковых ресурсов в архивной сфере Республики Беларусь. Развитие и совершенствование СНСА тесно связано с использованием автоматизированных архивных технологий.

Поступательно создавались и поддерживались в Интернете веб-сайты Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь и госархивов. Отраслевым информационным Интернет-ресурсом является веб-сайт «Архивы Беларуси» (размещен в сети с 1999 г.). Собственные веб-сайты имеют НАРБ, НИАБ, Зональный госархив в г. Молодечно.

На отраслевом веб-сайте «Архивы Беларуси» опубликована представительская информация по НСА госархивов Республики Беларусь. Специализированная рубрика «Архивные справочники» предоставляет широкому кругу пользователей доступ к 25 справочникам. В настоящее время в сети Интернет представлено 10 справочников в формате Doc RAR-архив файла и 1 справочник представлен гипертекстовой версией.

Разработка типовой автоматизированной информационной системы архива (далее — АИС архива) началась в 2003 г. в Белорусском научно-исследовательском центре электронной документации (далее — БелНИЦЭД). Для создания автоматизированного НСА разработан программный модуль «Научно-справочный аппарат» (далее — ПМ «НСА»). Необходимо отметить, что с момента ввода в эксплуатацию ПМ «НСА» к созданию системы электронных каталогов — систематического, тематического, предметного и именного приступили 25 госархивов. На 01.01.2013 в электронные каталоги посредством ПМ «НСА» введено 378 843 карточки.

С 2011 г. процесс создания описей дел в электронном виде начал носить плановый характер. Государственные архивные учреждения практикуют при приеме документов на постоянное хранение прием четвертого экземпляра описи в электронном виде, проводят плановую работу по переводу описей дел в электронный вид.

В республиканских государственных архивных учреждениях насчитывается 2 868 описей дел в электронном виде (2,8% от общего показателя). В областных госархивах — 821 опись дел в электронном виде (0,8% от общего показателя). В зональных госархивах — 4 091 опись дел в электронном виде (3,9% от общего показателя).

Автоматизированные тематические базы данных (далее — БД) в госархивах впервые начали создаваться в середине 1990-х гг. и были призваны обеспечить не только быстрый поиск необходимой информации по фондам каждого из архивов, но и повысить эффективность работы с документами на стадии комплектования, учета, научно-технической обработки, обеспечения сохранности и использования документов. Если в 2003 г. в госархивах Республики Беларусь насчитывалось 11 тематических БД, то в настоящее время мы можем говорить о 145 тематических БД, среди которых автоматизированные указатели, картотеки, каталоги и другие архивные справочники. Большая часть БД имеет генеалогический и социально-правовой характер, далее по убыванию: БД по административно-территориальному делению, имущественного характера и смешанной тематики.

В работе по созданию и развитию СНСА к документам НАФ в госархивах Республики Беларусь можно говорить об определенных положительных тенденциях: обеспечивается более оперативный и качественный поиск документов и документной информации; создан постоянно количественно и информативно пополняющийся массив тематических БД, представляющих собой архивные справочники в электронном виде с расширенными функциями поиска; нарастают темпы работы по оцифровыванию и созданию описей дел в электронном виде; в работу госархивов внедрен ПМ «НСА» в составе типовой «АИС архива»; увеличиваются темпы использования информационных технологий для СНСА.

Вместе с тем, в работе по созданию и развитию СНСА к документам госархивов Республики Беларусь, при детальном рассмотрении состояния, можно выявить ряд имеющихся проблем по каждому из направлений.

Продолжает сохранять свою актуальность проблема качества описей. Усовершенствование и переработка описей фондов бывших партийных архивов, а также фондов досоветского периода потребуют еще долгого времени.

До сегодняшнего дня не все госархивы имеют изданные справочники типа путеводителя.

Многие созданные ранее автоматизированные справочники в настоящее время не заполняются, поскольку устаревшие программы, с помощью которых они созданы, требуют переработки (например, в НИАБ автоматизированная информационно-поисковая система «Родовод» (113 501 запись), представляющая собой именной и географический указатели к ревизским сказкам (начало создания — 1994 г.), именной указатель «Белорусская шляхта» (51 780 записей), БД «Именной каталог» (44 984 записи) и др.).

Автоматизированные тематические БД, создаваемые при помощи программы таблиц Excel, нуждаются в унификации.

Во внедряемом в госархивах ПМ «НСА» предусмотрено создание электронных справочников только одного типа — каталогов.

Внедрение в ПМ «НСА» Единого классификатора документной информации НАФ Республики Беларусь для ведения систематических каталогов было осуществлено только с 2012 г., на стадии разработки находятся методические рекомендации по его применению.

Не все архивные учреждения одинаково добросовестно претворяют в жизнь плановое внедрение в промышленную эксплуатацию и использование в работе типовой «АИС архива 1.0». Планирование и организация работы с данной системой должны обеспечивать ее непрерывное функционирование.

Существование каталогов в реальном режиме Интернета подразумевает необходимость информационного обеспечения системы. Эффективное использование будет возможно лишь в случае обеспечения баз данных разнообразными языковыми средствами представления (классификаторы, словари ключевых слов и др.). Определенной проблемой в области создания и совершенствования НСА к архивным документам является отсутствие русскоязычных вариантов архивных стандартов (ISAAR, ISDF, ISDIAH, EAD, EAC, METS), методических рекомендаций по их применению. Разрабатываемые и используемые системы автоматизированного НСА должны учитывать требования белорусской версии стандарта архивного описания ISAD (G).

ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

АНОФРАНКА
НАТАЛЛЯ
ВАСІЛЬЕЎНА

- кандыдат гістарычных навук, навуковы супрацоўнік сектара гістарыяграфіі і метадаў гістарычнага даследавання Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

АНТАНОВІЧ
ЗІНАІДА
ВАСІЛЬЕЎНА

- кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

АФАНАСЬЕВА
ТАЦЦЯНА
ЮР'ЕЎНА

- дырэктар Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна.

ВІЦЬКО
ДЗМІТРЫЙ
ВЯЧАСЛАВАВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, вучоны сакратар Беларускага навукова-даследчага цэнтру электроннай дакументацыі.

ГАГУА
РУСЛАН
БАРЫСАВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гуманітарных навук, філасофіі і права Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ДЗЯНІСАВА
АЛЕНА
РЫГОРАЎНА

- кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ЕЛІНСКАЯ
МАРЫНА
МІХАЙЛАЎНА

- кандыдат гістарычных навук, кансультант аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі Дэпартамента па архівах і справаводства Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь.

ЕРАШЭВІЧ
АЛЯКСАНДР
УЛАДЗІМІРАВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры паліталогіі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

ЖАЎНЯРКЕВІЧ
РЫГОР
СЦЯПАНАВІЧ

- начальнік аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі Дэпартамента па архівах і справаводства Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь.

-
ЖЛУТКА
АЛЕСЬ
АНАТОЛЬЕВІЧ	■ кандыдат філалагічных навук, вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы.
ЗНЯЮК
РАІСА
УЛАДЗІМІРАЎНА	■ малодшы навуковы супрацоўнік сектара гістарыяграфіі і метадаў гістарычнага даследавання Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.
ІВАНОВА
ВОЛЬГА
СЯРГЕЕЎНА	■ кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.
ІЛЫН
АЛЯКСАНДР
ЛЬВОВІЧ	■ кандыдат фізіка-матэматычных навук, дацэнт кафедры вышэйшай матэматыкі і інфармацыйных тэхналогій Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта.
КАВАЛЕНКА
Зоя
СТАНІСЛАВАЎНА	■ загадчык аддзела рэстаўрацыі і кансервацыі бібліятэчных дакументаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.
КОЛАБАВА
ІРЫНА
НАВУМАЎНА	■ кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і музеязнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.
КРЫВІЦКІ
МІХАІЛ
АЛЯКСАНДРАВІЧ	■ вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.
КУТУКОВА
ГАЛІНА
МІКАЛАЕЎНА	■ загадчык аддзела забеспячэння захаванасці дакументаў і фондаў НГАБ.
ЛАБАЗНАВА
ТАЦЦЯНА
ВІКТАРАЎНА	■ галоўны спецыяліст аддзела забеспячэння захаванасці, дзяржаўнага ўліку дакументаў і аўтаматызаваных архіўных тэхналогій Дэпартамента па архівах і справаходству Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь.
ЛАТУШКІН
АНДРЭЙ
МІКАЛАЕВІЧ	■ кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ЛАЎРЫК
ЮРЫЙ
МІКАЛАЕВІЧ

- магістр тэалогіі, вядучы навуковы супрацоўнік навукова-фондавага аддзела пісьмовых і выяўленчых крыніц Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

ЛІСАВА
ЛАРЫСА
МІХАЙЛАЎНА

- намеснік дырэктара НГАБ.

ЛІСЕЙЧЫКАЎ
ДЗЯНІС
ВАСІЛЬЕВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, намеснік дырэктара НГАБ.

МАКАРЭВІЧ
ВІТАЛЬ
СЯРГЕЕВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

МАТВЕЙЧЫК
ДЗМІТРЫЙ
ЧАСЛАВАВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

ПАЗДНЯКОЎ
ВАЛЕРЫЙ
СЯМЁНАВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела археаграфіі Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы.

СМАЛЯНЧУК
АЛЕСЬ
ФЁДАРАВІЧ

- доктар гістарычных навук, прафесар Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук.

СЦЕБУРАКА
АНАТОЛЬ
МІКАЛАЕВІЧ

- кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры бізнес-камунікацый Інстытута бізнесу і менеджменту тэхналогій Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

УРУБЛЕЎСКИ
ВАДЗІМ
ВАЛЕР’ЕВІЧ

- галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

ФІЛАТАВА
АЛЕНА
МІКАЛАЕЎНА

- кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік сектара гістарыяграфіі і метадаў гістарычнага даследавання Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

ФІРЫНОВІЧ
АЛЕНА
ЭДВАРДАЎНА

- кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік сектара гістарыяграфіі і метадаў гістарычнага даследавання Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

ФЛІКОП
ГАЛІНА
АЛЯКСАНДРАЎНА

- магістр мастацтвазнаўства, навуковы супрацоўнік Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

ЯЦЭВІЧ
ДЗМІТРЫЙ
УЛАДЗІМІРАВІЧ

- дырэктар Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

ЗМЕСТ

Прадмова	3
---------------------------	----------

Яцевич Д.В. (г. Мінск).

Приветственное слово к участникам конференции	5
---	---

Секцыя 1.

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Анофранка Н.В. (г. Мінск).

Захады расійскай адміністрацыі па прадухіленні ўдзелу жыхароў беларуска-літоўскіх губерняў у антыўрадавых хваляваннях 1830–1831 гг. у святле дакументаў НГАБ	7
--	---

Дзянісава А.Р. (г. Мінск).

Гісторыя праваслаўных манастыроў Турава-Пінскай епархіі ў XI–XVII стст.(паводле дакументальных крыніц)	18
---	----

Колабава І.Н. (г. Мінск).

Фальшываманетчыкі ў Беларусі XIX ст. (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі).	24
--	----

Кривицкий М.А. (г. Минск).

Мистические учения на территории Минской губернии в начале XX в. (по материалам Национального исторического архива Беларуси).	32
--	----

Лаўрык Ю.М. (г. Мінск).

Радзівілаўскі рэкалекцыйны збор канца XVII – пачатку XVIII ст. у канвенце айцоў-рэфарматараў у маёнтку Бяла (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі).	41
--	----

Макарэвіч В.С. (г. Мінск).

Полаўзроставы склад і маёмаснае становішча насельніцтва шляхецкай ваколіцы Лозіна і засценка Святое Барысаўскага павета Мінскай губерні ў 1864 г.	50
---	----

Секцыя 2.**АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ І КРЫНІЦАЗНАЎСТВА***Антановіч З.В. (г. Мінск).*

Крыніцы па гісторыі Мінскай дзяцэзіяльнай
рымска-каталіцкай семінарыі і лёс яе архіва
(паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). . . . 55

Віцько Дз.В. (г. Мінск).

Падатковыя рэестры канца XVII – пачатку XVIII ст.
з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі 63

Гагуа Р.Б. (г. Пінск).

«Военная книга Эльбинга» как источник для исследования
военных конфликтов между Тевтонским орденом и
Великим Княжеством Литовским на рубеже XIV и XV вв. 74

Ерашэвіч А.У. (г. Мінск).

Бюджэтная сістэма Беларусі канца XVIII – пачатку 60-х гг. XIX ст.:
агляд дзяржаўных фінансавых справаводных дакументаў
(паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). . . . 81

Лисова Л.М. (г. Мінск).

Документы по истории войны 1812 года в Национальном историческом
архиве Беларуси, Российском государственном военно-историческом
архиве, Центральном государственном историческом
архиве Украины (г. Киев) 92

Матвейчык Дз.Ч. (г. Мінск).

Матэрыялы фонду «Упраўленне дзяржаўных маёмасцяў
Віцебскай губерні» як крыніца па гісторыі паўстання 1863–1864 гг. 98

Пазднякоў В.С. (г. Мінск).

Радзівілаўскія фундушы
для ўніяцкіх цэркваў Клецка 1774 г. 106

Урублеўскі В.В. (г. Мінск).

Метрычныя кнігі грэка-каталіцкай канфесіі як крыніцы
па гісторыі штодзённасці беларускага сялянства ў XVIII ст. 118

Филатова Е.Н. (г. Минск).

Архивные документы Национального исторического
архива Беларусі конца XVIII – первой половины XIX в.
как источник по истории соседних стран. 129

Фірыновіч А.Э. (г. Мінск).

Дакументальная спадчына беларускіх архіваў і яе інфармацыйныя магчымасці ў рэканструкцыі гісторыі падзей 1863–1864 гг. 134

Флікоп Г.А. (г. Мінск).

Прадаколы візітацый уніяцкіх храмаў як крыніца для атрыбуцыі помнікаў іканапісу (на прыкладзе абразоў з Пакроўскай царквы в. Андронава Кобрынскага раёна Брэсцкай вобласці) 142

Секцыя 3.

ЛЁСЫ АРХІЎНЫХ СКАРБАЎ БЕЛАРУСІ

Жлутка А.А. (г. Мінск).

Дзве копіі дакументаў караля Міндава. 155

Зянюк Р.У. (г. Мінск).

Кляштарныя архівы Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX ст. 162

Іванова В.С. (г. Мінск).

Архіўная частка Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні ў сучасных сховішчах. 169

А.Л. Ильин (г. Пінск).

Іван Шендрик и Борис Ольховский – агенты митрополита Андрея Шептицкого по сбору в Западной Беларуси документов, касающихся церковной истории. 174

Латушкін А.М. (г. Мінск).

Да пытання аб архіўнай спадчыне роду Яленскіх 181

Лісейчыкаў Д.В. (г. Мінск).

Фрагмент архіва маёнтка Рута Наваградскага павета XVI–XVIII стст. у фондзе Наваградскага павятовага земскага суда 190

Смальянчук А.Ф. (г. Варшава).

Віленскія знаходкі: Дакументы па гісторыі беларускага друку пачатку XX ст. у фондах Літоўскага цэнтральнага дзяржаўнага архіва . . . 202

Сцебурака А.М. (г. Мінск).

Лёс рукапісу кнігі ўспамінаў барона Лешарона (з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі) 209

Секцыя 4.**СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ І ПРАБЛЕМЫ АРХІВАЗНАЎСТВА***Афанасьева Т.Ю. (г. Гродно).*

Научно-справочный аппарат к метрическим книгам фондов
 религиозных учреждений, хранящихся в Национальном
 историческом архиве Беларуси в г. Гродно 215

Елинская М.М. (г. Минск).

Флаги и знамена современной Беларуси 218

Жолнеркевич Г.С. (г. Минск).

Опыт работы государственных архивов Республики Беларусь
 в сфере публикационной деятельности (2008–2013). 231

Коваленко З.С. (г. Минск).

Технологические аспекты сложной реставрации бумажных документов
 (на примере Национальной библиотеки Беларуси). 241

Кутукова Г.Н. (г. Минск).

Факторы старения и виды повреждения документов 245

Лабазнова Т.В. (г. Минск).

Развитие научно-справочного аппарата в 1993–2013 гг.
 в государственных архивах Республики Беларусь 253

Звесткі пра аўтараў 259

Дакументальная спадчына Беларусі XIV-XX стагоддзяў : Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 75-годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (Мінск, 26 чэрвеня 2013 г.) / рэдкал.: У.І. Адамушка (старшыня) [і інш.]. – Мінск : Выдавец А.М. Вараксін, 2014. – 268 с.

ISBN 978-985-7092-88-8.

У зборніку пададзены тэксты дакладаў удзельнікаў канферэнцыі, праведзенай у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі 26 чэрвеня 2013 г. Спектр узнятых беларускімі даследчыкамі пытанняў дастаткова шырокі — гісторыя архіўнай справы ў Беларусі і лёс дакументальнай спадчыны, выкарыстанне ў навуковых распрацоўках асобных крыніц і іх комплексаў, дасягненні і праблемы развіцця айчынай архіўнай справы і гістарыяграфіі на сучасным этапе і інш.

Зборнік прызначаецца для прафесійных гісторыкаў і архівістаў, а таксама для краязнаўцаў, навучэнцаў і ўсіх зацікаўленых мінуўшчынай Беларусі.

**УДК 930.253(476)(091)«13/19»
ББК 79.3(4 Бел)**

Навуковае выданне

**Дакументальная спадчына Беларусі
XIV-XX стагоддзяў**

Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі,
прысвечанай 75-годдзю
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі
(Мінск, 26 чэрвеня 2013 г.)

Адказны за выпуск *Дз.Ч. Матвейчык*
Рэдактар *Н.М. Дзятчык*
Карэктар *С.М. Рындзін*
Макет, камп'ютарная вёрстка *Я.А. Мальдзіса*
Мастак вокладкі *Д.Ю. Бунеева*

Падпісана да друку 16.12.2014. Фармат 60x84 ¹/₁₆.
Гарнітура Cambria. Друк на рызографе.
Ум. друк. арк. 15,58. Ул.-выд. арк. 14,2.
Тыраж 100 экз. Заказ 1815.

Выдавец: А. М. Вараксін.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вырабніка і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/99 ад 02.12.2013.
E-mail: artmanager3@mail.ru.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў друкарні
Вытворчае дачыннае ўнітарнае прадпрыемства
«Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі».
ЛП №2330/54 от 12.08.2013.
г. Мінск, пл. Свабоды 23-90, 220030.